

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Psychologii

Monika Sabaj-Sidur
Nr albumu: 127351

**NARCYZM A FUNKCJONOWANIE W BLISKIM ZWIĄZKU
ROMANTYCZNYM**

Rozprawa doktorska
napisana na seminarium naukowym
z Psychologii Wychowawczej i Rodziny
pod kierunkiem promotora
dr hab. Bogusławy Lachowskiej, prof. KUL
i promotora pomocniczego
Ks. dr hab. Pawła Brudka

Lublin 2023

STRESZCZENIE

W pracy podjęto problematykę funkcjonowania osób narcystycznych w bliskim związku romantycznym. Funkcjonowanie to oceniono ze względu na akomodację w związku, kapitalizację emocji i deprecjację. Akomodacja to osobista chęć jednostki do hamowania tendencji do destruktywnych reakcji i angażowania się w reakcje konstruktywne, w sytuacji, gdy partner angażuje się w potencjalnie destruktywne dla związku zachowania (Rusbult i in., 1991). Kapitalizacja jest procesem informowania drugiej osoby o pozytywnym osobistym doświadczeniu, na skutek czego osoba informująca czerpie dodatkowe korzyści, odczuwając jeszcze więcej pozytywnych emocji, a pierwotna wartość wydarzenia zyskuje jeszcze większe znaczenie (Gable i in., 2006). Deprecjacja jest formą przemocy psychicznej polegającą na nieszanowaniu partnera, przejawianiu agresji, dążeniu do dominacji i przejęcia nad nim kontroli (Kaźmierczak, Plopa, 2016). Projekt badawczy oparto o rozszerzony sprawczy model narcyzmu (*Extended Agency Model of Narcissism*) Campbella i Fostera (2007) oraz inwestycyjny model Rusbult (*Investment Model of Commitment*) (1980, 1983), w którym oddanie, czyli zamiar utrzymania danej relacji, odgrywa kluczową rolę. Celem badania było lepsze zrozumienie znaczenia narcyzmu dla wyjaśnienia funkcjonowania osób w związkach romantycznych. W badaniu uwzględniono dwa typy narcyzmu: wielkościowy i wrażliwy. W związku z tym, iż narcyzm ma związek zarówno z funkcjonowaniem danej osoby w relacjach społecznych, jak i z postrzeganiem partnerów tych relacji, w badaniu uwzględniono zarówno samoopis osoby badanej, dotyczący jej własnego zachowania w relacji, jak i postrzegane zachowanie partnera relacji. W badaniu uczestniczyło 346 osób (55% kobiet, 45% mężczyzn) w wieku 22-40 lat ($M = 27,50$, $SD = 3,66$), pozostających w niesformalizowanym związku heteroseksualnym (przez okres co najmniej roku). Analizy statystyczne zgromadzonych danych wykonano w programie IBM SPSS Statistics 28 oraz makro PROCESS 4.1 (Hayes, 2022). W programie SPSS wykonano analizy podstawowe oraz analizy skupień metodą k-średnich, natomiast w makro PROCESS przetestowano modele moderowanej mediacji. Stwierdzono, iż narcyzm wrażliwy ma większe niż narcyzm wielkościowy znacznie dla wyjaśnienia funkcjonowania osób w relacjach romantycznych oraz dla wyjaśnienia postrzeganego przez nich funkcjonowania ich partnerów. Narcyzm wrażliwy wywiera efekt bezpośredni i pośredni, mediowany przez oddanie w związku. Wszystkie stwierdzone zależności są zgodne z przewidywaniami. Stwierdzono ponadto, że

dodatnia zależność między narcyzmem wrażliwym a postrzeganiem zachowań partnera jako deprecjonujących oraz ujemna zależność między narcyzmem wrażliwym a własnymi zachowaniami akomodacyjnymi, jest moderowana przez płeć i występuje jedynie w grupie mężczyzn. W przypadku narcyzmu wielkościowego stwierdzono jedynie jego bezpośredni istotny statystycznie dodatni związek z własnym zachowaniem deprecjonującym partnera oraz istotny na poziomie tendencji ujemny związek z własną akomodacją. Potwierdzono, wynikające z założeń modelu inwestycyjnego Rusbult przewidywania dotyczące roli oddania w wyjaśnianiu funkcjonowania w związku romantycznym. Wyodrębniono ponadto profile osób zróżnicowane ze względu na nasilenie narcyzmu wielkościowego, wrażliwego i samooceny, a następnie sprawdzono, czy przynależność do wyodrębnionych grup różnicuje funkcjonowanie w związku (własne i postrzegane partnera). Stwierdzone zależności poszerzają wiedzę na temat roli narcyzmu w funkcjonowaniu bliskiej relacji romantycznej, w tym o wiedzę na temat roli oddania oraz znaczenia płci. Przedstawiono interpretację psychologiczną stwierdzonych zależności oraz omówiono ograniczenia, przyszłe kierunki analiz i możliwość wykorzystania w praktyce wyników badania.

Słowa kluczowe: narcyzm wielkościowy, narcyzm wrażliwy, akomodacja, kapitalizacja emocji, deprecjacja, oddanie

SUMMARY

The study addresses issues concerning the functioning of narcissistic individuals in close romantic relationships. Their functioning in such relationships is assessed in terms of accommodation, emotional capitalization, and depreciation. Accommodation refers to an individual's personal willingness to restrain destructive tendencies and engage in constructive reactions when their partner exhibits behaviors potentially destructive for the relationship (Rusbult et al., 1991). Capitalization is the process of informing the other person about a positive personal experience, as a result of which the informing person derives additional benefits and experiences even more positive emotions, and the original event becomes even more important (Gable et al., 2006). Depreciation is a form of psychological violence that consists in disrespecting the partner, displaying aggression, seeking dominance, and exerting control over them (Kaźmierczak, Plopa, 2016). The research project is based on the extended agency model of narcissism by Campbell and Foster (2007) and the investment model of commitment by Rusbult (1980, 1983), in which commitment, defined as intention to maintain the relationship, plays a crucial role. The aim of the study was to gain a better understanding of the significance of narcissism in explaining the functioning of individuals in romantic relationships. The study examined two types of narcissism: grandiose and vulnerable. Since narcissism is related both to individuals' functioning in social relationships and to their perception of their relationship partners, the study included participants' self-report regarding their behavior in the relationship and their perceptions of their partner's behavior. It involved 346 participants (55% female, 45% male) aged 22–40 years ($M = 27.50$, $SD = 3.66$), who had been in informal heterosexual relationships for a minimum of one year. Statistical analyses of the collected data were performed using IBM SPSS Statistics 28 and the PROCESS 4.1 macro (Hayes, 2022). The SPSS program was applied for basic analyses and cluster analyses using the k -means clustering method, while the PROCESS macro was used to test moderated mediation models. Vulnerable narcissism was found to have significantly greater explanatory power than grandiose narcissism for the functioning of individuals in romantic relationships and for their perceptions of their partners' functioning. Vulnerable narcissism had a direct effect and an indirect effect mediated by commitment in the relationship. All observed relationships were consistent with the hypotheses. It was also

observed that the positive relationship between vulnerable narcissism and perceiving partner behaviors as depreciating and the negative relationship between vulnerable narcissism and self-reported accommodating behaviors were moderated by gender and were only present in the male group. In the case of grandiose narcissism, the study revealed only a direct statistically significant positive association with self-reported behavior depreciating the partner and a statistically significant negative association at a trend level with self-reported accommodation. Predictions based on Rusbult's investment model regarding the role of commitment in explaining individuals' functioning in romantic relationships were confirmed. Additionally, profiles of individuals were distinguished based on the levels of grandiose narcissism, vulnerable narcissism, and self-esteem, and it was examined whether membership in the groups thus distinguished differentiated participants' self-reported and their partners' perceived functioning in the relationship. The relationships identified contribute to the understanding of the role of narcissism in the functioning of close romantic relationships, including the role of commitment and the significance of gender. A psychological interpretation of the observed relationships is presented. The limitations of the study, future directions of analysis, and the practical applications of the findings are discussed.

Keywords: grandiose narcissism, vulnerable narcissism, accommodation, emotional capitalization, depreciation, commitment.

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	8
1. BLISKIE ZWIĄZKI ROMANTYCZNE W ŻYCIU CZŁOWIEKA.....	12
1.1. Bliskie związki romantyczne – definicja, właściwości i znaczenie w życiu człowieka	12
1.2. Etapy rozwoju związków romantycznych i ich formy.....	18
1.3. Czynniki wyjaśniające funkcjonowanie w związkach romantycznych.....	22
2. MODEL INWESTYCYJNY CARYL RUSBULT JAKO MODEL WYJAŚNIAJĄCY FUNKCJONOWANIE ZWIĄZKÓW ROMANTYCZNYCH.....	32
2.1. Założenia teoretyczne modelu.....	32
2.2. Mechanizmy psychologiczne utrzymujące relacje.....	37
3. AKOMODACJA JAKO MECHANIZM PRORELACYJNY.....	41
3.1. Koncepcja akomodacji.....	41
3.2. Akomodacja a funkcjonowanie bliskich związków.....	47
4. KONCEPCJA KAPITALIZACJI EMOCJI.....	52
4.1. Wyjaśnienie pojęcia, mechanizmy kapitalizacji i typy reakcji.....	52
4.2. Kapitalizacja emocji a funkcjonowanie osób w bliskim związku.....	58
5. PRZEMOC I AGRESJA W BLISKIM ZWIĄZKU.....	66
5.1. Deprecjacja jako forma przemocy	66
5.2. Przemoc w bliskich związkach.....	70
5.3. Predyktory występowania agresji	79
6. CECHY NARCYSTYCZNE A FUNKCJONOWANIE BLISKICH ZWIĄZKÓW.....	82
6.1. Historia pojęcia.....	82
6.2. Narcyzm jako zaburzenie osobowości i jako cecha jednostki.....	94
6.2.1. Klasyfikacje narcystycznego zaburzenia osobowości.....	95
6.2.2. Narcyzm jako cecha jednostki.....	99
6.3. Narcyzm a funkcjonowanie jednostki – rola samooceny, płci i czynników kulturowych	102
6.4. Znaczenie narcyzmu dla funkcjonowania osób w związkach romantycznych.....	109
7. MODELE TEORETYCZNE WYJAŚNIAJĄCE ROLĘ NARCYZMU W FUNKCJONOWANIU JEDNOSTEK W ZWIĄZKACH ROMANTYCZNYCH	119
8. PROBLEM PRACY.....	122

9. METODA.....	143
9.1. Osoby badane.....	143
9.2. Narzędzia pomiaru zmiennych.....	144
9.3. Sposób analizy statystycznej.....	150
10. WYNIKI BADAŃ.....	152
10.1. Analizy korelacyjne.....	152
10.2. Mediująca rola oddania w związku między narcyzmem a akomodacją, kapitalizacją i deprecjacją – znaczenie płci.....	155
10.3. Analiza skupień.....	169
11. DYSKUSJA.....	174
ZAKOŃCZENIE.....	198
SPIS TABEL.....	238
SPIS RYSUNKÓW.....	239
ANEKS.....	241

WSTĘP

Przedmiotem zainteresowania pracy jest funkcjonowanie bliskich związków, ze szczególnym skupieniem uwagi na związkach romantycznych, które stanowią wyjątkowy typ bliskich relacji. Ostatnio problematyka bliskich związków interpersonalnych przyciąga coraz większą uwagę badaczy. Stwierdzono bowiem, że związki romantyczne odgrywają ogromną rolę w kształtowaniu jakości życia (np. Doroszewicz, 2008; Myers, 2004; Perlman, 2007). Badacze koncentrują się przede wszystkim na tym, co wyjaśnia dobre funkcjonowanie tych związków. Wskazuje się na wiele czynników, mogących mieć znaczenie w wyjaśnianiu jakości bliskich związków. Wśród tych czynników za istotne uznawane są cechy jednostki (Campbell i in., 2002; White, Hendrick, Hendrick, 2004). Narcyzm jest jedną z takich cech, przyciągających w ostatnim czasie dużą uwagę badaczy (Hermann i in., 2018; Maciantowicz, 2019). Celem pracy jest zbadanie znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania bliskich związków.

Funkcjonowanie rozumiane jest jako procesy relacyjne, poprzez które jednostki, rodzina czy też małżeństwa realizują swoje zadania rozwojowe oraz poprzez które zaspakajane są potrzeby poszczególnych osób (Patterson, 2002). Przedmiotem zainteresowania w tym badaniu są następujące procesy relacyjne: akomodacja oraz strategie reakcji wobec prób kapitalizacji (Gable, Reis, Impett, Asher, 2004; Rusbult, Verette, Whitney, Slovick, Lipkus, 1991). W rozważaniach i analizach uwzględniono ponadto deprecjację (Kazmierczak, Plopa, 2016). Akomodacja jest rozumiana jako wewnętrzna chęć osoby do poskromienia własnych tendencji do destruktywnych reakcji i angażowania się w reakcje sprzyjające związkowi, w sytuacji, gdy partner zachowuje się w sposób potencjalnie destruktywny dla związku (Rusbult i in., 1991). Kapitalizacja odnosi do odczuwania silniejszych, pozytywnych emocji na skutek poinformowania drugiej osoby o osobistym sukcesie i spotkania się z pozytywną reakcją tej osoby (Gable i in., 2006). Natomiast deprecjacja rozumiana jest jako forma przemocy psychicznej, polegająca na nieszanowaniu partnera, dążeniu do dominacji i przejęcia kontroli nad partnerem oraz na przejawianiu agresji (Kazmierczak, Plopa, 2016).

W tym badaniu przyjęto rozumienie narcyzmu jako cechy jednostki (Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000; Czarna, 2008, Miller, Campbell, 2010; Paulhus, Williams, 2002). Ponadto uwzględniono dwa typy narcyzmu – narcyzm wielkościowy i wrażliwy. Te dwa typy narcyzmu są do siebie podobne pod względem poczucia uprzywilejowania, lekceważenia

innych, wielkościowych fantazji i próżności (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Jednakże występuje wiele charakterystyk odróżniających od siebie te dwa rodzaje narcyzmu. Narcyzm wielkościowy cechuje się wysoką samooceną, pewnością siebie, ekstrawersją, roszczeniową postawą, potrzebą uwagi i bycia podziwianym, agresywnością i tendencją do poniżania innych (Altmann, 2017; Czarna, 2008; Miller, Dir, Gentile i in., 2010; Rohmann, Neumann, Herner, Bierhoff, 2012; Wink, 1991). Narcyzm wrażliwy zaś charakteryzuje się niską samooceną, lękiem, poczuciem niepewności, nieśmiałością, wrażliwością na zranienia, tendencją do depresyjności, postawą unikową i introwersją (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991).

Postawiono pytanie badawcze o to jaka jest zależność między narcyzmem wielkościowym i wrażliwym a funkcjonowaniem w związku, wyrażającym się poprzez tendencję do akomodacji, kapitalizacji emocji oraz deprecjacji. W związku z tym, iż narcyzm kształtuje własne zachowanie i postrzeganie zachowania innych (Lam, 2012; Ye, Lam, Ma, Ng, 2016) zbadano nie tylko to, jak osoba postrzega zachowanie własne, ale także to, jak postrzega zachowanie partnera związku. Postrzeganie zachowania własnego i partnera dotyczyło procesów akomodacji, kapitalizacji emocji oraz deprecjacji. Postawione pytanie badawcze o zależność między narcyzmem wielkościowym i wrażliwym a funkcjonowaniem w związku, dotyczyło zatem zarówno własnego funkcjonowania osoby badanej, jak i postrzeganego przez nią funkcjonowania jej partnera.

Model koncepcyjny zależności między zmiennymi przyjętymi w badaniu własnym oparto na rozszerzonym sprawczym modelu narcyzmu (*Extended Agency Model of Narcissism*) Campbella i Fostera (2007) oraz na modelu inwestycyjnym Rusbult (1980, 1983). W modelu Campbella i Fostera (2007) przedstawiono narcyzm jako system oddziałujących na siebie wzajemnie zależności. Natomiast model inwestycyjny (Rusbult, 1980, 1983) wyjaśnia trwałość i jakość relacji oraz podejmowanie działań prorelacyjnych. W modelu tym kluczowa jest rola oddania. Campbell i Foster (2002) w swoich badaniach nad narcyzmem wykorzystali model inwestycyjny w celu wyjaśnienia mechanizmów psychologicznych, poprzez które narcyzm oddziałuje na funkcjonowanie w związku. Kolejne pytanie, przyjęte w tym projekcie, dotyczyło zatem roli oddania jako mediatora w analizowanych zależnościach między dwoma typami narcyzmu a uwzględnionymi aspektami funkcjonowania w związku.

Wskazuje się, że płeć jest jednym z czynników kształtujących zachowania w bliskim związku (Kornaszewska-Polak, 2020). A zatem w projekcie własnym postawiono pytanie o rolę płci jako moderatora analizowanych zależności.

W badaniu własnym postawiono jeszcze jedno pytanie. Jest to pytanie o profile osób wyodrębnione na podstawie samooceny, narcyzmu wielkościowego i narcyzmu wrażliwego, oraz czy przynależność do tych profili różnicuje nasilenie akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji własnej i postrzeganej u partnera.

By odpowiedzieć na postawione pytania badawcze przeprowadzono badanie grupy 346 osób (55% kobiet, 45% mężczyzn) w wieku 22-40 lat ($M = 27,50$, $SD = 3,66$), pozostających w niesformalizowanym związku heteroseksualnym (przez okres co najmniej roku). W badaniu wykorzystano *Kwestionariusz Narcyzmu (Narcissistic Personality Inventory, NPI)* Raskina i Halla w polskiej adaptacji Bazińskiej, Drat-Ruszczak (2000) (NARPI) do pomiaru narcyzmu wielkościowego, *Skalę Narcyzmu Wrażliwego (Hypersensitive Narcissism Scale, HSNS)* Hendin i Cheeka (1997) w polskim tłumaczeniu Czarnej, Dufnera, Cliftona (2014) do pomiaru narcyzmu wrażliwego. Akomodację zmierzono *Skalą Akomodacji Rusbult (The Rusbult Accomodation Scale)* (1991) w tłumaczeniu Lachowskiej (w druku), kapitalizację emocji oszacowano wykorzystując *Skalę Spostrzeganych Reakcji Na Próby Kapitalizacji (Perceived Responses to Capitalization Attempts Scale, PRCA)* autorstwa Gable (2004) w polskim tłumaczeniu Kaczmarka (2007). *Skalę Deprecjacji z Kwestionariusza Komunikacji Małżeńskiej* autorstwa Kaźmierczak i Plopy (2016) wykorzystano do oceny deprecjacji. Do pomiaru oddania na rzecz związku wykorzystano *Skalę Oddania Związkowi* Rusbult (1983), przetłumaczoną na język polski przez Lachowską (w druku). Natomiast do pomiaru samooceny zastosowano *Skalę Samooceny* SES Rosenberga, która została przetłumaczona na język polski przez Dzwonkowską, Lachowicz-Tabaczek i Łagunę (2008). Dodatkowo, opracowano Ankietę danych demograficznych, której celem było zebranie informacji demograficznych dotyczących badanych osób.

Praca składa się z jedenastu rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówiono problematykę bliskich związków romantycznych, zwracając uwagę na ich specyfikę i znaczenie w życiu jednostki. Przedstawiono także typy związków romantycznych, fazy rozwoju bliskiej relacji oraz czynniki warunkujące funkcjonowanie osób w takich związkach. Rozdział drugi poświęcono prezentacji modelu inwestycyjnego Caryl Rusbult jako teoretycznego podłoża wyjaśniającego funkcjonowanie bliskich związków. W trzecim rozdziale omówiono zjawisko

akomodacji, przedstawiono różne typy odpowiedzi partnerów w sytuacjach trudnych dla związku i omówiono związek akomodacji z funkcjonowaniem relacji romantycznej. Rozdział czwarty poświęcono koncepcji kapitalizacji emocji. Omówiono w nim mechanizmy kapitalizacji oraz jej znaczenie dla funkcjonowania bliskich relacji. Rozdział piąty skupia się na omówieniu deprecjacji, będącej formą przemocy w związkach romantycznych. Przedstawiono pojęcie przemocy, różne formy przemocy psychiczno-emocjonalnej oraz omówiono uwarunkowania i częstotliwość występowania przemocy. Skupiono się na zjawisku przemocy w niesformalizowanych związkach romantycznych. W rozdziale szóstym scharakteryzowano pojęcie narcyzmu i jego wpływ na funkcjonowanie jednostki oraz na funkcjonowanie w związku romantycznym. Przedstawiono historię pojęcia narcyzmu i scharakteryzowano różne typy narcyzmu. W rozdziale siódmym omówiono dwa modele wyjaśniające funkcjonowanie osób narcystycznych w bliskich relacjach: sprawczy model narcyzmu oraz rozszerzony sprawczy model narcyzmu, jako podłoże teoretyczne własnego projektu badawczego. W rozdziale ósmym przedstawiono problem pracy, sformułowano pytania badawcze i hipotezy badawcze, uprzednio uzasadniając je w świetle teorii i w wynikach dotychczasowych badań. Rozdział dziewiąty poświęcono opisowi metody badania, w tym charakterystyce badanych osób, opisowi narzędzi pomiaru zmiennych i opisowi sposobu przeprowadzenia badania. W rozdziale dziesiątym przedstawiono wyniki badania własnego. Rozdział jedenasty zawiera dyskusję i interpretację uzyskanych wyników, wraz z omówieniem ich ograniczeń, wskazaniem kierunków dalszych badań oraz zaproponowania możliwości aplikacji praktycznej stwierdzonych prawidłowości.

1. BLISKIE ZWIĄZKI ROMANTYCZNE W ŻYCIU CZŁOWIEKA

W tym rozdziale omówiono problematykę bliskich związków romantycznych, będących jedną z form związków interpersonalnych. Przedstawiono zagadnienie interakcji i relacji, scharakteryzowano specyfikę bliskich związków romantycznych oraz ukazano znaczenie tych związków w życiu człowieka. Scharakteryzowano typy związków romantycznych oraz fazy rozwoju bliskiej relacji, a także omówiono czynniki warunkujące funkcjonowanie osób w bliskich związkach.

1.1. Bliskie związki romantyczne – definicja, właściwości i znaczenie w życiu człowieka

Związki romantyczne i specyficzne dla nich relacje są przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, między innymi psychiatrii (np. Buszewicz, Karakuła-Juchnowicz, Pelczarska-Jamroga, 2014), seksuologii (np. Radomski, 2007), socjologii (np. Warzywoda-Kruszyńska, Krzyszkowski, 1990), a zwłaszcza psychologii (np. Braun-Gałkowska 1981, 1985, 1992, 2008; Janicka, 2005, 2008, 2014; Janicka, Liberska, 2014; Kaczuba, Janicka, 2018; Mandal 2012, Plopa, 2011; Rostowska, 2009; Rostowski, Rostowska, 2014; Ryś, 1996; Wojciszke, 2013). By zdefiniować czym są bliskie związki romantyczne warto omówić cechy charakterystyczne tych związków oraz pojęcia z nimi związane.

Hinde (1979) definiuje relację jako związek diadyczny pomiędzy osobami, który jest wynikiem pojawiających się po sobie interakcji, bazujących na wzajemnej wymianie emocjonalnej i/lub intelektualnej. Członkowie relacji wyrażają chęć, by relacja trwała nadal (Hinde, 1979). Charakter interakcji oraz relacji zależy od obu partnerów (Hinde, 1987; Mika, 1987). Na poziomie behawioralnym relacja między osobami jest ciągiem zachodzących między nimi interakcji. Interakcja rozumiana jest jako zdarzenie, gdy osoba A prezentuje wobec osoby B zachowanie X, lub A wobec B przejawia zachowanie X, a osoba B odwzajemnia zachowanie Y. Interakcje są ograniczone w miejscu i czasie (Hinde, 1979). Zachowanie każdego z partnerów interakcji może zależeć od zachowania partnera w przeszłości, teraźniejszości lub antycypowanego zachowania partnera interakcji. Hinde (1987) podkreśla, że dla zrozumienia dynamiki interakcji konieczne jest uwzględnienie systemu wartości osób, które pozostają w interakcji. Mika (1987) uważa, że aby dostrzec co

jest istotne w interakcji należy analizować zespół procesów psychicznych, postaw i zachowań u obu partnerów. Interakcje budują relację, a wszystkie interakcje budujące relacje są ze sobą powiązane, wpływają na siebie oraz wynikają z siebie wzajemnie (Hinde, 1979).

Kuczyńska (1998) uważa, że wieloaspektowy proces tworzenia się indywidualnych powiązań z drugą osobą, pojawiający się w określonych sytuacjach na wszystkich poziomach funkcjonowania jednostki, tworzy więź. Więż jest zatem rozumiana jako rezultat reakcji na indywidualność i prezentowane zachowania drugiej osoby (Kuczyńska, 1998). Rostowski (1987) związek interpersonalny definiuje jako relację dwóch jednostek, uwzględniającą ich osobistą ocenę siebie, partnera i relacji. Zdaniem autora ocena ta jest wskaźnikiem jakości funkcjonowania partnerów w związku. Satysfakcjonująca relacja cechuje się poczuciem zadowolenia i szczęścia, integracji, dobrym przystosowaniem partnerów oraz prawidłową komunikacją między nimi.

Bliskie związki posiadają właściwości różnicujące je od innych relacji: formalnych, koleżeńskich, zawodowych. Przykładem relacji, które charakteryzuje bliska więź jest relacja między rodzicem a dzieckiem, relacja między rodzeństwem czy między wnucętami a dziadkami (Błasiak, 2010). Do kategorii bliskich relacji należy także związek romantyczny dwojga dorosłych osób. W tym przypadku więź nie jest oparta na pokrewieństwie. Humink (1995, za: Janicka, 2008) bliski związek romantyczny rozumie jako relację intymną trwającą przez dłuższy czas, zachodzącą między dwojgiem dorosłych osób, której towarzyszy uczucie romantycznej miłości. Hahlweg (1996, za: Janicka, 2008) wymienia trzy istotne obszary charakteryzujące bliski związek romantyczny: wzajemność komunikacji, intymność oraz zachowanie się podczas konfliktu. Kelley i współpracownicy (1983) opisując bliskie związki mówią o ich bliskości. Bliskość w relacji rozumie jako stopień afektywnej, kognitywnej i behawioralnej zależności między osobami i tego, jak partnerzy są dla siebie nawzajem ważni. Według Dibble, Levine, Park (2012) bliskość odnosi się do stopnia określonej wiedzy na temat drugiej osoby, wspólnego spędzania czasu oraz siły więzi emocjonalnej. Myers (2004) wskazuje, iż niektóre elementy są wspólne dla wszystkich typów bliskich relacji. Są to: dawanie i otrzymywanie wsparcia, wzajemne zrozumienie, docenianie kontaktu i przebywania w towarzystwie osoby oraz czerpanie radości z tego faktu. To, co zdaniem Sternberga i Grajek (1984) stanowi istotę bliskiego związku opartego na miłości romantycznej to wzajemne dzielenie się sobą i dobrami materialnymi, wzajemna troska, ofiarowywanie i otrzymywanie wsparcia oraz działanie na rzecz dobra ukochanej osoby.

Bliska intymna relacja cechuje się również gotowością do zwierzeń, ujawnianiem swojej historii, zarówno szczęśliwych jak i wstydlivych wydarzeń, otwartością na rozmowę o swoich marzeniach, zmartwieniach, upodobaniach i awersjach (Berg, McQuinn, 1988, za: Myers, 2004). Zdaniem Myersa (2004) w namiętym związku pojawiają się natomiast dodatkowe elementy: miłość fizyczna, intensywne zafascynowanie i oczekiwanie wyłączności ukochanej osoby. Harvey, Pauwels (1999) są zdania, że to co wyróżnia bliskie związki romantyczne spośród innych relacji społecznych, to zachowania partnerów, spostrzegane jako przejawy wspólnotowości oraz czas trwania związku.

Shaver, Hazan, Bradshaw (1988) wskazują na różnice między relacją rodzicielską a romantyczną. Są to: symetryczność relacji w dorosłym związku w przeciwieństwie do zależności dziecka od rodzica w relacji rodzicielskiej oraz seksualność partnerów w dojrzałej relacji w przeciwieństwie do bliskości bez relacji seksualnej między rodzicami a potomstwem (Shaver i in., 1988). Podobieństwo obu tych relacji dotyczy: a) sposobu budowania i utrzymania przywiązania (dotyk, spojrzenia, bliskość fizyczna, mimika); b) cech opiekuna/partnera, którego brak powoduje mocne reakcje emocjonalne w stresujących sytuacjach, a obecność działa uspokajająco; c) poczucia więzi z opiekunem/partnerem, który dostrzega potrzeby drugiej osoby i je zaspokaja (Reis, 2000; Reis, Shaver, 1988).

Perlman (2007) za kluczową cechę bliskich związków uznaje współzależność zachowań, myślenia, uczuć oraz wspólne dzielenie obszarów życia przez partnerów. Wrochna (2018) uważa, że relację romantyczną charakteryzuje dobrowolność jej tworzenia. Każdy z partnerów może zakończyć relację w każdym momencie, ponieważ relacja oparta jest na wolnym wyborze. Partner nie może odczuwać całkowitej pewności co do trwałości związku, ze względu na to, że więź tworzą dwie refleksyjne jednostki analizujące własne Ja oraz otoczenie (Wrochna, 2018).

Ważną właściwość bliskich związków romantycznych stanowi zaangażowanie interpersonalne i zobowiązanie. Janicka i Szymczak (2017) definiują zaangażowanie interpersonalne jako proces polegający na tworzeniu i umacnianiu relacji między partnerami. Proces ten dotyczy związków długoterminowych (małżeńskich, narzeczeńskich, kohabitacyjnych). Beck (2000) rozróżnia zaangażowanie pełne i niepełne. Pełne zaangażowanie dotyczy przekonania o stabilności i trwałości związku, czyli łączy się z pozostaniem w związku nawet pomimo pojawiających się kryzysów czy trudności. Niepełne zaangażowanie wiąże się z założeniem, że związek jest trwały, jednak może się rozpaść.

Niepełne zaangażowanie sprzyja koncentracji na sobie, zachowaniom asekuracyjnym, co nie jest korzystne dla wzrostu zaangażowania w daną relację. Rhoades i współpracownicy (2006; 2009; 2012) przedstawiają teorię zaangażowania, w której wyróżniają zaangażowanie interpersonalne rozumiane jako oddanie (*interpersonal commitment, dedication*) oraz zobowiązanie (*constraint commitment*). Oddanie charakteryzuje się poczuciem więzi z partnerem oraz pragnieniem utrzymania z nim bliskiej relacji. Osoba marzy o wspólnej przyszłości z partnerem, najważniejsze są dla niej jego potrzeby, przejawia chęć poświęcania się dla partnera oraz dominuje u niej orientacja wspólnotowa (myśli w kategoriach „my”, a nie „ja”). Natomiast zobowiązanie wyraża się poprzez skłonność do podejmowania zachowań, które utrzymują związek.

Cechami charakterystycznymi miłości romantycznej według Rostowskiego i Rostowskiej (2014) są: darzenie miłością tylko jednego ukochanego, a zarazem wykluczanie innych potencjalnych partnerów; chęć uszczęśliwienia nie tylko siebie, ale również partnera oraz skłonność do częstego myślenia o partnerze. Braun-Gałkowska (1981) wskazuje, że miłość podlega rozwojowi ku miłości dojrzałej. Proces dojrzewania do miłości może zatrzymać się na różnych, wcześniejszych etapach miłości, nie przechodząc w miłość dojrzałą. Miłość dojrzałą cechuje świadome działanie dla dobra innych ludzi. W działaniu na rzecz innych rozwija się sprawność miłości, a więc nie pojawia się ona automatycznie, ale jest efektem ćwiczenia. Miłość łączy się z wolną decyzją, co oznacza, że występuje dopiero u ludzi dojrzałych, choć jej początki pojawiają się znacznie wcześniej (Braun-Gałkowska, 1981). Dojrzałość do miłości kształtuje się w rodzinie pochodzenia głównie poprzez obserwację i identyfikację (Rostowska, 1995; Rostowska, Spryszyńska, 2014).

W trójczynnikowej teorii miłości do kluczowych dla miłości elementów zaliczane są: intymności, zobowiązanie i namiętność (Stenberg, Grajek, 1984; Sternberg, Weis, 2007). Intymność rozumiana jest jako pojawiające się pozytywne uczucia oraz zachowania powodujące bliskość, przywiązanie i wzajemną zależność partnerów. Zaangażowanie, tłumaczone także jako zobowiązanie (Wojciszke, 2003, 2013), rozumiane jest jako myśli, decyzje i zachowania mające na celu przekształcenie relacji miłosnej w trwały związek i utrzymanie go mimo pojawiających się trudności. Ten aspekt miłości jest mocno poddany kontroli osób tworzących relację i jest wynikiem świadomej decyzji. W dobrze funkcjonującym związku zobowiązanie jest najbardziej stabilnym składnikiem miłości.

Poczynione inwestycje w związek i włożony wysiłek zapoczątkowują proces samopodtrzymywania się relacji, co prowadzi do tego, że inwestor przekonuje innych i siebie o słuszności swego zachowania i chętniej nadal angażuje się w relacje. Wojciszke (2013) wskazuje za Rusbult (1983), że czynniki, które podtrzymują zobowiązanie to niska atrakcyjność alternatywnych i dostępnych związków, pozytywny bilans zysków i strat oraz mnogość barier ograniczających zakończenie relacji (zarówno formalnych, jak i nieformalnych). Kolejną właściwością cechującą związek romantyczny jest namiętność (Sternberg, Grajek, 1984; Wojciszke, 2013). Namiętność rozumiana jest jako układ silnych emocji pozytywnych i negatywnych. Jest ona mocno związana z pobudzeniem fizjologicznym. Poprzez namiętność osoby są motywowane do jak najsilniejszego połączenia się z partnerem. Elementem, który dominuje w namiętności jest seksualne pragnienie, ale również potrzeba dowartościowania siebie, samourzeczywistnienia, dominacji, opiekuńczości czy znalezienia sensu w życiu (Sternberg, Grajek, 1984). Poziom namiętności wzrasta i opada bardzo szybko w czasie trwania związku. Przejawami namiętności są np. bliskość fizyczna, przyływ energii, kontakty seksualne, podniecenie, dotyk, pocałunki czy też obsesja na punkcie partnera. Namiętność jest połączeniem silnych pozytywnych i negatywnych emocji oraz motywacji do ścisłego zjednoczenia się z partnerem. Łączy się również z pobudzeniem fizjologicznym. Wysoki poziom intymności, duże zobowiązanie i namiętność są czynnikami tworzącymi satysfakcjonujące związki miłosne (Wojciszke, 2013).

Związki romantyczne od innych bliskich związków odróżnia miłość fizyczna (Berscheid, Walsner, 1978), intensywne zafascynowanie partnerem, oczekiwanie wyłączności ukochanej osoby (Myers, 2004), intymność, zachowanie się podczas konfliktu (Hahlweg, 1996, za: Janicka, 2008), bliskość (Kelley i in., 1983), wzajemne dzielenie się sobą, posiadanymi dobrami, wzajemna troska, ofiarowywanie i otrzymywanie wsparcia oraz działanie na rzecz dobra ukochanej osoby (Sternberg, Grajek, 1984). Ponadto związek romantyczny cechuje się wzajemnością komunikacji, chęcią zwierzeń, ujawnianiem swojej historii i doświadczeń, mówieniem o swoich marzeniach, upodobaniach, zmartwieniach oraz awersjach (Berg, McQuinn, 1988, za: Myers, 2004). Badacze już od dawna wskazywali na ogromne znaczenie związków romantycznych w życiu człowieka. Już w 1977 roku Klinger wskazywał, że bliskie relacje z innymi ludźmi oraz uczucie miłości są właściwościami, które nadają życiu sens (Klinger, 1977, za: Perlman, 2007). Diener i Oishi (2000) uważają, że związki z ludźmi mają

większe znaczenie dla dobrostanu człowieka niż dobra materialne. Bowlby (1980) po przeprowadzeniu badań dotyczących zdrowia psychicznego dzieci wyraził pogląd, że bliskie relacje emocjonalne z innymi ludźmi stanowią centrum życia człowieka, dając mu siłę i radość (Bowlby, 1980). Związki intymne odgrywają istotną rolę w życiu człowieka, wpływając na jego dobrostan emocjonalny i satysfakcję życiową. Ponadto, umożliwiają realizację wielu potrzeb życiowych, np. potrzeb psychicznych, emocjonalnych, materialnych (Beisert, 2006; Myers, 2004; Perlman, 2007) i seksualnych (Berscheid, Walsner, 1978). Diagnozy społeczne ukazują, że zarówno udane małżeństwo jak i szczęście rodzinne są jednymi z najbardziej cenionych wartości w życiu Polaków (Czapiński, Panek, 2006, 2015; *Komunikat z badań. Rodzina - jej znaczenie i rozumienie*, CBOS, 2019).

Pozostawanie w relacji intymnej jest związane z jakością życia, satysfakcją i dobrostanem (Doroszewicz, 2008; Dush, Amato, 2005; Malina, Suwalska-Barancewicz, 2017) oraz z wysokim poczuciem własnej godności partnerów (Brudek, 2015; Brudek, Steuden, 2017). Związek oparty na uczuciu miłości silnie oddziałuje na satysfakcję z relacji (Fehr, 2001). Badania wskazują, że osoby pozostające w związkach romantycznych są szczęśliwsze niż ich samotni rówieśnicy w okresie wczesnej dorosłości (Katz, Beach, 1997; Kurdek 1991). Inne badania sugerują, że związki nieformalne nie wykazują istotnych różnic w poziomie satysfakcji związku w porównaniu do małżeństw (Rawicka, Rzepa, 2017).

Dane z badań przeprowadzonych w 19 krajach sugerują związek stanu cywilnego z poczuciem szczęścia (Mastekaas, 1994, za: Myers, 2004). Najwyższy poziom szczęścia przejawiają osoby będące w małżeństwie, następnie osoby nigdy nie zamężne ani nie żonate, kolejno żyjące w separacji, a najmniej szczęśliwe są osoby rozwiedzione (Mastekaas, 1994, za: Myers, 2004). Należy również zauważyć, że małżonkowie doświadczają wyższego poziomu poczucia dobrostanu w porównaniu do relacji nieformalnych, co wskazuje na istnienie różnic między tymi dwoma typami związków (Dush, Amato, 2005). Osoby będące w małżeństwie bardziej cenią instytucję małżeństwa niż osoby będące w nieformalnym związku (Czapiński, Panek, 2006, 2015). Przytoczone badania potwierdzają, że relacje romantyczne są znaczącym dla satysfakcji obszarem życia.

Partnerzy w związku stanowią dla siebie ważne źródło wsparcia zarówno spostrzeganego jak i otrzymanego (Dehle, Landers, 2005). Mogą wzajemnie pomagać sobie w trudnych chwilach, oferować pomoc i zrozumienie, co przyczynia się do redukcji stresu i poprawy samopoczucia (Popiołek, 2005; Sęk, 1986). Myers (2004) podkreśla, iż wsparcie partnera

powoduje emocjonalne korzyści u obu partnerów relacji, przyczyniając się do dobrostanu jednostki i relacji (Myers, 2004; Perlman, 2007). Poprzez nawiązywanie więzi i tworzenie bliskich oraz trwałych relacji wyrażana jest również potrzeba przynależności (Baumeister, Leary, 1995; Myers, 2004), związana z poczuciem bezpieczeństwa. Zwiększanie poczucia bezpieczeństwa dokonuje się poprzez wzajemne zaufanie partnerów (Hetherington, 2003). Wskazuje się, że bliskie związki pełnią funkcję ochronną w radzeniu sobie z lękiem egzystencjalnym (Mikulincer, Florian, Hirschberger, 2003). W obliczu trudności życiowych, kryzysów i stresogennych czynników zarówno na poziomie jednostki, jak i w większych systemach, takich jak rodzina (Lachowska, 2014) czy para, może nastąpić wzrost siły i skuteczniejsze radzenie sobie, co określane jest jako prężność (Walsh, 2012). Natomiast w sytuacji, gdy w bliskim związku brak jest wsparcia i dochodzi np. do przemocy czy osamotnienia, osoby odczuwają cierpienie (Doroszewicz, 2008). W sytuacji, gdy więź jest zagrożona zerwaniem ludzie odczuwają wiele negatywnych emocji (Myers, 2004).

Jakość relacji intymnej ma związek ze zdrowiem fizycznym i psychicznym (Hetherington, 2003; Myers, 2004). Stwierdzono, że życie w małżeństwie wiąże się z rzadszym korzystaniem z usług służby zdrowia, mniejszą liczbą dni choroby i z niższym prawdopodobieństwem zapadnięcia na choroby przewlekłe (Verbrugge, 1979, za: Perlman, 2007). Dane statystyczne z Kanady pokazują, że żonaci mężczyźni żyją o siedem lat dłużej, a kobiety o trzy lata dłużej w porównaniu do osób tej samej płci, nigdy nie będących w związku formalnym (Perlman, 2007). Ponadto, badania ukazują, że brak wspierającej relacji oraz niski poziom satysfakcji z relacji jest związany z występowaniem depresji (Brown, Harris, 1978, za: Perlman, 2007; Whitton, Kuryluk, 2012).

1.2. Etapy rozwoju związków romantycznych i ich formy

W teorii cyklu życia rodziny wyróżnia się przewidywalne etapy życia rodziny, poprzedzone określonym wydarzeniem (Carter, McGoldrick, 1989; Duvall, 1977; Haley, 1973). Każdy etap charakteryzuje się innymi trudnościami i zadaniami, przed którymi staje rodzina. W kluczowych modelach rozwoju życia rodziny pierwsza faza dotyczy okresu nawiązania relacji i jej stabilizacji.

W kontekście rozwojowym to właśnie nawiązanie bliskich i intymnych relacji z innymi ludźmi oraz zbudowanie satysfakcjonującego związku stanowi fundamentalne zadanie na etapie wczesnej dorosłości (Erikson, 1968, 1982). Wypełnienie tego zadania rozwojowego prowadzi do poczucia zadowolenia i sukcesu (Havighurst, 1953) oraz lepszego przystosowania emocjonalnego (Meeus, Branje, van der Valk, de Wied, 2007). Młodzi ludzie uczą się siebie nawzajem, poznają siebie i swoje oczekiwania, planują przyszłość, określają ważniejsze posunięcia życiowe, wyodrębniają siebie z rodziny pochodzenia (Carter, McGoldrick, 1989; Duvall, 1977; Haley, 1973). Faza znajomości przedślubnej poprzedza fazę zawarcia małżeństwa. W fazie nawiązywania relacji i jej stabilizacji tożsamość osoby dojrzewa poprzez separację od rodziny pochodzenia oraz budowanie intymnych związków z drugą osobą, będącą w tym samym okresie rozwojowym (Świętochowski, 2014). Zdaniem Przybył (2010) w cyklu życia rodziny dla jakości relacji bardzo istotny jest rozwój znajomości przedślubnej. Okres ten jest kluczowy, ponieważ ułatwia poznanie cech osobowości drugiej osoby, jej systemu wartości, dążeń, aspiracji czy też form zachowania. Stopień poznania drugiej osoby zależy od wspólnych doświadczeń partnerów i czasu trwania związku. Zdaniem autorki (Przybył, 2010) okres przedmałżeński jest czasem wspólnych doświadczeń, pierwszych prób wzajemnego dopasowywania się, próbą określenia roli partnera, sformułowaniem przyszłych wymagań i oczekiwań wobec przyszłego współmałżonka. Znajomość partnerów rozwija się i ewoluuje wraz z czasem trwania związku. Już na samym początku bliskiej znajomości następują zmiany postaw i zachowań, co służy rozstrzygnięciu sytuacji konfliktowych i przyczynia się do satysfakcjonującego pełnienia ról małżeńskich (Przybył, 2010). W tym opracowaniu zainteresowanie skupione jest na funkcjonowaniu związków romantycznych będących na etapie nawiązywania relacji i jej stabilizacji.

Warzywoda-Kruszyńska i Krzyszkowski (1990) wyodrębnili kilka faz znajomości w okresie przedślubnym. Pierwsza faza charakteryzuje się znajomością i uczestnictwem w grupie rówieśniczej. W fazie tej przeważają kontakty koleżeńskie - jest to tzw. faza znajomości grupowej. Druga faza to chodzenie ze sobą. Dominują w niej kontakty tylko w diadzie, wspólne spędzanie wolnego czasu, ale bez zamiaru pobrania się. Następną fazą jest chodzenie ze sobą na poważnie. Partner uznawany jest za stałego, w relacji pojawiają się nowe formy kontaktów, współżycie seksualne i konwersacje na temat planowanego

małżeństwa. Na kolejnym etapie pojawia się planowanie działań dotyczących przyszłej relacji małżeńskiej i poinformowanie rodziców o decyzji wspólnego życia. Faza ta nazwana jest prywatnym porozumieniem. Ostatnim etapem jest tzw. oficjalne narzeczeństwo rozpoczynające się od zaręczyn. W tym czasie partnerzy regularnie współżyją ze sobą, przygotowują ślub, wspólnie uczestniczą w uroczystościach rodzinnych. Opisane fazy nie muszą przebiegać analogicznie we wszystkich związkach (Warzywoda-Kruszyńska, Krzyszkowski, 1990).

Wojciszke (2013) proponuje opis faz związku od jego początku, aż do ewentualnego rozpadu. Pierwszą fazą bliskiej relacji jest zakochanie. Zakochanie różni się od uczucia miłości, jest krótkotrwałe, daje mocne uczucie szczęścia, uniesienia, jest ślepe, nie ma w nim refleksji i jest bardziej skoncentrowane na osobie, która kocha niż na kochanej. W fazie zakochania najszybciej i najmocniej pojawia się namiętność. Kolejno związek przechodzi w fazę romantycznych początków. Etap ten jest również krótkotrwały, ponieważ silnie rozbudza się namiętność i wzrasta intymność, co rozwija związek i pcha go na głębsze etapy bliskości. Następną fazą jest związek kompletny. Charakterystyczne dla tego etapu jest pojawienie się większego zobowiązania i intymności, z nadal obecnym wysokim poziomem namiętności. Zwykle ta faza łączy się z zawarciem małżeństwa czy wspólnym zamieszkaniem. Jest to faza najbardziej zadowolająca dla partnerów i nasycona wieloma emocjami. Koniec tej fazy wyznaczany jest przez spadek namiętności. Kolejnym etapem jest związek przyjacielski, oparty na intymności i zobowiązaniu. Dalsze trwanie w związku w tej fazie wymaga od obojga partnerów chęci, ponadto jest to najdłuższa z faz. Zasadniczą trudnością jaką muszą pokonać partnerzy na danym etapie jest powstrzymanie obniżenia się poziomu intymności, utrzymanie wzajemnego zaufania, przywiązania i obopólnej pomocy. Jako ostatni etap może pojawić się etap związku pustego i jego rozpad. Ta faza nie jest konieczna, ale może się wydarzyć. Spowodowana jest zanikiem intymności. Partnerzy trwają w związku, w którym występuje jedynie motywacja i działania by podtrzymać związek, a więc zobowiązanie. Autor (Wojciszke, 2013) uważa, iż każdy związek jest inny i ma swoją historię, dlatego też niekiedy opisane fazy mogą pojawić się w innej kolejności.

Janicka (2005) wyróżnia dwa zasadnicze typy związków romantycznych: sformalizowane i niesformalizowane. Za związki sformalizowane uważa się związki potwierdzone w świetle prawa w danym państwie, natomiast związki niesformalizowane nie są potwierdzone prawnie

i są to, na przykład związki konkubenckie, związki typu *friends*, związki typu LAT (*Living Apart Together*) czy LTA (*Living Together Apart*), związki tzw. DINKS (*double income, no kids*) (Tuszyńska-Bogucka, Bogucki, Dziduch, 2013), „chodzenie ze sobą”, narzeczeństwo. Związki te są układami życia zazwyczaj aprobowanymi społecznie, często też po pewnym czasie dochodzi do ich prawnej legalizacji (Slany, 2002).

Jednym z przykładów bliskich związków nieformalnych jest tak zwane „chodzenie ze sobą”. Zanim osoba wejdzie w związek małżeński musi wybrać partnera oraz przeżyć okres zalotów. Czas kiedy osoby poznają się, wzajemnie się sobą interesują, aż do momentu zaangażowania się w związek nazwany jest zalotami. Zachowania te mogą sprowadzać się do „chodzenia ze sobą” (Przybył, 2010). Celem zalotów jest powstanie zaangażowania uczuciowego między partnerami, pojmowanego jako nakierowanie decyzji, uczuć, myśli i działań na transformację relacji miłosnej w trwały związek i utrzymanie go pomimo występowania różnorodnych trudności (Wojciszke, 1993). Kryczka (2007) na podstawie wypowiedzi młodzieży definiuje „chodzenie ze sobą” jako romantyczny związek oparty na przyjaźni, zrozumieniu, zaufaniu i czułości, jako formę spędzania wolnego czasu, wyłącznie w swoim towarzystwie, ale bez trwałych zobowiązań. Inicjatywa tworzenia związku może wyjść od obojga płci. Gdy podejmuje się związek rozmawia się o tym z drugą osobą, jak również gdy zaprzestaje się tworzenia relacji. Cechami takiego typu związku jest wczesna inicjacja oraz uprawnienie do podjęcia współżycia, zwłaszcza w związkach określanych jako chodzenie ze sobą na poważnie. Na podstawie badań Goli (2008) związek taki można określić jako bycie razem, odczuwanie wzajemnej miłości, przyjaźni, przejawianie zrozumienia, zgody, zaufania, wsparcia, szczerości, wierności, pomocy, wspólnotę poglądów i zainteresowań oraz wyrażający się we wspólnym spędzaniu czasu.

Kolejnym rodzajem związku nieformalnego, wynikającym z „chodzenia ze sobą na poważnie”, jest narzeczeństwo. Według Braun-Gałkowskiej (2008) zazwyczaj rozpoczyna się od momentu poproszenia o rękę wybranki. Wydarzenie to często związane jest z ofiarowaniem pierścionka zaręczynowego. Czas narzeczeństwa jest bardzo istotny, ponieważ bezpośrednio przygotowuje do małżeństwa. Narzeczeni mają do wykonania pewne zadania, takie jak dobre poznanie i zaprzyjaźnienie się, poznanie świata wartości drugiej osoby, jej rodziny, planów na życie (Braun-Gałkowska, 2008). Często czas narzeczeństwa związany jest z organizacją ceremonii ślubu i wesela. Współcześnie coraz częściej narzeczeństwo wiąże się z decyzją o wspólnym zamieszkaniu (Kryczka, 2007).

Okres przedmałżeński jest kluczowy w rozwoju związku i może trwale oddziaływać na jego przebieg w kolejnych etapach w budowaniu relacji (Fletcher, Simpson, Thomas, 2000).

Innym z przykładów związków niesformalizowanych jest kohabitacja (Janicka, 2008). Kohabitacja jest związkiem kobiety i mężczyzny, który charakteryzuje się wspólnym mieszkaniem, współżyciem partnerów, zachowywaniem więzi fizycznej, duchowej i gospodarczej, tak jak w małżeństwie, ale związek pozbawiony jest legalizacji (Janicka, 2014). Z badań wynika, że w 2011 roku 6% panien i kawalerów żyło w związkach partnerskich (*Raport z wyników Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011*, 2012). Z raportu z badań przeprowadzonych w 2017 roku wynika, że wśród osób pełnoletnich, które były w związku nieformalnym, 59% mieszkało wspólnie z partnerem (*Osoby niezamężne i nieżonate w rodzinach*, 2017, CBOS). W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa podejścia do rozumienia kohabitacji. Pierwsze z nich traktuje wspólne zamieszkanie jako substytut małżeństwa, drugie przyjmuje, że jest to etap w przechodzeniu do sformalizowania związku (Kwak, 2005). Z badań przeprowadzonych w 2019 roku wynika, że tylko 14% respondentów uważa zawarcie związku małżeńskiego jako obligatoryjne dla osób kohabituujących ze sobą, dla 42% badanych nie ma znaczenia czy żyją w małżeństwie czy wspólnie mieszkają ze sobą bez ślubu jeśli się kochają; 38% ankietowanych uważa, że dobrze byłoby żeby osoby kohabituujące sformalizowały związek (*Komunikat z badań. Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, 2019, CBOS). Janicka (2005) uważa, że związki nieformalne są związkami niedojrzałymi, ponieważ oparte są na motywach egoistycznych oraz kładą nacisk na samorealizację i autonomię. Posiadają takie charakterystyki, które mogą utrudniać lub uniemożliwiać trwałość i integrację związku.

1.3. Czynniki wyjaśniające funkcjonowanie w związkach romantycznych

Celem wielu badań jest określenie czynników pozwalających wyjaśnić funkcjonowanie osób w związkach romantycznych. Funkcjonowanie rodzin, małżeństw czy też par rozumiane jest jako procesy relacyjne, poprzez które rodzina, małżeństwa czy też pary realizują swoje zadania rozwojowe oraz poprzez które zaspakajane są potrzeby poszczególnych osób (Patterson, 2002). Do czynników tych można zaliczyć czynniki biologiczne (np. płeć, emocjonalność, atrakcyjność fizyczną) (np. Buss, 1990; Kornaszewska-Polak, 2020), charakterystyki podmiotowe (np. osobowościowe, temperamentalne) (np. Rawicka, Rzepa,

2017), środowiskowe (np. rodzinne wzorce funkcjonowania, style przywiązania) (np. Hazan, Shaver, 1994a, 1994b; Plopa, 2014, 2015; Rostowski, 2012) oraz kulturowe (np. normy kulturowe dotyczące podziału obowiązków w związku, definiowanie funkcji pełnionych w rodzinie) (np. Doroszewicz, 2008; Gerrig, Zimbardo, 2009; Romanowicz 2021).

Płeć biologiczna uznawana jest za ważny czynnik oddziałujący na funkcjonowanie w związku romantycznym. Pojęcie płci może być rozumiane w sensie biologicznym, psychologicznym, społecznym i kulturowym (Kornaszewska-Polak, 2020). Płeć jest wyznacznikiem poczucia tożsamości i kształtuje się w procesie socjalizacji (w określonej rodzinie, społeczeństwie i kulturze) (Kornaszewska-Polak, 2020). Wskazuje się na różnice między kobietami a mężczyznami w obrębie zdolności poznawczych, zachowań seksualnych, zachowań społecznych, pewnych umiejętności fizycznych, w budowie anatomicznej, w budowie struktur biologicznych mózgu, w zachowaniu, w sposobie rozwiązywania problemów czy w nasileniu niektórych cech osobowości (Czarnecka, 2003; Baron-Cohen, 2005; Sabiniewicz, Głabiński, 2015).

Z głównych obszarów funkcjonowania człowieka (behawioralny, poznawczy i emocjonalny) największe różnice płciowe są dostrzegane w obszarze emocjonalnym (Kornaszewska-Polak, 2020). Emocje pełnią szczególną rolę w stosunkach społecznych. Goleman (1997) rozróżnia w związkach dwie rzeczywistości emocjonalne: męską i żeńską, co potwierdza w badaniach Kornaszewska-Polak (2020). Wskazuje się, że różnice w podejściu do więzi między płciami są widoczne już w dzieciństwie (Myers, 2004) i są związane z szybszym zdobywaniem kompetencji językowych przez dziewczynki (Goleman, 1997). W konsekwencji kobiety są sprawniejsze w wyrażaniu własnych emocji. Natomiast dla chłopców mówienie o emocjach może nie być istotne oraz mogą być często nieświadomi stanów emocjonalnych własnych i innych osób (Goleman, 1997). Uważa się, że chłopcy określają swoją tożsamość w oddzieleniu od opiekuna, preferują zabawy w grupach, w ich zabawie jest więcej agresji (Lever, 1978, za: Myers, 2004). Natomiast dziewczynki preferują współzależność i określają swoją tożsamość przez więzi społeczne, lubią bawić się w małych grupkach, częściej w zabawie potrafią dzielić się, imitować relacje międzyludzkie i wielokrotnie podejmują intymne rozmowy (Lever, 1978, za: Myers, 2004).

Konsekwencje związanych z płcią różnic emocjonalnych uwidaczniają się w dorosłym życiu, zwłaszcza wtedy gdy kobiety i mężczyźni wchodzi w związki (Kornaszewska-Polak,

2020; Myers, 2004; Plopa, 2015). Wtedy uwidaczniają się odmienne oczekiwania co do funkcjonowania w relacji. Kobiety szukają przede wszystkim więzi emocjonalnych, natomiast mężczyźni koncentrują się na konkretnych aktywnościach (Goleman, 1997). Wskazuje się, że dla kobiet prowadzenie domu i troska o rodzinę są bardzo ważne (Kornaszewska-Polak, 2020; Myers, 2004). Ponadto, kobiety również częściej wykonują zawody opiekuńcze oraz wykazują więcej empatii (Myers, 2004). Filipiak (2001) uważa, że w toku ewolucji powstały dwie role wzajemnie się uzupełniające: rola „menedżera emocji” pełniona przez kobiety i „menedżera zadaniowego”, pełniona przez mężczyzn. Jednak wzajemne uzupełnianie się partnerów jest trudne. Jednym z czynników decydujących o zadowoleniu kobiet ze związku jest poczucie porozumienia z partnerem i możliwość porozmawiania z nim o sprawach związku. Natomiast dla mężczyzn ważne jest wspólne rozwiązywanie spraw (Eagly, 1987; Filipiak, 2001). Wyniki badań (Goleman, 1997) sugerują, że mężczyźni nie są chętni do podejmowania kwestii emocjonalnych relacji w związku i rodzinie z powodu - jak się uważa - mniejszych kompetencji emocjonalnych oraz gorszej umiejętności odczytywania ekspresji emocji. Zdaniem Golemana (1997) kobiety są bardziej zorientowane na emocje i efektywniej nimi zarządzają w porównaniu do mężczyzn. Stwierdzono, że mężowie w porównaniu do swoich żon przedstawiają lepszy obraz swojego małżeństwa, nie dostrzegają trudnych sytuacji i są niechętni do konfrontacji emocjonalnych (Goleman, 2007). Z kolei kobiety przejawiają większą satysfakcję z życia niż mężczyźni (Argyle, 2004). Kornaszewska-Polak (2020) sądzi, że kobiety różnią się od mężczyzn w funkcjonowaniu emocjonalnym zwłaszcza w sytuacjach trudnych. Styl kobiecej emocjonalności charakteryzuje się np. wrażliwością na innych, pobudliwością, tendencją do depresyjności, niską samooceną. Główną strategią radzenia sobie ze stresem stosowaną przez kobiety jest poszukiwanie wsparcia. Natomiast styl męskiej emocjonalności odznacza się np. zrównoważeniem emocjonalnym, hamowaniem ekspresji, mniejszą wrażliwością. By radzić sobie ze stresującymi sytuacjami mężczyźni przede wszystkim stosują strategię kontroli i dystansowania się (Kornaszewska-Polak, 2020).

Według Plopy (2016) miłość romantyczna jest jakością regulowaną przez trzy systemy powiązane funkcjonalnie ze sobą. Są to: płeć, opiekuńczość i przywiązanie. Plopa (2015) podkreśla, że oprócz płci równie ważna jest troskliwość w kształtowaniu więzi między dwojgiem dorosłych ludzi. Choć czynniki te są regulowane różnymi systemami, to wzajemnie na siebie oddziałują. Płciowość oddziałuje na rozumienie romantycznego związku oraz wiąże się z seksualnym funkcjonowaniem. Stwierdzono, że mężczyźni przejawiają większą

satysfakcję seksualną niż kobiety (Higgins, Mullinax, Trussell i in., 2011; Nomejko, Dolińska-Zygmunt, Mucha, 2017). Zauważalne są różnice w funkcjonowaniu par homoseksualnych w porównaniu z parami heteroseksualnymi (np. Iniewicz, 2009), co jest dodatkowym argumentem dotyczącym roli płci w funkcjonowaniu relacji. Wskazuje się, że mężczyźni zakochują się częściej niż kobiety, a kobiety częściej niż mężczyźni się odkochują (Rubin, Peplau, Hill, 1981). Ponadto, kobiety są bardziej ostrożne niż mężczyźni w nawiązywaniu romantycznych związków, częściej porównują te związki z innymi alternatywami, lepiej radzą sobie z odrzuceniem (Rubin, Peplau, Hill, 1981) oraz częściej kończą związek, który jest niesatysfakcjonujący (Hill, Rubin, Peplau, 1976). Płeć nie różnicuje jednak poziomu satysfakcji ze związku (Rawicka, Rzepa, 2017). Jednakże młodzi mężczyźni bardziej krytycznie postrzegają swoje partnerki niż kobiety postrzegają swoich partnerów (Kaczuba, Janicka, 2018). Kobiety są bardziej wymagające od swoich idealnych partnerów w porównaniu do mężczyzn (Kaczuba, Janicka, 2018). Różnice płciowe pojawiają się również w odczuwaniu żalu w bliskich związkach romantycznych - mężczyźni odczuwają większy żal z powodu bezczynności niż działania, natomiast kobiety odczuwają taki sam żal zarówno z powodu bezczynności jak i działania; różnice płciowe uwidaczniają się również w żalu dotyczącym spraw seksualnych (Roese i in. 2006). Wskazuje się, że kobiety częściej od mężczyzn postrzegają siebie jako osoby próbujące rozwiązać konflikt w związku. Kobiety lepiej niż mężczyźni radzą sobie z rozwiązywaniem konfliktów cechujących się silnym negatywnym afektem w bliskiej intymnej relacji. Natomiast mężczyźni mają tendencję do unikania bezpośrednich konfliktów i unikania angażowania się w szereg zachowań związanych z konfliktami od pojednania aż do unikania (Hojjat, 2000). Stwierdzono także różnice płciowe w zakresie sprawowania władzy w małżeństwie (Mandal, 2008, 2012). Władza w bliskim związku jest rozumiana jako zdolność jednostki do stawiania wymagań i egzekwowania ich od drugiej osoby oraz jako zdolność do wpływania na partnera związku by uzyskać to czego się pragnie nawet gdy pojawia się opór ze strony drugiego partnera (Beckman, Harvey, Satre, Walker, 1999; Mandal, 2008, 2012). Kobiety opierają władzę przede wszystkim na atrakcyjności fizycznej, natomiast mężczyźni na zasobach ekonomicznych (Mandal, 2012).

Wskazuje się, że kobiety różnią się od mężczyzn stylami komunikacji (Tannen, 1990) i umiejętnościami odczytywania sygnałów niewerbalnych (Hall, 1978). Tannen (1990) jest zdania, że kobiety zmierzają do angażowania innych w dialog, natomiast mężczyźni akcentują

władzę, autonomię i niezależność. Plopa (2016) zgadza się, że płeć jest istotnym czynnikiem w stylach konwersacji, jednak podkreśla, że nie należy nadmiernie generalizować różnic między kobietami a mężczyznami w aspekcie komunikacyjnym. Style konwersacyjne wykazują przede wszystkim różnice indywidualne, co oznacza, że komunikacja kobiet różni się w grupie kobiet i analogicznie w grupie mężczyzn. Sugeruje to, że komunikacja zależy nie tylko od płci, ale przede wszystkim od czynników indywidualnych każdej osoby.

Wśród charakterystyk środowiskowych istotnych dla funkcjonowania relacji można wymienić doświadczenia wyniesione z domu rodzinnego. Poprzez procesy modelowania, naśladowania i identyfikacji dokonuje się szeroko pojęta transmisja pokoleniowa (Liberska, Farnicka, 2014). Pełnienie różnych ról, szczególnie małżeńskich czy rodzicielskich, często wynika z identyfikacji z rodziną pochodzenia oraz z chęci przystosowania się do oczekiwań rodziny i zachowania jej ciągłości. Osoba zazwyczaj identyfikuje się z własną płcią, internalizuje normy regulujące funkcjonowanie intymnych relacji i akceptuje oczekiwania rodziny w tym obszarze (Liberska, Farnicka, 2014).

Według Braun-Gałkowskiej (1985) na jakość relacji mają wpływ doświadczenia wyniesione z domu rodzinnego, jakość edukacji do życia w rodzinie na różnych etapach szkoły oraz zaangażowanie własne w budowany związek. Na podstawie badań nad podobieństwem satysfakcji z życia małżeńskiego dorosłych dzieci i ich rodziców stwierdzono, że osoby wychowywane przez zadowolonych ze związku małżeńskiego rodziców mają najwyższe prawdopodobieństwo budowania własnego szczęśliwego małżeństwa (Braun-Gałkowska, 1985, 1992; Gałkowska, 2002). Jednym z przykładów negatywnego oddziaływania rodziny pochodzenia jest stosowanie przemocy – osoby będące w dzieciństwie świadkiem lub ofiarą przemocy domowej, same częściej stosują przemoc w intymnych związkach w życiu dorosłym (Chapple, 2003; Gover i in., 2008; Rode 2010; Taft i in., 2006).

Środowiskowym czynnikiem wyjaśniającym funkcjonowanie dorosłej osoby w związku romantycznym może być styl przywiązania wykształcony w relacji z głównym opiekunem w dzieciństwie (Hazan, Shaver, 1994a, 1994b; Myers, 2004; Plopa, 2014, 2015; Rostowski, 2003; Rostowski, 2012). Style przywiązania w pewien sposób uczą dziecko reakcji na sytuacje stresogenne oraz uczą sposobów radzenia sobie ze stresem, co powoduje

uaktywnienie części mózgu, które odpowiadają za rozwój społeczno-emocjonalny (Plopa, 2003). Wielu badaczy uważa, że przejawiane w dzieciństwie style przywiązania oraz doświadczenia z tego okresu stanowią podstawę do budowania związków w przyszłości np. małżeństwa czy przyjaźni (Hazan, Shaver, 1994a, 1994b; Plopa, Lorecka, 2019; Rostowski, 2012).

Zdaniem Aronson, Wilson, Akert (1997) osoby, które przejawiają bezpieczny styl przywiązania, wytworzony w okresie wczesnego dzieciństwa, mają zdolność do tworzenia trwałych, dojrzałych związków romantycznych opartych na poczuciu bezpieczeństwa, ufności, braku lęku, otwartości na partnera, wsparciu i uzewnętrznianiu siebie. Potwierdzają to badania Simpsona, Ickesa, Gricha (1999) oraz Czyżowskiej i Gurby (2016). Dorosłe osoby cechujące się lękowym stylem przywiązania są mniej ufne, bardziej zazdrosne i zaborcze, mogą też wielokrotnie zrywać relacje z tą samą osobą (Hazan, Shaver, 1987). Styl unikający w związku przejawia się mniejszym zaufaniem do partnera, obawami, że partner nie odpowie bliskością na potrzeby osoby, większą zazdrością i gniewem (Huelsenitz, Farrell, Simpson i in., 2018; Simpson i in., 1999). Wzorzec lękowo-ambiwalentny wiąże się z niższą stabilnością związku, ponieważ partnerzy są postrzegani jako mniej wiarygodni (Simpson i in., 1999). Ponadto, styl przywiązania lękowo-ambiwalentny negatywnie wiąże się z zadowoleniem z życia między narzeczonymi i małżeństwami nieposiadającymi dzieci (Malina, Suwalska-Barancewicz, 2017). W funkcjonowaniu bliskich relacji nie tyle istotny jest styl przywiązania jednej osoby, co interakcja stylów przywiązania partnerów (Holland, Fraley, Roisman, 2012). Im styl przywiązania jest bardziej bezpieczny, tym relacja partnerów jest postrzegana jako bardziej bezpieczna, intymna, z efektywniejszą komunikacją i z mniejszą ilością sytuacji konfliktowych (Liberska, Suwalska, 2011).

Kolejnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie bliskich osób w związkach romantycznych są oddziaływania kulturowe. Postrzeganie związku zależy od kultury w jakiej żyją osoby i od indywidualnych doświadczeń jednostki. Zdaniem Doroszewicz (2008) oraz Gerriga i Zimbardo (2009) wymiar niezależności - współzależności jest w tym kontekście bardzo istotny. Kultury ceniące niezależność podkreślają bardziej wartość osoby niż zbiorowości. W kulturach indywidualistycznych promuje się wolność, niezależność, rozwój kariery, nastawienie na zaspokajanie własnych potrzeb i bycie szczęśliwym. Ten nacisk na „ja” a nie na „my” może przyczyniać się do tego, że zaangażowanie w związek może być

uważane za wymagające zbyt wielkiego poświęcenia (Doroszewicz, 2008; Gerrig, Zimbardo, 2009). Osoby wybierające partnera życiowego na podstawie uczuć miłości kierują się celami indywidualnymi. Natomiast dla kultur współzależnych wspólne cele kulturowe pełnią bardziej istotną rolę niż cele osobiste. Jednostki decydujące się na partnera, który pasuje do struktury i interesów rodziny bardziej cenią sobie wartości kolektywistyczne (Gerrig, Zimbardo, 2009). Wiele badań międzykulturowych potwierdziło, że osoby wywodzące się z kultur indywidualistycznych przywiązują większą wagę do miłości (Dion, Dion, 1996), są również bardziej wymagające w stosunku do potencjalnych partnerów i oczekują więcej od współmałżonków, co jest związane z kulturową chęcią większej samorealizacji w związkach (Hatfield, Sprecher, 1995).

Kolejnym aspektem wyjaśniającym funkcjonowanie w bliskim związku w kontekście kulturowym jest podejście do zawierania małżeństwa. W kręgu kultur indywidualistycznych dominują małżeństwa oparte na miłości (*love marriage*), natomiast np. w Indiach nadal najpopularniejszą formą zawieranych związków są małżeństwa aranżowane (np. Romanowicz, 2021). W międzykulturowych badaniach zapytano studentów o to czy poślubiliby osobę nie będąc w niej zakochanym, ale która ma wszystkie zalety, na których danej jednostce zależy. W Stanach Zjednoczonych odpowiedzi twierdzącej na to pytanie udzieliło 3,5% respondentów, natomiast w Indiach 49% badanych (Levine i in., 1995). To pokazuje jak różny stosunek do miłości i zawierania związków mają różne grupy kulturowe.

Innym kontekstem kulturowym w rozumieniu bliskich relacji jest kontekst czasowy. Wskazuje się na przemiany społeczne w funkcjonowaniu związków romantycznych na przestrzeni stuleci, a zwłaszcza ostatnich dziesięcioleci, zarówno w obszarze strukturalnym jak i relacyjnym (Kwak, 2015; Przybył, 2015; Schmidt, 2015, Wyrwich-Hejduk, 2012). W literaturze (np. Gerrig, Zimbardo, 2009; Kwak, 2015; Przybył, 2015; Wrochna, 2018) szczególnie podkreśla się, że w obecnych czasach akcentuje się w relacjach niezależność, autonomię, potrzebę wyrażania siebie, samorealizacji i egoizm, które utrudniają tworzenie i rozwijanie relacji intymnych. Widoczny jest znaczny kontrast pomiędzy Ja i My, co powoduje napięcia i frustracje w związkach. Baumeister (1991 za: Myers, 2004) stwierdza, że zamiast mieć przekonanie, że Ja powinno służyć związkowi, ludzie sądzą, że związek powinien służyć Ja. Giddens (2012) zwraca uwagę, że jednostki muszą zachować równowagę między własną autonomią a wspólnotą doświadczeń i uczuć. Wrochna (2018) podkreśla, że

osoby są coraz mniej skłonne do dostosowywania własnego życia do potrzeb partnera i innych osób. Ponadto, w obecnych czasach widoczne są trendy, które podkreślają niestałość związku oraz skoncentrowanie się głównie na indywidualnych potrzebach i osiągnięciu osobistej satysfakcji, zamiast doceniać wartość związku jako instytucji społecznej czy wspólnoty (Wrochna, 2018).

Przykładami uwarunkowań podmiotowych związanych z funkcjonowaniem relacji mogą być cechy charakteru, temperament, poziom empatii. W badaniu Whitea, Hendrick, Hendricka (2004) sprawdzono związek cech osobowości z wymiarami funkcjonowania związku, takimi jak style miłości, satysfakcja ze związku oraz intymność. Osoby bardziej neurotyczne cechowały się niższym poziomem intymności i satysfakcji z relacji. Sumienność mężczyzn wiązała się z wyższym poziomem intymności. Natomiast osoby o wysokim poziomie ekstrawersji i ugodowości były bardziej usatysfakcjonowane z relacji, a ich związek charakteryzował się większą intymnością.

Dużmańska-Misiarczyk (2018) na podstawie własnych badań sądzi, że osoby o wysokim, przeciętnym i niskim poziomie satysfakcji ze związku małżeńskiego nie różnią się w sposób istotny pod względem nasilenia cech osobowości z modelu Wielkiej Piątki (neurotyczności, ekstrawersji, ugodowości, sumienności) i Ciemnej Triady (narcyzmu oraz makiawelizmu) poza otwartością na doświadczenie oraz psychopatią (Dużmańska-Misiarczyk, 2018). Inne badania nad związkiem osobowości z doświadczaniem miłości pokazały, że wyższe poziomy wyjściowe odczuwanej miłości były związane z lepszym samopoczuciem psychicznym, a także z wyższymi wynikami w zakresie ekstrawersji. Natomiast osoby z wysokim poziomem neurotyczności wykazywały niższe poziomy wyjściowe miłości (Oravec, Dirsmith, Heshmati, Vandekerckhove, Brick, 2020). Z kolei badania Nofle, Shaver (2005) wskazują, że na podstawie cech osobowości (Wielka Piątka) nie można przewidywać jakości związku. Niektóre cechy temperamentu (np. aktywność) mają również znaczenie dla funkcjonowania w relacji romantycznej (Rawicka, Rzepa, 2017).

Inną właściwością podmiotową wpływającą na funkcjonowanie bliskiej relacji są np. empatia i poziom niepokoju. Goleman (1997) uważa, że empatia pozytywnie wpływa na każdy rodzaj relacji. Szczególnie w małżeństwie czy w związkach partnerskich istotną właściwością empatii jest dzielenie doświadczeń i uczuć. Pochodząca z empatii wrażliwość oraz dzielenie się doświadczeniami poprawia interakcje pomiędzy partnerami czyniąc je

bardziej satysfakcjonującymi (Cohen, Schulz, Weiss, Waldinger, 2012; Cramer, Jowett, 2010) oraz zapobiega rozpadowi relacji (Kim, Kang, Chung, Park, 2013). Co więcej, spostrzeganie empatii u partnera jest istotnym predyktorem satysfakcji z narzeczeństwa lub małżeństwa (Kaźmierczak, 2013; Kimmes, Edwards, Wetchler, Bercik, 2014). Ponadto, empatia przewiduje umiejętność wybaczenia współmałżonkowi (Fincham, Paleari, Regalia, 2002). Badania wskazują, że niepokój jest znaczący w kontekście relacji - wysoki poziom niepokoju w związku sprzyja zwiększaniu się ilości konfliktów, co powoduje spostrzeganie mniejszej satysfakcji i bliskości w intymnej relacji (Campbell, Simpson, Boldry, Kashy, 2005) oraz utrudnia utrzymanie zaangażowania (Mikulincer, Shaver, 2007).

Styl komunikacji jest czynnikiem podmiotowym oddziałującym na drugiego partnera, a tym samym na relację. Badania Jankowskiej (2016) i Dużmańskiej-Misiarczyk (2018) wykazały, że wspierające oraz zaangażowane komunikowanie się najczęściej stosują osoby wysoce usatysfakcjonowane ze związku małżeńskiego, a najrzadziej osoby o niskim poziomie satysfakcji ze związku. Natomiast wzorzec komunikacji deprecjonującej partnera jest stosowany najczęściej przez osoby o niskiej satysfakcji z małżeństwa w porównaniu z osobami o umiarkowanej lub wysokiej satysfakcji. Częstość stosowania komunikacji zaangażowanej, wspierającej lub deprecjonującej w relacji partnerskiej, a także spostrzeganie tych wzorców komunikacji u partnera, są ważnymi predyktorami satysfakcji związanej z relacją (Jankowska, 2016; Dużmańska-Misiarczyk, 2018). Z badań wynika, że satysfakcja ze związku jest większa w sytuacji, gdy każdy z partnerów może decydować o ważnych dla niego sprawach (Beach, Tesser, 1993).

Funkcjonowanie bliskiego intymnego związku opiera się na zachowaniach dwóch partnerów. Często jednak od samego zachowania ważniejszą rolę pełni sama jego percepcja. Według Sadikaj, Moskowitz, Zuroffa (2017) percepcja zachowań innych jest uważana za stałą cechę percepcji osoby postrzegającej – a więc można zaliczyć ją do uwarunkowań podmiotowych funkcjonowania w związku. Zjawisko percepcji społecznej (*social perception*), jest to proces rozumienia i kategoryzacji zachowań innych osób (Gerrig, Zimbardo, 2009). Na to jak osoby interpretują zachowania innych wpływa bliskość relacji, to znaczy czy interpretacji dokonuje się wobec osoby obcej czy zaprzyjaźnionej (Campbell, Sedikides, Reeder, Elliot, 2000; Sedikides, Campbell, Reeder, Elliot, 1998). W badaniach młodzieży Matuszewska (1989) wyróżniła cztery rodzaje percepcji (adekwatną percepcję

postawy prawidłowej; adekwatną percepcję postawy nieprawidłowej; nieadekwatną percepcję postawy prawidłowej oraz nieadekwatną percepcję postawy nieprawidłowej) i dostrzegła, że istnieją rozbieżności między tym, jakie postawy wychowawcze przejawiali rodzice, a tym jak postrzegają je ich dzieci. Percepcja postawy innych zależy od zachowania tej osoby, od osobowości i ukształtowania struktur poznawczych i emocjonalnych (Matuszewska, 1989). Można zatem przypuszczać, że właśnie percepcja postawy bliskiej osoby, a nie sama jej postawa, będzie miała większe znaczenie dla funkcjonowania w związkach romantycznym.

W badaniach Sadikaj, Moskowitz, Zuroffa (2017) dotyczących percepcji interpersonalnej w związkach romantycznych ustalono, że osoby z wyższym poziomem zmienności percepcji zachowania partnera przeceniali negatywny afekt partnera i w większym stopniu zakładali, że afekt partnera był podobny do ich własnego negatywnego afektu. Intrapersonalna zmienność w percepcji zachowań interpersonalnych innych jest różnicą indywidualną zależną od stylu percepcji, niezależnego od tendencji osoby do postrzegania innych jako bardziej lub mniej sprawczych czy zorientowanych wspólnotowo (Sadikaj, Moskowitz, Zuroff, 2017).

Do uwarunkowań podmiotowych można również zaliczyć cechy związane z osobowością, do których należy np. narcyzm. W związku z tym, iż w badaniu własnym uwagę skupiono na narcyzmie, jego omówieniu poświęcono cały rozdział w dalszych częściach tego opracowania (rozdział 6).

2. MODEL INWESTYCYJNY CARYL RUSBULT JAKO MODEL WYJAŚNIAJĄCY FUNKCJONOWANIE ZWIĄZKÓW ROMANTYCZNYCH

Jednym z najważniejszych modeli teoretycznych wyjaśniających funkcjonowanie bliskich związków jest model inwestycyjny oddania Caryl Rusbult (*Investment Model of Commitment*) (1980; 1983; Rusbult, Martz, Agnew, 1998). Model ten został wykorzystany jako podłoże teoretyczne we własnym projekcie badawczym. Model inwestycyjny wyjaśnia funkcjonowanie związku poprzez trzy główne czynniki: satysfakcję ze związku, inwestycje w związek oraz postrzegane alternatywy. Zmienne te przewidują zamiar utrzymania związku. Rozdział ten poświęcono omówieniu założeń teoretycznych modelu i przedstawieniu uwzględnionych w modelu mechanizmów podtrzymujących relację.

2.1. Założenia teoretyczne modelu

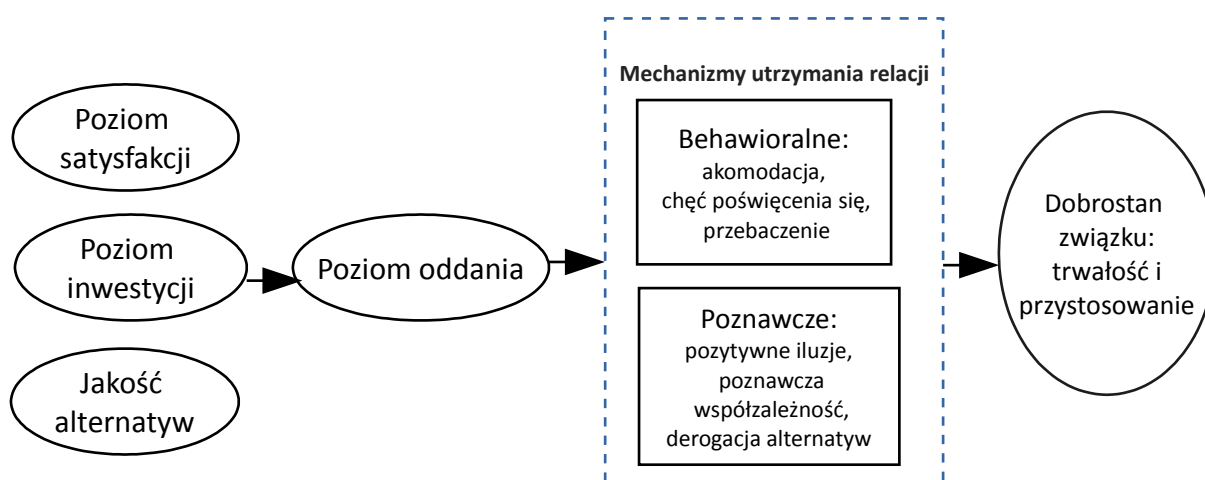
Model Rusbult powstał w odpowiedzi na pytania na jakie natrafili praktycy i badacze (Rusbult, 1980; 1983; Rusbult, Olsen, Davis, Hannon, 2001). Były to pytania o to: dlaczego jedne relacje są trwałe a inne rozpadają się; dlaczego ludzie będąc nieszczęśliwymi w relacji nadal w niej pozostają, a inni - pomimo względnego zadowolenia ze związku - zmieniają partnera; co pozwala przewidzieć trwałość związku w obliczu codziennych fluktuacji relacji?

Model oparto na zasadach teorii współzależności Kelley'ego i Thibauta (1978). Teoria ta bazuje na analizie struktury współzależności danej relacji, a nie na osobistych dyspozycjach osób zaangażowanych w związek. Zasadniczą właściwością struktury współzależności jest zależność. Poziomą zależność odnosi się do stopnia, w jakim osoba potrzebuje danego związku lub jest w związku po to, by osiągnąć pożądane przez siebie rezultaty (Rusbult i in., 1998). Zależność traktowana jest jako fundamentalna właściwość relacji (Rusbult i in., 2001). Teoria współzależności wyróżnia dwa procesy, poprzez które następuje wzrost zależności. Są to: satysfakcja ze związku i jakość dostępnych alternatyw (Rusbult i in., 1998). Teoria zakłada, że poziom zależności w związku wyraża się poprzez chęć jednostki do pozostania w danym związku oraz brak możliwości życia poza danym związkiem (Rusbult i in., 1998). Przyjmuje się, że jednostki dążą do maksymalizacji korzyści przy jednoczesnej minimalizacji

kosztów. Oznacza to, że osoby ciągle badają sytuację w swoich związkach i w oparciu o analizę kosztów i zysków podejmują decyzję o tym czy je kontynuować (Rusbult, 1980).

Teoria współzależności wyraża się w równaniu $I=f(S, A, B)$ (Rusbult, Van Lange, 2003), w którym (I) oznacza interakcję pomiędzy osobami A i B, konceptualizowaną jako ich myśli, potrzeby i motywy w odniesieniu do drugiej osoby (A i B) w kontekście unikalnej, określonej sytuacji (S), w której pojawiają się interakcje osób (Holmes, 2002; Kelley i in., 2002).

Rusbult (1983; Rusbult i in., 1998) poszerzyła teorię współzależności Kelleyego i Thibauta (1978) w dwóch aspektach. Autorka przyjęła, że satysfakcja ze związku i atrakcyjność dostępnych alternatyw nie są wystarczające do wytłumaczenia tego, dlaczego ludzie trwają w określonych relacjach. Wprowadziła nowy czynnik, który - jej zdaniem - oddziałuje na relację. Jest to poziom inwestycji (Drigotas, Rusbult, 1992; Rusbult, 1980; 1983). W efekcie model inwestycyjny jej autorstwa uwzględnia trzy elementy relacji: satysfakcja ze związku, inwestycje w związek i postrzegane alternatywy. Zmienne te są predyktorami oddania na rzecz związku (*commitment*), które z kolei wyjaśnia zachowania prorelacyjne (*pro-relationship behavior*) osób związek tworzących (rys. 1) (Rusbult, 1980; 1983; Rusbult i in., 2001).

Rysunek 1. Model inwestycyjny oddania - mechanizmy utrzymania relacji oraz oddanie na podstawie Rusbult, Olsen, Davis, Hannon, (2001, s. 97).

Satysfakcja ze związku jest pewnego rodzaju bilansem nagród pochodzących ze związku i ponoszonych w nim kosztów, odniesionych do oczekiwań, co do tego, jak osoba chciałaby aby wyglądał jej związek (poziom odniesienia) (Rusbult, 1980; 1983). Na zadowolenie wpływa to, czy partner zaspokaja najważniejsze potrzeby jednostki. Poziom odniesienia danej osoby jest jej standardem, w stosunku do którego ocenia ona atrakcyjność związku. Na wielkość zadowolenia ze związku ma wpływ jakość przeszłych doświadczeń w bliskich relacjach oraz poziom porównań do podobnych związków innych osób (Rusbult, 1980). Dana relacja jest oceniana przez partnerów w odniesieniu do przyjętych przez nich poziomów porównań, w celu oceny satysfakcji i atrakcyjności (ang. *attraction*) związku. Satysfakcja ze związku jest tym wyższa, im niższe są ponoszone koszty, wyższe są nagrody, a oczekiwania mniejsze (Rusbult, 1980).

Poziom inwestycji dotyczy wielkości i znaczenia związanych z relacją zasobów, które uległyby zmniejszeniu lub utracie, gdyby związek został zakończony (Rusbult i in., 1998). Inwestycje mogą być zewnętrzne i wewnętrzne. Inwestycje zewnętrzne to wcześniejsze zewnętrzne sprawy osoby, powiązane z aktualnym jej zachowaniem. Z kolei inwestycje wewnętrzne to emocjonalne zaangażowanie, poświęcony czas i pieniądze oraz ujawnianie siebie (Rusbult, 1980). Pojęcie inwestycji odnosi się do wspólnych zasobów, takich jak np. dzieci, czas, przyjaciele, mieszkanie, wspomnienia (Rusbult, 1980; 1983; Rusbult i in., 1998). Ludzie inwestują coraz więcej w relację w miarę jej rozwoju, w nadziei, że związek będzie jeszcze lepszy (Rusbult i in., 1998). Im wyższy poziom inwestycji, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, tym większe oddanie na rzecz relacji i mniejsze prawdopodobieństwo jej zerwania, ponieważ poczynione inwestycje na rzecz związku powiększają koszty, jakie byłyby poniesione w przypadku zakończenia relacji (Rusbult i in., 1998; Rusbult, 1980).

Postrzegane alternatywy to możliwości zaspokajania własnych potrzeb poza związkiem (Rusbult, 1980; 1983), czyli możliwość tworzenia związku z inną osobą, życie w pojedynkę lub budowanie relacji z przyjaciółmi czy rodziną (Rusbult i in., 1998). Jakość alternatyw zależy od możliwości realizowania własnych potrzeb poza obecnym związkiem (Rusbult i in., 1998). Dostrzeganie innego, lepszego alternatywnego życia poza obecnym związkiem może prowadzić do mniejszego oddania na rzecz obecnego związku, natomiast większa satysfakcja i duże inwestycje w związek prowadzą do większego oddania (Rusbult, 1980, 1983).

Oddanie jest rozumiane jako intencja pozostania w związku.¹ Wysoki poziom oddania wiąże się z długoterminowym zaangażowaniem, psychologicznym przywiązaniem oraz jest związane z mniejszym prawdopodobieństwem opuszczenia relacji przez osobę (Drigotas, Rusbult, 1992; Rusbult, 1980, 1983). Oddanie na rzecz relacji pojawia się jako wynik rosnącej zależności. Oddanie jest w modelu Rusbult i współpracowników (1998) psychologicznym konstruktem, który bezpośrednio oddziałuje na codzienne zachowania w bliskiej relacji.

Satysfakcja ze związku, dostępność i jakość alternatyw oraz wielkość inwestycji kształtują poziom oddania na rzecz relacji (rys. 1). Oddanie wyjaśnia mechanizmy utrzymania relacji (*maintenance mechanisms*). Wyróżnia się mechanizmy behawioralne, do których należą np. akomodacja, przebaczenie, poświęcenie oraz mechanizmy poznawcze, do których zalicza się pozytywne iluzje (*positive illusion*), poznawczą współzależność, derogację (*derogation*; unieważnienie) alternatyw.

Oddanie przejawia się w trzech powiązanych ze sobą komponentach: poznawczym, afektywnym i konatywnym (*conative*). Komponent konatywny oddania powoduje, że w miarę wzrostu zależności w związku, osoba jest motywowana do tego, aby relacja nadal trwała. Komponent afektywny wyraża się w psychologicznym przywiązaniu. Wraz z upływem czasu, kiedy zwiększa się zależność w związku, na dobrostan osoby wpływa zarówno jej partner, jak i jakość relacji. Poznawczy komponent przejawia się poprzez długoterminowe zorientowanie na związek- wzrost zależności w związku prowadzi do wyobrażania sobie siebie jako zaangażowanego w relację, a podejmowane aktualne działania kierowane są ku przyszłości (Rusbult i in., 2001).

Poziom oddania jest związany nie tylko z oceną obecnej relacji, w której jest jednostka, ale również z oceną dostępnych alternatyw oraz poziomu inwestycji włożonych w związek. Z czasem oddanie wzrasta, ponieważ osoby inwestują w związek coraz więcej zasobów. Oddanie wzrasta także wtedy, kiedy związek jest bardziej wartościowy i/lub nagradzający (również wtedy kiedy jest mniej kosztowny) oraz wtedy, kiedy jakość i ilość alternatyw jest mniejsza (Rusbult, 1980). Oddanie na rzecz związku powstaje zatem w wyniku rosnącej

---

¹ Angielski termin *commitment* na gruncie polskim bywa tłumaczony jako zaangażowanie (np. Mandal, 2012; Moroń, 2017) lub zobowiązanie (Wojciszke, 1993; 2013). W tym opracowaniu przyjęto tłumaczenie „oddanie” by uniknąć niejasności terminologicznych i odróżnić termin związany z Modelem Inwestycyjnym od podobnych pojęć występujących w literaturze.

zależności w relacji poprzez uczucie satysfakcji ze związku, niską jakość alternatyw oraz wysoki poziom poniesionych inwestycji (Rusbult i in. 1998).

Niekiedy może zdarzyć się, że z powodu dużej inwestycji w związek i braku alternatywnych możliwości zaspokojenia własnych potrzeb w innym związku lub samemu, osoba tkwi w związku, który nie daje jej szczęścia. W takich sytuacjach oddanie na rzecz związku może być wysokie, satysfakcja ze związku niska a atrakcyjność partnera znikoma. To oznacza, że oddanie (*commitment*), satysfakcja ze związku (*satisfaction*) i atrakcyjność (*attraction*) (podobanie się sobie wzajemnie) nie są zjawiskami tożsamymi (Rusbult, 1980).

W badaniach potwierdzono, że osoby bardziej oddane związkowi w porównaniu do mniej oddanych są bardziej skłonne do pozostania w danej relacji (Rusbult i in., 1998, 2001). Każda ze zmiennych w modelu (satysfakcja ze związku, alternatywy, inwestycje) przewidywała oddanie. Oddanie natomiast jest najbardziej bezpośrednim i najsilniejszym predyktorem trwałości związku, częściowo lub całkowicie mediującym efekt inwestycji, satysfakcji czy alternatyw. Prawidłowość tę potwierdzono w wielu badaniach w różnych grupach kulturowych i w różnych rodzajach związków (formalne i nieformalne, heteroseksualne i homoseksualne, relacje przemocowe i relacje przyjacielskie) (Rusbult i in., 1998, 2001). W badaniach podłużnych stwierdzono, że osoby pozostające dłużej w związkach doświadczają wzrostu nagród pochodzących z relacji, większej satysfakcji, zwiększenia inwestycji w relację, nieznacznego wzrostu poniesionych kosztów, spadku jakości alternatyw oraz wzrostu oddania na rzecz relacji, podczas gdy jednostki, które rozstały się ze swoim partnerem podają przeciwne charakterystyki relacji. Większe nagrody pochodzące z bycia w relacji wiążą się z większym oddaniem, natomiast generalnie zmiany w kosztach nie mają wpływu na oddanie (Rusbult, 1983).

W przypadku osób opuszczających aktualny związek, ocena jakości alternatyw zwiększa się z czasem, natomiast w przypadku osób pozostających w relacji - zmniejsza się (Johnson, Rusbult, 1989). Eksperymenty ukazały, że osoby bardziej oddane relacji silniej dewaluowały alternatywnych, atrakcyjnych partnerów. Tendencja do dewaluacji potencjalnych partnerów silniej wiązała się z oddaniem niż z satysfakcją ze związku (Johnson, Rusbult, 1989).

Osoby oddane relacji są zależne od związku i potrzebują go, ponieważ relacja spełnia ich oczekiwania, nie mają zbyt wielu alternatyw a poczynione inwestycje są spore. Kolejną cechą oddania jest to, że obejmuje psychologiczne przywiązanie. Osoba może łączyć siebie z partnerem w takim stopniu, że poświęcanie własnego interesu dla dobra partnera może nie być postrzegane przez osobę jako kosztowne. Ponadto, oddanie powoduje orientację wspólnotową, jak również tendencję do bezwarunkowego reagowania na potrzeby partnera (Wieselquist, Rusbult, Foster, Agnew, 1999).

W podłużnych badaniach Wieselquist i współpracownicy (1999) potwierdzili, że zależność sprzyja silnemu oddaniu, co z kolei sprzyja zachowaniom prorelacyjnym (*pro-relationship acts*), które są łatwiej zauważane przez partnerów. Postrzeganie zachowań prozwiązkowych partnera wzmacnia zaufanie do niego, co powoduje zwiększenie chęci partnera do bycia zależnym w związku (Wieselquist i in., 1999). Co więcej, oddanie na rzecz relacji jest związane z poznawczą współzależnością (*cognitive interdependence*) rozumianą jako stan mentalny cechujący się kolektywną reprezentacją siebie w relacji. Te dwie właściwości funkcjonują w cyklu wzajemnego wpływu. Uważa się, że może to być unikalną cechą pojawiającą się tylko w związkach romantycznych, niekoniecznie w innych relacjach (Agnew, Van Lange, Rusbult, Langston, 1998). Ponadto, zmienne modelu inwestycyjnego pozwalają na przewidywanie późniejszego przystosowania pary (*dyadic adjustment*) oraz tego czy w przyszłości partnerzy będą ze sobą czy rozstaną się (Rusbult, Martz, Agnew, 1998). inwestycyjny model Rusbult został potwierdzony w wielu badaniach i eksperymentach (Rusbult, 1980; Rusbult i in., 1998).

2.2. Mechanizmy psychologiczne utrzymujące relacje

W inwestycyjnym modelu oddania Rusbult (1980, 1983) przyjmuje się, iż oddanie na rzecz relacji sprzyja mechanizmom utrzymania relacji. Wyróżnia się mechanizmy behawioralne i poznawcze (rys. 1). Mechanizmy behawioralne dotyczą zmiany zachowania, tak by ukierunkować je na wzmocnienie dobrostanu pary. Mechanizmy poznawcze natomiast obejmują poznawcze przeformułowanie celów, tak by służyły relacji. Mechanizmy te wpływają na dobrostan związku, czyli jego trwałość i przystosowanie (Rusbult i in., 2001).

Behawioralne mechanizmy utrzymania relacji są to pozytywne zachowania służące dobru relacji (Rusbult i in., 2001). Przejawiają się w trudnych sytuacjach związanych z dylematami współzależności i mają na celu poprawę funkcjonowania i wzmocnienie relacji. Mechanizmy te obejmują zjawiska akomodacji, chęć poświęcenia się (*self-sacrificial*) oraz przebaczenie (Eberly, Pasnak, Renshaw, Chrosniak, 2013; Rusbult i in., 2001). Zalicza się do nich także kapitalizację (Gable, Reis, Impett, Asher, 2004). W tym miejscu omówiono skrótowo przebaczenie i gotowość poświęcania się. Akomodacji i kapitalizacji poświęcono odrębne rozdziały.

Na gruncie psychologii jest wiele propozycji rozumienia przebaczenia (np. Trepkowska, 2009). Rusbult i współpracownicy (2001) rozumieją przebaczenie jako porzucenie przez ofiarę chęci retribucji i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Pełne przebaczenie oznacza powrót do wzorców funkcjonowania z okresu przed doznaniem krzywdy i w pełni przenosi incydent w obszar przeszłości. Osoba nie dopomina się przeprosin, nie wypomina, nie rozpamiętuje oraz nie pokazuje partnerowi negatywnych konsekwencji zdarzenia (Rusbult i in., 2001). Krzywda jest rozumiana jako spostrzeżenie naruszenia przez partnera jawnej lub ukrytej, drobnej lub poważnej normy, dotyczącej relacji, takiej jak np. kłamstwo czy zdrada. Zorientowane na siebie reakcje ofiar doznanej krzywdy sprzyjają zachowaniom takim jak zemsta czy utrzymanie urazy i żalu. Zachowania te są przeciwieństwem przebaczenia (Rusbult i in., 2001). Doznana krzywda, na przykład zdrada, jest w związku wydarzeniem trudnym i potencjalnie destruktywnym. Według Finkel, Rusbult, Kumashiro, Hannon (2002) umiejętność przebaczenia zależy od motywacji prorelacyjnej (*prorelationship motivation*). Osoby zdradzone są bardziej skłonne aby wybaczyć, gdy są mocniej oddane partnerowi. Zależność między oddaniem a przebaczeniem jest wyraźna nawet wtedy, kiedy kontrolowane są tak istotne zmienne jak powaga zdrady oraz krótki czas od popełnienia czynu (Rusbult i in., 2001).

Gotowość poświęcenia się przejawia się w sytuacjach, gdy preferencje partnerów różnią się od siebie. Wtedy partner lub partnerzy rezygnują z własnych interesów dla dobra relacji lub drugiego partnera (Van Lange i in., 1997; Rusbult i in. 2001). Badania ukazują, że oddanie jest pozytywnie związane z chęcią poświęcenia się, a poświęcenie się dla związku jest większe wśród osób cechujących się wysoką satysfakcją ze związku, niskim poziomem alternatyw i dużymi inwestycjami poczynionymi w związku. Oddanie znacząco mediuje zależność między satysfakcją ze związku, poziomem alternatyw i inwestycjami a chęcią

poświęcenia się. Poza tym, chęć poświęcenia się jest dodatnio skorelowana z przystosowaniem pary (*dyadic adjustment*) i częściowo mediuje związek między oddaniem a przystosowaniem (Rusbult i in. 2001).

Zdaniem Rusbult i współpracowników (2001) poznawcze mechanizmy utrzymania relacji obejmują poznawcze przeformułowania celów. Przeformułowania te są ukierunkowane na poprawę dobrostanu relacji i zazwyczaj pojawiają się automatycznie jako efekt silnego oddania. Wśród poznawczych mechanizmów służących utrzymaniu relacji autorzy wymieniają: poznawczą współzależność (*cognitive interdependence*), pozytywną iluzję (*positive illusion*) i derogację czyli lekceważenie nęcących alternatyw (*derogation of tempting alternatives*) (Rusbult i in. 2001).

Poznawcza współzależność jest procesem psychicznym, w którym osoba przechodzi od indywidualnej reprezentacji siebie do kolektywistycznej reprezentacji własnej osoby i partnera. W badaniach ma to odzwierciedlenie w języku - osoby bardziej oddane w porównaniu z mniej oddanymi używają większej liczby zaimków osobowych w liczbie mnogiej (Agnew, Van Lange, Rusbult, Langston, 1998), postrzegają większe „zachodzenie na siebie” (*overlap*) własnego self i partnera oraz przedstawiają relację, którą tworzą, jako mającą bardziej kluczowe znaczenie w ich życiu (Rusbult i in., 2001). Duże oddanie pozwala oczekiwać wzrostu poznawczej współzależności w miarę trwania związku, zaś duża poznawcza współzależność pozwala oczekiwać wzrostu oddania na rzecz relacji w miarę upływu czasu (Rusbult i in., 2001).

Pozytywne iluzje to tendencje do idealizowania związku i partnera, pojawiające się gdy związek trwa dłużej (Rusbult i in., 2001; Van Lange, Rusbult, 1995). Partnerzy tworzą poznawcze reprezentacje oraz narracje, które zmniejszają poczucie niepewności oraz rozwiewają pojawiające się wątpliwości dotyczące związku. Wyidealizowane przekonania tworzone są poprzez trzy mechanizmy. Pierwszy z nich to poznawcze filtry (*cognitive filters*), poprzez które odrzucane są negatywne informacje odnoszące się do danego związku. Drugi mechanizm to tendencja do społecznych porównań „w dół” (*downward social comparison*) – polegający na tym, że osoby porównują własną relację do innych relacji gorzej funkcjonujących. Trzeci mechanizm to porównania wymiarowe (*dimensional comparison*), które polegają na ocenie własnego związku w odniesieniu do innych związków na wymiarach, na których własny związek jest lepszy i góruje nad innymi (Rusbult i in., 2001;

Van Lange, Rusbult, 1995). Tendencja do pozytywnej iluzji w odniesieniu do własnego związku jest wyraźna u osób o większym zamiarze pozostania w relacji, związana jest także z przystosowaniem pary oraz z trwałością relacji (Martz i in., 1998).

Derogacja (gorsze traktowanie, lekceważenie) kuszących (nęących, atrakcyjnych) alternatyw polega na poznawczym dyskwalifikowaniu potencjalnego alternatywnego partnera (Johnson, Rusbult, 1989; Rusbult i in., 2001). Tendencja ta jest większa wśród osób bardzo oddanych partnerowi (Johnson, Rusbult, 1989; Rusbult i in., 2001). Osoby te poświęcają mniej czasu na poszukiwanie atrakcyjnych alternatyw dla obecnego związku (Miller, 1997).

3. AKOMODACJA JAKO MECHANIZM PRORELACYJNY

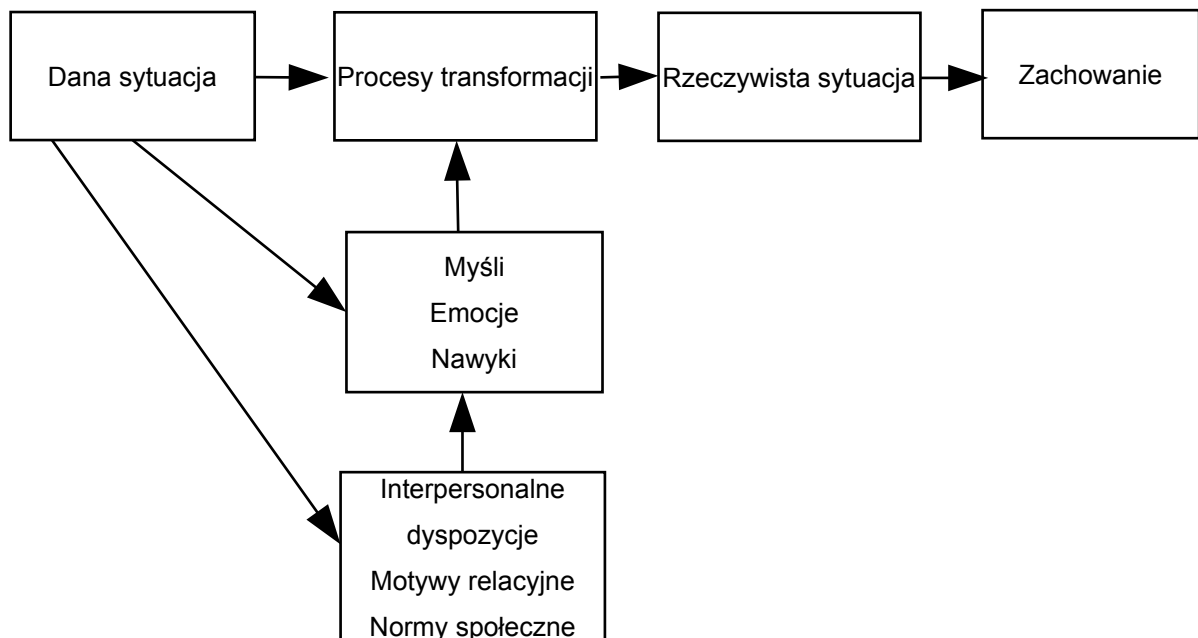
Akomodacja zaliczana jest do procesów prorelacyjnych, które służą umocnieniu relacji. W tym rozdziale przybliżono zjawisko akomodacji, opisano typy odpowiedzi partnerów w sytuacjach potencjalnie trudnych dla związku oraz omówiono doniesienia z badań zjawiska akomodacji w kontekście funkcjonowania osób w bliskiej relacji.

3.1. Koncepcja akomodacji

W relacji z drugą osobą występują zarówno zachowania konstruktywne, jak i destruktywne, takie jak kłótnie, krzyki i brak spędzania czasu razem. Każde zachowanie partnera pociąga za sobą odpowiedź bądź reakcję drugiej osoby. Partnerzy podczas problemowych sytuacji dotyczących ich związku mogą zachowywać się w różny sposób, na przykład powstrzymywać negatywne impulsy, które się w nich rodzą albo dążyć do odwetu. Rusbult, Verette, Whitney, Slovik, Lipkus (1991) wprowadzili pojęcie akomodacji, odnoszące się do osobistej chęci jednostki do hamowania tendencji do destruktywnych reakcji, a zamiast tego do angażowania się w reakcje konstruktywne, w sytuacji gdy partner angażuje się w zachowania potencjalnie destruktywne. W koncepcji akomodacji rozróżnia się cztery typy odpowiedzi – dialog (*voice*), lojalność (*loyalty*), wyjście (*exit*) i zaniedbanie (*neglect*). Dialog jest aktywnym szukaniem rozwiązania problemu w sposób korzystny dla relacji. Lojalność jest biernym, ale optymistycznym oczekiwaniem na poprawę sytuacji. Wyjście polega na świadomym i aktywnym ranieniu partnera. Natomiast strategia zaniedbania przejawia się poprzez bierność i pozwolenie na zanik więzi. Akomodacja jest zatem procesem relacyjnym, który służy umocnieniu relacji (Rusbult i in., 1991). Dotyczy podejmowania pozytywnych wysiłków w celu poradzenia sobie z konfliktem. Osoba wykazuje chęć wzmocnienia tendencji do zachowań konstruktywnych (dialog, lojalność) i powstrzymania impulsów do destruktywnych reakcji (wyjście, zaniedbanie) w sytuacji gdy partner zachowuje się w sposób potencjalnie destruktywny dla związku.

Koncepcja akomodacji oparta jest na teorii współzależności (Kelley, Thibaut, 1978; Rusbult i in. 1991). W teorii współzależności struktura zachowań lub preferencji osób w sytuacjach współzależnych (czyli w sytuacjach, w których zachowanie jednej osoby ma

wpływ na reakcję drugiej osoby) przedstawiana jest za pomocą specjalnej matrycy (Yovetich, Rusbult, 1994). Wyróżnia się matrycę ustaloną, daną (*given matrix*) i matrycę rzeczywistą (*effective matrix*) (Kelley, Thibaut, 1978). Matryce te ukazują jak zmienia się motywacja osoby dotycząca sposobu jej odpowiedzi na destruktywne zachowanie partnera oraz przedstawiają dylemat nad zachowaniami akomodacyjnymi. Dylemat dotyczący tego czy osoba ma zachować się konstruktywnie, poskramiając chęć odwetu, czy destruktywnie dla związku w sytuacji raniącego zachowania partnera. Macierz ustalona (dana) prezentuje „prymitywne” i impulsywne uczucia partnerów, czyli prezentuje egoistyczne preferencje dla różnych wspólnych zachowań partnerów (Yovetich, Rusbult, 1994). Natomiast macierz rzeczywista jest wynikiem ponownego przemyślenia motywów przez partnerów interakcji. Przedstawia uczucia partnerów, które są rezultatem ich wzajemnych interakcji. Zmiana motywacji zazwyczaj prowadzi osoby do rezygnacji z impulsów do natychmiastowego zaspokojenia własnego interesu na rzecz głębszych celów związanych z relacją. Akomodacja jest zatem wynikiem zmiany motywacji, polegającym na tym, że osoby zaczynają dostrzegać rozbieżności pomiędzy własnym interesem a dobrem relacji (Rusbult, Yovetich, Verette, 1996). Między macierzą daną a rzeczywistą zachodzi proces transformacji obejmujący: a) interpersonalne dyspozycje, b) motywy relacyjne (makromotywy), c) zasady i normy społeczne (Rusbult i in., 1996) (rys. 2).

Rysunek 2. Proces transformacji motywacji na podstawie Rusbult, Van Lange (2004, s. 359).

Interpersonalne dyspozycje kształtują się u każdej osoby indywidualnie, są wynikiem różnorodnych doświadczeń związanych z interakcjami z rodzicami, rodzeństwem i rówieśnikami. Przeżyte historie mogą u osoby wykształcić pewien wzorzec reagowania w sytuacjach współzależności z innymi ludźmi, który może być uruchamiany w określonych sytuacjach, ale też może zostać przekształcony. Za indywidualne dyspozycje o dużym znaczeniu w prorelacyjnym zachowaniu uznaje się: umiejętność przyjmowania perspektywy drugiej osoby oraz wysokie natężenie psychologicznych cech uznawanych za kobiece (Rusbult i in., 1991, 1996).

Makromotywy, czyli motywy relacyjne, są specyficznymi właściwościami relacji, które mają szeroki zakres regulowania problemów występujących w relacji. Składowymi makromotywów mogą być np. oddanie na rzecz relacji, zaufanie, poświęcenie (Rusbult i in. 1996). Badania wykazały, że poziom oddania silnie przewiduje gotowość do zachowań akomodacyjnych oraz, że oddanie w dużym stopniu lub też całkowicie mediuje wpływ akomodacji na satysfakcję ze związku, poziom inwestycji i postrzeganych alternatyw (Rusbult, Bissonnette, Arriaga, Cox, 1998).

Normy społeczne są to ogólne zasady dotyczące tego, jak radzić sobie ze specyficznymi problemami i możliwościami w kontekście relacji społecznych (Rusbult i in., 1996). Teoria współzależności wyróżnia trzy przejawy istnienia normy społecznej: 1) obserwowana jest regularność zachowania; 2) w sytuacjach gdy ta regularność jest przerywana podejmowane są próby przywrócenia kontroli poprzez odwołanie się do normy; 3) osoba łamiąca daną normę czuje się winna z tego powodu (Thibaut, Kelley, 1959, za: Rusbult i in., 1996). Osoby tworzące relację mogą tworzyć własne idiosynkratyczne, specyficzne dla danej relacji zasady, które pomagają rozwiązywać specyficzne problemy dotyczące współzależności (Rusbult i in., 1996).

Pomiędzy matrycą daną (pierwszymi impulsami dotyczącymi zachowania się partnerów) a matrycą rzeczywistą dochodzi do interpretacji poznawczej, przyczyniającej się do zmiany/przemyslenia reakcji (rys. 2). Jednostki w relacji z drugą osobą przejawiają tendencję do odczytywania jej intencji i upodobań. Interpretacja poznawcza jest próbą odkrycia prawdziwego znaczenia i szerszych implikacji zachowania partnera (Rusbult i in., 1996).

W całym procesie akomodacji istotną rolę pełnią również reakcje emocjonalne (Rusbult i in., 1996). Najważniejsze emocje w dylemacie akomodacyjnym to uczucia miłości i złości. Miłość kieruje relację ku długoterminowemu dobrostanowi i wiąże się z większą chęcią

akomodacji. Z kolei złość oznacza frustrację i powoduje, że osoba skupia się na własnym dobrostanie i ochronie siebie. Złość wiąże się z mniejszą tendencją do zachowań akomodacyjnych. Reakcje emocjonalne w sytuacjach trudnych dla związku mogą być kształtowane przez dyspozycje, normy społeczne i makromotywy. Siła konstruktywnej reakcji zależy od doświadczenia pozytywnych emocji (więcej miłości, a mniej złości) oraz od interpretacji poznawczej sytuacji związanej z zewnętrznymi atrybucjami (sytuacje spowodowane przez zły los, a nie brak dyspozycji partnera lub brak wysiłku z jego strony). Dzięki pozytywnym emocjom oraz poznawczej interpretacji osoba jest bardziej skłonna reagować konstruktywnie (strategią dialogu i lojalności) i przejawia mniejszą tendencję do reakcji destruktywnej (wyjście i zaniedbanie) wobec destrukcyjnych zachowań partnera (Rusbult i in., 1996).

Zdaniem Rusbult i współpracowników (1996) rezygnacja z osobistych interesów nie jest procesem automatycznym. Czasami w wyniku powstałych nawyków, osoby świadomie decydują się na to, aby zrzec się własnych odwetowych skłonności. Inne osoby mogą czuć się urażone w sytuacjach, gdy rezygnują z własnych interesów. Jednak gdy korzystne dla związku reakcje na trudne zdarzenia stają się nawykiem, wtedy nie są odczuwane jako wymagające czy kosztowne. Są wtedy postrzegane jako rozsądne i pożądane do tego by relacja trwała. Co więcej, mogą być nawet postrzegane jako przyjemne lub wzmacniające. Raz ustalona prorelacyjna tendencja może spowodować, że akomodacyjne zachowanie w sytuacji trudnej stanie się rutynowe. Na to czy tak się stanie ma wpływ to, czy osoba dzięki swojej reakcji osiągnie pożądany rezultat. Zatem rezygnacja z własnych interesów może nie być odczuwana jako kosztowna dla osoby (Rusbult i in., 1996). A więc, motywy związane z własnymi interesami pojawiają się względnie automatycznie, podczas gdy motywy związane z dobrem relacji i partnera wymagają aktywizacji większych zasobów poznawczych jednostki (Finkel, Campbell, 2001).

Biorąc pod uwagę wszechobecność tendencji do wzajemności (Luhman, 1979), Rusbult i współpracownicy (1991) zaproponowali, że impulsywną reakcją na zachowania destrukcyjne zazwyczaj jest naturalna reakcja odpowiadania w ten sam sposób (Jeśli jesteś dla mnie niemiły, ja w zamian też taki będę). Ponadto, ciągłe reagowanie w sposób konstruktywny może być uznane za poniżające lub irytujące („Muszę pozwolić, aby nasz związek ucierpiał, w innym wypadku będąc miłym pomimo trudności poniżę siebie”). Pierwotny impuls do danej reakcji może pozostawać pod wpływem takich czynników jak

stopień destrukcyjnego działania partnera, to czy czyn partnera był niezamierzony czy uzasadniony oraz czy konstruktywna reakcja wpłynie na samoocenę lub jak będzie postrzegana publicznie. Podsumowując, autorzy przyjmują założenie, że kiedy partner A podejmuje działania destruktywne, to pierwotnym impulsem partnera B jest zachowanie niszczące i kierowanie się osobistym interesem. Jednak dana/ istniejąca matryca niekoniecznie odzwierciedla sposób, w jaki jednostki faktycznie się zachowują. Rzeczywista matryca reprezentuje wspólne uczucia partnerów, gdy aktualnie reagują na daną sytuację oraz reprezentuje efekt przemiany matrycy danej. Te transformacje matrycy są wynikiem myśli i uczuć dotyczących danej sytuacji i odzwierciedlają uczucia do partnera i relacji, cele długoterminowe, trwałe dyspozycje i domniemane lub sprecyzowane normy. Tak więc, chociaż partner zachowuje się destrukcyjnie i jego działanie jest krzywdzące i nieuzasadnione, osoba zamiast kierować się impulsem, by zareagować negatywnie (zgodnie z matrycą daną), może rozważyć inne, konstruktywne zachowanie i może chcieć ponieść koszty budowania reakcji (Rusbult i in. 1991). Przypuszczenia te potwierdzono w badaniach (Yovetich, Rusbult, 1994). Osoby badane opowiadały o sytuacji, w której ich partner zachowywał się w destruktywny sposób. Następnie podawały w jakim stopniu rozważały zachowanie się w określony sposób (dokonywały wyboru sposobu zachowania spośród podanego im zestawu zachowań) oraz wskazywały stopień w jakim te same zachowania wykorzystywałyby w danej chwili. Bezpośredni impuls w sytuacjach konfliktowych często był egocentryczny lub destrukcyjny, natomiast reakcje prospołeczne wymagały przekształcenia poznawczego danej sytuacji. W drugim badaniu uczestnicy wybierali pomiędzy destruktywnymi i konstruktywnymi zachowaniami w hipotetycznej sytuacji, kiedy partner zachowuje się w sposób niszczący dla relacji. Grupy różniły się czasem odpowiedzi - jedna musiała szybko reagować, natomiast druga miała dużo czasu na odpowiedź. Kiedy ludzie stawali w obliczu dylematów akomodacyjnych i mieli do dyspozycji różny czas na reakcję (ograniczony albo nielimitowany) to ci, którzy mieli ograniczony czas, wykazywali bardziej destrukcyjne zachowania, zaś ci, którzy mieli nieograniczony czas i mogli dokonać procesu transformacji, byli bardziej skłonni do akomodacji (Yovetich, Rusbult, 1994).

Teoria procesów akomodacji wyłoniła się z badań Rusbult, Zembrodt, Gunn (1982) dotyczących możliwych odpowiedzi na niezadowolenie w związku. Badacze ci korzystali z koncepcji Hirschmanna (1970), który zajmował się reakcjami pracowników w firmie lub

państwie w sytuacji kryzysu i zauważył, że charakter ich reakcji wpływa na czas, w jakim dochodziło do rozpadu firmy- rozpad ten mógł mieć miejsce wcześniej lub później. Wyodrębnił on trzy style reakcji na sytuację kryzysową – dialog (*voice*), lojalność (*loyalty*) i wyjście (*exit*). Dialog charakteryzuje się podejmowaniem działań mających na celu zmianę trudnej sytuacji. Lojalność oznacza bierne oczekiwanie na polepszenie się sytuacji. Wyjście ukierunkowane jest na odcięcie się od danych okoliczności, ucieczkę od problemu (Hirschmann, 1970). Rusbult i współpracownicy (1991) wykorzystali tę typologię stylów reagowania i odnieśli ją do relacji w związkach romantycznych. W ich koncepcji akomodacji możliwe reakcje konstruktywne to: strategia dialogu (*voice*) i pozostawania lojalnym wobec partnera (*loyalty*). Natomiast destruktywne reakcje w odpowiedzi na konflikt to: wyjście z konfliktu (*exit*) i zaniedbanie (*neglect*) (Rusbult i in., 1991).

Rusbult i współautorzy (1991) podają, że strategia dialogu polega na konstruktywnej i aktywnej próbie poprawy funkcjonowania związku. Osoby rozmawiają o problemie, szukają pomocy u przyjaciół lub terapeuty, sugerują możliwe rozwiązania problemu, zmieniają siebie lub nalegają na zmianę partnera. Lojalność natomiast jest pasywnym, ale optymistycznym czekaniem na poprawę warunków. Osoba wspiera partnera w sytuacji krytyki, może modlić się o poprawę sytuacji. Wyjście polega na celowym ranieniu partnera. Osoba separuje się, krzyczy na partnera, stosuje nadużycia wobec partnera, grozi opuszczeniem, bierze rozwód, wyprowadza się. Strategia zaniedbania jest pasywnym i destruktywnym reagowaniem i pozwoleniem na zanik związku. Obejmuje ignorowanie partnera, spędzanie wspólnie mniejszej ilości czasu, złe traktowanie partnera, unikanie rozmów o problemie, wymijanie się z partnerem, krytykowanie partnera za rzeczy nie związane z istotą trudności lub też pozwolenie na rozpad związku (Rusbult i in., 1991). Reakcje na destruktywne zachowanie partnera mieszczą się na dwóch wymiarach: konstruktywne – destruktywne i aktywne – pasywne. Strategie dialogu i lojalności zaliczają się do odpowiedzi konstruktywnych, natomiast wyjścia i zaniedbania do destruktywnych. Kontinuum konstruktywności - destruktywności odnosi się do wpływu na związek, a nie na jednostkę. Strategie dialogu i wyjścia mieszczą się na aktywnym krańcu odpowiedzi, natomiast strategie lojalności i zaniedbania są bardziej pasywne. Wymiar aktywności - bierności nie odnosi się do charakteru samego zachowania, ale do wpływu odpowiedzi na problem. Na przykład, osoba może jawnie angażować się w unikanie dyskusji poprzez wychodzenie z domu, co można określić jako pasywne zaniedbywanie w odniesieniu do problemu. Autorzy

(Rusbult i in., 1991) typologii tych reakcji podkreślają, że nazw strategii nie można traktować dosłownie, ponieważ są tylko abstrakcyjnymi i umownymi terminami dla zbioru powiązanych ze sobą reakcji, na przykład „wyjście” nie oznacza tylko zakończenia relacji, ale też do tej strategii będą włączone takie zachowania jak przemoc fizyczna wobec partnera, groźby porzucenia i inne.

3.2. Akomodacja a funkcjonowanie bliskich związków

Akomodacja odnosi się do funkcjonowania osób w bliskiej relacji i oddziałuje zarówno na osoby jak i na związek. Wyniki badań przeprowadzonych w tym obszarze dostarczają informacji na temat znaczenia akomodacji dla oddania w związku, satysfakcji ze związku, zaufania i intymności w grupie kobiet i mężczyzn (Rusbult, 1983; Rusbult i in., 1991).

Jak donoszą Rusbult, Johnson, Morrow (1986) większa satysfakcja ze związku oraz większe oddanie w związku wiążą się ze stosowaniem konstruktywnych strategii akomodacji (dialogu i lojalności) oraz z mniejszą tendencją do reagowania negatywnie (strategia wyjścia i zaniedbania). Lepsza jakość alternatyw (czyli posiadanie lepszych możliwości zaspokojenia potrzeb w innym związku lub będąc samemu) pobudza do stosowania strategii wyjścia oraz zmniejsza stosowanie strategii lojalności. Stosowanie strategii dialogu i lojalności prowadzi do większej satysfakcji i oddania w związku (Rusbult i in., 1986).

Stwierdzono ponadto, że osoby angażują się w zachowania akomodacyjne do tego stopnia, w jakim mają intencję bycia w danej relacji, są zorientowane na długoterminowy związek i czują się psychicznie przywiązane do relacji (Rusbult, 1983). Z kolei większe oddanie na rzecz relacji skutkuje zwiększeniem satysfakcji ze związku, spadkiem jakości alternatyw oraz wzrostem inwestycji w związek (Rusbult, 1983).

Rusbult i współpracownicy (1991) podają, że konstruktywne reakcje osoby będące odpowiedzią na konstruktywne zachowania partnera (strategia dialogu i lojalności) słabo wiążą się z funkcjonowaniem pary. Z jakością relacji mocno wiązały się natomiast reakcje konstruktywne w odpowiedzi na zachowania destruktywne partnera. Funkcjonowanie pary jest lepsze wtedy, kiedy osoba reaguje z wykorzystaniem strategii dialogu lub lojalności na trudności w relacji, jednocześnie powstrzymując impulsy by zareagować zachowaniem takim samym jak partner, czyli wyjściem lub zaniedbaniem. Wyniki badań są zgodne z wcześniejszymi doniesieniami, że pary, które mają więcej problemów wykazują większą

wzajemność w negatywnej komunikacji, zachowaniu i afekcie (Billings, 1979, za: Rusbult i in. , 1991).

W serii badań przeprowadzonych przez Rusbult i współpracowników (1991) stwierdzono, że skłonność do akomodacji jest mniejsza w sytuacji wykazywania mniejszego zainteresowania społecznego (*social concern*), niż w warunkach normalnego poziomu zainteresowania społecznego. Pojęcie to, oznaczające zainteresowanie i troskę o dobro innych ludzi, odnosi się do zdolności i gotowości jednostki do angażowania się w działania pomocowe. Akomodacja jest postrzegana jako mniej właściwa reakcja w związkach mniej współzależnych niż w relacjach cechujących się większą współzależnością partnerów. Ludzie nie są skłonni do akomodacji wobec wszystkich osób, bez względu na warunki, ponieważ akomodacja pociąga za sobą koszty społeczne. Jednostki są skłonne do akomodacji w stopniu, w jakim czują się bardziej oddane na rzecz relacji, mają większą satysfakcję, dużo zainwestowały w relację, mają niższy poziom alternatyw (ich potrzeby nie mogą być zaspokojone przez innego partnera lub wtedy, gdy będą sami), czują zewnętrzne, normatywne wsparcie dla kontynuowania relacji (np. przez światopogląd, system prawny, religię) oraz relacja pełni istotną wartość w ich życiu. Większa satysfakcja, niższa jakość alternatyw oraz nadanie relacji większego znaczenia wywiera bezpośredni wpływ na akomodację. Stwierdzono także, że osoby, które przejawiają więcej cech psychicznych uznawanych za kobiece oraz bardziej angażują się w przyjęcie perspektywy partnera, są bardziej skłonne do przejawiania zachowań akomodacyjnych (Rusbult i in., 1991). W innych badaniach także dowiedziono, że cechy psychiczne uznawane za kobiece są związane z większą akomodacją (Kilpatrick, Bissonnette, Rusbult, 2002). W badaniach Rusbult i współpracowników (1991) nie stwierdzono istotnych związków akomodacji z płcią biologiczną oraz z następującymi zmiennymi: samooceną, empatią, sztywnością poznawczą i makiawelizmem. Stwierdzono natomiast dodatni związek poziomu porównań (odniesień; *comparison level*) z akomodacją. Osoby, które miały wysokie oczekiwania dotyczące związków, zdawały się zachowywać w sposób potwierdzający ich oczekiwania. Wysoki poziom odniesień wiązał się także z większą satysfakcją i oddaniem na rzecz związku. Stwierdzono mediacyjną rolę oddania na rzecz relacji między akomodacją a: satysfakcją z relacji, jakością alternatyw i poziomem inwestycji. Oddanie uznawane jest za kluczowy konstrukt w wyjaśnianiu stabilności

i trwałości związku, ponieważ troska o przyszłość i pragnienie stabilności są istotnymi właściwościami motywującymi osobę do akomodacji (Rusbult i in., 1991).

Na funkcjonowanie pary wpływa uzależniony od siebie nawzajem poziom akomodacji każdego z partnerów oraz wzajemność akomodacji. Para funkcjonuje lepiej w sytuacji, gdy dwóch partnerów wykazuje duże chęci do powstrzymania destruktywnych reakcji, niezależnie od tego czy jeden z partnerów czy oboje muszą ponieść ciężar danej sytuacji. Para mniej cierpi, gdy partnerzy podejmują efektywne wysiłki w celu zatrzymania impulsów do destruktywnej reakcji. Natomiast para przejawia największe cierpienie i trudności w sytuacji, gdy żaden z partnerów nie potrafi zahamować niszczących impulsów. W związkach, w których partnerzy odpowiadają zgodnie z zasadą „oko za oko, ząb za ząb” dochodzi do spirali wzajemnie destrukcyjnego cyklu reakcji. W sytuacji gdy żaden z partnerów nie jest w stanie zaufać drugiemu by zatrzymać łańcuch negatywnych zachowań, efektem może być przyspieszenie cyklu wzajemnej destrukcji (Rusbult i in., 1991).

Badania dotyczące przyjmowania perspektywy partnera w dylematach akomodacyjnych wykazały, że częstsze przyjmowanie perspektywy partnera niż perspektywy własnej, skutkuje bardziej pozytywnymi emocjami, zwiększeniem kompetencji wzmacniających relacje, zwiększeniem skłonności do konstruktywnej odpowiedzi, a ponadto stwierdzono mniej negatywnych reakcji emocjonalnych, mniej atrybucji obwiniających partnera oraz zmniejszenie skłonności do destruktywnych reakcji (Arriaga, Rusbult, 1998). Stwierdzono zatem, że przyjmowanie perspektywy partnera wywiera znaczący efekt na emocje, atrybucje i zachowania istotne w procesie akomodacji.

Finkel i Campbell (2001) prowadząc badania na gruncie psychologii poznawczej i psychologii relacji, stwierdzili, że akomodacja wiąże się dodatnio z samokontrolą. Osoby przejawiające większe poczucie własnej kontroli donosiły o silniejszych tendencjach akomodacyjnych wobec swoich romantycznych partnerów w porównaniu z osobami z niską dyspozycyjną samokontrolą. Samokontrola była istotnie związana ze strategią dialogu, wyjścia i zaniedbania. Zarówno w eksperymentach laboratoryjnych jak i badaniach retrospektywnych stwierdzono, że gdy w danej chwili siła samoregulacji jest wyczerpana, to zmniejsza się prawdopodobieństwo akomodacji. Ponadto, wykazano, że samokontrola silnie oddziałuje na akomodację, nawet jeśli do modelu zostanie włączone oddanie na rzecz relacji.

W badaniach podłużnych Scharfe i Bartholomew (1995) dowiodły, że style przywiązania przewidywały wykorzystywanie strategii akomodacji. Styl bezpieczny związany był z wykorzystywaniem konstruktywnych strategii akomodacji, natomiast ze strategiami destruktywnymi związany był styl lękowy.

W badaniach opartych na metodzie dzienniczka (*diary study*) Overall, Sibley (2008) wykazali, że osoby, które przejawiają większą tendencję do zachowań akomodacyjnych (prorelacyjnych odpowiedzi) w sytuacjach dylematów związanych z byciem zależnym czuły się ważne i akceptowane oraz miały poczucie większej intymności w relacji w sytuacjach charakteryzujących się wysoką zależnością. Autorzy sugerują, że reakcje sprzyjające relacji (akomodacja) w sytuacji zależności łagodzą negatywne rezultaty związane z byciem zależnym.

Inne badania prowadzone w obszarze bliskich relacji dotyczyły dostępności oddania w kontekście akomodacji, trwałości związku i chęci do poświęcenia się (Etcheverry, Le, 2005). W badaniach tych przyjęto założenie, że oddanie jest częściowo konstruktem poznawczym (Arriaga, Agnew, 2001), dlatego dostępność oddania moderuje powiązania między trwałością związku, chęcią poświęcenia się a zachowaniami akomodacyjnymi. Dostępność oddania była rozumiana jako stała i względnie stabilna zmienna, podatna na chwilowe zmiany i wpływ środowiska. Jej dostępność wynika z częstego aktywowania konstruktów oddania i powolnego zanikania tej aktywacji. Przyjęto, że częstotliwość aktywowania oddania oraz tempo zaniku tej aktywacji oddania powinny różnicować ludzi pod względem dostępności oddania (czyli jak często oddanie pojawia się w życiu osoby i jak długo jest dostępne w obszarze poznawczym). W pierwszym badaniu osób pozostających w bliskiej relacji zmierzono ich oddanie i czas reakcji odpowiedzi, traktując je jako wskaźnik dostępności konstruktów. Siedem miesięcy później skontaktowano się z osobami badanymi i zmierzono trwałość relacji. Dostępność oddania na rzecz relacji znacznie moderowała powiązanie między oddaniem a trwałością związku. Drugie badanie ukazało ponadto, że dostępność oddania w sposób istotny moderuje związek między oddaniem a akomodacją oraz oddaniem i chęcią poświęcenia się (Etcheverry, Le, 2005).

W badaniach jakie Overall, Shibley, Travaglia (2010) przeprowadzili z wykorzystaniem kwestionariuszy retrospektywnych i metody dzienniczkowej stwierdzono, że strategie wyjścia i zaniedbania związane były z mniejszym poczuciem bycia ważnym, mniejszym poczuciem bliskości oraz były postrzegane jako bardziej raniące dla relacji. Strategia dialogu wiązała się

natomiast z większą liczbą pozytywnych odpowiedzi partnera, większym poczuciem intymności relacji i poczuciem, że relacja jest ważna oraz była spostrzegana jako najbardziej korzystna dla romantycznego związku. Natomiast lojalność była postrzegana jako mająca tak samo szkodliwe konsekwencje, jak strategie destruktywne, co więcej – strategia ta nie przewidywała pozytywnych rezultatów podczas codziennych interakcji.

Gable i współpracownicy (2004) badali związek między akomodacją a kapitalizacją emocji. Stwierdzili, że aktywno-konstruktywna strategia akomodacji (dialog) dodatnio korelowała z kapitalizacją w grupie kobiet i mężczyzn. Strategia aktywno-destruktywna (wyjście) wiązała się ujemnie z kapitalizacją w grupie kobiet (u mężczyzn wynik ten był na poziomie tendencji), a strategia pasywno-destruktywna (zaniedbanie) ujemnie korelowała z akomodacją u obojga płci. Natomiast nie stwierdzono istotnego związku pasywno-konstruktywnej strategii akomodacji (lojalność) z kapitalizacją w żadnej z grup (Gable i in., 2004).

4. KONCEPCJA KAPITALIZACJI EMOCJI

Kapitalizacja zaliczana jest do procesów służących umocnieniu relacji. Rozdział ten poświęcono omówieniu koncepcji kapitalizacji emocji, jej mechanizmów, związkach kapitalizacji ze wsparciem, responsywnością oraz omówieniu znaczenia kapitalizacji dla funkcjonowania związków romantycznych.

4.1. Wyjaśnienie pojęcia, mechanizmy kapitalizacji i typy reakcji

W badaniach nad emocjami człowieka i jego doświadczeniami dominowała koncentracja na emocjach negatywnych oraz na trudnych czy też kryzysowych doświadczeniach (Gable, Reis, 2010). Dopiero stosunkowo niedawno badacze zainteresowali się pozytywnymi aspektami ludzkiego życia (Gable, Reis, 2010). Należą do nich reakcje emocjonalne w sytuacji, gdy partner opowiada o swoich dokonaniach czy radosnych wydarzeniach, które mogą być mniej lub bardziej wyjątkowe i doniosłe. Na co dzień ludzie doświadczają wielu mniejszych sukcesów czy wydarzeń o charakterze pozytywnym, takich jak na przykład podwyżka w pracy, pomyślne załatwienie sprawy urzędowej, pochwała i uznanie innej osoby, skończenie projektu, wykonanie zaplanowanych czynności, udana rozmowa z drugą osobą. Wydarzenia o charakterze pozytywnym są ściśle związane z dobrym samopoczuciem i zdrowiem psychicznym (Gable, Reis, 2010).

Langston w 1994 roku wprowadził na grunt psychologii pojęcie kapitalizacji w odniesieniu do procesu korzystnej interpretacji pozytywnych wydarzeń. Pojęcie to ma swoje źródło w ekonomii, gdzie najogólniej oznacza pomnażanie wkładów. Na gruncie psychologii jest ono rozumiane jako pomnażanie dóbr psychicznych, a dokładnie spotęgowanie pożytecznego efektu działania emocji pozytywnych (Heszen, Życińska, 2008). Koncepcja Langstona (1994) została oparta na gruncie teorii radzenia sobie ze stresem Lazarusa i Folkman (1984). Langston uważał, że pozytywne wydarzenia życiowe są bardzo ważne pod względem psychologicznym. Pozytywne wydarzenia nie są trudnościami, które należy przezwyciężyć czy też radzić sobie z nimi, ale są szansami, które należy wykorzystać lub skapitalizować. Langston (1994) zauważył, że okazanie emocji związanych z wydarzeniem poprzez np. poinformowanie o zdarzeniu czy jego świętowanie, prowadzi do odczuwania

pozytywnych emocji, silniejszych niż te, które przeżywane są w związku z samym wydarzeniem. A więc, kapitalizacja jest w tym przypadku rozumiana jako proces informowania innej osoby o pozytywnym osobistym doświadczeniu, na skutek czego osoba informująca czerpie dodatkowe korzyści (Gable, Reis, Impett, Asher, 2004), odczuwa jeszcze więcej pozytywnych emocji, a pierwotna wartość wydarzenia zyskuje jeszcze większe znaczenie (Gable i in., 2006). Kapitalizacja pozytywnych zdarzeń to psychologiczny proces interpretacji sytuacji przez osobę, która postrzega daną sytuację. Natomiast pozytywne wydarzenie samo w sobie nie jest kapitalizacją (Langston, 1994). Langston (1994) sądzi, że kapitalizacja pozytywnych wydarzeń może być procesem psychologicznym pomocnym w określaniu poziomu przystosowania osoby i jej zdrowia psychicznego. Badania nad zjawiskiem kapitalizacji zapoczątkowane przez Langstona poszerzono o dalsze analizy, szczególnie w kontekście bliskiej relacji. Badaczami, którzy wywarli znaczny wpływ na zgłębienie wiedzy na ten temat są między innymi Gable, Reis, Maisel (Gable i in., 2003, 2004; Gable, Maisel, 2009; Gable, Reis, 2001, 2010; Maisel, Gable, Strachman, 2008). Uczni ci poszukiwali mechanizmów kierujących procesami kapitalizacji.

W badaniach potwierdzono działanie dwóch niezależnych od siebie systemów regulujących zachowanie jednostki: jednego związanego z nagrodami lub sytuacjami pozytywnymi, drugiego związanego z zagrożeniami lub sytuacjami negatywnymi (Gable i in., 2003). Te systemy regulacyjne są określane terminami (odpowiednio): apetytywny (popędowy; *appetitive*) i awersyjny (*aversive*) (Gable i in., 2003). Badanie tych dwóch systemów jest istotne dla poznania funkcjonowania bliskiej relacji. Apetytywne procesy charakteryzują zachowanie, motywacje i afekty związane z satysfakcjonującymi aspektami relacji, podczas gdy procesy awersyjne charakteryzują zachowanie, motywację i afekty związane z zagrożeniem lub karzącymi aspektami relacji (Gable, Reis, 2010). Doświadczenia kapitalizacji powinny być uważane za część apetytywnych procesów, które przyczyniają się do rozwoju człowieka i jego dobrostanu (Gable, Haidt, 2005).

Według Gable i współpracowników (2004) istnieje kilka możliwych mechanizmów wyjaśniających efekt kapitalizacji. Dwa mechanizmy opisane zostały przez Langstona (1994). Przyczyniają się one do korzyści płynących z kapitalizacji. Są to maksymalizacja wartości wydarzenia i lepsze zapamiętywanie sytuacji. Podzielenie się pozytywnym wydarzeniem z drugim człowiekiem wymaga jego powtórzenia, co stwarza możliwość ponownego

przeżywania i doświadczenia zdarzenia. Co więcej, przekaz komunikacyjny może obejmować powtórzenie i przepracowanie doświadczenia, co wydaje się zwiększać zarówno jego wartość jak i dostępność w pamięci. Pozytywne zdarzenia, które zostały opowiedziane, są zapamiętane lepiej niż te, które nie zostały opowiedziane. Ekspresyjna odpowiedź na ujawnienie jakiegoś zdarzenia sprawia, że jest ono lepiej zapamiętane zarówno przez osobę ujawniającą, jak i odbiorcę komunikatu (Gable i in., 2004; Langston, 1994).

Gable i Reis (2004) zakładają, iż najważniejszym mechanizmem procesu kapitalizacji jest subiektywnie percypowany typ reakcji partnera na próby kapitalizacji emocji. Odpowiedzi słuchającej osoby mają znaczenie nie tylko dla dobrostanu osoby opowiadającej, ale także dla relacji i społeczeństwa (Gable i in., 2004). W serii eksperymentów wykazano, że opowiadanie o pomyślnym wydarzeniu entuzjastycznemu słuchaczowi jest odpowiedzialne za pozytywne efekty spowodowane kapitalizacją (efekt ten nie występuje podczas pisania eseju, oglądania humorystycznego filmu, czy wybierania słów) (Reis i in., 2010). Badania ukazują, że przekazywanie innym informacji o dobrym zdarzeniu i percepcja entuzjastycznej reakcji, zwiększa postrzeganą wartość tego zdarzenia (Gable, Reis, 2010). Próby kapitalizacji zwiększają dostępność zdarzeń w pamięci, podczas gdy próby wsparcia w sytuacji negatywnych zdarzeń nie wywierają takiego efektu (Gable i in., 2004).

Inny mechanizm wyjaśniający kapitalizację jest związany z czynnikami interpersonalnymi (Gable, Reis, 2001). Dzielenie się wydarzeniami z innymi może tworzyć społeczne zasoby poprzez wspieranie pozytywnych społecznych interakcji (Gable, Reis, 2001; Sęk, 2008), co wzmacnia relacje (Gable i in., 2004). To wyjaśnienie nawiązuje do teorii zasobów Hobfolla (COR) (1989, za: Strelau, 2005). Zgodnie z tą teorią człowiek dąży do dobrostanu poprzez pomnażanie zasobów, a celem działania człowieka jest pozyskiwanie i chronienie zasobów. Pomnażanie zasobów odbywa się na kilku poziomach: fizjologicznym, psychicznym i społecznym (Hobfoll, 1989, za: Strelau, 2005). Ludzie stosują strategie minimalizowania strat i maksymalizowania korzyści oraz próbują zainwestować zasoby osobiste w cele, które mogą dać im najwięcej szczęścia i sukcesu (Langston, 1994). Aby wsparcie społeczne to było skuteczne, istotna jest nie tylko obecność i działanie drugiej osoby, ale także spostrzeganie ważności relacji (Marcinkowska, 2017). Fredrickson (1998) podkreśla, że pozytywne emocje mają na celu budowanie zasobów takich jak: intymność, miłość, satysfakcja, oddanie na rzecz związku, które mogą być szczególnie uruchamiane w sytuacjach stresujących czy niepewnych (Gable i in., 2006). Poza tym informowanie o pozytywnych doświadczeniach inicjuje

interakcję, dzięki której jednostka może dostrzec, że inni ludzie są z niej zadowoleni, co z kolei może zwiększyć samoocenę (np. Tesser, Millar, Moore, 1988, za: Gable i in., 2004). Natomiast destruktywne reakcje, takie jak na przykład wskazywanie negatywnych aspektów wydarzenia pozytywnego lub minimalizowanie jego znaczenia, może tłumić lub nawet odwracać pozytywny wpływ sukcesu (Gable i in., 2004).

Skuteczność pomnażania pozytywnych doświadczeń zależy nie tylko od zachowania się osób pozostających w interakcji, ale również od motywu, jakim kieruje się partner reagując w dany sposób. Wzmacniająca odpowiedź może być powodowana chęcią budowania i wspierania bliskiej relacji, w której obie strony przejawiają wzajemną troskę, co wiąże się z korzystnym oddziaływaniem na stan zdrowia osób (Gable i in., 2006). Gable i współautorzy (2006) twierdzą, że kapitalizacja może być pierwotnym mechanizmem, poprzez który buduje się tradycyjne sieci wsparcia. Ponadto, doświadczane wsparcie społeczne może zwiększać poczucie postrzeganego wsparcia od partnera. Wsparcie postrzegane odnosi się do przekonania o jego dostępności, natomiast wsparcie otrzymywane dotyczy rzeczywistego otrzymywanego doradztwa i pomocy (Shrout, Herman, Bolger, 2006). Maisel i Gable (2009) stwierdzili, że zarówno wsparcie postrzegane jak i rzeczywiste mogą być korzystne dla związku, przyczyniając się do obniżenia niepokoju i zmniejszenia smutku oraz do zwiększenia spójności relacji, poczucia bezpieczeństwa w związku i satysfakcji ze związku. Badania wskazują, że niedostrzeżone wsparcie (dostarczone, ale nie rozpoznane) jest najbardziej korzystne dla relacji (Shrout, i in. 2006). Jak podają Gable i współpracownicy (2004) poszukiwanie wsparcia w procesie kapitalizacji stwarza interpersonalne i intraosobowe konsekwencje związane z większą miłością, satysfakcją ze związku oraz poświęceniem w porównaniu do wsparcia otrzymywanego w momentach kryzysowych (Gable i in. 2006).

Badacze uważają, że informacje o szczególnie ważnych wydarzeniach związanych z celami osoby są udostępniane innym z różnych przyczyn (Rusbult, Finkel, Kumashiro, 2009). Jednym z powodów jest to, że ludzie często rozmawiają o poczynaniach dotyczących swoich celów, a w takich rozmowach pojawia się reakcja partnera (np. zainteresowanie, brak zainteresowania itp.), która wywołuje emocje i może wpływać na późniejsze zachowanie ukierunkowane na cel (Rusbult i in., 2009). Ponadto, partner związku często odgrywa istotną

rolę w dążeniu do celu danej osoby (Rusbult, Kumashiro, Stocker, Wolf., 2005). Bliskie osoby mogą wspierać i zachęcać lub utrudniać i zniechęcać do działań ukierunkowanych na cel, zwłaszcza gdy partner jest włączony w plany, działania i rezultaty osoby (Kelley i in., 1983).

Kapitalizacja emocji obejmuje trzy procesy, z których każdy może prowadzić do zwiększenia pozytywnych emocji (Gable i in. 2004). Na początku pojawia się korzystne wydarzenie i powtórne doświadczenie emocji związanych z danym zdarzeniem. Następny proces to przemyślenie i opracowanie informacji poprzez zwiększenie skali śladów pamięciowych oraz zwerbalizowanie sytuacji partnerowi. Kolejny etap to reakcja partnera, która powinna być równie pozytywna jak i reakcja osoby, której zdarzenie bezpośrednio dotyczy. To w konsekwencji prowadzi do lepszego zapamiętania i osoba pamięta je nawet po wielu latach (Gable i in. 2004). Bower (1981, za: Argyle, 2004) sformułował zasadę zgodności poznania z nastrojem, która dostarcza wyjaśnienia dla tego procesu. Zgodnie z tą zasadą określone materiały pamięciowe są aktywizowane poprzez dany nastrój. Pamięć opiera się na sieci skojarzeń między wydarzeniami a pojęciami, które z kolei są powiązane z emocjami. A więc optymistyczny stan emocjonalny osoby powoduje, że aktywizowane są w pamięci wydarzenia związane z aktualnie przeżywanymi emocjami. Zasada ta oparta jest na ogólnej regule, że nastrój wpływa na funkcjonowanie. Pozytywny nastrój może oddziaływać zarówno na myśli jak i zachowania ludzkie (Argyle, 2004).

Występowanie zdarzeń pozytywnych jest silnie związane ze wzrostem emocji pozytywnych, takich jak radość, ale nie jest związane ze zmniejszaniem się emocji negatywnych, takich jak na przykład niepokój. Poza tym, wystąpienie zdarzenia negatywnego zazwyczaj związane jest ze wzrostem negatywnych emocji, ale niekoniecznie ze spadkiem emocji pozytywnych (Gable, Reis i Elliot, 2000). Stwierdzono (Gable i in., 2004), że nie przejawianie entuzjazmu przez partnera w sytuacji gdy osoba odniosła sukces nie wywołuje pogorszenia nastroju czy też dobrostanu odczuwanego w danej chwili. Jednak możliwość pomnożenia pozytywnych emocji jest znacznie utrudniona. Proces kapitalizacji emocji pozytywnych prowadzi do pozytywnego postrzegania siebie jak również oddziałuje na poprawę relacji interpersonalnych. Doświadczenie potrzebnego wsparcia może nasilać pozytywny nastrój odczuwany już od samego początku ujawniania pozytywnego wydarzenia (Gable i in. 2004).

Strategie reakcji na próby kapitalizacji lokują się na dwóch wymiarach: aktywne - pasywne oraz konstruktywne - destruktywne. Wymiary odpowiedzi na próby kapitalizacji (Gable i in., 2004) zostały zaczerpnięte z teorii akomodacji (Rusbult i in., 1982). Reakcje lokujące się na aktywno-pasywnym kontinuum mogą przejawiać się w okazywaniu zainteresowania, zaangażowania, aktywnej uwagi lub też braku uwagi, niezaangażowaniu i braku zainteresowania. Natomiast kontinuum reakcji konstruktywno-destruktywnych oznacza, że partner może być wspierający lub nie. Połączenie tych dwóch wymiarów pozwala wyodrębnić cztery kategorie odpowiedzi na próby kapitalizacji: aktywno-konstruktywną, pasywno-konstruktywną, aktywno-destruktywną oraz pasywno-destruktywną (Gable i in., 2004; Gable, Reis, 2010; Pagani, Parise, Donato, Gable, Schoebi, 2020). Reakcja aktywno-konstruktywna charakteryzuje się przejawianiem przez partnera podekscytowania, zaangażowania i pozytywnego stosunku wobec wydarzenia. Zwykle jest to osiągnięte poprzez zadawanie pytań, komentowanie, szukanie dodatkowych szczegółów dotyczących wydarzenia, przedstawienie korzyści czy przyszłych konsekwencji pozytywnego zdarzenia. Emocje jakie przejawia partner to dumna, zainteresowanie i radość (Gable i in., 2004; Gable, Reis, 2010; Pagani i in., 2020). Odpowiedź pasywno-konstruktywna cechuje się pozytywnym nastawieniem do wydarzenia, jednak partner jest milczący lub niewiele mówi, nie komentuje, nie zadaje pytań odnośnie osobistego znaczenia wydarzenia dla osoby, której wydarzenie bezpośrednio dotyczy. Wymiana informacji może być krótka i mało ekspresyjna. Ten rodzaj odpowiedzi różni się od reakcji aktywno-konstruktywnej przede wszystkim poziomem zaangażowania (Gable i in., 2004; Gable, Reis, 2010; Pagani i in., 2020). Reakcja aktywno-destruktywna na próby kapitalizacji wyróżnia się prezentowaniem zainteresowania, zaangażowania i uwagi, ale odpowiedź na wydarzenie jest negatywna. Może się to wyrażać poprzez umniejszanie ważności czy też wartości zdarzenia, przeformułowanie interpretacji wydarzenia jako mniej korzystnego, czy też wskazywanie negatywnych następstw wydarzenia (Gable i in., 2004; Gable, Reis, 2010; Pagani i in., 2020). Reakcja pasywno-destruktywna przejawia się w braku odpowiedzi na próby kapitalizacji lub zdarzenie może być w nikłym stopniu uznane za istotne. W odpowiedzi na ujawnienie pozytywnego zdarzenia partner może zmienić temat rozmowy lub skupić się na sobie (Gable i in., 2004; Gable, Reis, 2010; Pagani i in., 2020).

4.2. Kapitalizacja emocji a funkcjonowanie osób w bliskim związku

Istotą procesu kapitalizacji emocji jest reakcja partnera. Wyniki badań potwierdzają, że reakcje partnera na zdarzenia o charakterze pozytywnym są lepszymi predyktorami jakości związku niż reakcje na zdarzenia negatywne (Gable, Gonzaga, Strachman, 2006). Ludzie nie są skłonni by dzielić się dobrymi wiadomościami jeśli przewidują odrzucenie ze strony drugiej osoby, konieczność własnej obrony czy też niekorzystną dla siebie reakcję. Gdy jednostka otrzymuje wspierającą odpowiedź oznacza to, że partner interakcji jest pozytywnie nastawiony nie tylko do korzystnej oceny wydarzenia, ale także do relacji z osobą, która się przed nim otworzyła (Gable i in., 2004). Zatem, entuzjastyczna reakcja na próby kapitalizacji może pogłębiać poczucie łączności między partnerami relacji. Pozytywne reakcje na próby kapitalizacji mogą być kluczowe w procesie tworzenia się intymności w związku. Reis i Shaver (1988) uważają, że uzewnętrznianie osobistych informacji służy intymności wtedy, kiedy odpowiedź partnera jest postrzegana jako pełna troski i zrozumienia oraz gdy informacja jest znacząca dla niego. Odpowiedź partnera jest fundamentalna w procesie kształtowania intymności, ponieważ oznacza, że partner posiada zdolność do bycia empatycznym i wspierającym, wykazuje pozytywny afekt, umiejętnie osiąga zaplanowane cele oraz podejmuje ważne działania, które wspierają osobę ujawniającą swoje pozytywne przeżycia (Gable i in., 2004). Dzielenie się pozytywnymi doświadczeniami jest powszechne (Gable i in., 2004) i jest jednym najważniejszych elementów przyjaźni (Argyle, Henderson, 1984, za: Gable, Reis, 2010). Driver i Gottman (2004) stwierdzili, że na co dzień prowadzone rozmowy o przyziemnych sprawach mają bardziej istotny wpływ na związek niż przemyślane rozmowy na temat emocji.

Badania ukazują, że odpowiedzi na próby kapitalizacji emocji wiążą się z różnymi aspektami funkcjonowania w bliskiej relacji. Reakcje aktywno-konstruktywne wiążą się z lepszą jakością relacji, natomiast pozostałe typy odpowiedzi na próby kapitalizacji wiążą się z gorszą jakością relacji (Pagani i in., 2020).

Pozytywna reakcja partnera na próby kapitalizacji jest przejawem dokonanej inwestycji w dobrostan osoby, która doświadczyła czegoś pozytywnego (Gable i in., 2004). Korzystne reakcje behawioralne w odpowiedzi na próby kapitalizacji mogą być aktywne, gdy partner przejawia zaangażowanie i jest zainteresowany oraz konstruktywne, gdy partner nawiązuje interakcje i jest entuzjastycznie nastawiony. Aktywne i pełne zainteresowania słuchanie

partnera sprawia, że osoba dzieląca się przeżyciem, odbiera je jako wywołujące intensywniejsze pozytywne emocje (Gable i in. 2004, 2006). A więc kapitalizacja pozytywnego doświadczenia jest związana z dobrym samopoczuciem i pozytywnym afektem, który nie wynika z samego wydarzenia. Ten efekt występuje w dużej mierze dzięki reakcji osoby, z którą jednostka dzieli się radosną informacją (Gable i in., 2006; Gable, Reis, Impett, Asher, 2004). W sytuacji aktywnej i pozytywnej reakcji na próby kapitalizacji dochodzi do jeszcze większego wzmocnienia efektu, co nie ma miejsca w przypadku reakcji pasywnych i destruktywnych (Gable i in., 2004; Gable, Reis, 2010).

Pozytywnej ocenie relacji zagraża partner, który przejawia tendencję do pasywnych reakcji (osoba uprzejma, jednak nieprzejawiająca zainteresowania ani inicjatywy w celu przedłużenia kontaktu) oraz partner reagujący destruktywnie (wskazujący na ujemne strony danej sytuacji, podważający korzystną percepcję danego zdarzenia) (Gable i in., 2004). Pasywne lub destruktywne odpowiedzi partnera na próby kapitalizacji emocji mogą ujawniać brak zainteresowania tym, co jest istotne dla danej osoby. Odpowiedzi tego typu związane są z mniejszym zadowoleniem, intymnością, oddaniem, zaufaniem oraz z tendencją do częstszego wzniesienia konfliktów. Postrzeganie partnera jako cechującego się aktywno-konstruktywnymi odpowiedziami na próby kapitalizacji wiąże się z większą bliskością, intymnością, zaufaniem oraz większą satysfakcją z relacji na co dzień, większym zaangażowaniem w zabawę i relaks oraz z mniejszą liczbą codziennych konfliktów w porównaniu do niewspierających reakcji partnerów (Gable i in., 2004). Wyniki kolejnych badań potwierdzają te prawidłowości oraz dostarczają poszerzonych danych. Z badań tych wynika, że reakcje partnera na próby kapitalizacji są silnie związane z obecnym i przyszłym oddaniem na rzecz związku, z satysfakcją ze związku i z miłością (Gable i in., 2006). Dzielenie się pozytywnymi wydarzeniami z drugą osobą daje partnerowi możliwość zaoferowania wsparcia, zrozumienia, opieki i dostarczenia poczucia ważności (Gable i in., 2006) oraz sprawia, że osoba czuje większe poczucie bezpieczeństwa i silniejszą więź w danym związku (Reis i in., 2010).

Reakcje na próby kapitalizacji pełnią bardzo ważną rolę w kształtowaniu tożsamości pary (*couple identity*) i są kluczowe dla dobrostanu relacji. Tożsamość pary wyłania się w stopniu, w jakim jedna osoba włącza w koncepcje siebie zarówno partnera jak i związek, doświadczając w ten sposób poczucia łączności (Manzi, Parise, Iafrate, Sedikides, Vignoles,

2015). Badanie oparte na metodzie dziennika pozwoliło stwierdzić, że w dniach kiedy partner reagował aktywnie i konstruktywnie na próby kapitalizacji, to tożsamość pary uzyskiwała wyższy poziom. Badanie podłużne wykazało także, że tożsamość pary pozytywnie pośredniczyła w związku między reakcją konstruktywno-aktywną u obojga partnerów a jakością związku. Ponadto wykazano, że tożsamość pary negatywnie pośredniczyła w związku z reakcjami pasywno-destruktywnymi w grupie mężczyzn a jakością związku. Wykazano, że przejawianie zaangażowania i wsparcia przez partnera w czasach pomyślności, przyczynia się do poczucia tożsamości pary, które w dłuższej perspektywie jest związane z relacyjnym dobrostanem partnerów (Pagani i in., 2020).

Rusbult i współpracownicy (1991) stwierdzili, że aktywno-konstruktywne odpowiedzi są dodatnio skorelowane z dobrostanem związku, natomiast aktywne i pasywne typy reakcji destrukcyjnych są z dobrostanem związku skorelowane ujemnie. Wyniki badań reakcji pasywno-konstruktywnych są niejednoznaczne. W pewnych okolicznościach reakcje te są korzystne (choć w mniejszym stopniu niż aktywne reakcje konstruktywne), w innych okolicznościach natomiast nie wykazują związku z dobrostanem relacji (Rusbult i in., 1991).

Badania Gable i współpracowników (2004) nad jakością bliskiej relacji ukazują, że oddanie na rzecz związku ujemnie koreluje z aktywno-destruktywną, pasywno-konstruktywną i pasywno-destruktywną odpowiedzią na próby kapitalizacji, natomiast dodatnio ze strategią aktywno-konstruktywną. W sytuacji gdy kontrolowany jest wpływ zmiennej akomodacji, to oddanie w grupie kobiet koreluje ujemnie z aktywno-destruktywną i pasywno-destruktywną odpowiedzią na próby kapitalizacji, natomiast w grupie mężczyzn koreluje ujemnie z odpowiedzią aktywno-destruktywną.

W innych badaniach nad zjawiskiem kapitalizacji w bliskich związkach stwierdzono, że aktywno-konstruktywne reagowanie na próby kapitalizacji koreluje dodatnio z zadowoleniem z bliskiej relacji. Stwierdzono także dodatnią korelację konstruktywno-pasywnych reakcji na próby kapitalizacji z satysfakcją małżeńską. Nie stwierdzono natomiast istotnych korelacji między spostrzeganiem reakcji destruktywnych (aktywnych i pasywnych) a satysfakcją z życia i satysfakcją małżeńską (Żydek, 2015).

Badania przeprowadzone z wykorzystaniem modelowania wielopoziomowego ukazały, że w dniach, w których badani opowiedzieli przynajmniej jednej osobie o swoim pozytywnym wydarzeniu, czuli się znacznie bardziej zaakceptowani przez innych niż w dniach, w których nie zwierali się nikomu. Mówienie co najmniej jednej osobie o najbardziej negatywnym

zdarzeniu dnia nie było istotnie związane z poczuciem akceptacji przez innych (Gable i in., 2008, za: Gable, Reis, 2010). Inne badania przeprowadzone z udziałem par mieszkających ze sobą pozwoliły stwierdzić, że w dniach, w których osoby informowały partnera o pozytywnym zdarzeniu, zgłaszały poczucie znacznie większej więzi z partnerem i wzrostu poczucia bezpieczeństwa w relacji (Gable, 2009, za: Gable, Reis, 2010).

Bermis (2008, za: Gable, Reis, 2010) potwierdziła dotychczasowe prawidłowości związane ze zjawiskiem kapitalizacji w grupie par mieszkających ze sobą lub randkujących. Stwierdziła ona dodatni związek kapitalizacji z jakością relacji, intymnością, zaufaniem, oddaniem na rzecz związku i responsywnością. Odpowiedzi aktywno-konstruktywne były dodatnio skorelowane z miarami jakości relacji (pozostałe typy reakcji na próby kapitalizacji były z tymi wskaźnikami skorelowane ujemnie). Reakcje na próby kapitalizacji pozwalały przewidywać zerwanie relacji po trzech miesiącach. Pary będące nadal (po okresie trzech miesięcy) w związku uzyskiwały znacząco wyższe wyniki w kapitalizacji niż partnerzy, którzy zakończyli relację. Badania Gable, Gonzagi, Strachman (2006) ukazały różnice w kapitalizacji między parami, które pozostawały ze sobą w związku podczas dwumiesięcznego okresu obserwacji a parami, które w tym czasie zerwały ze sobą. Osoby, które na początku badania postrzegały niższy poziom typowych reakcji na próby kapitalizacji częściej kończyły związek w ciągu dwóch miesięcy od rozpoczęcia badania w porównaniu z osobami postrzegającymi wyższy poziom reakcji na próby kapitalizacji, które po dwóch miesiącach nadal pozostawały w relacji. Pozwala to stwierdzić, że postrzegane reakcje na próby kapitalizacji mają związek z jakością relacji oraz ze stabilnością związku (Gable i in., 2006; Gable, Reis, 2010).

Badacze Woods, Lambert, Brown, Fincham, May (2015) chcieli sprawdzić efektywność treningu dotyczącego stosowania aktywno-konstruktywnych reakcji na próby kapitalizacji emocji po doświadczeniu pozytywnego zdarzenia. Osoby po tych treningach dostrzegały większą wdzięczność ze strony partnera w badaniu oraz oceniały swojego partnera w badaniu jako mającego większą satysfakcję z relacji w porównaniu z osobami z grupy kontrolnej, które przechodziły treningi podejmowania przyjemnych aktywności. Jednak nie stwierdzono istotnych różnic w realnej satysfakcji ze związku i w wyrażaniu wdzięczności w związkach romantycznych badanych osób. A więc efekty był znaczący jedynie w sytuacji eksperymentalnej, a nie w realnym życiu badanych osób. Wdzięczność partnera mediowała związek między warunkami eksperymentalnymi a postrzeganą przez partnera satysfakcją

z relacji. W kolejnej serii badań stwierdzono, że entuzjastyczna reakcja na pozytywne zdarzenie drugiej osoby miała korzystny wpływ na dobrostan bliskiej relacji (Woods i in., 2015).

Lambert i współpracownicy (2013) w serii pięciu badań z wykorzystaniem metody dziennika i eksperymentu określili związek między dzieleniem się pozytywnymi doświadczeniami a pozytywnym afektem. Jedno z badań polegało na prowadzeniu dziennika pozytywnych doświadczeń: jedna z grup eksperymentalnych dzieliła się nimi z partnerem dwa razy w tygodniu, zaś pierwsza z grup kontrolnych prowadziła taki pamiętnik, ale bez dzielenia się sukcesami z partnerem, a druga grupa kontrolna prowadziła dziennik dotyczący tego czego nauczyła się na zajęciach edukacyjnych i dzieliła się tym z partnerem. Badanie trwało cztery tygodnie. W tym czasie grupa, która prowadziła dziennik i dzieliła się pozytywnymi wydarzeniami z partnerem odczuwała więcej pozytywnych emocji, szczęścia i satysfakcji z życia niż pozostałe grupy. Kolejne badanie potwierdziło, że odpowiedź partnera na informacje o pozytywnym wydarzeniu jest znacząca - osoby otrzymujące aktywno-konstruktywną reakcję na próby kapitalizacji wyrażały więcej pozytywnych emocji niż osoby w pozostałych warunkach. We wszystkich badaniach stwierdzono, że dzielenie się pomyślnymi wydarzeniami wzmacnia pozytywne emocje oraz, że pozytywne emocje, szczęście i satysfakcja osiągają najwyższe natężenie w sytuacji, gdy dochodzi do dzielenia się pozytywnymi doświadczeniami i gdy partner odpowiada na nie w sposób aktywno-konstruktywny (Lambert i in., 2013).

Badania laboratoryjne Monforta i współpracowników (2014) ukazują, że różne typy reakcji partnera wpływają na skomplikowane wzorce reakcji emocjonalnych, takie jak: pobudzenie fizjologiczne, ekspresja mimiczna i subiektywne wrażenia. Dzięki tym badaniom możliwa była rekonstrukcja procesu kapitalizacji w warunkach laboratoryjnych. Entuzjastyczne reakcje partnera powodowały silniejsze pozytywne emocje i słabsze emocje negatywne u obojga partnerów interakcji. Zauważono zjawisko kumulacji pozytywnych efektów reakcji konstruktywnych następujących po sobie. Ekspresja twarzy była najbardziej pozytywna u osób, które doświadczyły wspierającej reakcji niż w innych warunkach. Efekty kapitalizacji emocji okazały się trwałe. Pozytywne i negatywne zmiany emocjonalne występowały zarówno u odbiorców jak i nadawców komunikatów, ale pozytywne przetwarzanie emocjonalne było większe w grupie odbiorców. Największy wpływ emocji na osobę odnotowano zaraz po otrzymaniu wsparcia od partnera (Monfort i in., 2014).

Kapitalizacja emocji nie jest procesem przypadkowym, ponieważ osoby decydują z kim i jakimi informacjami się dzielą, a ich wybory uzależnione są od wielu czynników, między innymi celów (Fitzsimons, Bargh, 2003; Miller, Read, 1987), uogólnionego przekonania dotyczącego reakcji innych (Reis i in., 2004) oraz oczekiwań dotyczących reakcji konkretnego partnera (Collins, Read, 1994; Simpson, 2007). Dotychczasowe doświadczenia w próbach kapitalizacji emocji także wpływają na przyszłe próby kapitalizacji. Posiadanie doświadczeń w postaci odpowiedzi pełnych entuzjazmu, wsparcia, zachęcania sprzyja otwartości do dzielenia się pozytywnymi doświadczeniami w przyszłości, natomiast posiadanie doświadczeń o charakterze reakcji dyskredytujących - nie zachęca do takiej otwartości (Gable, Reis, 2010). W bliskim związku partnerzy zwykle na przemian odgrywają rolę ujawniającego i odpowiadającego. Można oczekiwać, że zareagują na dobre wieści partnera w sposób, który odzwierciedla ich doświadczenia związane z reakcją innych na ich własne wcześniejsze ujawnianie dobrych wiadomości (Gable, Reis, 2010). Kapitalizacja emocji w odpowiedzi na reakcję partnera może zatem stanowić ważną strategię utrzymania relacji, inną niż akomodacja.

Zjawisko kapitalizacji emocji jest istotnie związane z komunikacją, stanowiącą ważny wymiar funkcjonowania związku. Plopa (2016) zauważa, że komunikacja pary jest istotnym czynnikiem mającym wpływ na jakość relacji. Aby komunikacja zachodziła w prawidłowy sposób muszą zaistnieć pewne warunki: osoba musi mieć świadomość odczuwanych emocji, akceptować je i w prawidłowy sposób je przekazać partnerowi (Plopa, 2016). Przekazywanie partnerowi wiadomości o osobistym szczęściu inicjuje proces, który ma implikacje zarówno osobiste, jak i relacyjne (Gable i Reis, 2010). Podejmowanie prób kapitalizacji emocji wiąże się z otwartością partnera i zaufaniem do niego.

Z zagadnieniem kapitalizacji wiąże się również pojęcie responsywności. Postrzeganie partnera jako responsywnego jest rozumiane jako proces, poprzez który osoba przekonuje się, że partner relacji troszczy się o nią i reaguje wspierająco na kluczowe, główne cechy jej tożsamości (Reis i in. 2004, za: Gable, Reis, 2010). Zagadnienie responsywności pojawia się zwykle w kontekście sytuacji trudnych, ale responsywność ma duże znaczenie również w odniesieniu do sytuacji pozytywnych. Wydarzenia satysfakcjonujące są również okazją do okazania danej osobie przez jej partnera responsywności, bowiem rozmowa na temat tych wydarzeń stwarza możliwość interakcji partnerów, podczas której partner danej osoby może

wyrazić lub nie wyrazić, werbalnie lub behawioralnie swoją chęć wsparcia jej celów, wartości, planów czy dokonań (Gable, Reis, 2006; Reis, 2007; Rusbult, Kumashiro, Stocker, Wolf, 2005).

Spostrzeganie u partnera responsywności dotyczy prób kapitalizacji na dwa sposoby. Pierwszy z nich dotyczy reakcji na osiągnięcie lub sukces partnera. Entuzjastyczna odpowiedź na te doświadczenia sprzyja sekwencjom interakcji, poprzez które przyszłe pozytywne emocje są doświadczane i dzielone ze sobą nawzajem pomagając w ten sposób w zaspokojeniu potrzeby więzi (Reis, Gable, 2003). Odpowiedź odbiorcy komunikatu przekazuje osobie, która doświadczyła pozytywnego wydarzenia informacje o uczuciach partnera do niej. Aktywna i konstruktywna odpowiedź sugeruje, że partner może odczuwać trochę dumy, a być może nawet chce „pławić się w chwale” swojego partnera (Cialdini i in., 1976, za: Gable i in., 2004), poprzez włączanie pozytywnego doświadczenia danej osoby w obszar własnego self, co świadczy o współzależności w bliskiej relacji (Aron, Aron, 1997, za: Gable, Reis, 2010). Zjawisko to może wzmacniać bliskość między członkami relacji (Beach, Tesser, 1995). Partner może odczuwać i doświadczać szczęścia osoby, z którą jest w relacji, tak jakby przeżywał osobisty sukces. Odpowiedzi partnera pozbawione entuzjazmu oznaczają brak osobistego zaangażowania w działania danej osoby i ich wyniki (Gable, Reis, 2010). Drugi sposób związany jest z tym, że partnerzy bardzo często stają się dla siebie nawzajem aktywnymi uczestnikami planów dążenia do określonych celów i własnego rozwoju. Okazywanie poparcia czy zachęcanie do działania, ułatwia realizację powziętych celów, podczas gdy dezaprobaty, ambiwalentny stosunek lub utrudnianie mogą zakłócać realizację celu (Gable, Reis, 2010).

Zachowania responsywne są związane z późniejszym postrzeganiem partnera interakcji jako bardziej responsywnego (Maisel, Gable, Strachman, 2008). Badania wskazują, że im bardziej reakcje partnera są postrzegane jako aktywno-konstruktywne i im mniej jako pasywne i destruktywne, tym partnerzy zgłaszają większą responsywność partnera (Gable i in., 2006). Komponentami responsywności są: zrozumienie, potwierdzenie ważności drugiej osoby oraz przejawianie troski (Gable i in., 2006). Postrzeganie responsywności partnera zwiększa chęć osoby do dzielenia się osobistymi informacjami, zwiększa zaufanie do partnera oraz obopólne wsparcie (Reis i in. 2010). Zarówno proces ujawniania siebie jak i reakcja partnera są kluczowe dla rozwoju intymności (Maisel i in., 2008).

Dla kapitalizacji znaczenie ma również styl przywiązania. Shallcross, Howland, Bemis, Simpson, Frazier (2011) w swoich badaniach stwierdzili, że osoby prezentujące pozabezpieczny styl przywiązania są mniej responsywne i mają mniejszą skłonność do spostrzegania responsywności podczas interakcjach kapitalizacyjnych w porównaniu do osób o bezpiecznym stylu przywiązania.

5. PRZEMOC I AGRESJA W BLISKIM ZWIĄZKU

W funkcjonowaniu związków romantycznych obok zjawisk pozytywnych występują także negatywne, w tym różne formy przemocy. W tym rozdziale omówiono zjawisko deprecjacji będącej formą przemocy. Przedstawiono pojęcie przemocy, jej formy, a szczególną uwagę poświęcono przemocy psychiczno-emocjonalnej występującej w bliskich związkach. Podjęto ponadto zagadnienie uwarunkowań zachowań agresywnych oraz częstotliwości występowania przemocy.

5.1. Deprecjacja jako forma przemocy

Pospiszyl (1994) ujmuje przemoc jako wszelkie intencjonalne akty, które godzą w wolność osoby lub powodują szkody fizyczne lub psychiczne, wykraczające poza społecznie przyjęte zasady wzajemnych relacji. Baron i Richardson (2004) definiują agresję jako każdą formę zachowania, skierowaną bezpośrednio w celu zranienia lub skrzywdzenia innej żywej istoty, która chce uniknąć takiego traktowania. Takie rozumienie przemocy jest szeroką definicją tego zjawiska, obejmującego wszelkie formy stosowania agresji czy przemocy. Pojęcia agresji i przemocy stosowane są w tym opracowaniu zamiennie, ponieważ w literaturze doszło niejako do dyfuzji tych terminów (Rode, 2010). Przemoc bywa dzielona ze względu na to wobec kogo jest stosowana: przemoc wobec siebie (np. samouszkodzenia, zachowania samobójcze); przemoc wobec drugiej osoby (najczęściej jest to bliski członek rodziny czy partner, jednak mogą też wystąpić akty przemocy wobec przypadkowej osoby czy znajomej, ale niespokrewnionej np. gwałty, przemoc na ulicy, w pracy czy w szkole); przemoc grupowa (występuje gdy grupa osób identyfikująca się ze sobą atakuje inną grupę w celu osiągnięcia jakiś korzyści np. ludobójstwo, terroryzm, zorganizowane grupy przestępcze) (Rode, 2010).

W literaturze wyróżnia się następujące formy przemocy: fizyczna, psychiczna, emocjonalna, ekonomiczna, seksualna i zaniedbywanie (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Kowalczyk, Łacka, 2011; Mazur, 2002). Do przemocy fizycznej dochodzi w sytuacji, gdy osoba narusza nietykalność ciała drugiej osoby i je uszkadza wykorzystując różnorodne formy takie jak np. popychanie, policzkowanie, uderzanie pięścią, wykręcanie rąk, bicie, kopanie, gryzienie, plucie, ciągnięcie za włosy, duszenie, szarpanie, oparzenie,

krępowanie, ograniczenie swobody poruszania się, uwięzienie, celowe stwarzanie sytuacji niebezpiecznych, itp. (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Browne, Herbert, 1999).

Przemoc seksualna ma miejsce gdy dochodzi do przekroczenia intymności drugiej osoby, może polegać na bezpośrednim użyciu siły, groźbach jej użycia i na emocjonalnym szantażu. Ta forma przemocy współwystępuje zarówno z fizycznym jak i z psychicznym znęcaniem się. Może wyrażać się np. poprzez gwałt, dotykanie miejsc intymnych wbrew woli drugiej osoby, stosunek analny/ oralny wbrew woli, przymuszanie do oglądania pornografii, filmowanie podczas stosunku, pozwolenie by osoby trzecie patrzyły na akt seksualny oraz ponizanie w sytuacjach intymnych (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Browne, Herbert, 1999).

Często pomijanym rodzajem przemocy jest zaniedbywanie, polegające na niepełnym wypełnianiu obowiązku opieki w stosunku do osób bliskich, które może wyrażać się poprzez pozbawienie mieszkania, pożywienia, porzuceniu osoby, nie udzielaniu wsparcia w przypadku choroby czy trudności (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Browne, Herbert, 1999).

Przemocą emocjonalną są zachowania, mające na celu uderzenie w godność drugiej osoby. Ten rodzaj przemocy ujawnia się poprzez zachowania takie jak np. ponizanie, obrażanie, krytyka, oczernianie, lekceważenie, podważanie wartości osobistej, umniejszanie znaczenia drugiej osoby itp. Kolejnym rodzajem przemocy jest przemoc ekonomiczna polegająca na tym aby ofiara była zależna finansowo od drugiej osoby i nie mogła swobodnie dysponować własnością. Sprawca może kontrolować wydatki, posiadane przez ofiarę pieniądze, niszczyć jej rzeczy, czy nawet pozbawiać środków do życia (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Browne, Herbert, 1999). Walker (1979) opisał sześć typów przemocy emocjonalnej, które często towarzyszą przemocy fizycznej. Pierwszy typ to ataki słowne, których celem jest przejęcie kontroli nad osobą, sprawienie, że uwierzy, że nie jest wartościowa, że musi pozostawać pod siłą oprawcy (Walker, 1979). Jest to najdotkliwszy typ przemocy emocjonalnej (kpina z ofiary i jej ośmieszanie) (Follingstad i in., 1990). Kolejną formą przemocy jest izolacja społeczna lub finansowa, odcięcie ofiary od systemów pomocy lub sieci wsparcia lub też odmowa dostępu do finansów. Powoduje to, że ofiary w mniejszym stopniu mogą sobie radzić z doświadczaną przemocą i stają się bardziej zależne od agresora. Trzecią formą jest zazdrość lub zaborczość o inne osoby obecne w życiu ofiary (o rodzinę,

przyjaciół, a nawet o zwierzęta domowe) która, przejawia się poprzez przesłuchiwanie ofiary z kim się kontaktuje, poprzez nieuzasadnione oskarżenia o niewierność, kontrolowanie z kim i kiedy ofiara może się spotkać, jak ma być ubrana itp. Czwartym rodzajem jest groźenie zranieniem, znęcaniem się, torturowaniem itp. nie tylko w stosunku do ofiary, ale też groźenie przemocą wobec bliskich czy przyjaciół ofiary. Inną formą emocjonalnego znęcania się jest groźenie porzuceniem, rozwodem czy zdradą, szczególnie w sytuacji, gdy ofiara nie dostosuje się do żądań agresora. Szóstą formą przemocy emocjonalnej jest niszczenie lub uszkodzenie własności ofiary, szczególnie rzeczy osobistych mających wartość emocjonalną (np. zdjęć, ubrań, pamiątek) (Walker, 1979). Osoby badane przez Follingstad i współpracowników (1990) najczęściej doświadczały trzech typów przemocy emocjonalnej (spośród sześciu) - zazdrości, słownego napastowania / krytyki i izolacji społecznej z powodu ograniczeń wprowadzonych przez agresora - wyróżnionych przez Walkera (1979).

Przemoc psychiczna definiowana jest jako zachowania mające na celu zaszkodzenie dobremu samopoczuciu partnera (Yoon, Lawrence, 2013). Przemoc psychiczna polega na zadawaniu cierpienia drugiej osobie poprzez różnorodne formy np. deprecjonowanie, ośmieszanie, zastraszanie, oskarżanie, upokarzanie, kontrolowanie, poniżanie, obwinianie, izolowanie ofiary, odcinanie od sieci wsparcia, kontrolowanie kontaktów, groźenie wyrządzeniem krzywdy, wprowadzanie permanentnego niepokoju, szantażowanie, celowe ignorowanie, groźenie porzuceniem, szkodzenie, manipulowanie poczuciem winy, odmawianie współżycia seksualnego, wyzywanie, uszkodzanie własności osobistej, milczenie w sytuacji, kiedy druga osoba chce komunikacji, wmawianie choroby psychicznej, zabranianie korzystania z telefonu, samochodu czy innych urządzeń czy oskarżanie o spowodowanie przemocy (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Browne, Herbert, 1999; Follingstad, Rutledge, Berg, Hause, Polek, 1990; Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018; Sackett, Saunders, 1990).

Na gruncie polskiej psychologii problematyka przemocy i agresji jest podejmowana szczególnie w kontekście agresji fizycznej. Rzadziej podejmowana jest problematyka przemocy psychicznej i emocjonalnej (Rode, 2010). Zagadnienie przemocy psychicznej podejmowane jest coraz częściej w kontekście przemocy domowej (np. Mnich, 2020; Poraj, 2014; Rode, 2014).

Jedną z form przemocy psychicznej jest deprecjacja. Przemoc psychiczna jest zjawiskiem trudniejszym do uchwycenia w badaniach niż przemoc fizyczna. Agresja psychiczna może przybierać formy od bardzo delikatnych i wyszukanych, które można by porównać do „wbijania szpilek”, aż do ranienia wprost i z dużą nienawiścią, niczym „wbijanie noży prosto w serce”. Przemoc psychiczna może być też zjawiskiem, którego osoby doświadczające jej początkowo mogą nawet świadomie nie dostrzegać. Deprecjonowanie, upokarzanie, ośmieszanie, przerażanie, kontrolowanie, celowe ignorowanie, poniżanie, szkodenie, grożenie porzuceniem, uszkodzanie własności osobistej lub milczenie w sytuacji, kiedy druga osoba chce komunikacji to typowe agresywne taktyki psychologiczne (Follingstad i in., 1990; Sackett, Saunders, 1990). Deprecjonowanie partnera polega na nieszanowaniu go, przejawianiu agresji, dążeniu do dominacji nad partnerem i przejęcia nad nim kontroli (Kaźmierczak, Plopa, 2016). Deprecjonowanie wyraża się poprzez krytykę, dokuczanie, poniżanie, narzucanie swojego zdania, obrażanie, krzyczenie, wybuchy złości, raniące słowa, aroganckie i ordynarne zachowanie, prowokowanie konfliktów, narzucanie swojego zdania i domaganie się uległości (Kaźmierczak, Plopa, 2016). Ta forma przemocy wydaje się być szczególnie istotna w kontekście funkcjonowania w bliskiej relacji. Z badań Kaźmierczak i Plopy (2016) wynika, że deprecjonowanie partnera wiąże się ze stosowaniem tej samej taktyki (deprecjonowania) przez drugiego z partnerów związku. Natomiast deprecjacja ujemnie koreluje z udzielaniem wsparcia przez obu partnerów relacji oraz ze stosowaniem komunikacji zaangażowanej. Deprecjacja w grupie kobiet i mężczyzn ujemnie wiąże się z ich satysfakcją z małżeństwa. Wśród kobiet deprecjonowanie dodatnio wiąże się z następującymi cechami osobowości (badanymi Kwestionariuszem 16 PF Catella): ekspansywność w działaniu (czynnik F), niekonwencjonalność w działaniu połączoną z niedojrzałością i egocentryzmem (czynnik M); natomiast ujemnie wiąże się z neurotycznością (czynnik C). U mężczyzn stosowanie deprecjacji jest pozytywnie związane z niedojrzałością i egocentryzmem (czynnik M), z depresyjną niepewnością siebie (czynnik O) oraz z rozdrażnieniem i pobudliwością (Q4), natomiast negatywnie z neurotycznością (czynnik C) (Kaźmierczak, Plopa, 2016). Stosowanie komunikacji deprecjonującej w małżeństwie wiąże się również z pewnymi retrospektywnymi ocenami postaw rodziców (Kaźmierczak, Plopa, 2016). Deprecjacja pozytywnie koreluje z lękowo-ambiwalentnym oraz unikowym stylem przywiązania, a negatywnie - z bezpiecznym (Bukalski, 2020; Kaźmierczak, Plopa, 2016; Suwalska-Barancewicz, Malina, 2018).

Deprecjonowanie jest uznawane za formę przemocy psychicznej, jednak przejawy deprecjonowania np. upokarzanie, poniżanie (Kaźmierczak, Plopa, 2016) są przejawami przemocy emocjonalnej (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Browne, Herbert, 1999). Według typologii wyróżnionej przez Walkera (1979) deprecjację można zaliczyć do przemocy emocjonalnej pierwszego typu (ataki słowne godzące w godność i wartość osoby). Dlatego też deprecjację można uznać za typy przemocy psychoemocjonalnej. W związku z tym, aby lepiej zrozumieć czym jest deprecjacja należy również wspomnieć o specyfice pojęcia szerszego czyli przemocy psychicznej i emocjonalnej.

5.2. Przemoc w bliskich związkach

Przemoc i agresja może być stosowana wobec osób nieznanymi, znajomymi czy też bardzo bliskimi. Gdy występuje wobec członków rodziny często mówi się o przemocy domowej. Krauss i Krauss (1995) donoszą, że przemoc domowa zazwyczaj powtarza się regularnie i często trwa latami. Na podstawie statystyk policyjnych można powiedzieć, że ofiarami przemocy domowej są najczęściej kobiety, dzieci, osoby starsze i chore, czyli zazwyczaj osoby najsłabsze. Zachowania agresywne i przemocowe są szkodliwe nie tylko dla ofiar, ale dla całej rodziny, ponieważ powodują jej dezintegrację, często prowadząc do patologii, zachowań dewiacyjnych u dzieci czy rozpadu rodziny (Woźniak-Krakowian, 2003). Bycie świadkiem przemocy rodzinnej przez dziecko prowadzi do równie mocnego urazu jak bycie ofiarą (Poraj, 2014).

W bliskich związkach zarówno mężczyzna jak i kobieta może być sprawcą jak i ofiarą przemocy. Badania pokazują, że czynnik płci jest w kontekście przemocy bardzo istotny. W około jednej trzeciej badanych rodzin dochodzi do przemocy, z czego jedna czwarta to przemoc wobec kobiet, jedna czwarta przemoc gdzie ofiarami są mężczyźni, a połowa związków to relacje gdzie dochodzi do wzajemnej agresji (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000). Z raportu badań ogólnopolskich TNS OBOP, *Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn*, wynika, że 70% sprawców przemocy psychicznej w rodzinie to mężczyźni, a 30% kobiety. Natomiast w sytuacji kiedy to ofiarą przemocy psychicznej jest kobieta, udział mężczyzn jako sprawców wzrasta do 81-91% (*Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn*, 2010, s. 9). W badaniach Follingstad i współpracowników (1990) aż 99% kobiet miało

doświadczenie przemocy psychicznej w bliskiej intymnej relacji, wiele z nich doświadczało przemocy częściej niż raz w tygodniu. Badania Slany i Woźniak (2018) pokazują, że kobiety w związku najczęściej doświadczają przejawów przemocy psychicznej, a mężczyźni ekonomicznej.

Zjawisko przemocy pojawia się nie tylko w rodzinach i sformalizowanych związkach, ale również między osobami uważającymi siebie za parę, co nazwane jest m.in. przemocą w związkach intymnych, wzajemną przemocą partnerów (Kowalczyk, Łącka, 2011), (przykłady angielskich terminów to: *intimate partner violence (IPV)*, *mutual partner violence*, *couple violence* (Rode, 2014); *dating violence* (Kanin, 1957)). Przemoc w związku jest definiowana jako przemoc występująca w związku między partnerami tworzącymi romantyczny intymny związek, bez względu na to czy partnerzy są w związku sformalizowanym czy niesformalizowanym, czy mieszkają ze sobą czy nie oraz bez względu na to w jakim miejscu przemoc się dokonuje (Harne, Radford, 2008). Bliska relacja staje się przestrzenią, w której partnerzy pogłębiają zażyłość z sobą, uzewnętrzniają się, mówią o swoich pragnieniach, potrzebach, wstydliwych sprawach czy krzywdach. To wszystko sprawia, że osoby stają się sobie coraz bliższe, ale również znają obszary, które są najwrażliwsze i które łatwo zaatakować i dotkliwie zranić.

Barnett, Miller-Perrin, Perrin (2010) opisują zjawisko randkowej przemocy (*dating violence*) (Kanin, 1957), która przejawia się w kontrolowaniu partnera, może łączyć się z prześladowaniem czy napaścią seksualną. Sugarman i Hotaling (1989) definiują przemoc randkową jako związaną ze sprawstwem emocjonalnego lub fizycznego nadużycia lub groźbą nadużycia przez przynajmniej jednego partnera z randkującej, niepoślubionej pary. Przemoc randkowa zazwyczaj dotyczy adolescentów w wieku 12-19 lat oraz młodych niezamężnych dorosłych w wieku 18-26 lat, nie zamieszkujących ze sobą. To co pod kątem przemocy różni osoby spotykające się ze sobą od małżeństw czy par kohabitujących, to przede wszystkim fakt, że przemoc randkowa częściej koncentruje się na seksualnym wykorzystywaniu (Barnett i in., 2010) oraz to, że młodzi ludzie inaczej postrzegają i nadają inne znaczenie zachowaniom przemocowym niż osoby dojrzałe (Kimmel, 2002). Występują również różnice w ilości przeprowadzonych badań nad przemocą randkową w stosunku do przemocy domowej oraz

w społeczeństwie dominuje postawa skoncentrowania na ochronie kobiet niezamężnych bardziej niż mężatek (Barnett i in., 2010).

Murphy i Hoover (1999) zauważyli i potwierdzili w badaniach istnienie czterech wymiarów przemocy emocjonalnej pomiędzy randkującymi partnerami. Do pierwszego z nich zaklasyfikowali kontrolowanie, śledzenie i sprawdzanie aktywności partnera oraz jego kontaktów z innymi ludźmi oraz aktywności mające na celu zniwelowanie zagrożeń dla relacji. Skale nazwano *Ograniczającym Pochłonięciem (Restrictive Engulfment)*. Te rodzaje zachowania wiązały się z lękiem, niepewnym przywiązaniem oraz kompulsywną potrzebą opieki. Skala ta moderowała związek z przemocą fizyczną wśród randkujących par. Do drugiego wymiaru zaliczone zostały zachowania unikające konfrontacji z partnerem podczas konfliktu, wstrzymywanie emocjonalnej dostępności, okazywanie emocjonalnego chłodu oraz zachowywanie się w karzący sposób. Wymiar ten nazwano *Wrogim odcięciem (Hostile Withdrawal)*. Wiązał się on z problemami interpersonalnymi - byciem mściwym, dominującym i zimnym, jednak wskazano, że ten wymiar miał słaby związek z występowaniem agresji fizycznej. Kolejny wymiar – *Umnieszania (Denigration)* wyrażał się poprzez upokarzanie, poniżanie partnera, tak by podważyć jego samoocenę. Wymiar ten wiązał się z przywiązaniem pozabezpiecznym (kompulsywnym szukaniem opieki i protestowaniem przeciwko separacji) oraz silnie korelował z agresją fizyczną. Czwarty wymiar obejmował stosowanie intensywnej przemocy werbalnej, grożenie i niszczenie mienia. Wzorzec ten umiarkowanie korelował z niebezpiecznym przywiązaniem (poprzez protest przeciwko separacji). Wymiar ten silnie korelował z występowaniem przemocy fizycznej. Wyniki badań Murphy'ego i Hoover (1999) potwierdzają, że przemoc emocjonalna wśród randkujących par jest konstruktem wieloczynnikowym.

Follingstad, Bradley, Helff, Laughlin (2002) zaproponowali sekwencje czynników prowadzącą do przemocy randkowej. Według ich modelu lękowy styl przywiązania do partnera powoduje złość, która z kolei prowokuje zachowania kontrolujące partnera, które mogą prowadzić do randkowej przemocy. Inne badania również potwierdzają pozytywny związek nieadaptacyjnych stylów przywiązania do partnera ze stosowaniem przemocy fizycznej czy psychicznej (Doumas, Pearson, Elgin, McKinley, 2008; Oka, Brown, Miller, 2015; Oka, Sandberg, Bradford, Brown, 2014). Przegląd badań przeprowadzony przez Dokkedahl i Elklit (2019) jest potwierdzeniem, że pozabezpieczny styl przywiązania zwiększa ryzyko wiktymizacji, natomiast styl unikowy jest czynnikiem zwiększającym bycie

sprawcą przemocy. Inne badania dostarczyły dowodów do twierdzenia, że mężczyźni przejawiający wysokie natężenie psychologicznych nadużyć preferowali jako partnerki kobiety mające duże problemy w przywiązaniu się. Natomiast mężczyźni nie mający problemów z wykorzystywaniem innych preferowali spotkania z kobietami cechującymi się niskim poziomem niepokoju lub też niskim natężeniem cech unikowych (Zayas, Shoda, 2007). To co odróżniało mężczyzn, którzy dopuszczali się przemocy wobec partnerki, od tych, którzy tego nie robią, to wysoki niepokój i depresyjność (Barnett i in., 2010). Kobiety, które były psychicznie wykorzystywane częściej spotykały się z poniżającymi je partnerami, natomiast mężczyźni preferowali spotkanie się z kobietami wrażliwymi i prezentującymi wysoki poziom lęku przed przywiązaniem (Barnett i in., 2010; Zayas, Shoda, 2007). W badaniach Barnett i współpracowników (2010) nad przemocą randkujących par ujawniono, że mężczyźni częściej wykorzystują partnerki w sferze seksualnej, natomiast kobiety częściej dopuszczają się drobnych nadużyć w sferze fizycznej (np. popychanie, szturchanie, uderzanie, policzkowanie itp.).

Inne badania wykazały podobną częstotliwość stosowania randkowej przemocy u obojga płci, jednak przemoc kobiet była reaktywna, co oznacza, że mężczyźni inicjowali zachowania przemocowe, a wtedy kobiety odpowiadały na nie (Allen, Swan, Raghavan, 2009). W badaniach Martin, Cui, Ueno, Fincham (2013) nad wzajemną przemocą, kobiety w mniejszym stopniu czuły się ofiarami niż mężczyźni. Przemoc miała również inne natężenie w zależności od statusu związku (pary randkujące, kohabitujące i małżeństwa); pary żyjące w konkubinacie wykazały najwyższy poziom przemocy, a pary randkujące najniższy. Wraz z wiekiem zmniejszała się również ilość występowania zachowań przemocowych wobec partnera (Graves, Sechrist, White, Paradise, 2005).

Z badań Taft i współpracowników (2006) przeprowadzonych na parach małżeńskich i kohabitujących wynika, że w ciągu ostatnich sześciu miesięcy od badania - 97% osób doświadczyło przynajmniej jednego ataku przemocy psychicznej, a 12% przemocy fizycznej. W badaniach Marcusa (2012) spośród prawie 650 przebadanych par 10% przyznało się do stosowania wzajemnej przemocy w związku, 31% doświadczyło przemocy ze strony jednego z partnerów, natomiast 59 % nie było w związku przemocowym.

Wydaje się, że występowanie zachowań przemocowych jest czymś obiektywnym, jednak z badań Hanley i O'Neill'ego (1997) wynika, że istnieją rozbieżności w przyznawaniu się do zachowań agresywnych. W badaniach dotyczących przemocy w związkach nieformalnych

dostrzeżono, że 33% par mówiło o przemoc, jednak gdy połączono wyniki w parze współczynnik spadł do 19%, a więc wskazywano ofiary, ale bez sprawców i sprawców, ale bez ofiar. Jak sami autorzy wspominają te rozbieżności mogą wynikać z różnic w postrzeganiu agresji. Jednym z wyjaśnień opisanych wyników mogą być badania Billingham i Sacka (1987), które ujawniły ciekawe zjawisko nazwane przez autorów idolizacją partnera. W okresie gdy osoba jest w związku (marzy o małżeństwie, ale nie dyskutowała tej kwestii z partnerem), dochodzi do lepszego zrozumienia i stosowania taktyk rozwiązywania konfliktów, przy czym agresja werbalna osób badanych zwiększa się nieznacznie, a agresja werbalna partnera drastycznie spada, ponadto dochodzi do spadku przemocy. Osoby w tym okresie związku nie dostrzegają negatywnych zachowań partnera lub je ignorują, co jest spowodowane selektywnym postrzeganiem. Zdaniem autorów dopóki osoba nie zakomunikuje chęci większego zaangażowania, to zachowanie partnera raczej się nie zmienia. Natomiast na kolejnym etapie rozwoju związku, osoby zaczynają bardziej adekwatnie postrzegać agresję słowną oraz wzajemnie dla siebie okazują mniejsze zrozumienie (Billingham, Sack, 1987). Rode (2014) również zauważa, że osoby będące ofiarami przemocy przejawiają zniekształcenia poznawcze, przez co nie mogą obiektywnie spostrzegać sytuacji i poradzić sobie z doświadczaną przemocą.

Badanie Cygan (2013) potwierdziło, że kobiety potrafią trafnie dostrzegać i identyfikować różne przejawy przemocy psychicznej w opisanych przypadkach związków romantycznych. Wszystkie osoby badane uważały wymienione zachowania za formy przemocy :

- agresję werbalną: krytykę, poniżanie, awantury, przedrzeźnianie, wyśmiewanie partnerki, wyzwiska, kpiny, krzyk, kłótnie, przekleństwa,
- ograniczanie wolności partnerki: śledzenie, rozliczanie, nakazy, zakazy, kary, ograniczanie działań, kontaktów, jedzenia, kontrolowanie telefonu, komputera i osobistych rzeczy,
- zachowania destrukcyjne: niszczenie lub wyrzucanie osobistych rzeczy partnerki.

Wiedza kobiet na temat przepisów prawa chroniących ofiary i konsekwencji prawnych oraz możliwości pomocy okazała się być niewystarczająca (Cygan, 2013). Świadomość społeczna występowania przemocy psychicznej w tym deprecjacji jest jednak ciągle poszerzana poprzez różne kampanie informacyjne np. filmy *Marie et Fred* (2012), przedstawiające formy przemocy psychicznej i emocjonalnej w związku.

Przedstawione wyniki badań (Billingham, Sack, 1987; Cygan, 2013; Hanley, O'Neill, 1997) mogą sugerować, że osoby trafnie rozpoznają różne przejawy przemocy, gdy przemoc nie dotyczy ich samych bezpośrednio, jednakże gdy są zaangażowane emocjonalnie w relację, to postrzeganie zachowań agresywnych jest utrudnione.

Przemoc w bliskim związku romantycznym związana jest z różnymi właściwościami charakterystycznymi dla bliskich relacji, między innymi z: zazdrością (Puente, Cohen, 2003), empatią (Cohen, Liu, Halassa, Waldinger, 2015), komunikacją (Sabourin, 1995), satysfakcją z relacji (Marcus, 2012) czy z poczuciem krzywdy (Moroń, 2017). Młodzi ludzie postrzegają zazdrość w bliskim związku romantycznym zarówno jako oznakę miłości jak i niepewności. Rozumienie zazdrości jako miłości może prowadzić do braku reakcji na przemoc i akceptacji przemocy przez ofiarę (Puente, Cohen, 2003). Zmienną mającą znaczenie w zachowaniach agresywnych jest również empatia - wysoka przemoc między partnerami wiąże się z niższymi umiejętnościami empatii. Niskie umiejętności w odczytywaniu emocji korelują z psychiczną przemocą (Cohen, Liu, Halassa, Waldinger, 2015).

Komunikacja jest również istotnym obszarem mającym związek z przemocą. Porównując komunikację w związkach stosujących przemoc, ze związkami, w których przemoc nie jest obecna, wykryto wzorzec komunikacyjny polegający na tym, że małżonkowie mieli tendencję do eskalacji wymiany słownej, stosując jednostronne komunikaty i akceptując własne twierdzenia, a jednocześnie nie doceniając wysiłku partnera włożonego w kontrolowanie siebie (Sabourin, 1995).

W parach gdzie dochodziło do przemocy z jednej strony lub obustronnie, przemoc była związana z niezadowoleniem ze związku oraz z jego gorszą jakością wyrażoną poprzez mniejsze zaangażowanie, większy emocjonalny dystans, oraz wyższe poszukiwanie wrażeń w porównaniu do par nie stosujących przemocy. Natomiast zmiany w satysfakcji z relacji nie były związane ze zmianą w agresji (Marcus, 2012). Występowanie przemocy fizycznej w parze zwiększa prawdopodobieństwo rozstania o 162,5%, nawet gdy w badaniu kontrolowane były czynniki takie jak satysfakcja z relacji i psychiczna przemoc. Natomiast satysfakcja nie miała wpływu na zmiany w trwałości związku (Shortt, Capaldi, Kim, Owen, 2006). Lawrence, Bradbury (2001) potwierdzili, że agresja jest istotnym predyktorem późniejszego funkcjonowania małżeństwa.

Przemoc psychiczna i emocjonalna jest bardzo dotkliwa dla osób jej doświadczających. W badaniach Yoon, Lawrence (2013) potwierdzili większą szkodliwość przemocy psychicznej niż fizycznej dla obojga płci. Występowanie przemocy psychicznej ze strony mężczyzn przewidywało rozpad związku. Deprecjonowanie wpływało na obniżenie satysfakcji małżeńskiej u kobiet, natomiast podtypy przemocy psychicznej takie jak kontrolowanie i izolacja społeczna wpływały na spadek satysfakcji mężów (Yoon, Lawrence, 2013). Szkody emocjonalne spowodowane przez przemoc psychiczną czy emocjonalną mogą prowadzić do występowania Zespołu Stresu Pourazowego (PTSD) (Barnett i in., 2010). Ponad 70% kobiet maltretowanych zgłasza, że przemoc psychiczna jest bardziej dotkliwa niż fizyczna (Follingstad i in., 1990). Z doniesień Fortin, Guay, Lavoie, Boisvert, Beaudry (2012) wynika, że dla mężczyzn agresja psychiczna i fizyczne nadużycia są związane z wyższym stresem psychicznym, natomiast dla kobiet tylko agresja psychiczna wiąże się ze stresem psychicznym. Oprócz stresu pojawiający się lęk oraz objawy fizyczne są dodatkowo związane z byciem ofiarą przemocy psychicznej u obojga płci (Taft i in., 2006). Stres i trudności w rozwiązywaniu problemów są związane z silną przemocą (Simpson, Doss, Wheeler, Christensen, 2007). Kobiety radzą sobie z wyższym poziomem psychicznej przemocy poprzez szukanie pomocy, przez co obniżają stres psychiczny, natomiast to samo zachowanie u mężczyzn ma negatywny efekt (Fortin i in., 2012).

W badaniach Moronia (2017) okazało się, że poczucie krzywdy wiązało się z wyższą reaktywnością behawioralnego systemu hamowania (BIS). To poczucie krzywdy rozumiane jako wykroczenie interpersonalne, które może frustrować potrzeby zaspokajane w bliskim związku wywoływało gniewną odpowiedź w oparciu o mechanizm frustracji-agresji. Moron (2017) uważa również, że w doświadczeniu krzywdy obecne jest także poczucie zaangażowania (oddania) wobec partnera. Spostrzeżenia Moronia (2017) mają swoje uzasadnienie w innych badaniach (przedstawionych poniżej).

Rozważając zagadnienie przemocy w kontekście bliskich związków nie można pominąć kwestii oddania na rzecz relacji. Literatura wskazuje, że agresja między partnerami pojawia się częściej w związkach cechujących się wysokim poziomem oddania (Barnett i in., 2010). Gaertner, Foshee, (1999) chcieli zbadać czy ze stosowaniem randkowej przemocy związany jest poziom oddania (rozumiany zgodnie z modelem inwestycyjnym Rusbult) oraz długość związku. Zgodnie z przypuszczeniami wraz z wydłużaniem się stażu związku partnerzy byli bardziej skłonni by stosować przemoc wobec partnera. Jednakże partnerzy wraz ze wzrostem

oddania byli mniej skłonni do stosowania przemocy, co potwierdziło założenia teoretyczne (osoby wraz ze wzrostem oddania są bardziej skłonne by rezygnować z własnych interesów na rzecz potrzeb relacji). Autorzy podkreślają, że oddanie zwiększa stosowanie wspólnych strategii rozwiązywania konfliktów. Natomiast niższa satysfakcja z relacji zwiększa stosowanie przemocy u obojga płci, a wyższy poziom dostępnych alternatyw wiąże się z częstszym stosowaniem przemocy mężczyzn. Aż 10 % badanych przyznaje się do stosowania przemocy fizycznej w związku (Gaertner, Foshee, 1999). Natomiast z badania Katz, Tirone, Schukrafft (2012) wynika, że stosowanie przemocy przez partnera przewiduje późniejsze poświęcanie się w związku. Kobiety po doświadczeniu przemocy partnera poświęcają się bardziej dla dobra relacji. Przyszłe poświęcenia nie powodują wzrostu oddania kobiet na rzecz relacji. Przemoc partnera znacząco przewiduje przyszłe zachowania związane z poświęcaniem się kobiet w związkach długotrwałych, jednak ten efekt nie występuje w związkach krótkotrwałych. Poświęcenie nie zwiększa poziomu inwestycji w związek (Katz i in., 2012). U par dopuszczających się przemocy stwierdza się większe zaangażowanie w związek. Występują jednak rozbieżności pomiędzy percepcją własną i percepcją partnera, dotyczące poziomu zaangażowania emocjonalnego partnera (Hanley, O'Neill, 1997). Laurent, Kim, Capaldi (2009) donoszą, że agresja psychiczna i spadek pozytywnego zaangażowania w związek wiążą się ze wzrostem depresyjności u partnerek. W parach małżeńskich o niskim poziomie jakości związku pojawiające się konflikty powodują obniżanie wartości współmałżonka, co w konsekwencji prowadzi do różnorodnych problemów i może przyczyniać się do stopniowego rozpadu więzi (Ryś, 1996).

Cate, Henton, Koval, Christopher, Lloyd (1982) zauważyli jaką funkcję w pojawieniu się przemocy pełni zaangażowanie w relacje, wyrażające się poprzez etap związku (nieformalne randkowanie, poważne randkowanie, zaręczyny, wspólne zamieszkanie - etapy związku inne niż w badaniu Martin i współpracowników (2013)). Uzyskany wzorzec wyników pozwolił autorom stwierdzić, że do pierwszego incydentu przemocy dochodzi u 47% respondentów na etapie poważnego randkowania, 25% doświadcza przemocy podczas etapu zaręczyn lub kohabitacji, a 28% badanych podczas nieformalnego randkowania. W podłużnych badaniach dowiedziono, że występowanie agresji psychicznej wśród nowożeńców przewiduje pojawienie się agresji fizycznej i pozwala oszacować jej częstotliwość (Leonard, Senchak, 1996; Murphy, O'Leary, 1989; O'Leary, Malone, Tyree, 1994). Jednakże w badaniach Iwanickiej (2020) stwierdzono, że długość czasu pozostawania w związku narzeczeńskim nie

ma istotnego wpływu na stosowanie deprecjacji (jednak należy zaznaczyć, że badania te przeprowadzono na małej próbie osób).

Badania (Lawrence, Bradbury, 2001) dotyczące stopnia stosowania przemocy na różnych etapach związku pokazują, że relacje te zazwyczaj wykazują pewną stabilność. Pary nie stosujące przemocy po pewnym czasie również jej nie stosują, umiarkowana przemoc w związkach z czasem jest nadal umiarkowana, natomiast ostra przemoc z czasem słabnie w relacjach. Wzór ten jest podobny u obojga płci (Lawrence, Bradbury, 2001).

Dokładnego przeglądu badań na temat wzajemnej przemocy w bliskim związku dokonali Dokkedahl, Elklit (2019) i na tej podstawie stwierdzili, że w ostatnich latach częściej bada się przemoc pod kątem wzajemnych interakcji w diadzie, a znacząco mniej jest badań zajmujących się rozpowszechnieniem danych zachowań. Wszelkie formy przemocy stanowią naruszenie podstawowych praw człowieka, powodują utratę zaufania do drugiego człowieka, niszczą poczucie własnej godności i szacunku. Stosowanie przemocy jest przestępstwem, które wymaga reakcji i interwencji otoczenia, w innym wypadku następuje eskalacja przemocy (Barura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000). Lewis i współpracownicy (2017) stwierdzili, że w parach, w których dochodzi do wzajemnej przemocy relacje są najbardziej zaburzone. Według badań Renner, Habib, Stromquist, Corinne, Peek-Asa (2014) bycie sprawcą przemocy psychicznej dwukrotnie zwiększa prawdopodobieństwo stania się ofiarą. Co więcej, odpowiedzi ofiar przemocy psychicznej dotyczące występowania nadużyć są lepszym predyktorem występowania krzywd psychicznych kolejnego dnia, niż odpowiedzi sprawców. Natomiast odpowiedzi sprawców przemocy dotyczące otrzymywania przemocy psychicznej lepiej przewidują wystąpienie przemocy psychicznej kolejnego dnia w porównaniu do przewidywań na podstawie raportów ofiar. W dniach kiedy raporty ofiar i sprawców są spójne przewiduje się jeszcze większe natężenie występowania przemocy (Derrick, Testa, Leonard, 2014).

Istnieją też inne podejścia do agresji przejawianej w diadzie. Mierzejewska-Orzechowska (2017) uważa, że agresja jest siłą pomagającą przetrwać, zaspakajając pragnienia, jednak może powodować poczucie krzywdy u drugiej osoby i niszczyć bliskość. Jednakże agresja użyta po to, by bronić siebie umożliwia bliskość. Autorka uważa, że ze zdolnością do siły agresji wiąże się kierowanie się uczuciami i potrzebami drugiej osoby, zaangażowanie w bliską relację, po to by móc tworzyć dobry związek. Co więcej, autorka twierdzi, że związek, w którym

partnerzy nie używają złości czy agresji, po to by walczyć o zaspakajanie swoich potrzeb w relacji staje się martwy (Mierzejewska-Orzechowska, 2017).

5.3. Predyktory występowania agresji

Nie można jednoznacznie zdefiniować przyczyn przemocy, ponieważ zależą one od osób, sytuacji i doświadczeń. Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy (2000) wyróżniają trzy podejścia teoretyczne poruszające przyczyny przemocy. Podejście intraindywidualne podkreśla rolę czynników osobowościowych, psychopatologicznych, neurologicznych, fizjologicznych jako przyczyn przemocy. Podejście socjokulturowe w zależności od teorii upatruje przyczyn agresji w uwarunkowanej historycznie i kulturowo dominacji mężczyzn nad kobietami (konceptje feministyczne), lub w czynnikach sytuacyjnych takich jak frustracja, deprivacja, stres (teoria strukturalna) (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000). Teorie podejmują również temat utrwalania przemocy w życiu rodziny jak i temat zmian w systemie, gdzie podkreśla się, że członkowie rodziny wchodzą między sobą w ciągłe interakcje (teoria systemowa) (Giles-Sims, 1983). Natomiast w ramach teorii włączonych do podejścia społeczno-psychologicznego ujmuje się przemoc np. jako zjawisko wyuczone (teorie społecznego uczenia się), czy też jako sposób na to by wygrywał osobisty interes w momentach, gdy inne metody zawodzą w sytuacji konfliktu (teoria konfliktu) (Sussman, Steinmetz, 1987). Rode (2010) wspomina również, o modelach integracyjnych, w których przemoc wyjaśniana jest i opisywana na wszystkich płaszczyznach działalności ludzkiej: biologicznej, społecznej i psychologicznej.

W kontekście przyczyn przemocy warto również wspomnieć o teorii przesunięcia pobudzenia (Zillmann, 1979, 1994), która zakłada, że w organizmie osoby może zalegać pobudzenie emocjonalne pochodzące z różnych źródeł, nawet pomimo zaprzestania oddziaływania danego bodźca. To stare pobudzenie może zostać przesunięte na inny bodziec, który pojawił się w innej sytuacji. Zgodnie z tą teorią do przemocy można dojść kiedy ofiara sprowokuje agresora, a ten odczuwa niewygasłe pobudzenie np. stres z pracy. Wtedy pobudzenia te sumują się i prowokacja jest postrzegana jako silniejsza. Co z kolei prowadzi do zwiększenia agresji i gniewu. Kimmel (2002) dowodzi, że mężczyźni uciekają się do przemocy, gdy mają poczucie utraty władzy i kontroli nad partnerką.

W polskich badaniach przeprowadzonych przez Rode (2010) określono czynniki ryzyka występowania przemocy psychicznej między małżonkami. Te czynniki to: duże natężenie konfliktów małżeńskich, niekorzystna sytuacja materialno-bytowa, niski status zawodowy sprawcy przemocy oraz ucieczka/unikanie jako strategia radzenia sobie ze stresem. Dodatkowymi czynnikami są również nadużywanie alkoholu, zachowania prowokacyjne ofiary oraz niskie wykształcenie sprawcy.

Natomiast predyktorami występowania przemocy fizycznej są: sytuacja materialno-bytowa, strategia ucieczka/unikanie stosowana w sytuacji stresu oraz ocena poznawcza sytuacji trudnych jako krzywdy lub straty. Innymi czynnikami zwiększającymi prawdopodobieństwo agresji fizycznej są doświadczenie przemocy w domu rodzinnym sprawcy, prowokacje partnerki oraz struktura rodziny (niepełna lub rozbita) oraz nadużywanie alkoholu (Rode, 2010). Należy jednak zaznaczyć, że wymienione w tym opracowaniu zmienne jako predyktory są przedstawione ogólnie, a poszczególne czynniki zależą od typów sprawców (sprawcy reaktywnie agresywni/ jednostki o niskich kompetencjach zaradczych/ osoby psychopatyczno-odwetowe oraz sprawcy z dużym potencjałem przystosowawczym). Część z tych czynników wymieniają również Kaufman Kantor i Jasiński (1998).

W badaniach Chapple (2003) oraz Gover, Kaukinen, Fox (2008) dowiedziono, że ze stosowaniem przemocy w związkach nieformalnych znacząco było związane doświadczenie bycia świadkiem przemocy między rodzicami, niska kontrola rodzicielska oraz częste spotkania partnerów. Natomiast akceptujące postawy wobec przemocy wiązały się ze słabym przywiązaniem do rodziców, byciem świadkiem przemocy między rodzicami oraz z interakcją między przywiązaniem rodzicielskim a byciem obserwatorem przemocy rodzicielskiej (Chapple, 2003). Czynnikiem przyczyniającym się do występowania zachowań agresywnych wobec partnera związku nieformalnego było również nadużywanie alkoholu przez sprawcę, ale także ofiarę (Barnett i in., 2010; Rode, 2010).

Wyniki badań przeprowadzonych przez O'Keefe (1997) ujawniły, że mężczyźni częściej zadają przemoc wobec partnerki, z którą randkują jeśli byli świadkami większej przemocy między rodzicami oraz uważali, że przemoc na randkach między kobietami a mężczyznami jest słuszna. Natomiast kobiety były bardziej skłonne do przemocy w stosunku do partnera, gdy wierzyły, że przemoc kobiet wobec mężczyzn może być uzasadniona, a przemoc mężczyzn wobec kobiet nie jest usprawiedliwiona oraz gdy czuły, że związek jest poważny. Natomiast zmienne mające związek z większą skłonnością do przemocy randkowej istotne dla

obu płci to: używanie alkoholu lub narkotyków, własne doświadczenie przemocy na randkach oraz większa ilość konfliktów w swoich relacjach randkowych (O'Keefe, 1997). Ponadto stosowanie przemocy psychicznej przez mężczyzn można przewidzieć przez występowanie w dzieciństwie nadużyć ojca wobec dziecka lub nadużyć ojca wobec matki (Taft i in. 2006). Badania dowiodły również, że tym, co najlepiej przewiduje wystąpienie w przyszłości przemocy fizycznej w związku jest występowanie przemocy emocjonalnej w aktualnym czasie (Follingstad i in., 1990).

Można również zadać pytanie o to jaka jest przyczyna agresji w percepcji agresorów. Jako powody agresywnych zachowań partnerzy wymieniali (w pytaniach otwartych) najczęściej złość, eskalacje werbalnego sporu, frustracje, emocjonalne zranienie, odwet za napaść słowną oraz ubogą komunikację. W pytaniach zamkniętych partnerzy najczęściej donosili kolejno o złości, kłamstwie partnera, ubogiej komunikacji, temperamencie, zakłopotaniu i zazdrości jako przyczynach przemocy (Barnett i in., 2010).

Kolejnym zagadnieniem istotnym dla tej rozprawy a związanym z przemocą psychiczną i deprecjacją jest cecha narcyzmu (np. Dużmańska-Misiarczyk, 2018; Hirigoyen, 2012; Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018; Ryan, Weikel, Sprechin, 2008; Schmitt i in., 2017). Jest to złożona kwestia, dlatego też omówiono ją w kolejnym rozdziale.

6. CECHY NARCYSTYCZNE A FUNKCJONOWANIE BLISKICH ZWIĄZKÓW

Charakterystyki podmiotowe mogą mieć znaczenie dla wyjaśnienia funkcjonowania jednostki w związku romantycznym. Jedną z takich charakterystyk jest nasilenie cech narcystycznych. W tym rozdziale przedstawiono rozumienia pojęcia narcyzmu oraz omówiono typy narcyzmu. Scharakteryzowano funkcjonowanie osób narcystycznych, zwracając szczególną uwagę na obszar związków romantycznych.

6.1. Historia pojęcia

Koncepcja narcyzmu ma bardzo długą historię. Nadmierne zainteresowanie i miłość wyłącznie do własnej osoby zauważono już w starożytności. Mity o Narcyzie przeszły do historii i są znane do dnia dzisiejszego (Grimal, 2008; Schmidt, 2006). W mitach tych Narcyza przedstawiano jako niepotrafiącego odwzajemnić miłości innych, zakochanego w sobie i wpatzonego we własne odbicie.

Etymologia słowa narcyz wywodzi się z języka perskiego *nargis* i oznacza sparaliżowany, odurzony. Do końca XIX wieku terminem tym określano perwersję seksualną, gdy ktoś jako obiekt spełnienia seksualnego wybierał własne ciało. Jako jeden z pierwszych tego terminu użył Alfred Binet (1887) opisując przypadek swojego pacjenta będącego fetyszystą fartuszków, następnie Havelock Ellis użył terminu narcyzopodobna opisując nadmierną masturbację (Czarna, 2008; Millon, Davis, Millon, Escovar, Meagher, 2013). Pojęcie to wykorzystywał także Paul Näcke, psychiatra z Lipska, do którego prac odnosił się później Zygmunt Freud (Czarna, 2008). W 1911 Rank opublikował pracę psychoanalityczną w całości poświęconą tematyce narcyzmu, który był łączony z uwielbieniem siebie i próżnością (Millon i in., 2013). Freud w 1914 poświęcił narcyzmowi w całości jedną ze swoich prac (Millon i in., 2013).

Wielu badaczy zwraca uwagę na różnorodność, wielość i przeciwstawność zjawisk opisywanych za pomocą słowa narcyzm (np. Czarna, 2008; Rhodewalt, 2005), co utrudnia prezentację zjawiska w jednolitej formie (Millon i in., 2013). W kolejnych częściach tego rozdziału w skrócie przedstawiono rozumienie narcyzmu przyjmowane w ramach różnych

podejść do zagadnienia narcyzmu. Jako pierwsze omówiono podejście psychodynamiczne, a następnie: interpersonalne, kulturowe i poznawcze.

W podejściu psychodynamicznym rozumienia narcyzmu mieszczą się poglądy Freuda (1914, za: Czarna, 2008). Zwraca się uwagę, na to, że poglądy Freuda na temat narcyzmu zmieniały się, a samo pojęcie i jego zastosowanie stawało się bardzo złożone (Czarna, 2008). Służyło ono do opisu zarówno stanów normalnych jak i patologicznych. Freud używał pojęcia narcyzmu do wyjaśniania wielu zjawisk m.in. psychozy, lęku przed kastracją, miłości, sadyzmu czy zazdrości. Pierwotnie Freud rozumiał narcyzm jako perwersję, następnie jako formę wyboru obiektu homoseksualnego, a następnie narcyzmem nazywał normalną fazę rozwoju libidinalnego (Czarna, 2008). Opisał poczucie magicznej omnipotencji, którą uznał za komponent narcyzmu, który jest naturalny i normalny (Freud, 1991, za: Czarna, 2008). Idea narcyzmu jako libidinalna inwestycja self została najszerzej opracowana w pracy „O narcyzmie”. W teorii Freuda osoba narcystyczna dąży do wyboru i miłości obiektu, na podstawie tego kim jest, chciałaby być, kim była lub na podstawie kogoś, kto był jej częścią (Freud, 1991, za: Czarna, 2008).

Freud wprowadził również pojęcie narcyzmu pierwotnego, gdy niemowlę żyje w świecie składającym się tylko z własnego ja, cała jego energia życiowa jest zgromadzona w ego. Występowanie tego stanu u małego dziecka uznawał za stan zdrowy i normalny (Freud, 2004, Czarna, 2008). Stan ten utrzymuje się do czasu, kiedy przychodzi miłość do obiektów. Jeśli jednak obiekty (np. matka) nie odpowiedzą i nie odwzajemnią miłości dziecka (czyli umieszczenia energii libido w obiekcie), wtedy siła libido wraca do ego i gromadzi się jako libido narcystyczne. To nagromadzenie energii libido nie może ponownie przejść do obiektów i zahamowanie tej ruchliwości staje się przyczyną chorób (Freud, 2004). W taki oto sposób zdaniem Freuda, kształtuje się narcyzm wtórny, który przez autora jest uważany za centrum struktury psychotycznej (Freud, 1982, za: Czarna, 2008). Według Freuda (1914/1991, za: Millon i in., 2013) patologiczny narcyzm może rozwijać się w wyniku przeceniania możliwości dziecka przez rodzica i zapominania o wszelkich jego niedoskonałościach.

Wraz z ewolucją pojęcia narcyzmu w nurcie psychodynamicznym powstały kolejne teorie. Największe znaczenie mają popularnymi teoriami poświęconymi zagadnieniu narcyzmu są teoria Kohuta (1971, 1977) wynikająca z psychologii self oraz teoria Kernberga (1998),

powstała na gruncie teorii relacji z obiektem. W tych teoriach uważa się, że zdolność tworzenia relacji z innymi ludźmi jest pierwotna, a więc narcyzm traktuje się jako wczesne zaburzenie takiej zdolności, czyli formę patologii relacji z obiektem.

Kernberg (1976, za: Rhodewalt, 2005) narcyzm rozumie jako mechanizm obronny. Mechanizm ten pojawia się w odpowiedzi na nadmierną stymulację dziecka przez rodziców, którzy jednocześnie je odpychają i są chłodni, co powoduje silny konflikt intrapsychniczny. Dziecko zyskuje aprobatę opiekuna, gdy podtrzymuje jego wyobrażenia na temat tego jakie jest lub powinno być. W efekcie utożsamia siebie z obrazem docenianym przez rodzica. Dziecko - by chronić siebie - sięga po mechanizmy obronne. Mechanizmy są dostarczane przez rodziców, którzy szukają w dziecku wyjątkowych zdolności, czy talentów, przypisując mu rolę rodzinnego geniusza, co staje się ucieczką od małowartościowego Ja i łagodzi w ten sposób odrzucenie i obojętność opiekunów. Dziecko, które jest spragnione emocjonalnej bliskości może odczuwać wściekłość na opiekunów i spostrzegać ich jako niezaspakajających potrzeby. Ten mechanizm obronny skutkuje fałszywym wielkościowym self, wyolbrzymionym poczuciem własnej wartości, osoba oddziela własne wady i słabości od pozostałej części tożsamości i zamyka je w Ja ukrytym (Kernberg, 1976, za: Rhodewalt, 2005; Porębiak, 2010). Osoby narcystyczne nie mają zintegrowanych obrazów Ja i obiektów, co oznacza, że nie obiekty pozostają rozszczepione tylko na elementy dobre i złe. Aby Ja było spójniejsze w oczach jednostki narcystycznej, osoba stapia ze sobą idealny obraz samej siebie. Ma to na celu zachowanie ciągłości doświadczeń i zwiększenie adaptacji społecznej. Kernberg (1975, za: Millon i in., 2013) uważa, że osobowość narcystyczna jest formą kompensacji, obrony przed skutkami zahamowania rozwoju na wczesnych etapach życia. Złączenie obrazu siebie z Ja idealnym może prowadzić do poczucia wszechmocy, wielkości, omnipotencji, natomiast stopień idealnego obrazu innej osoby z obrazem siebie, może być wyjaśnieniem przekonania narcyza, że zasługuje na szczególne traktowanie, prawa i adorację. Jest to również związane z przekonaniem jednostki narcystycznej, że może obcować tylko z wybitnymi osobami. Niedoskonałości ludzi, które stoją w sprzeczności z obrazem siebie, zazwyczaj prowadzą do pogardy, poniżania czy wyśmiewania. Jak zauważa autor (Kernberg, 1967, za: Millon i in., 2013) osoby narcystyczne w relacji z innymi odnoszą wszystko do siebie, są wrażliwe, mają wielką potrzebę podziwu i miłości. Wysokie mniemanie o sobie stoi w sprzeczności do nadmiernej potrzeby okazywania jednostkom uwielbienia i hołdowania mi. Wielkościowe Ja łagodzi nieświadomą oralną wściekłość czyli mocną, ukrytą agresję

pierwotnie skierowaną do rodziców za brak bezwarunkowej miłości. Osoba narcystyczna może wyładować tę wściekłość na osobach, które jej nie schlebiają bądź krytykują. To niebezpieczne zjawisko może ujawniać się w małżeństwie lub partnerstwie, gdzie idealizowani dotąd dobrzy partnerzy mogą nagle stać się „złymi” partnerami. Kruchość wielkościowego Ja wiąże się z dużą wrażliwością narcyza i ujawnianiem oralnej wściekłości (Kernberg, 1975, za: Millon i in., 2013).

Istotną teorią jest także psychologia self Kohuta (1971, za: Millon i in., 2013). Autor podzielał poglądy Freuda, że rozwój człowieka zaczyna się od narcyzmu pierwotnego, czyli stanu nieświadomości, w którym nie powstało jeszcze self. Ja dziecka rozwija się przede wszystkim poprzez relacje z innymi, szczególnie z matką. Dziecko uświadamia sobie po pewnym czasie, że nagrody w postaci bycia zaopiekowanym nie pochodzą z niego samego, a płyną z zewnątrz. Wtedy rozwija się coś, co Kohut nazywa obiektami dla self. Są to obrazy innych osób, ale w aspekcie istotności dla podmiotu. Wraz z niepewnością, czy potrzeby małego dziecka będą zaspokajane, pojawia się poczucie bezbronności. Dlatego też, mały człowiek chce wrócić do pierwotnego narcyzmu poprzez idealizację rodzica i rozwinięcie wielkościowego self, które sprawia, że ma poczucie wszechmocy. Z czasem jednak dziecko odrzuca wielkościowe self, a swoje żądania przekształca w zdroworozsądkowe ambicje. Wielkościowe self jest zatem - według Kohuta - normalnym zjawiskiem rozwojowym. Jednak jeśli na danym etapie życia dziecka nie pojawi się empatyczna matka, wtedy rozwój dziecka ulega zahamowaniu, a wielkościowe self zostaje utrwalone jako sposób obrony przed niebezpiecznym otoczeniem (Millon i in., 2013). Empatia rodziców wspiera prawidłowy rozwój dziecka przede wszystkim poprzez kształtowanie w dziecku realistycznego poczucia Ja, czyli rozwija tożsamość. Dzięki ujawnianiu własnych ograniczeń przez rodziców, poprzez internalizację wyidealizowanego obrazu w dziecku kształtowany jest zbiór wartości i ideałów osobistych (Kohut, 1971 za: Rhodewalt, 2005). Jednak jeśli opiekunowie nie są empatyczni oraz nie zapewniają dziecku możliwości idealizacji i odzwierciedlenia mogą pojawić się trudności w prawidłowym rozwoju dziecka (Kohut, 1971, za: Rhodewalt, 2005). W odróżnieniu od Freuda, Kohut uważa, że do nieprawidłowej relacji empatycznej może dojść nie tylko w pierwszych tygodniach życia dziecka jak uważa Freud, ale w pierwszych miesiącach czy latach życia dziecka (Porębiak, 2010). Narcyzm jest uważany jako fiksacja rozwojowa. Ja dziecka pozostaje nierealistyczne i wyolbrzymione. Aby utrzymać wysoką

samoocenę dziecko idealizuje inne osoby, aby kojarzyć siebie z atrakcyjnymi obiektami (Kohut, 1971 za: Rhodewalt, 2005). Według Kohuta związek opiekuna z dzieckiem powinien mieć pewien stopień frustracji dziecka, co oznacza, że opiekun nie powinien spełniać wszystkich potrzeb dziecka, lecz tylko te niezbędne dla jego rozwoju. Matka nie może być idealna, a jedynie wystarczająco dobra. Służy to wykształceniu umiejętności samodzielnego zaspokajania potrzeb (Winnicott, 1992, za: Porębiak, 2010).

Koncepcja Kohuta oprócz opisu deficytu w strukturze self, podejmuje również kwestie deficytu w relacjach z opiekunem dziecka. Autor wymienia dwa typy braków w relacji, które mają znaczenie dla kształtowania się zaburzenia narcystycznego. Pierwszy polega na tym, że matka nie dostarcza dziecku optymalnego poziomu frustracji, przez co niemożliwe jest prawidłowe przejście procesu separacji. Drugi związany jest z nadmierną frustracją dziecka, co może przyczynić się do nierealistycznego i wielkościowego self. Gwałtowne zerwanie relacji z opiekunem w sytuacji, gdy self nie jest w pełni ukształtowane prowadzi do pojawienia się narcystycznej rany, w efekcie czego dziecko nie ma realnego obrazu siebie, lecz tworzy obraz kompensacyjny, odpowiadający wymaganiom obiektu, który przerwał empatyczną relację. Pragnąc zaspokoić potrzeby narcystyczne unika relacji z innymi bojąc się kolejnego zranienia. Osoby narcystyczne będąc dorosłe odczuwają wewnętrzną pustkę, mają trudności w nawiązaniu bliskich relacji z powodu zerwania i odrzucenia relacji empatycznej w okresie dziecięcym (Porębiak, 2010).

Zdaniem Rhodewalta (2005) teorie Kohuta i Kernberga łączy opis osób dorosłych, które na wczesnym etapie życia doświadczyły zaburzonej relacji społecznych z opiekunami. Jako osoby dorosłe cechują się wyolbrzymionym poczuciem własnej wartości, które jest związane z wewnętrznymi konfliktami zależności od innych osób. Obok podobieństw, teorie te różnią się ze względu na obronną rolę narcyzmu oraz przypisane znaczenie zachowaniom i cechom osób narcystycznych (Rhodewalt, 2005; Czarna, 2008). Przedstawiciele teorii relacji z obiektem wiążą narcyzm ze słabym przystosowaniem społecznym oraz podkreślają, że wczesne urazy mogą ukształtować fałszywe kompensacyjne self (Porębiak, 2010).

Karen Horney (1987), przedstawicielka nurtu psychodynamicznego uważała, że osoba narcystyczna potrzebuje świata zewnętrznego i innych ludzi jako źródła oparcia i podziwu. Szukanie podziwu jest dla niej zamiennikiem bezwarunkowej miłości, która dla osoby

narcystycznej jest nieosiągalna i jest związana z brakiem poczucia własnej wartości. Horney (1994) sądziła, że narcyzm jest przecenianiem własnego „ja” i przejawem fascynacji sobą. Osoba narcystyczna uwielbia i kocha siebie za cechy, których nie posiada oraz domaga się podziwu innych, za cechy, których nie przejawia lub przejawia, ale w mniejszym stopniu niż jej się wydaje. Autorka nie uważała za narcystyczne osób, które cenią siebie za rzeczywiste atrybuty i chcą by inni też to robili. To odróżnia jej teorię od poglądów Freuda na ten temat (Horney, 1994).

Horney, tak jak i Fromm, odrzuciła interpretację narcyzmu wywodzącą się z teorii libido proponowaną przez Freuda (Czarna, 2008). Uważała, że tendencje narcystyczne nie wywodzą się z instynktu, ale reprezentują tendencję neurotyczną, polegającą na radzeniu sobie z trudnościami poprzez wyolbrzymianie własnej wartości (Horney, 1994). Autorka upatrywała przyczyn narcyzmu w zaburzonych stosunkach międzyludzkich i alienacji dziecka od innych osób, spowodowanej lękami i urazami. Wszystkie urazy według autorki powodują stłumienie prawdziwego Ja dziecka, utratę jego prawdziwych wartości. Wpływają na to szczególnie zaburzone oddziaływania rodziców, takie jak warunkowa miłość, przenoszenie własnych niespełnionych ambicji na dziecko, bycie niekwestionowanym autorytetem, obniżanie samodzielności dziecka, zmuszanie go do różnych rzeczy, to wszystko powoduje u dziecka lęki i urazy, brak poczucia wartości i przekonanie, że musi spełniać oczekiwania rodziców, by mogło być kochane (Horney, 1994). W takich warunkach środowiska rodzinnego dziecko - aby przystosować się do sytuacji - ma trzy możliwości działania: dostosowanie się do norm, uzależnienie się od innych lub przecenianie siebie samego. Uciekając w przecenianie siebie człowiek może uniknąć nieprzyjemnego poczucia niższości poprzez wyobrażanie sobie, że jest się jednostką wybitną oraz zrekompensować sobie niedostateczną akceptację i miłość najbliższych. Ponadto jest to próba stworzenia pozytywnych związków interpersonalnych, jeśli osoba narcystyczna nie może być kochana i akceptowana za bycie sobą, chce być przynajmniej podziwiana. Właściwości te Horney (1994) nazwała podstawowymi tendencjami narcystycznymi. Horney (1994) podkreśla, że jeśli jednostka natrafi na korzystne warunki życiowe i jej wcześniejsze doświadczenia były subtelne, to tendencje te mogą się cofać. Jeśli jednak okoliczności nie będą sprzyjające, a wczesne doświadczenia były silne to podstawowe tendencje narcystyczne będą wzmacniane przez trzy czynniki. Pierwszym jest wzrastająca nieproduktywność, co oznacza, że osoba podejmując jakiegokolwiek działanie ma na celu uzyskanie podziwu, prestiżu, praca sama w sobie nie jest dla niej wartością. Drugim

czynnikiem jest rozwój nadmiernych oczekiwań wobec świata - osoba oczekuje szczególnych przywilejów, bez uzasadniania ich wynikami własnej działalności. Trzecim czynnikiem są pogarszające się relacje z innymi, spowodowane dużą podatnością na urazy i wrogość wobec innych (Horney, 1994).

Zdaniem autorki (Horney, 1994) osoby narcystyczne nie rozumieją, że miłość i życzliwość nie wyklucza krytycznej czy obiektywnej postawy. Gdy inni ludzie nie adorują jednostki narcystycznej, postrzega ona to jako brak miłości i zaczyna przejawiać wrogą postawę dopatrując się tego samego ze strony innych. Oceniają środowisko społeczne według otrzymywanych dowodów uwielbienia i pochwał – osoby dostarczające gratyfikacji są postrzegane jako bardziej wartościowe i dobre, w przeciwieństwie do tych, którzy nie ubóstwiają jednostki narcystycznej. Podziw daje uludę przyjaznego i bezpiecznego świata. Jakiegokolwiek niepowodzenie czy skierowanie podziwu na inną osobę może prowadzić do obudzenia ukrytego niepokoju w osobie narcystycznej (Horney, 1994).

Erich Fromm (1996) przedstawiciel nurtu psychodynamicznego, wprowadził rozróżnienie na narcyzm indywidualny i społeczny. Zajmował się narcyzmem w kontekście nacjonalizmu, wojny i destrukcji. Autor uważa, że stanem narcyzmu absolutnego jest psychoza, ponieważ osoba zrywa wszelkie związki z zewnętrzną rzeczywistością. Substytutem tego jest ona sama, może przyrównywać siebie do bycia bogiem i całym światem (Fromm, 1996). Osoba narcystyczna nie dostrzega, że inne osoby są od niej odmienne, mogą mieć inne uczucia, plany, spostrzeżenia. Fromm zauważa różnorodność natężenia narcyzmu, opisuje przypadki osób skrajnie i subtelnie narcystycznych. Za przejawy narcyzmu uważa również hipochondrię, czy zainteresowanie wyłącznie własną osobą. Według autora narcyzm manifestuje się w takich cechach jak zadowolenie w kontaktach międzyludzkich, brak zainteresowania innymi ludźmi (czasami ukrywany), ogromna wrażliwość nawet na drobną krytykę. Osoba przecenia wszystko, co jest z nią związane, a nie docenia tego, co jest poza nią. Fromm dostrzegł również inne oblicze narcyzmu, zauważając, że może kryć się pod osłoną pokory i skromności. Przedmiotem narcyzmu może być tylko pewien aspekt osobowości człowieka np. inteligencja, honor, fizyczne zdolności (Fromm, 1996). Autor rozróżnił dwie formy narcyzmu – łagodną i złośliwą. W formie łagodnej przedmiotem narcyzmu jest własna praca. Natomiast w formie złośliwej coś, co posiada osoba np. zdrowie, bogactwo, wygląd (Fromm, 1996).

Autor (Fromm, 1996) w pewien sposób docenia istotę narcyzmu, który jak uważa pełni funkcję w pewnym sensie biologiczną, ponieważ dzięki niemu osoba poświęca sobie więcej troski i uwagi niż innym ludziom, dzięki czemu ma energię do pracy, obrony siebie, walki o przetrwanie. Fromm (1996) uważa, że „narcyzm jest niezbędny do przetrwania, a zarazem stanowi dla tego przetrwania zagrożenie” (s. 68). Optymalny narcyzm służy przetrwaniu, można go pogodzić ze społeczną współpracą. Natomiast, gdy narcyzm indywidualny przekształca się w grupowy to energia narcystyczna jest nadal zachowana jednak jest wykorzystana do celów służących grupie. Gdy osoba narcystyczna czuje zagrożenie ze strony osoby krytykującej, aby bronić własnego poczucia bezpieczeństwa musi wybuchnąć wściekłością albo popada w depresję. Jednak jednostka narcystyczna może stosować różne zabiegi, po to aby nie popaść w depresję np. zwiększyć natężenie narcyzmu lub też przekształcać rzeczywistość, tak by była w pewnym stopniu zbieżna z narcystycznym obrazem (Fromm, 1996).

Głównym przedmiotem rozważań Fromma było przejście od zjawiska narcyzmu indywidualnego do zbiorowego. Uważał, że w interesie dobra wspólnego grupy jest, aby osoby inwestowały swoją indywidualną energię w zbiorowość. Również w narcyzmie zbiorowym Fromm wyróżnił łagodną i złośliwą formę narcyzmu. Narcyzm zbiorowy pełni bardzo ważną funkcję szczególnie dla ludzi ubogich ekonomicznie i kulturowo. Przynależność do pewnej grupy społecznej jest często jedynym źródłem satysfakcji (np. rasistowski narcyzm z hitlerowskich Niemczech, czy rasizm w Ameryce). Jest to również przykład narcyzmu złośliwego. Zdaniem Fromma (1996) celem człowieka jest przewyciężenie narcyzmu zarówno indywidualnego jak i zbiorowego, wtedy osiąga pełną dojrzałość. Autor jako rozwiązanie problemu narcyzmu zbiorowego proponuje by za obiekt przyjmować całą ludzkość, skupić się na realizacji zadań służących całej ludzkości. Ponadto, postuluje aby narody zmieniały edukację ucząc krytycznego myślenia, obiektywizmu, akceptacji rzeczywistości, koncepcji prawdy nie budzącej podejrzeń (Fromm, 1996).

Czarna (2008) wskazuje, że Erich Fromm w swoich rozważaniach zajmował się narcyzmem grupowym i indywidualnym, jednak w mniejszym stopniu zajmował się genezą zjawiska. Jako przyczynę uprzedzeń, rasizmu, nacjonalizmu, kultu dyktatorów, upatrywał narcyzm (Czarna, 2008). Według Fromma (1996) osoby narcystyczne nie są zainteresowane światem zewnętrznym, który jest jedynie rozpoznawany intelektualnie, bez jakiegokolwiek afektu, co więcej nie potrafią postrzegać innych osób czy zewnętrznych sytuacji jako

odrębnych. To, co jest istotne dla osoby narcystycznej to ona sama i wszystko to, co z nią jest związane (Fromm, 1996). Czarna (2008) podkreśla, że pomimo, iż teoria ta odchodzi od ujęcia freudowskiego z ujęciem tym łączy ją pogląd, iż „przedmiotem afektu jest wyłącznie Ja i to co z nim związane”.

Współcześnie w psychodynamicznym podejściu do narcyzmu podkreśla się rolę mechanizmów obronnych, zwłaszcza racjonalizacji, wielkościowości i fantazjowania (Millon i in., 2013). Osoba narcystyczna radzi sobie w ten sposób z informacjami, które odnoszą się negatywnie do jej osoby i są sprzeczne z jej wyidealizowanym obrazem. Dlatego też, osoby wypierają lub zaprzeczają negatywnym informacjom o sobie. Racjonalizując tworzą rzeczywistość, w której te same fakty nabierają innego znaczenia dzięki czemu można usprawiedliwiać własne błędy oraz wykorzystywanie innych ludzi. Dochodzi też do odwrócenia ról, gdzie nie mówi się o wykorzystywaniu innych, ale o tym, że inni doznają zaszczytu, z powodu tego, że obcują z osobą narcystyczną (Millon i in., 2013). Z pozoru świat wewnętrzny osoby narcystycznej jest solidny, jednak jest modyfikowany tak, by zyskiwać uznanie innych. Gdy na jaw wychodzi coś co obciąża osobę narcystyczną, ta przekonuje siebie i innych, że było to częścią większego planu. Tak naprawdę struktura wewnętrzna osoby jest bardzo chwiejna i krucha, wypełniona „tymczasowymi konstrukcjami tworzonymi bądź do celów obronnych, bądź dla chwilowej wygody” (Millon i in., 2013, s.383). Sposób myślenia oparty jest na zasadach dążenia do własnej wygody, pragnienia omnipotencji, przy czym zasady moralne nie mają istotnego znaczenia, zostają odrzucone.

Benjamin (1996, za: Millon i in., 2013; Gościniak, 2017) przedstawiła koncepcję rozwoju osobowości narcystycznej w podejściu interpersonalnym. Według autorki zaburzenie spowodowane jest przecenianiem dziecka lub wymaganiem przez rodziców od niego bycia perfekcyjnym. Dziecko jest traktowane przez rodziców niczym bóstwo, opiekunowie są na nim całkowicie skoncentrowani, pragną by czuło się ono wyjątkowe, tak aż nie wyrażają swoich potrzeb i uczuć. Przez to, dziecko nie ma możliwości nauczenia się, że inni mają własną tożsamość i mogą realizować się w inny sposób niż tylko poprzez obcowanie z dzieckiem. Ważnym okresem w życiu dziecka jest wg autorki nauka chodzenia, kiedy to rozwija się autonomia dziecka potrzebna do określenia własnego Ja. Jest to okres krytyczny dla rozwoju narcystycznego zaburzenia osobowości, ponieważ poczucie omnipotencji dziecka

konfrontuje się z frustrującą rzeczywistością. Rodzice, którzy postępują z dzieckiem właściwie w tym okresie narzucają mu dyscyplinę, dzięki której dziecko uczy się, że jego postępowanie ma wpływ na inne realne osoby. Natomiast rodzice postępujący niewłaściwie zachowują się inaczej - usuwają dziecku z drogi wszelkie trudności i przeszkody, zaspokajają wszelkie pragnienia, nie pokazując przy tym wpływu postępowania dziecka na innych. Takie postępowanie rozwija w dziecku skrajny egocentryzm i brak empatii, co może prowadzić do narcyzmu (Benjamin, 1996, za: Gościniak, 2017). Osoba ta jako dorosły człowiek oczekuje od innych przywilejów, usuwania trudności i dogadzania mu, a w przypadku nie spełnienia jego oczekiwań wpada we wściekłość. Kolejnym istotnym elementem według Benjamin jest ciągle odczuwana groźba utraty przywilejów. Opiekunowie podziwiają i wielbią dziecko jednak nie dopuszczają do jakiegokolwiek potknięcia i niedoskonałości. Gdyby dziecko zawiodło oczekiwania opiekunów, ci natychmiast wycofałyby swoją miłość. Dlatego też, dorosłe osoby narcystyczne nie potrafią sobie poradzić z akceptacją własnych niedoskonałości, ponieważ powoduje to uczucie pustki i samokrytycyzm (Benjamin, 1996, za: Millon i in., 2013; Gościniak, 2017).

Specyficzne dla podejścia kulturowego jest to, że ujmuje narcyzm nie tyle jako zjawisko psychologiczne, co kulturowe (Lowen, 1995). Lowen (1995) rozumie narcyzm na dwóch poziomach: jednostkowym i kulturowym. Na poziomie jednostkowym narcyzm jest rozumiany jako zaburzenie osobowości i cechuje się nadmiernym zainteresowaniem własną osobą, troską o swój obraz w oczach innych, zaprzeczaniem uczuciom niezgodnym z wymarzoną obrazem siebie, uwodzeniem i manipulacją innymi osobami. Celem osoby narcystycznej według autora jest zdobycie władzy i kontroli. Osoba narcystyczna nie jest osobą, która umie się opanować, nie jest uczciwa czy autentyczna. Czuje brak sensu w życiu i pustkę. Natomiast na poziomie kulturowym narcyzm przejawia się poprzez utratę ludzkich wartości, czyli osoba nie przejawia troski o jakość życia, środowisko i inne osoby. Autor krytykuje społeczeństwo podążające za bogactwem, zyskiem, władzą, konsumpcjonizmem oraz występowanie niezdrowych zjawisk społecznych takich jak walka mężczyzn z kobietami, pracowników z pracodawcami czy jednostki ze społeczeństwem oraz potępienie wartości takich jak mądrość, godność, szacunek. W takiej sytuacji kultura nadaje wyolbrzymione znaczenie „obrazowi” i staje się narcystyczna, a narcyzm jednostkowy podąża za narcyzmem kulturowym.

Lowen (1995) podkreśla, że narcyzm jednostkowy i kulturowy cechuje brak człowieczeństwa i niemoralność. Autor nie przyjmuje koncepcji Freuda o narcyzmie pierwotnym (Czarna, 2008), wszelkie przejawy narcyzmu traktuje jako narcyzm wtórny, którego przyczyną są zaburzone relacje między dzieckiem a rodzicem. Narcyzm jest przejawem niezgodności między obrazem a Ja. Człowiek tworzy obraz by zapewnić sobie jakąś tożsamość. Obraz ten jest określany jako styl życia. Co więcej, narcyzm powoduje rozszczepienie postrzeganej rzeczywistości na aspekty akceptowane i odrzucane, a te drugie są projektowane na innych. Osoby narcystyczne nie identyfikują się ze swoimi uczuciami i zaprzeczają im, a w konsekwencji zaprzeczają i nie identyfikują się z uczuciami innych osób. Autor uważa, że emocje, które są szczególnie podatne na zablokowanie to smutek i strach. Jednostki zaprzeczają uczuciom, ponieważ boją się, że w sytuacji gdy wybuchną emocjonalnie to emocje pochłoną ego i doprowadzą do szaleństwa i obłądzenia osoby. Zaprzeczenie tym emocjom pozwala jednostce narcystycznej rzutować na siebie obraz odwagi, niezależności i siły. Taki obraz ukrywa wrażliwość na zranienie przed samą osobą narcystyczną jak i innymi ludźmi. Autor podkreśla też, że osoby narcystyczne uważają się niemal za bogów, przypisując sobie atrybuty wszechmocy, wszechwiedzy i wszechobecności. Jest to spowodowane tym, że rodzic proponuje dziecku nadmierną bliskość, którą dziecko musi przyjąć, ponieważ separacja od rodzica byłaby dla dziecka niemożliwa do przyjęcia. Akceptacja tej bliskości prowadzi do niemal pełnej identyfikacji z odrzucającym rodzicem. Jednak nieco wcześniej rodzic przypomina dziecku niemal bóstwo, w wyniku fuzji obrazów ego dziecka zyskuje podobne właściwości. Dziecko odrzuca nieakceptowane przez rodzica elementy Ja i przyjmuje jego wartości, tworząc odzwierciedlający je obraz siebie. Odrzucane elementy to własna cielesność i uczucia, które uważane są za niższą naturę. Osoby narcystyczne mogą wykorzystywać bliskość seksualną by uniknąć prawdziwego zaangażowania i bliskości, akty seksualne są dla nich substytutem miłości i intymności (Lowen, 1995).

Kulturowe rozumienie narcyzmu przyjmuje Sennett (1977) i Lasch (2015). Sennett (1977; Giddens, 2001) twierdzi, że istotą narcyzmu jako zaburzenia charakterologicznego jest całkowite pochłonięcie własną tożsamością, co prowadzi do utraty granic między sobą a światem zewnętrznym. Wydarzenia są spostrzegane przez pryzmat własnych pragnień i potrzeb. Osoba narcystyczna ciągle poszukuje własnej tożsamości, co jest przejawem

zainteresowania sobą. Autor podkreśla, że narcyzm jest przeciwieństwem oddania, które jest niezbędne do tego, by utrzymywać intymne relacje, ponieważ oddanie ogranicza osobę w podejmowaniu szerokiego zakresu doświadczeń, gdy ta szuka samospełnienia. Relacje z szerszym środowiskiem jak i te intymne stają się w pewnych wymiarach destruktywne dla osoby. Osoba traci poczucie godności i obowiązku publicznego. To miejsce zajmuje autentyczność, która uważana jest i powinna być postrzegana przez innych za dobrą, ponieważ działanie kierowane jest pragnieniami osoby. Według Sennetta ludzie w życiu prywatnym poszukują tego, czego nie daje im sfera publiczna, a narcyzm rozpowszechnia się, ponieważ sfera publiczna jest bez życia. Sytuacja ta według autora spowodowana jest kapitalizmem, który wytwarza konsumentów o różnych potrzebach, potrzebujących wrażeń i doznań (Giddens, 2001).

Lasch (2015) podjął zagadnienie narcyzmu w kontekście kulturowym i zauważył, że ludzie wycofują się do swoich osobistych światów i próbują się samodoskonalić, zatraciwszy nadzieję na rozwiązywanie problemów szerszego środowiska. Zjawisko to autor łączy z koncepcją kresu historii, czyli zatraceniem ciągłości historycznej, poczucia przynależności do wcześniejszych i przyszłych pokoleń. Zarówno Lasch (2015) jak i Sennett (1977) uważają, że narcyzm nie wiąże się z samouwielbieniem, a z nienawiścią do siebie. Narcyzm jest próbą kompensacji, obroną przed dziecięcym gniewem. Osoba narcystyczna ma problemy z rozpoznawaniem potrzeb innych. Uczucie pustki i braku autentyczności ścięra się z poczuciem wielkości. Osoba potrzebuje ciągłej aprobaty i podziwu, ponieważ pozbawiona jest pełnowartościowych relacji z ludźmi i w pewien sposób musi wzmocnić swoje niepewne poczucie wartości. Konsumpcja może znacząco wiązać się z narcyzmem, ponieważ osoba narcystyczna może mieć to czego pragnie czyli, atrakcyjność, piękno bycie lubianą, gdy będzie konsumować promowane dobra i usługi (Giddens, 2001).

Według Lascha (Lasch, 2015; Giddens, 2001) u osób narcystycznych pojawia się potrzeba intymności, której nie potrafią zrealizować, ponieważ całą energię wykorzystują na utwierdzanie siebie. Jednostki liczą na ogromną satysfakcję emocjonalną i bezpieczeństwo w związku, a zarazem cenią autonomię. W rezultacie osoby narcystyczne mają wysokie wymagania wobec swoich partnerów i przyjaciół, ale nie są same skłonne angażować się w relacje. W swoich późniejszych rozważaniach Lasch (Lasch, 2015; Giddens, 2001) stopniowo rezygnował z pojęcia „kultura narcyzmu” i zastępował je pojęciem „kultury przetrwania”. Zdaniem badacza, we współczesnej kulturze występuje powszechna,

patologiczna forma narcyzmu, która stanowi obronną reakcję na poczucie winy i lęk. Polega ona na nadmiernej koncentracji na własnej wielkości i wyobrażeniach o sobie. Taka reakcja jest dostosowana do zagrożeń współczesnego świata (Lasch, 2015).

Rhodewalt (2005) zaproponował społeczno-poznawczy model narcyzmu, który nawiązuje do teorii autoregulacji. W tym modelu Ja złożone jest z trzech elementów: samooceny, samowiedzy i autoregulacji. Samowiedza stanowi całą wiedzę osoby dotyczącą siebie, składa się z informacji autobiograficznych, przypisywanych sobie cech, umiejętności, kompetencji, zapamiętanych ocen, celów, ideałów, Ja potencjalnych. Model uwzględnia poziom i stabilność samooceny. Deklaratywnie osoby narcystycznie mają wysoką samoocenę i mają bardziej pozytywne opinie na swój temat. Autoregulacja natomiast odnosi się do interpersonalnych oraz wewnętrznych strategii chronienia i umacniania pozytywnego obrazu siebie. Autoregulacja tego rodzaju pobudza osobę do manipulowania zwrotnymi informacjami społecznymi, które są istotne dla osób narcystycznych. Jednostki te stosują wiele strategii interpersonalnych m.in. zniekształcają interpretację różnych zachowań, wybiórczo przypominają sobie zdarzenia. W ramach regulacji interpersonalnej osoby narcystyczne manipulują otoczeniem społecznym oraz autoprezentacją, dzięki czemu uzyskują pozytywne informacje lub delikatniejsze negatywne informacje dotyczące Ja. Elementy opisanego modelu są dynamiczne i wzajemnie na siebie oddziałują. Osoby narcystyczne podejmują określone zachowania wśród innych ludzi, co z kolei wiąże się z tym, że otoczenie społeczne wywiera zwrotny wpływ na poczucie tożsamości i samoocenę (Rhodewalt, 2005).

Rhodewalt, Morf (1995) stwierdzili w badaniach, że osoby narcystyczne ujawniają większą zgodność między Ja idealnym a Ja realnym, niż osoby nienarcystyczne. Zazwyczaj mała rozbieżność pomiędzy Ja realnym a Ja idealnym wiąże się z dobrym przystosowaniem. Jednak w tym przypadku ta różnica może wiązać się z nierealistycznymi funkcjami Ja, które pełnią obronną rolę, ponieważ u osób narcystycznych Ja może być wyolbrzymione, agresywne, a przez to patologiczne (Raskin, Terry, 1988; za: Rhodewalt, 2005).

6.2. Narcyzm jako zaburzenie osobowości i jako cecha jednostki

W psychologii narcyzm może być rozumiany zarówno jako zaburzenie osobowości, jak i jako cecha osobowości. Narcystyczne zaburzenie osobowości jest diagnozowane przy

użyciu systemów klasyfikacji zaburzeń psychicznych. Z drugiej strony, narcyzm jako cecha osobowości występuje u każdej osoby, jednak w różnym natężeniu. W niniejszym rozdziale omówione są oba te ujęcia narcyzmu.

6.2.1. Klasyfikacje narcystycznego zaburzenia osobowości.

Narcyzm w ujęciu klinicznym traktowany jest jako zaburzenie osobowości. Najogólniej ujmując osobowość jest złożonym zbiorem właściwości psychicznych, stałym w różnych sytuacjach i czasie, wpływającym na charakterystyczne wzorce zachowań (Gerrig, Zimbardo, 2009). Aleksandrowicz (2002) rozumie osobowość jako centralny system, który zarówno reguluje jak i integruje procesy przystosowawcze do warunków zewnętrznych oraz procesy mające miejsce we wnętrzu osoby. Jest to również pewien system zawierający sposoby funkcjonowania w relacji człowiek - otoczenie. Osobowość może być również ujmowana jako struktura powiązań, pomiędzy różnorodnymi funkcjami psychicznymi, która jest uwarunkowana poprzez cechy jak i doświadczenia danej osoby, struktura ta jednocześnie nie jest zależna od aktualnie przeżywanej sytuacji. To właśnie ten ostatni aspekt jest uznawany za istotny w rozumieniu mechanizmu powstawania zaburzeń osobowości (Aleksandrowicz, 2002).

Charakterystyczne dla danej osoby style zachowania kształtują się w toku doświadczeń pojawiających się w interakcji między Ja i światem (Strelau, 1985). Aleksandrowicz (2002) uważa, że wzorce te zostają utrwalone i są względnie stałe. Oczywiście każde doświadczenie jednostki powoduje modyfikację, utrwalenie bądź powstanie zupełnie nowego stylu reagowania. W wyniku tego procesu jak również uczenia się dochodzi do powstania systemu względnie stałych cech charakterystycznych dla danej jednostki i przejawiających się niezależnie od sytuacji (Aleksandrowicz, 2002).

Obowiązują dwie klasyfikacje zaburzeń psychicznych - DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder*) (American Psychiatric Association, American Psychiatric Association, 2013) oraz ICD (*International Classification of Diseases and Related Health Problems*) (World Health Organization, 1992).

Po raz pierwszy w 1979 w ICD-9 umieszczono narcyzm jako kategorię diagnostyczną (Czarna, 2008), a w 1980 narcyzm pojawił się w DSM (Amerykańskie Towarzystwo

Psychiatryczne, 1980, 1986: za Rhodewalt, 2005). Rhodewalt (2005) przypuszcza, że jednostkę tą umieszczono w klasyfikacji tak późno ze względu na istniejące rozbieżności w definiowaniu zjawiska.

Aktualnie w Polsce od 1 stycznia 2022 roku obowiązuje Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-11). Nowe jedenaste wydanie klasyfikacji, wydano w 2018 roku, a w maju 2019 zostało przedstawione do akceptacji Światowemu Zgromadzeniu Zdrowia (World Health Assembly, WHA). Jest to wydanie elektroniczne. Zaburzenia psychiczne, w tym narcystyczne zaburzenie osobowości, umieszczono w rozdziale V *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania*. Narcystyczne zaburzenie osobowości należy do grupy specyficznych zaburzeń osobowości i sklasyfikowane jest w innych określonych zaburzeniach osobowości i oznaczone kodem F60.81.

Zaburzenia osobowości, przejawiają się utrzymującymi się właściwościami, wydają się być stylem życia oraz sposobem bycia ze sobą i innymi ludźmi. Niektóre z cech zaburzeń pojawiają się względnie wcześnie w ciągu rozwoju osobniczego, poprzez wpływ czynników osobowych i społecznych, inne ukazują się później. Zaburzenia osobowości charakteryzują się stałym i zintegrowanym wzorcem postępowania, przejawiającym się w postaci sztywnej reakcji na zmieniające się sytuacje. Wzorce są stabilne w czasie i obejmują różne sfery funkcjonowania człowieka. Stanowią odchylenie od standardowych reakcji odbioru, myślenia, odczuwania i kontaktu z innymi ludźmi w danej kulturze. Zazwyczaj zaburzenia te związane są z indywidualnym napięciem oraz z trudnościami w relacjach społecznych (ICD-10, Światowa Organizacja Zdrowia, 2008).

Jako kryteria diagnostyczne w ICD uważa się:

- wyższościowe poczucie własnej wartości,
- pochłonięcie przez wyobrażenia o nieograniczonym powodzeniu, władzy, mocy, wspaniałomyślności, pięknie, idealnej miłości,
- przekonanie o byciu kimś wyjątkowym czy niepowtarzalnym oraz o możliwości bycia rozumianym tylko przez inne specjalne osoby o wysokiej pozycji oraz obracania się tylko w takim towarzystwie,
- potrzeba nadmiernego podziwu,

- poczucie uprzywilejowania, oczekiwania korzystnego traktowania lub respektowania własnych oczekiwań przez innych,
- wyzyskiwanie związków z ludźmi, wykorzystywanie innych dla osiągnięcia własnych celów,
- brak empatii, niechęć do dostrzegania lub liczenia się z uczuciami i potrzebami innych osób,
- często zawiść wobec innych i przekonanie, że to oni są zawistni,
- aroganckie, bezceremonialne zachowania i postawy (ICD-10, Światowa Organizacja Zdrowia, 2008).

W ramach ICD-11 zaproponowano, że klasyfikacja zaburzeń osobowości powinna opierać się na nasileniu, które może być łagodne, umiarkowane lub ciężkie. Poziom subkliniczny, czyli trudności z osobowością, również został opisany, ale nie jest zaklasyfikowany jako zaburzenie psychiczne. Zaburzenia osobowości mogą być dodatkowo opisane poprzez wskazanie na obecność charakterystycznych nieadaptacyjnych cech osobowości. Wyróżniono pięć czynników osobowości, które stanowią zbiór wymiarów odpowiadających podstawowej strukturze cech osobowości, to: negatywna uczuciowość, osobowość dys socjalna, rozhamowanie, anankastia oraz odseparowanie. Każda z tych cech jest zarówno wyrazista, jak i przyczynia się do zaburzeń osobowości i ich nasilenia. Poprzednie podtypy zaburzeń osobowości z ICD-10 zostały pominięte (Gaebel, Zielasek, Reed, 2017).

Aktualnie w amerykańskiej klasyfikacji zaburzeń DSM-V (American Psychiatric Association, 2013) narcystyczne zaburzenie osobowości znajduje się w klastrze C zaburzeń osobowości i ma kod 301.81. Opisywane jest jako rozpowszechniony wzorzec wielkościowy, potrzeby podziwiania, braku empatii, występujący od wczesnej dorosłości, aż do chwili obecnej i występujący w różnych kontekstach. Aby mówić o zaburzeniu musi być spełnionych minimum pięć z następujących kryteriów:

- osoba ma wyolbrzymione poczucie własnej wartości (np. wyolbrzymia swoje osiągnięcia i talenty),
- jest zaabsorbowana fantazjami nieograniczonego sukcesu, mocy, blasku, piękna lub idealnej miłości,
- wierzy, że jest wyjątkowa i może być tylko zrozumiana przez lub kojarzona z jednostkami lub instytucjami o wysokim statusie,

- wymaga nadmiernego podziwu,
- wykazuje aroganckie, wyniosłe zachowania lub postawy,
- często jest zazdrosna o innych lub wierzy, że inni są zazdrośni o nią,
- przejawia brak empatii: nie chce rozpoznawać ani identyfikować się z uczuciami i potrzebami innych,
- wykorzystuje innych.

Według DSM-V (American Psychiatric Association, 2013) osoby przejawiające narcystyczne zaburzenie osobowości mają wielkościowy obraz własnej osoby. Przeceniają swoje umiejętności i osiągnięcia, będąc przy tym pretensjonalne i próżne. Często niedoceniają wpływu innych osób w ich osiągnięcia. Mogą być zaskoczone, że inni nie postrzegają włożonego wysiłku w dane osiągnięcie w ten sam sposób, wtedy też osoby nie otrzymują pochwał na które czekają. Osoby narcystyczne często fantazjują na temat idealnej miłości, sukcesu, siły, piękna, znakomitości. W związku z czym mogą u nich pojawiać się ruminacje zaległego podziwu lub przywilejów, porównując się do uprzywilejowanych i sławnych osobowości. Osoby uważają, że są lepsze od innych, wyjątkowe i oczekują od innych, uważania je za takie. Narcystyczne jednostki mogą czuć, że zrozumieć je mogą tylko wyjątkowe osobowości, a ich potrzeby nie są zrozumiałe dla zwykłych ludzi. Poprzez kojarzenie ich z osobami lub instytucjami o wysokim statusie podnosi się samoocena osób narcystycznych. Klasyfikacja (DSM-V, American Psychiatric Association, 2013) wskazuje, że pomimo tego, że osoby z narcystycznym zaburzeniem osobowości wymagają nadmiernego podziwu ich samoocena jest bardzo krucha. Mają potrzebę ciągłego bycia w centrum uwagi, podziwiania i bezpodstawnie oczekują uprzywilejowanego traktowania, a gdy to się nie dzieje mogą głowić się lub wpadać w furję. Poczucie posiadania szczególnych uprawnień w połączeniu z brakiem wrażliwości może prowadzić do wykorzystywania innych ludzi. Osoby narcystyczne nie zważają na potrzeby innych, ważne są ich potrzeby, odczucia i pragnienia (DSM-V, American Psychiatric Association, 2013).

Nie przejawiają empatii, mają trudności w rozumieniu potrzeb, uczuć i pragnień innych ludzi, co przekłada się na jakość ich kontaktów społecznych. Są niecierpliwi w stosunku do osób, które mówią o swoich problemach i mogą postrzegać te osoby, jako zainteresowanych wyłącznie swoim szczęściem. Inni ludzie odczuwają w kontaktach z nimi emocjonalny chłód i brak wzajemnego zainteresowania. Osoby z narcystycznym zaburzeniem osobowości mogą wydawać sądy czy komentować sprawy nie zważając na odczucia innych, raniąc ich.

Co więcej, często odczuwają zazdrość lub mogą zazdrościć innym np. sukcesu czy majątku, czując, że to właśnie one na nie zasługują. Mogą również dewaluować osiągnięcia innych, zachowując się snobistycznie czy pogardliwie (DSM-V, American Psychiatric Association, 2013).

Osoby z narcystycznym zaburzeniem osobowości są bardzo wrażliwe na krytykę i uwagi innych osób czując się wtedy zdegradowane i nic nie warte. Mogą ukrywać swoją delikatność pod maską i reagować ze wściekłością, gardzić innymi lub kontratakować. To sprawia, że osoby mają upośledzone kontakty i relacje z innymi. Z jednej strony mogą osiągać wiele przez swoje ambicje i pewność siebie z drugiej strony nieumiejętność przyjmowania krytyki może znacząco to ograniczać. Czasami osoby mogą wykonywać prace o niskim statusie z powodu obawy przed podjęciem ryzyka i ewentualną porażką. Negatywne uczucia żalu, smutku, wycofania społecznego, odczucia porażki mogą wiązać się z obniżonym nastrojem czy dystymią. Natomiast okresy poczucia wielkości i mocy mogą łączyć się z okresami hipomanii. Z narcystycznym zaburzeniem osobowości mogą wiązać się również inne zaburzenia takie jak np. jadłowstręt psychiczny, używanie substancji psychoaktywnych, osobowość histrioniczna, borderline, antysocjalna i paranoiczna (DSM-V, American Psychiatric Association, 2013).

6.2.2. Narcyzm jako cecha jednostki.

Na gruncie psychologii narcyzm bywa rozumiany jako cecha jednostki. Narcyzm oprócz wymiaru diagnostycznego ma wymiar uniwersalny, na którym można umieścić każdą osobę w zależności od natężenia właściwości (Januszewski, 2005; Miller, Campbell, 2010; Paulhus, Williams, 2002; Porębiak, 2010). Cecha rozumiana jest jako „trwała właściwość lub atrybut predysponujący ludzi do zachowywania się w spójny sposób w różnych sytuacjach” (Gerring, Zimbardo, 2009, s.429). Zatem cechę narcyzmu przejawia każdy człowiek, ale ludzie różnią się między sobą natężeniem tej cechy.

Obecnie wyróżniane są dwie formy narcyzmu, przejawiające się na różne sposoby. Są to narcyzm wielkościowy (*grandiose narcissism*), niekiedy zwany jawnym (*overt*) i wrażliwy (*vulnerable narcissism*), nazywany też ukrytym (*covert*) (Czarna, 2008; Miller, Hoffman, Gaughan i in., 2011; Wink, 1991). Mają one jednak to samo podłoże, obie te formy narcyzmu są do siebie podobne pod względem poczucia uprzywilejowania, próżności, lekceważenia i nieliczenia się z innymi czy wielkościowych fantazji (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015;

Wink, 1991). Jest jednakże wiele czynników specyficznych, różnicujących te formy narcyzmu.

Narcyzm wielkościowy (jawny) charakteryzuje się podwyższonym poczuciem własnej wartości, ekshibicjonizmem, ekstrawersją, pewnością siebie, roszczeniową postawą, agresją, potrzebą uwagi i bycia podziwianym przez innych (Altmann, 2017; Czarna, 2008; Rohmann, Neumann, Herner, Bierhoff, 2012; Wink, 1991). Ponadto, wiąże się z samodoskonaleniem (*self-enhancement*), dewaluacją innych oraz pełnym pretensjonalności obrazem siebie (*pretentious self-image*). Osoby o wysokim poziomie narcyzmu wielkościowego są czarujące, cieszą się dużą popularnością w przypadku krótkotrwałych interakcji, zwłaszcza w przypadku par randkujących. Jednakże równocześnie powodują wiele konfliktów interpersonalnych, są samolubne i dominujące w interakcjach o dłuższym stażu (Back i in., 2013; Campbell, Campbell, 2009).

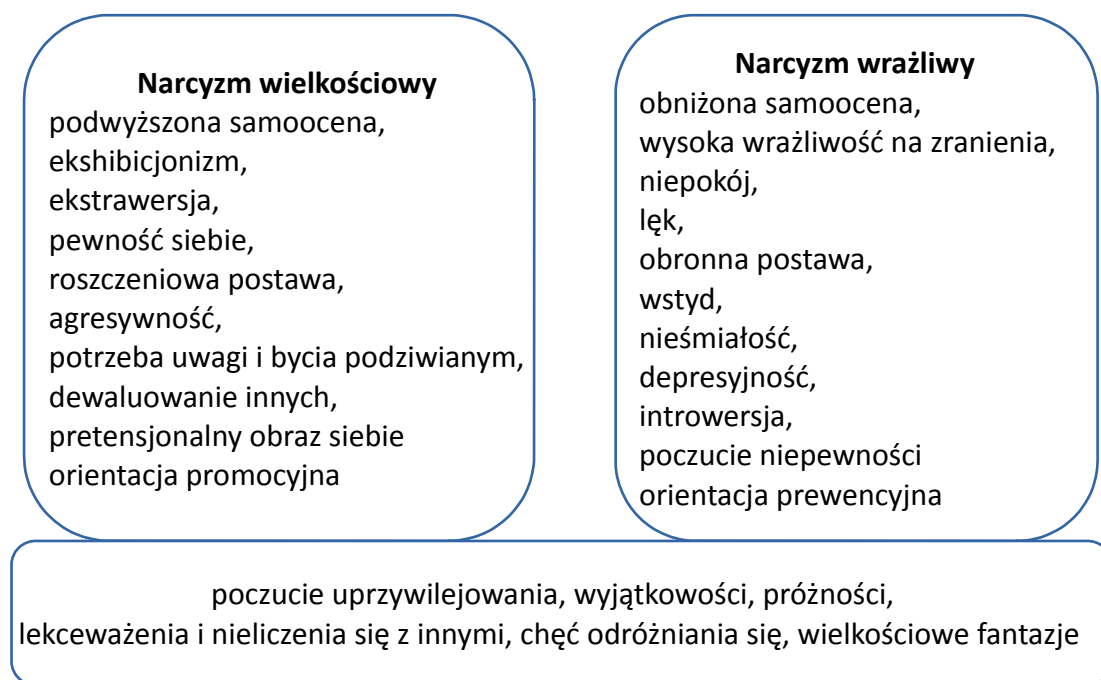
Narcyzm wrażliwy (ukryty, hypersensytywny) charakteryzuje się wysoką wrażliwością na zranienia, obniżoną samooceną, niepokojem, postawą obronną, wstydem, nieśmiałością, depresyjnością, introwersją, lękiem i poczuciem niepewności (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Narcyzm wrażliwy wiąże się z postawą unikową, ale jednocześnie towarzyszy mu silna potrzeba uznania i aprobaty społecznej. Jeśli reakcja otoczenia nie jest zgodna z oczekiwaniami osoby wysoko narcystycznej lub niejasna, wówczas osoba ta może się wycofać, poczuć odrzucona oraz uznać za zasadne wrogie postrzeganie świata zewnętrznego (Dickinson, Pincus, 2003; Wink, 1991). Jawna ekspresja nieśmiałości oraz skrupowania połączona z ukrytym poczuciem uprawnień i wygórowanymi oczekiwaniami może prowadzić do tłumionego gniewu i negatywnych emocji, takich jak wstyd i depresja. Osoby o podwyższonej cesze narcyzmu wrażliwego mają najczęściej obniżone poczucie własnej wartości, dlatego aby wzmocnić własny obraz, potrzebują podziwu i uznania (Dickinson, Pincus, 2003). Altmann (2017) wskazuje, iż narcyzm wrażliwy uważany jest za nieadaptacyjny lub patologiczny typ narcyzmu, zaś w przypadku osób z narcyzmem wielkościowym uważa się, że ujawniają one bardziej adaptacyjne regulacje self i emocji oraz większą satysfakcję z życia. Altmann (2017) donosi, iż zgodnie z koncepcją Winka (1991) oraz w świetle wyników dotychczasowych badań (np. Hendin, Cheek, 1997; Lapsley, Aalsma, 2006) miary narcyzmu wielkościowego i wrażliwego z reguły mają niską interkorelację.

Wiedzę na temat tych dwóch rodzajów narcyzmu poszerzyli Krizan i Herlache tworząc model spektrum narcyzmu (*Narcissism Spectrum Model*; Krizan, 2018; Krizan, Herlache,

2017). Autorzy w swym modelu rozumieją narcyzm jako cechę a swój konstrukt opierają na podobieństwie do narcystycznego zaburzenia osobowości. Umieścili oni na jednej osi cechy narcyzmu wrażliwego i wielkościowego potwierdzając cechową strukturę narcyzmu. Jako podstawę narcyzmu wskazali procesy społeczno-behawioralne. Jako wspólną właściwość obu rodzajów narcyzmu przedstawili roszczeniowe poczucie własnej wartości (*entitled self importance*), które wyraża się w poczuciu bycia uprzywilejowanym i przedkładania własnych potrzeb nad potrzeby innych. W modelu tym narcyzm wielkościowy cechuje się śmiałością (*boldness*), która wynika z orientowania się na poszukiwanie wrażeń. Wielkościowość, ekshibicjonizm, dominacja, asertywność i koncentracja na poszukiwaniu korzyści wynikają właśnie z cechy śmiałości. Natomiast narcyzm wrażliwy według modelu spektrum narcyzmu jest łączony z reaktywnością (*reactivity*) emocjonalną i behawioralną, nadwrażliwością, analizowaniem porażek, koncentracją na trudnościach oraz nad walką z postrzeganymi zagrożeniami. Lęk, rozregulowanie emocjonalne, skoncentrowanie na obronie siebie oraz społeczne wycofanie według autorów modelu wynikają właśnie przede wszystkim z emocjonalnej i behawioralnej reaktywności (Krizan, 2018).

Kolejnym przykładem modelu ujmującego oba rodzaje narcyzmu jest dystynktywny model narcystycznych podtypów (DMNS - *The Distinctiveness Model of the Narcissistic Subtypes*; Freis, Fujita, 2017), który jako wspólną właściwość narcyzmu wrażliwego i wielkościowego wskazuje poczucie wyjątkowości i odrębności oraz chęć odróżniania się od innych osób. DMNS bazuje na teorii uwarunkowań regulacyjnych Higginsa (1997), opisującej potrzeby wzrostu i bezpieczeństwa, które na poziomie psychologicznym są realizowane poprzez motywację promocyjną, zorientowaną na wzroście, osiągnięciach, ideałach oraz motywację prewencyjną skoncentrowaną na ochranianiu, bezpieczeństwie, zobowiązaniach i odpowiedzialności. Autorzy DMNS uważają, że narcyzm wielkościowy jest zorientowany promocyjnie, co przejawia się w poszukiwaniu uznania i podziwu oraz w wielkościowym obrazie siebie. Natomiast narcyzm wrażliwy jest zorientowany prewencyjnie, co wyraża się poprzez lęk, obronną i unikową postawę oraz ruminacje (Freis, Fujita, 2017).

Rysunek 3 przedstawia syntetyczne ujęcie cech charakterystycznych dla narcyzmu wielkościowego, wrażliwego i ich wspólną podstawę, wyróżnionych na podstawie badań i doniesień teoretycznych: Czarnej (2008); Freis, Fujita (2017); Krizana, Johara (2015); Millera i in., (2010; 2011); Dickinsona, Pincusa (2003); Winka (1991).

Rysunek 3. Cechy narcyzmu wielkościowego i wrażliwego oraz ich wspólna podstawa. Opracowanie własne na podstawie Czarna (2008); Freis, Fujita (2017); Krizan, Johar (2015); Miller, Dir, Gentile i in., (2010); Miller i in., (2011); Dickinson, Pincus (2003); Wink (1991).

6.3. Narcyzm a funkcjonowanie jednostki – rola samooceny, płci i czynników kulturowych

W tym rozdziale omówiono czynniki istotne dla zrozumienia wpływu, jaki narcyzm wywiera na funkcjonowanie jednostki. Do czynników tych można zaliczyć płeć samoocenę jednostki oraz czynniki kulturowe.

Zarówno doniesienia klinicystów, jak i wyniki badań ukazują, że osoby narcystyczne mają pochlebny, wywyższony obraz własnej osoby. Wskazuje się zatem na związek narcyzmu z wysoką samooceną (np. Raskin, Terry, 1998; Rhodewalt, 2005; Rhodewalt, Morf, 1998). Pojawia się pytanie czy wysoka samoocena jest przejawem obronnej postawy czy faktycznym poczuciem pozytywnej postawy wobec Ja (Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek, Łaguna, 2008). Raskin, Novacek, Hogan (1991) przeprowadzili badanie dotyczące związku narcyzmu z samooceną oraz z autowaloryzacją defensywną. Autowaloryzacja defensywna występuje

w dwóch postaciach – poczucia wielkości, czyli potrzeby uwielbienia, bycia podziwianym oraz atrakcyjności społecznej, czyli potrzeby bycia akceptowanym przez innych. Badacze stwierdzili, że narcyzm jest związany z samooceną opartą na poczuciu własnej wielkościowości. Samoocena związana z atrakcyjnością społeczną nie miała znaczenia, co oznacza, że osobom narcystycznym nie zależy na byciu lubianym, ale dominuje u nich potrzeba bycia podziwianym. Według autorów na samoocenę składają się dwa sprzeczne ze sobą systemy przekonań: ja idealnego i Ja realnego. Kiedy jednostka narcystyczna jest zagrożona niepowodzeniem, w sposób niezauważalny dla innych przyjmuje postawę własnego wyidealizowanego ja.

Według Rhodewalta i Morf (1998) ważną kwestią dotyczącą samooceny osób narcystycznych jest wysoka reaktywność tej samooceny na informacje zwrotne. Informacje zwrotne na temat rzekomych wyników testów inteligencji (pozytywnych i negatywnych) wywierały silniejszy wpływ na samoocenę osób o wyższym poziomie narcyzmu wielkościowego niż na osoby uzyskujące niskie wyniki w teście NPI badającym tę formę narcyzmu (Rhodewalt, Morf, 1998). W badaniach, w których osoby opisywały codziennie przez kilka dni to, co im się przydarzyło, jednocześnie oceniając aktualną samoocenę stwierdzono, że samoocena ma większą zmienność u osób o wyższym poziomie narcyzmu (Rhodewalt, Madrian, Cheney, 1998).

Rhodewalt (2005) wskazuje, że w obu tych badaniach (Rhodewalt, Morf, 1998; Rhodewalt i in., 1998) moderatorem zależności między narcyzmem a samooceną był poziom integracji ewaluatywnej. Pojęcie to oparte jest na założeniu, że dostępność samowiedzy jest mediatorem reakcji afektywnych zarówno na negatywne, jak i pozytywne informacje zwrotne. Jednostki charakteryzujące się wysokim poziomem integracji ewaluatywnej nie są skłonne do nadmiernego uogólniania znaczenia własnych porażek i sukcesów, ponieważ każda taka informacja aktywizuje pewien stabilny fragment samowiedzy. Natomiast u osób o niskim poziomie integracji ewaluatywnej informacja na temat sukcesu zwiększa dostępność tylko pozytywnych informacji na swój temat, a negatywne informacje zwrotne aktywizują wyłącznie negatywne, niepochebne informacje na własny temat. W opisanych badaniach u osób narcystycznych cechujących się niską integracją ewaluatywną występowała największa zmienność samooceny. Uważa się, że następstwem niskiego poziomu integracji ewaluatywnej jest skłonność do interpretowania wszystkich informacji zwrotnych jako określających Ja, co prowadzi do niestabilności samooceny (Rhodewalt, 2005). Ponadto,

sądzi się, iż w sytuacji gdy samoocena osób narcystycznych jest zagrożona to deprecjonują oni źródło tego zagrożenia (Morf, Rhodewalt, 1993), a nawet umniejszają wartości niepochlebnych informacji (Kernis, Sun, 1994).

U osób o większym nasileniu narcyzmu samoocena jest w większym stopniu związana z jakością interakcji społecznych niż u osób przejawiających niższe nasilenie narcyzmu, u których samoocena jest bardziej stabilna i mniej zależna od interakcji społecznych w danym dniu (Rhodewalt i in. 1998). Według Rhodewalta (2005) osoba narcystyczna tworzy na poziomie interpersonalnym model społecznego otoczenia oraz miejsca jakie w nim zajmuje, w taki sposób by utwierdzało ją to w pozytywnej i pochlebnej opinii na temat własnej osoby.

Morf i Rhodewalt (1993) przeprowadzili badania, w których osoby narcystyczne uzyskiwały gorsze wyniki niż ich partner w zadaniu dla nich istotnym. Następnie osoby mogły ocenić osobowość osoby, która wypadła lepiej od nich. Część osób mogła dokonać oceny anonimowo, a druga grupa mogła ocenić partnera podczas bezpośredniej interakcji. Osoby narcystyczne oceniały zagrażających partnerów (uzyskujących lepsze wyniki) bardziej negatywnie niż niezagrażające osoby kontrolne (uzyskujących słabsze wyniki). Oceny bezpośrednie były łagodniejsze niż anonimowe (Morf, Rhodewalt, 1993).

W badaniach dotyczących samoutrudniania uwidaczniono narcystyczne interpersonalne strategie regulujące samoocenę. Stwierdzono, że osoby o wyższym poziomie narcyzmu częściej stosują strategię samoutrudnienia, niż osoby o niskim poziomie tej cechy (Rhodewalt, 2005; Rhodewalt, Tragakis, Finnerty, 2006). Strategia ta polega na podejmowaniu działań, które utrudniają i zmniejszają szanse na zdobycie danego celu (Jones, Berglas, 1978, za: Rhodewalt 2005). Dzięki tej strategii osoba narcystyczna zyskuje większą chwałę w przypadku, gdy udaje się jej odnieść sukces, a w przypadku porażki może dokonać zewnętrznej atrybucji. Samoutrudnianie służy więc ochronie wysokiej lecz niestabilnej samooceny (Rhodewalt, 2005).

Według Akhtara, Thomsona (1982, za: Rhodewalt, 2005) u osób narcystycznych oraz ich styl poznawczy charakteryzuje się egocentryzmem w spostrzeganiu rzeczywistości oraz przesadnie wyolbrzymioną samooceną. Jest to określane jako egotyzm atrybucyjny (Rhodewalt, Morf, 1995). Osoby narcystyczne wyjaśniają odniesiony sukces czynnikami wewnętrznymi, co więcej - chętniej wnioskuje o swoich zdolnościach w odpowiedzi na informacje zwrotne o sukcesie. U osób cechujących się wysokim poziomem narcyzmu

wielkościowego, negatywne informacje zwrotne mają silniejszy wpływ na samoocenę. Silne reakcje emocjonalne są przejawiane głównie wtedy, kiedy osoba narcystyczna otrzymuje negatywną informację zwrotną na sukces, który przypisała sobie (Rhodewalt, Morf, 1998, za: Rhodewalt, 2005).

Badania Bąka i Kutnika (2021) potwierdziły, że osoby o wyższej samoocenie mają tendencję do przejawiania większej pokory intelektualnej. Z drugiej strony, zauważono odwrotną korelację między pokorą intelektualną a narcyzmem. Oznacza to, że osoby o wyższym poziomie narcyzmu mają tendencję do przejawiania mniejszej pokory intelektualnej. Pokora intelektualna wiąże się z umiejętnością oceny jakości własnej wiedzy oraz rozróżniania jej ograniczeń, które nie wywołują negatywnych emocji.

Wysokie nasilenie narcyzmu wielkościowego wiąże się z wyższą rozbieżnością w samoocenie, z wyższą samooceną jawną niż utajoną (Jordam i in. 2003). Poszerzone badanie przeprowadziła Porębiak (2005, za: Porębiak, 2010), celem badania było zweryfikowanie istnienia związku między samooceną jawną i utajoną a tendencjami narcystycznymi przejawianymi w związkach małżeńskich. Wyniki Jordana i współpracowników (2003) zostały potwierdzone przez Porębiak (2005, za: Porębiak, 2010) w odniesieniu do kobiet. Rozbieżność samooceny kobiet korelowała z nasileniem narcyzmu interpersonalnego prezentowanego wobec partnera. W badaniach wyróżniono dwie formy narcyzmu: progresywny i regresywny. Narcyz progresywny charakteryzuje się tym, że osoba oczekuje uwielbienia od partnera, jest zainteresowana sobą, a partnera traktuje instrumentalnie. Natomiast narcyzm regresywny polega na tym, że osoba podporządkowuje się partnerowi i poświęca się dla niego, jednocześnie potrzebując partnera, którego może idealizować. Narcyzm progresywny mężczyzn wiązał się pozytywnie z samooceną jawną jak również utajoną, ale nie z rozbieżnością między nimi. Autorka badania sugeruje, że taki wynik może być związany z różnymi uwarunkowaniami zachowań narcystycznych u kobiet i mężczyzn. Ponadto wykazano, że kobiety w relacji przejawiają więcej zachowań narcystycznych progresywnych, natomiast u mężczyzn dominowały zachowania regresywne. Zauważono tendencje do współwystępowania narcyzmu progresywnego kobiet z narcyzmem regresywnym ich mężów. Co można traktować jako przykład koluzji narcystycznej to znaczy, że partnerzy przyjmują uzupełniające się role narcyza progresywnego i regresywnego w rodzinie.

Porębiak (2010) sądzi, że aby utrzymać wysoką samoocenę i stworzony obraz siebie, interakcje z partnerem są skoncentrowane na uległości i unikaniu wymiany negatywnej. Regulacja self może przebiegać przez mechanizm oddalenia lub zbliżania się, w zależności od zagrożenia utrzymania obrazu self i od stopnia podtrzymywania tego obrazu przez partnera. Jeśli partner nie wspiera kruchego obrazu self osoby narcystycznej, to aktywizuje się u niej lęk separacyjny prowokujący do odzyskania bliskości z partnerem.

Osoby o wysokiej, ale niestabilnej samoocenie częściej przejawiają gniew i są wrogie niż osoby o stabilnej samoocenie (Kernis, Cornell, Sun, Berry, Harlow, 1993). Podobnie osoby narcystyczne przejawiają większą wrogość i nieufność wobec innych niż pozostałe osoby (Rhodewalt, Morf, 1995). Na podstawie badań przeprowadzonych przez Maciantowicz (2019), można zauważyć związek między narcyzmem wrażliwym a uczuciem gniewu. Wykazano, że gniew może stanowić jedną z motywacji do destrukcyjnych reakcji w związku. Jednak narcyzm wrażliwy wykazuje silniejsze powiązanie z uczuciem gniewu niż narcyzm wielkościowy (Maciantowicz, 2019).

Kolejnym czynnikiem mogącym mieć znaczenie dla zrozumienia narcyzmu jest płeć. W DSM-5 (American Psychiatric Association, 2013) szacuje się częstość występowania narcystycznego zaburzenia osobowości między 0% a 6,2%. Seligman, Walker, Rosenhan (2001) uważają, że rozpowszechnienie narcystycznego zaburzenia osobowości w populacji wynosi 0,5%. W DSM-5 (2018) podaje się, że 50-75% diagnoz narcystycznego zaburzenia osobowości stawiana jest u mężczyzn. Behary (2014) uważa, że w praktyce psychoterapeutycznej około 75% narcystycznych zaburzeń osobowości występuje u mężczyzn. Różnica w szacowaniu częstości występowania tego zaburzenia może wynikać, z tego, że klasyfikacja chorób podaje liczbę diagnoz, a praktyka psychoterapeutyczna może ujmować osoby niezdiagnozowane, ale posiadające wyraźne rysy osobowości narcystycznej.

Narcyzm przejawia się u mężczyzn w cechach takich jak agresywność, rywalizacja, potrzeba dominacji, poczucie uprzywilejowania, ograniczone przywiązanie do ludzi, mniejsza empatia (Behary, 2014; Richman, Flaherty, 1990, za: Ryan i in., 2008). Natomiast kobiety mogą wyrażać narcyzm w bardziej subtelny i pośredni sposób, często związany z oczekiwaniami, dotyczącymi ich roli społecznej jako kobiet (Morf, Rhodewalt, 2001). Kobiety przejawiają narcystyczne cechy np. poprzez wysokie ocenianie własnego wysiłku i troski dla innych, podkreślanie statusu socjoekonomicznego własnej rodziny, dzieci oraz

koncentrację na swoim wyglądzie (próżność). Kobiety mogą przejawiać cechy narcystyczne w mniej oczywisty sposób, kreując się na ofiary czy osoby nieszczęśliwe i pokrzywdzone (Behary, 2014). Niektórzy autorzy (np. Haaken, 1983; Philipson, 1985) uważają, że powszechnie badany narcyzm, np. kwestionariuszem NPI, nie wychwytuje w jednakowym stopniu męskich i kobiecych aspektów narcyzmu, przez co w rzeczywistości bada tylko te pierwsze.

Koncepcje teoretyczne zwracają uwagę na związane z płcią zróżnicowanie częstości występowania narcyzmu. Według teorii relacji z obiektem chłopcy są bardziej podatni na zaburzenie narcystyczne, ponieważ mogą łatwiej doznać urazu w fazie ponownego zbliżenia. Mogą mieć trudność z ograniczeniem poczucia własnej wielkości. Natomiast dziewczynki są bardziej podatne na trudności w utrzymaniu odrębności od matki i na wykształcenie symbiotycznego charakteru (Johnson, 1994; Porębiak, 2010). Według Kernberga (1998) częstsze występowanie zaburzenia narcystycznego u chłopców spowodowane jest uwodzącym zachowaniem matki, która powoduje u dziecka konflikt zachowaniem, które jest jednocześnie odpychające i stymulujące. Derber (2002) zwraca uwagę na kontekst społeczny wyjaśniający zróżnicowanie zaburzeń narcystycznych ze względu na płeć. Według badacza mężczyźni zdobywają uznanie otoczenia poprzez ukierunkowanie się na własną osobę, natomiast kobiety - na innych ludzi. Społeczeństwo narzuca mężczyznom rolę związaną z byciem obdarowywanym zainteresowaniem społecznym, natomiast rola kobiet związana jest z obdarzaniem innych swym zainteresowaniem.

Według Campbella i Fostera (2007) narcyzm przejawia się podobnie u obojga płci. Jednak w oparciu o wyniki badań wskazują, że mogą istnieć strukturalne różnice w narcyzmie kobiet i mężczyzn (Tschanz, Morf, Turner, 1998, za: Campbell, Foster, 2007). Średnie wyników w skalach narcyzmu nie są takie same u kobiet i u mężczyzn. Mężczyźni uzyskują wyższe wyniki (Foster, Shrira, Campbell, 2003, za: Campbell, Foster, 2007). Badacze wskazują, że narcyzm w kontekście płci to zagadnienie mało zbadane i podkreślają, iż konieczne jest poświęcenie mu większej uwagi i zainteresowania (Campbell, Foster, 2007).

Jak wynika z metaanalizy wyników badań dotyczących różnic płciowych w narcyzmie, niewiele jest badań, które precyzyjnie podają wartości różnic czy też spełniają warunki równoważności pomiarów (Grijalva i in., 2015). Wyniki metaanalizy obejmujące próbki zebrane na przestrzeni 31 lat badań nad narcyzmem, jednoznacznie ukazują jednak, że mężczyźni przejawiają wyższy poziom narcyzmu wielkościowego niż kobiety ($d = 0,26$),

a różnica ta jest stała w różnych grupach wiekowych oraz generacjach. Wielkość tego współczynnika określa się jako wskazującą na małą różnicę. Mężczyźni w porównaniu do kobiet przejawiają więcej asertywności, motywacji do przewodzenia, chęci władzy i posiadania autorytetu nad innymi. Natomiast zarówno kobiety, jak i mężczyźni w niemal równym stopniu przejawiają próżność, ekshibicjonizm i zaabsorbowanie sobą. Nie stwierdzono natomiast znaczących różnic płciowych w narcyzmie wrażliwym (Grijalva i in., 2015).

Analizując wyniki badań nad narcyzmem można dostrzec, że nie wszystkie zależności są tak samo istotne dla obu płci (np. Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018; Ryan i in., 2008). W efekcie analiz materiałów zamieszczonych na portalach społecznościowych przez osoby narcystyczne, zaobserwowano różnice międzypłciowe. Kobiety zamieszczały więcej własnych zdjęć, natomiast tylko u mężczyzn miało to charakter narcystyczny (Sorokowski i in., 2015). Lavner, Lamkin, Miller, Campbell, Karney (2016) wskazują, że narcyzm żon, ale nie mężów, jest związany ze stopniowym spadkiem satysfakcji małżeńskiej i wzrostem małżeńskich trudności. Natomiast badania Ye i współpracowników (2016) wykazały, że narcyzm wielkościowy partnerów przyczyniał się w większym stopniu do satysfakcji ze związku niż narcyzm partnerek. Badania obejmujące swym zasięgiem 49 krajów ukazują, że kobiety żyjące w krajach bardziej rozwiniętych mają mniejszą tendencję do bycia narcystycznymi niż kobiety z krajów mniej rozwiniętych (Jonason i in., 2020).

Wskazuje się, że dla zrozumienia narcyzmu znaczenie ma także kontekst kulturowy. W literaturze można spotkać się ze stwierdzeniami, że narcyzm jest zjawiskiem bardziej typowym dla kultur indywidualistycznych (Milon i in., 2013). Roland (1992, za: Millon i in., 2013) wskazuje na typowe dla kultur kolektywistycznych „ja rodzinne” i „ja grupowe” oraz na „ja jednostkowe” charakterystyczne dla kultur indywidualistycznych. Narcystyczna konfiguracja "ja grupowego" wynika z silnej identyfikacji z rodziną i grupą i jest częścią samooceny, podczas gdy indywidualistyczne narcystyczne struktury poczucia własnej wartości są stosunkowo niezależne i samowystarczalne (Warren, Capponi, 1995, za: Millon i in., 2013). W związku z tym różny jest też sposób mówienia o swoich sukcesach i dokonaniach. W kulturach indywidualistycznych sukcesy i własna wielkościowość może być wyrażona wprost, natomiast w kolektywistycznych społeczeństwach zwycięstwa przypisywane są wsparciu grupy (Stone, 1998, za: Millon i in., 2013). Ten rodzaj narcyzmu,

ujawniający się w społeczeństwach skupionych na jednostce nazywany jest przez różnych autorów narcyzmem ekshibicjonistycznym, zaś w społeczeństwach, w których ważna jest grupa i zbiorowość - narcyzmem utajonym (Millon i in., 2013). W badaniach Jonasona i współpracowników (2020) przeprowadzonych w 49 krajach stwierdzono, że narcyzm częściej jest przejawiany w krajach o większej hierarchizacji systemów kulturowych.

Millon i współpracownicy (2013) wskazują, że narcystyczne zaburzenie osobowości może być związane z wyższymi potrzebami w hierarchii potrzeb wyróżnionej przez Masłowa. Autorzy uważają, że gdy ludzie nie mają zaspokojonych podstawowych potrzeb (np. cierpią głód, nie mają dachu nad głową, żyją w stanie zagrożenia, choroby), nie mają wystarczającej ilości sił, by myśleć o sobie wielkościami. Gdy zaspokojone są podstawowe potrzeby, wówczas potrzeby samorealizacji wysuwają się na pierwszy plan, a wraz z nimi mogą pojawiać się patologiczne skłonności i dążenia związane z narcystycznym zaburzeniem osobowości. Oznacza to, że zaburzenia mogą częściej pojawiać się w społeczeństwach o wyższym statusie socjoekonomicznym. Autorzy (Millon i in., 2013) wysuwają wniosek, że zaburzenia tego typu mogą w większym stopniu dotyczyć osób wykonujących prestiżowe zawody, takie jak np. naukowcy, lekarze, prawnicy, aktorzy, sportowcy.

Przedmiotem zainteresowania badaczy i teoretyków jest nie tylko narcyzm, który odnosi się do jednostki, ale także narcyzm odnoszący się do grupy. Są to na przykład różne formy narcyzmu zbiorowego, wspólnotowego np. *agency-communion model of narcissism* (Gebauer, Sedikides, 2018a,b); *communal collective narcissism* (Żemojtel-Piotrowska, i in. 2021).

Według Lowena (1995) współczesna kultura promuje narcyzm, który na poziomie kulturowym wyraża się w utracie ludzkich wartości (nieprzejawianiu troski o jakość życia, środowisko i inne osoby). W społeczeństwie ceni się bogactwo, zysk, władzę, konsumpcjonizm. Wartości takie jak mądrość, godność i szacunek tracą na znaczeniu. W takiej sytuacji narcyzm jednostkowy podąża za narcyzmem kulturowym i kultura staje się narcystyczna (Lowen, 1995).

6.4. Znaczenie narcyzmu dla funkcjonowania osób w związkach romantycznych

Narcyzm jako cecha osobowości przejawia się w funkcjonowaniu jednostki, a szczególnie w jej relacjach z innymi osobami (Campbel, Foster, 2007). Najbardziej mogą tego doświadczyć osoby, z którymi jednostka o większym nasileniu cech narcystycznych jest

w bliskiej relacji (Campbell, Foster, 2007). W literaturze wskazuje się, iż narcyzm ma związek zarówno z funkcjonowaniem danej osoby w relacjach społecznych, jak i z postrzeganiem partnerów tych relacji (np. American Psychiatric Association, 2013, DSM-V; Campbell i in. 2002; Campbell, Foster, 2002; Horney, 1994).

Freud (1935/2003, za: Porębiak, 2010) uważał, że narcyzm jest obecny w stanie zakochania i jest to zjawisko normalne, które prowadzi do rozpoczęcia procesu dojrzałej miłości genitalnej. Co więcej, wybór partnera może być oparty na mechanizmie doboru typu narcystycznego czyli osoba będzie szukać partnera podobnego do siebie. Ten typ wyboru charakteryzuje osoby, które doświadczyły trudności w przejściu przez stadium rozwojowe narcyzmu i przejawiają problemy w inwestowaniu libido w zewnętrzne obiekty. Natomiast Kohut (1971, za: Porębiak, 2010) uważał, że osoby narcystyczne cechują się lękiem przed wchodzeniem w bliski związek z powodu narcystycznej rany. Nie chcąc doświadczyć ponownego zranienia i opuszczenia, chronią w ten sposób swoje delikatne self. Zaprzeczają potrzebę więzi, ponieważ jednocześnie odczuwają potrzebę bliskości i mocny lęk separacyjny, więc dochodzi w nich do wewnętrznego konfliktu. Jednak osoba narcystyczna może zaangażować się w relacje, jeśli znajdzie partnera, który będzie wspierał jej fałszywe i kruche self, poprzez spełnianie jej oczekiwań i darzenie ciągłym zainteresowaniem (Kohut, 1971 za: Porębiak, 2010). Zdaniem Kernberga (1998) osoba, którą cechuje patologiczny narcyzm, ma trudności w zakochaniu się. Jednak jeśli dojdzie do zakochania, to obiekt miłości jest idealizowany i nieświadomie przyjęty w obszar własnego self. Kernberg (1998) uważa, że często pozytywne cechy partnera włączane są do reprezentacji self, a negatywne są projektowane na partnera, a więc dochodzi do rozszczepienia własnego obrazu z obrazem partnera. Zdaniem autora (Kernberg, 1998) jednostka cechująca się „normalnym narcyzmem ma zdolność do zakochania się i utrzymania związku miłosnego przez dłuższy czas”(s. 173). W ciężkich przypadkach narcyzmu patologicznego osoba nie ma zdolności do obdarowania miłością drugiej osoby, w łagodniejszych przypadkach ma zdolność do krótkotrwałego zakochania się. Gdy dochodzi do zakochania, pojawia się mechanizm idealizacji a jednostka skupia się np. na urodzie, sile, sławie obiektu i włącza je w obszar self. Osoby narcystyczne nieświadomie dążą do zdominowania drugiej osoby w związku poprzez agresję. Co więcej, osoby te cechują się nie uświadomionym lękiem przed partnerem, powiązany z projekcją agresji. Jednostka narcystyczna wykazuje „wyraźny brak wewnętrznej wolności

w zainteresowaniu osobowością drugiej strony” (s.173). Podniecenie seksualne osób narcystycznych, zdaniem Kernberga (1998), silnie wiąże się z zaspokojeniem tęsknot, nieświadomą zazdrością o drugą płęć, z nienasyceciem i zachłannością, z chęcią zaspokojenia powstrzymywanych pragnień oraz z żalem.

Według Kernberga (1998) psychopatologia narcystyczna par ma zróżnicowany obraz. Jedne pary mogą świadomie starać się o to, by publicznie utrzymać nieprawdziwy obraz związku, inne nieświadomie pozwalają na bezkompromisowe wykorzystywanie się partnerów. Partner nieświadomie identyfikuje się z przeniesionymi i rozszczepionymi elementami self jego lub partnera oraz z rolami komplementarnymi stworzonymi przez partnera w wyniku identyfikacji projekcyjnej, co powoduje podział ról, który może sugerować błędne wyobrażenia o psychopatologii każdego z partnerów. Budowanie wspólnego życia z drugą osobą budzi w partnerze narcystycznym lęk przed uzależnieniem się od drugiej osoby. Pojawia się żal, który można pokonać poprzez rozszczepienie niewspółmiernych doświadczeń. U osób bardzo narcystycznych może pojawiać się uczucie bycia prześladowanym i uwięzionym przez partnera. Własne nietolerowane aspekty self są przenoszone na partnera, tak by idealny obraz siebie był chroniony. Jednostka narcystyczna nieświadomie prowokuje drugą osobę w związku, by realizowała przeniesione aspekty self. Jest to możliwe poprzez odrzucanie jej i atakowanie, wtedy obraz drugiej osoby jest nieprawdziwy (Kernberg, 1998).

Według Kernberga (1998) narcystyczne zaspokojenie osoby mogą uzyskać włączając podziwiane cechy partnera w obszar własnego self. W obszarze seksualnym nieświadoma zazdrość o partnera może prowadzić od idealizacji do dewaluacji ciała drugiej osoby, do poczucia znudzenia. Zdaniem Kernberga (1998) osoby narcystyczne tworzą parę wymyśloną lub nieświadomie odtwarzają siebie wzajemnie. Partnerzy mogą uzupełniać się nawzajem, odtwarzając utraconą, wyolbrzymioną i wymyśloną osobę, która jest idealna. Osoby narcystyczne traktują wzajemność w relacjach jako zawłaszczanie własnej osoby i wykorzystywanie. Nie potrafią odczuwać wdzięczności wobec innych, co powoduje trudności we wzmocnieniu emocjonalnego przyjęcia miłości, jaką otrzymują (Kernberg, 1998).

Pisząc o związkach osób narcystycznych Kernberg (1998) dochodzi do wniosku, że w skrajnych przypadkach patologii narcystycznej osoba może odczuwać pragnienie zniszczenia związku, spowodowane nieświadomą nienawiścią i zazdrością

o satysfakcjonujący związek własnych rodziców. Można zatem przypuszczać, że osoby narcystyczne mogą podejmować działania zmierzające do destrukcji relacji i związku. Autor dodaje, że niektórzy mężczyźni cechujący się narcyzmem są w stanie wytrwać w dobrym związku, dopóki są zależni od kobiety i podświadomie dewaluują je jako partnerki seksualne. Osoby narcystyczne bardziej niż miłości pragną podziwu, który utwierdza ich samoocenę i idealizuje wyolbrzymione i patologiczne self (Kernberg, 1998).

Mitchell (1999) sądzi, że narcystyczne osoby dorosłe tworzą relacje, w których wielkościowe iluzje są podtrzymywane przez bliską osobę, w analogiczny sposób jak w okresie dziecięcym robili to rodzice (akceptacja wielkościowości i omnipotencji dziecka). Dzięki temu niska samoocena osoby narcystycznej jest chroniona i jednostka zaprzecza nieświadomemu poczuciu niskiej wartości. Partner pełni tutaj funkcję regulowania samooceny. Jednocześnie relacja powoduje lęk przed zranieniem i porzuceniem, dlatego też osoby cechujące się silnym narcyzmem unikają związków lub wybierają na partnera osoby niedostępne.

Will (1996) przedstawił koncepcję związków osób narcystycznych. Autor uważa, że związki te charakteryzuje małżeńska koluzja, definiowana jako podświadoma gra obojga partnerów, u podstawy której leży indywidualny konflikt charakterystyczny dla obojga partnerów. Istotą koluzji narcystycznej jest dylemat dotyczący tego, na ile partnerzy muszą zrezygnować z indywidualności i własnej osobowości, a w jakim stopniu mogą być autonomiczni w związku. Partnerzy rozumieją własną relację jako opartą na oczekiwaniach i potrzebach jednego z nich. Osoby tworzące koluzję w związku przyjmują względem siebie komplementarne role – narcyza regresywnego lub progresywnego. Progresywna osoba narcystyczna liczy na przywileje i uwielbienie ze strony partnera, jest zaabsorbowana sobą, ma poczucie wielkościowości, jednocześnie traktując partnera instrumentalnie. Nie chce utracić własnej tożsamości i postrzega małżeństwo jako rezygnację z siebie jednego z partnerów na rzecz drugiej osoby, dlatego oczekuje przystosowania się od drugiej osoby. Natomiast osoba narcystyczna w roli regresywnej jest dopełnieniem roli progresywnej. Okazuje własną niższość, poświęca się dla partnera, podporządkowuje się mu i przejawia potrzebę idealizacji partnera. Diada, w której jeden z partnerów przyjmuje rolę progresywną, a drugi regresywną na początku pozornie funkcjonuje dobrze, jednakże po czasie okazuje się, że partnerzy nie są usatysfakcjonowani podziałem ról. Osoba narcystyczna w roli regresywnej

chce wielbić małżonka, jednak tak naprawdę podziwia obraz bliskiej osoby stworzony poprzez projekcję swoich pozytywnych cech oraz zaprzeczenie negatywnym cechom partnera (Will, 1996; Porębiak, 2010). Z czasem osoba uświadamia sobie niezgodność obrazu partnera z rzeczywistością, co prowadzi do zaprzestania podziwiania partnera. Co więcej, pojawia się złość wobec małżonka. Taki sam mechanizm budowania obrazu partnera na zaprzeczaniu i projekcji jest obecny u osoby progresywnej. Narcystyczna osoba w roli progresywnej, po pewnym czasie ocenia zainteresowanie partnera jako niedostateczne, co prowadzi do obopólnego poczucia rozczarowania i złości. Partnerzy obarczają się wzajemnie winą za zmianę sytuacji, nie uświadamiając sobie działania mechanizmów zaprzeczania i projekcji (Porębiak, 2010).

Porębiak (2010) uważa, że zaangażowanie na rzecz związku i zainteresowanie partnerem podwyższa samoocenę i prowadzi do efektywnego rozwiązywania narcystycznego konfliktu dotyczącego niskiego poczucia własnej wartości i obawy przed zranieniem. Gdy konflikt narcystyczny jest silny, osoby narcystyczne mogą wykorzystywać partnera, tworząc z nim więź nieufną. To prowadzi do koncentracji na własnych potrzebach, bez uwzględniania potrzeb partnera i z oczekiwaniem aby partner wspierał fałszywe self (Pistole, 1995, za: Porębiak, 2010).

Uważa się, że zarówno narcyzm wrażliwy i wielkościowy są związane z zaborczymi stylami miłości (Miller, Gentile, Campbell, 2013). Przejawianie stylu miłości (Lee, 1973) Ludus (niedojrzałej miłości, charakteryzującej krótkotrwałe relacje, cechującą się swobodą seksualną i nie przejawianiem zbytnej troski o partnera) i Manii (miłości obsesyjnej oraz zazdrości) najlepiej jest wyjaśniane przez połączenie narcystycznej wrażliwości (*vulnerability*) oraz rywalizacji (*rivalry*). Natomiast style miłości Eros (miłość namiętna), Agape (miłość altruistyczna, skłonna do poświęceń i troski) i Pragma (miłość rozsądkowa, bazująca na ocenie korzyści z partnera) są najlepiej wyjaśniane przez połączenie narcyzmu wspólnotowego (*communal narcissism*), podziwu (*admiration*) oraz strategii samodoskonalenia (*self-enhancing strategies*) (Dinić, Jovanović, 2021). Inne badania także potwierdzają związek narcyzmu z postawą Ludus i Pragmą (Campbell, Foster, 2002; Trzebińska, Jakubiak, Kołakowski, Struś, 2015). Związek określonych stylów miłości z narcyzmem może sugerować, że jednostki o wyższym poziomie narcyzmu prawdopodobnie będą mniej skłonne do podejmowania poświęceń, będą mniej zaangażowane w relacje, będą bardziej skoncentrowane na zaspokajaniu własnych potrzeb i na dążeniu do zabawy.

Smolewska, Dion (2005) potwierdzili związek narcyzmu z nieufnym stylem przywiązania. Wykazano ponadto współwystępowanie narcyzmu jawnego z odrzucającym i ufny stylem przywiązania oraz z niskim natężeniem lęku przed bliskością. Narcyzm ukryty związany był z lękiem przed bliskością i z opuszczeniem relacji. Jednak osoby cechujące się narcyzmem ukrytym rzadziej unikają relacji niż osoby jawnie narcystyczne. Co więcej, osoby o wysokim poziomie narcyzmu ukrytego częściej cechują się przywiązaniem lękowym lub zaabsorbowanym (typologia więzi Bartholomew) (Smolewska, Dion, 2005). Dickinson, Pincus (2003) wykazali, że u osób jawnie narcystycznych częściej występuje styl odrzucający, natomiast u osób o narcyzmie ukrytym - dominuje styl lękowy.

Według Pistole (1995) zarówno teorie przywiązania jak i teorie psychodynamiczne wskazują na regulację samooceny i afektu poprzez mechanizm posiadania pozytywnego obrazu self, który jest podatny na zranienie. Pistole uważa, że nieufne style przywiązania wiążą się z większym nasileniem narcystycznej podatności na zranienie niż styl ufny. Style ufne są w większym stopniu związane z efektywną regulacją emocji, wyższą samooceną, mniejszym poczuciem osamotnienia, niższym natężeniem lęku, wrogości, mniejszym dystresem psychicznym i z większą siłą ego. Ufny styl jest związany z zaufaniem, intymnością i akceptacją partnera pomimo jego wad (Pistole, 1995).

Badania dowodzą, że osoby o zaabsorbowanym stylu przywiązania idealizują partnera, obsesyjnie dążą do bliskości i nadmiernie są pochłonięte relacją, jednocześnie przeżywając lęk separacyjny (Feeney, Noller, 1991, za: Porębiak, 2010). Jeśli zaś osoba przejawia odrzucający styl przywiązania to podatność na zranienie jest regulowana przez mechanizm obronny polegający na dystansowaniu się od partnera. Osoby unikają bliskości i intymności, mają trudności w budowaniu więzi i silnie przeżywają lęk separacyjny (Bartholomew, Horowitz, 1991, za: Porębiak, 2010).

Z przeprowadzonych badań wynika, że zaburzenia osobowości są negatywnie związane z bezpiecznym stylem przywiązania, a pozytywnie korelują ze stylem lękowo-ambivalentnym i unikowym (Dacko, 2011; Gawda, Czubak, 2012). Przedstawiając szczegółowe wyniki badań można stwierdzić, że np. z osobowością narcystyczną dodatnio wiąże się styl lękowo-ambivalentny (Dacko, 2011).

Brewer i współpracownicy (2018) w badaniach ciemnej triady (makiawelizm, psychopatia i narcyzm) w kontekście funkcjonowania kobiet w bliskiej relacji stwierdzili, że niski poziom narcyzmu i wysoki poziom psychopatii przewidywał wyższy poziom lękowego przywiązania.

Wysoki poziom makiawelizmu przewidywał niższy poziom odpowiedzi typu dialog, lojalność i wyjście w reakcji na destruktywne zachowania partnera (akomodacja). Psychopatia przewidywała wyższy poziom reakcji destruktywnych zarówno aktywnych jak i pasywnych, natomiast psychopatia związana z antyspołecznym zachowaniem przewidywała niższy poziom stosowania strategii dialogu. Narcyzm wielkościowy nie wpływał na skłonność do reagowania wobec partnera w sposób konstruktywny lub destruktywny oraz nie oddziaływał na kontrolę w związku.

Nasilenie cechy narcyzmu jest istotnym predyktorem poziomu satysfakcji z małżeństwa – im wyższe natężenie narcyzmu tym niższa satysfakcja (Dużmańska-Misiarczyk, 2018). Narcystyczne zaburzenie osobowości jest negatywnie związane z siłą więzi małżeńskiej (Trzebińska, Jakubiak, Kołakowski, Struś, 2015). Podłużne badania wykazały, że - zarówno dla młodych mężów, jak i dla żon - narcyzm kobiet i mężczyzn związany był ze spadkiem satysfakcji z małżeństwa i wzrostem problemów małżeńskich (Lavner, Lamkin, Miller, Campbell, Karney, 2016). Ponadto, badania obejmujące swym zasięgiem 53 kraje (wszystkie regiony świata), potwierdziły, że narcyzm jest związany z krótkotrwałą chęcią pozostania w związku (Schmitt i in., 2017). Stwierdzono ponadto iż, narcyzm wiąże się z reakcjami w sytuacjach trudnych dla związku (z akomodacją), a związek ten jest mediowany przez oddanie. Narcyzm był ujemnie związany z postrzeganiem u partnera jak i własną akomodacją, a zależność ta była mediowana przez oddanie związkowi: narcyzm pozostawał w ujemnej korelacji z oddaniem związkowi (Campbell, Foster, 2002).

Innym zjawiskiem związanym z narcyzmem w kontekście funkcjonowania w bliskiej relacji jest perwersja narcystyczna. Perwersja narcystyczna (molestowanie moralne) w początkowej fazie nadużyć jest ukryta, a z czasem przybiera jawną postać (Hirigoyen, 2012). Gulla (2020) potwierdza, że osoby narcystyczne częściej sięgają po agresję pośrednią. Perwersja narcystyczna jest to złożony proces przemocy psychiczno-emocjonalnej, do którego może dochodzić w bliskim związku (Sabaj, 2017). W perwersji narcystycznej wyróżnia się dwie fazy, mogące trwać wiele lat (Hirigoyen, 2012). Pierwsza faza perwersyjnego uwiedzenia polega na tym, że agresor niejako „wabi” swoją ofiarę poprzez wzmocnienie i docenienie jej. Osoba perwersyjna fascynuje i przyciąga potencjalnego partnera, ponieważ przejawia cechy, które sprawiają, że manipulacja i wykorzystanie drugiej osoby jest łatwiejsze. Perwersyjne jednostki zazwyczaj wybierają osoby witalne, inteligentne,

odnoszące sukcesy (zazwyczaj większe niż sam agresor), sumienne, jednak również z tendencją do obwiniania się. Poprzez ciągle zadawanie drobnych psychicznych zranień ofiara traci stabilizację i wiarę we własne możliwości, staje się uległa wobec agresora i przyzwala na nadużycia oraz uzależnia się od niego. Te permanentne zranienia emocjonalne są zadawane zachowaniem, brakiem pewnych oczekiwanych zachowań, słowem, postawą i „czymś” ukrytym między słowami. W tym procesie ofiara nie jest w pełni świadoma nadużyć, jednak czuje, że coś jest nie tak i przejawia pewien opór, jednak dzięki odpowiednim taktykom agresora i pośrednim działaniom - ofiara ma poczucie winy i popada w stan zwątpienia czy jej działania są właściwe. Co więcej, stopniowo staje się odrętwiała i traci zdolność do reagowania (Hirigoyen, 2012).

Kiedy strategia perwersyjna wychodzi na jaw to ofiara staje się niebezpieczna dla oprawcy, który wtedy już otwarcie, bezwzględnie i mocno rani partnera. Jest to druga faza – otwartej przemocy. W fazie tej ofiara agresor szybko i łatwo może wyprowadzić osobę z równowagi, jednocześnie sam zachowując spokój. Wtedy osoba narcystycznie perwersyjna odwraca sytuację na swoją korzyść kreując się na ofiarę, jednocześnie oskarżając prawdziwą pokrzywdzoną osobę. Agresorzy często sami prowokują partnerów do zachowań wymierzonych przeciwko nim by byli uważani za ofiary oraz by zyskali społeczną uwagę i współczucie (Hirigoyen, 2012). Gdy związek się zakończy, oprawca nadal może prześladować swoją ofiarę na odległość.

Komunikacja w molestowaniu moralnym jest bardzo specyficzna, ponieważ ofiara nie jest raniona wprost, a osoba perwersyjna zadaje ból w sposób niezauważalny dla otoczenia, a niekiedy nawet dla samej ofiary (choć ból jest odczuwalny). W komunikacji osoba narcystyczna często sięga po podteksty, przemilczenia, aluzje, niedomówienia, deprecjację, dyskwalifikowanie drugiej osoby i pogardę wobec niej, szyderstwo oraz wykazuje zimną postawę i ton głosu budząc lęk i niepewność (Hirigoyen, 2012). Jak podkreśla Plopa (2016) komunikaty niewerbalne pełnią bardzo istotną funkcję, ponieważ są źródłem informacji o tym, co osoba myśli o sobie, partnerze i ich relacji. Mają znaczenie symboliczne i na metapoziomie ustalają jak wiadomość ma być rozumiana, nawet gdy brakuje słów czy zachowań. Hirigoyen (2012) jest zdania, że komunikacja wprost z agresorem jest niemożliwa, informacje przekazywane są niejasno i nieprecyzyjnie, odmawia się też wyjaśnień. Komunikaty są niespójne treściowo na poziomie werbalnym i niewerbalnym. Dzięki tym zabiegom osoba narcystyczna wzmacnia swoją samoocenę i narzuca dominację, uzależnia od

siebie partnera. Z czasem agresor może odmawiać kontaktu, uznając, że druga osoba nic nie rozumie i nie można z nią rozmawiać, albo jest niegodna rozmowy (Hirigoyen, 2012).

W badaniach empirycznych stwierdza się związek narcyzmu z występowaniem zachowań agresywnych (np. Ryan, Weikel, Sprechin, 2008; Schmitt i in., 2017), co jest zgodne z wynikami obserwacji klinicznych opisane przez Hirigoyen (2012). Narcyzm istotnie i pozytywnie wiąże się z komunikacją deprecjonującą partnera (Dużmańska-Misiarczyk, 2018). Jeśli chodzi o agresję psychiczną, to badania potwierdzają jej współwystępowanie z narcyzmem (Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018).

Osoby narcystyczne mają tendencję do poniżania partnera w celu ochrony własnej samooceny (John, Robins, 1994). Suwalska-Barancewicz i Malina (2018) stwierdziły, że wraz ze wzrostem poziomu samooceny osoby badanej maleje poziom deprecjacji partnera. Jednak stwierdzono brak istotnych zależności między poziomem samooceny a oceną własnych zachowań deprecjonujących (Suwalska-Barancewicz, Malina, 2018). Badania Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan (2018) wskazują, na mediujący efekt agresji psychologicznej między narcyzmem a satysfakcją ze związku. Wyniki wskazują, że im wyższy poziom narcyzmu u mężczyzn, tym większe sprawstwo agresji psychologicznej, która z kolei była negatywnie powiązana z ich własnym zadowoleniem z relacji oraz z ich własną satysfakcją z relacji.

Millon i współpracownicy (2013) twierdzą, że osoby narcystyczne okradają rodzinę z możliwości spędzania wspólnego czasu na rzecz realizacji swoich fantazji o własnej chwale. Osoba narcystyczna rozpatruje poszczególnych członków rodziny pod kątem własnej przydatności, nie bierze pod uwagę ich planów, marzeń, potrzeb itp. Osoby te kochają członków rodziny za coś, a oni by otrzymywać miłość muszą być tacy jak oczekuje osoba narcystyczna. Narcyz nie rozumie tego jak bardzo krzywdzi inne osoby pośrednio – będąc nieautentycznym w relacjach, i bezpośrednio- oczekując od innych uprzywilejowanego traktowania (Millon i in., 2013). Zdolność do odczuwania empatii może być u osób narcystycznych ograniczona, a empatia jest jedną z najważniejszych właściwości zdrowego związku, (Behary, 2014).

Wyniki badań wskazują, że osoby narcystyczne manipulują relacjami społecznymi w celu pozyskiwania pochlebnych, niezagrażających informacji na temat własnej osoby (Rhodewalt, 2005). Można przypuszczać, że jest to spowodowane chęcią uzyskania podziwu, niekoniecznie sympatii, przez co jakość relacji społecznych jest gorsza. Zabiegi mające na

celu umacnianie pozytywnego obrazu własnej osoby wywierają negatywny wpływ na relacje interpersonalne i przyczyniają się do konfliktów (Rhodewalt, 2005).

W badaniach Ye, Lam, Ma, Ng (2016) dowiedziono mediującej roli rozbieżności postrzegania (*perception discrepancy*) między narcyzmem a satysfakcją ze związku. Rozbieżność postrzegania była rozumiana jako rozbieżność między postrzeganym własnym szczęściem a postrzeganym szczęściem partnera w tej samej sytuacji. Rozbieżność postrzegania silnie negatywnie oddziaływała zarówno na satysfakcję ze związku osoby badanej jak i partnera (Ye i in., 2016). Rozbieżność postrzegania pozytywnych wydarzeń mediowała relację między narcyzmem a satysfakcją ze związku partnera, natomiast nie stwierdzono takiej zależności dla negatywnych wydarzeń (Lam, 2012). Ponadto stwierdzono, że osoby narcystyczne przejawiają duże rozbieżności postrzegania w ocenie uczuć własnych i partnera (Lam, 2012). Osoby narcystyczne, ale nie z wysoką samooceną oceniają siebie lepiej niż swoich partnerów ze związku (Campbell, Rudich, Sedikides, 2002).

7. MODELE TEORETYCZNE WYJAŚNIAJĄCE ROLE NARCYZMU W FUNKCJONOWANIU JEDNOSTEK W ZWIĄZKACH ROMANTYCZNYCH

W tym rozdziale przedstawiono dwa modele wyjaśniające funkcjonowanie osób narcystycznych w bliskich relacjach: sprawczy model narcyzmu (*Agency Model of Narcissism*) W. Keitha Campbella, Amy B. Brunell, Eli J. Finkela oraz rozszerzony sprawczy model narcyzmu (*Extended Agency Model of Narcissism*) W. Keitha Campbella i Joshuy Fostera. Model rozszerzony stanowi podłoże teoretyczne własnego projektu badawczego.

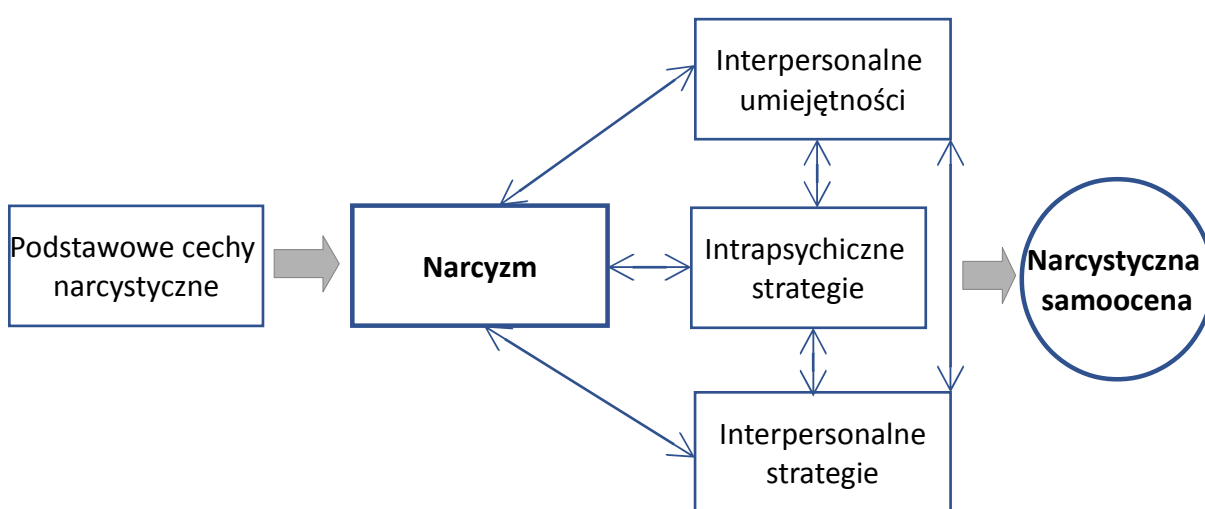
Na podstawie wielu badań i obserwacji Campbell i współpracownicy (2006) opracowali sprawczy model narcyzmu ukazujący rolę narcyzmu w wyjaśnianiu funkcjonowania jednostki w bliskiej relacji romantycznej. Sami autorzy nie precyzują jakiego rodzaju narcyzmu dotyczy ten model, jednakże w badaniach opartych o ten model zajmowano się głównie narcyzmem wielkościowym. W modelu tym przyjmuje się, iż narcyzm ma następujące właściwości:

- u osób narcystycznych dominuje orientacja sprawcza a nie wspólnotowa (Campbell, 1999, za: Campbell i in. 2006; Campbell, Foster, Finkel, 2002), co jest związane z ich strukturą osobowości (Bradlee, Emmons, 1992, za: Campbell i in. 2006);
- osoby narcystyczne są zorientowane na zysk i osiągnięcia (*approach-oriented*) (Campbell, Rose, 2004, za: Campbell i in. 2006);
- samokontrola osób narcystycznych koncentruje się na zdobywaniu poczucia własnej wartości (Campbell, 1999; Raskin i in., 1991 za: Campbell i in. 2006);
- narcyzm jest powiązany z poczuciem uprawnień, istotnym w kontekście samoregulacji interpersonalnej (Campbell, Bonacci, i in., 2004, za: Campbell i in. 2006);
- osoba narcystyczna ma przesadnie wysokie pojęcie o sobie na wielu płaszczyznach życia (Campbell i in., 2006).

Zgodnie z rozszerzonym sprawczym modelem narcyzmu Campbella i Fostera (2007), opracowanym na podstawie *Agency Model of Narcissism* Campbella, Brunell, Finkela (2006), narcyzm jest rozumiany jako system (rys. 4). Każda zmienna systemu oddziałuje na inne zmienne, co oznacza, że zmienne wzajemnie się wzmacniają. Aktywacja jednej ze składowych modelu prowadzi do aktywacji innych składowych. System ten ma służyć

pomnażaniu pozytywnych emocji służących samoocenie (Campbell Foster, 2007). Na system ten składają się następujące zmienne:

- a) podstawowe cechy osobowości narcystycznej (np. poczucie uprzywilejowania, pragnienie poczucia własnej wartości);
- b) interpersonalne umiejętności (np. pewność siebie, charyzma, ekstrawersja);
- c) intrapsychiczne strategie samoregulacji (np. fantazje o sile, zawyżone poglądy na temat swojej inteligencji, atrakcyjności);
- d) strategie interpersonalne (np. poczucie bycia lepszym niż większość ludzi, traktowanie partnerów jak zdobytych „trofeów”).

Rysunek 4. Rozszerzony sprawczy model narcyzmu (Campbell, Foster, 2007, s.23).

Autorzy uważają, że narcyzm obejmuje trzy główne charakterystyki – zawyżony i pozytywny obraz siebie, względny brak zainteresowania bliskimi, ciepłymi i intymnymi relacjami oraz stosowanie strategii samoregulacji (Campbell i in., 2006; Campbell i Foster, 2007).

Problemy z zawyżoną samooceną osoby narcystycznej polegają na występowaniu niespójności między rzeczywistymi wymaganiami środowiska a potrzebami i możliwościami jednostki. W konsekwencji wiara jednostki narcystycznej we własne możliwości wymaga ciągłego wsparcia i wzmocnienia. Samowzmacnianie staje się więc centralnym procesem zarówno intrapsychicznym jak i interpersonalnym. W związku z tym, osoby narcystyczne

poświęcają czas szukając możliwości wzmocnienia self. Przejawami procesu intrapsychnicznego wzmocnienia są np. fantazje o sile i władzy, przypisywanie sobie sukcesów, a upatrywanie przyczyn porażek w zewnętrznych okolicznościach. Natomiast przejawami procesu interpersonalnego wzmocnienia są np. przejawianie braku zainteresowania ciepłymi i bliskimi relacjami, mniejsze poczucie winy, chęć dominowania, zwracanie na siebie uwagi. Osoby narcystyczne są mistrzami w używaniu społecznego środowiska do tego, by zachować swoje poczucie statusu i samoocenę (Campbell i in., 2006). W związku z tym karzą osoby, które zagrażają ich koncepcji siebie, co może przejawiać się w agresji związanej z ochroną ego (Bushman, Baumeister, 1998) i ze społecznym odrzuceniem (Twenge, Campbell, 2003, za: Campbell i in., 2006).

Osoby narcystyczne poszukują podziwu u innych i są bardzo wrażliwe na krytykę. Nie są troskliwe ani empatyczne wobec bliskich i z łatwością ich wykorzystują. Klinicyści zgłaszają, że związki w jakie wchodzi jednostki narcystyczne, są płytkie i przejściowe, pozbawione zaangażowania (Masterson, 1988, Campbell, Foster, 2002). Mają tendencję do idealizowania bliskości z innymi, ale przez krótki czas. Osoby narcystyczne często początkowo idealizują partnera, jednak ta zawyżona ocena szybko się kończy, ponieważ osoby znajdują innego, lepszego partnera. Wynika to z tego, że realistyczne spojrzenie na partnera jest niepożądane lub też osoba wysoce narcystyczna zaczyna doświadczać prawdziwego zaangażowania i intymności, która może być postrzegana jako zagrażająca (Campbell, Foster, 2002).

U osób narcystycznych dominuje skupienie na sobie (Emmons, 1987, za: Campbell, Foster, 2002), potrzeba władzy (Carroll, 1987, za: Campbell, Foster, 2002), brakuje empatii (Watson, Grisham, Trotter, Biderman, 1984, za: Campbell, Foster, 2002), występuje niska ugodowość (Rhodewalt, Morf, 1995), mała intymność (Carroll, 1987, za: Campbell, Foster, 2002) i niska wspólnotowość (Bradlee, Emmons, 1992, za: Campbell, Foster, 2002). Osoby narcystyczne preferują nieintymne, płytkie relacje, często traktują swoich partnerów jak zdobycz, pewnego rodzaju trofeum. Jeśli osoby te szukają relacji, to często robią to dlatego, ponieważ partnerzy mogą dostarczać im podziwu, wzmocniać samoocenę i status, ale partnerzy ci nie mogą wymagać troski, intymności czy zaangażowania (Campbell, Foster, 2002). Kluczową charakterystyką narcyzmu jest względny brak zainteresowania bliskimi, intymnymi i ciepłymi relacjami (Campbell i in., 2006).

8. PROBLEM PRACY

Przedmiotem zainteresowania rozprawy jest funkcjonowanie osób narcystycznych w związkach romantycznych. Funkcjonowanie rozumiane jest jako procesy relacyjne, dzięki którym osoby będące w relacji romantycznej realizują swoje zadania rozwojowe i zaspakajają własne potrzeby (Patterson, 2002). W tym projekcie wskaźnikami funkcjonowania są: akomodacja, kapitalizacja i deprecjacja. Dotychczasowe wyniki badań jednoznacznie wskazują, że specyfika i jakość funkcjonowania bliskich związków, w tym związków romantycznych, mają istotny wpływ na wyższą jakość życia i satysfakcję (Doroszewicz, 2008; Dush, Amato, 2005; Malina, Suwalska-Barancewicz, 2017; Perlman, 2007), lepszy stan zdrowia fizycznego (Hetherington, 2003; Myers, 2004) i psychicznego (Hetherington, 2003; Whitton, Kuryluk, 2012), odczuwane wsparcie (Dehle, Landers, 2005; Popiołek, 2005; Sęk, 1986) oraz na wysokie poczucie własnej godności partnerów (Brudek, 2015; Brudek, Steuden, 2017). Badanie związków romantycznych jest zatem bardzo ważne ze względu na znaczącą rolę, jaką odgrywają w życiu jednostki.

Badania nad funkcjonowaniem związków koncentrują się przede wszystkim na dwóch obszarach (Łopuszańska, 2022): na określeniu znaczenia związków interpersonalnych dla jakości życia osób (np. Doroszewicz, 2008; Plopa, 2003) oraz na identyfikacji czynników wyjaśniających funkcjonowanie relacji (np. Braun-Gałkowska, 1980, 1992; Janicka, Szymczak, 2017; Rostowski, Rostowska, 2014). Prezentowany projekt wpisuje się w drugi obszar badań. Funkcjonowanie w relacji mogą wyjaśniać różne czynniki np. biologiczne (Buss, 1990; Kornaszewska-Polak, 2020), podmiotowe (Nofle, Shaver, 2005; Rawicka, Rzepa, 2017), środowiskowe (Hazan, Shaver, 1994a, Plopa, Lorecka, 2019; Rostowski, 2012) oraz kulturowe (Doroszewicz, 2008; Gerrig, Zimbardo, 2009; Romanowicz 2021). Szczególną rolę pełnią psychiczne właściwości jednostki (White i in., 2004). Do nich należy nasilenie cechy narcyzmu (Campbell i in. 2002). Narcyzm wiąże się z funkcjonowaniem jednostki na wielu płaszczyznach życia, w tym również tej, która odnosi się do relacji romantycznych (Campbell i in. 2002; Campbell, Foster, 2002; 2007; Millon i in. 2013). Zagadnienie znaczenia narcyzmu dla psychospołecznego funkcjonowania osoby od dawna przyciąga uwagę badaczy. Początki badań nad tym zagadnieniem sięgają roku 1887 i związane są z osobą Bineta. Od tamtego czasu rozumienie narcyzmu dynamicznie ewaluowało i po dziś dzień wciąż wzbogacane jest o nowe aspekty (Czarna, 2008). W ostatnich latach obserwuje się istotny wzrost

zainteresowania uczonych tym zjawiskiem (Hermann i in., 2018; Maciantowicz, 2019). Częstsze podejmowanie badań w tym obszarze może być związane ze spostrzeganym przez badaczy wzrostem przejawiania cech narcystycznych w społeczeństwie (Giddens, 2001; Lasch, 2015; Maciantowicz, 2019; Twenge, Campbell, 2009). Zdaniem Campbellella i Fostera (2002) istnieje znaczący rozdźwięk między ilością badań klinicznych dotyczących osób narcystycznych a ilością badań naukowych opisujących funkcjonowanie tych osób w bliskich związkach. Ponadto, mało jest badań dotyczących jednoczesnego ujęcia dwóch rodzajów narcyzmu (wielkościowego i wrażliwego). Wskazuje to na występowanie pewnej luki w badaniach i wiedzy na temat funkcjonowania osób ze względu na nasilenie cechy narcyzmu. Skłania to do podjęcia działań mających na celu wypełnienie tej luki. Badanie własne wpisuje się w ten obszar zagadnień, bowiem jego celem jest określenie znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania związków romantycznych. Problematyka podjęta w tym opracowaniu mieści się w obszarze psychologii bliskich związków, łącząc się z problematyką z obszaru psychologii osobowości.

Celem prezentowanego badania jest zatem analiza znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania osób w związkach romantycznych. W literaturze wyodrębnia się różne typy narcyzmu, które w odmienny sposób przejawiają się w funkcjonowaniu jednostki (np. Altmann, 2017; Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). W niniejszym projekcie doktorskim uwzględniono dwa typy narcyzmu – narcyzm wielkościowy i narcyzm wrażliwy – mające podobne podłoże, ale jednocześnie różne sposoby manifestacji (Czarna, 2008; Miller i in., 2011; Wink, 1991). Narcyzm wyniosły cechuje się ekstrawersją, ekshibicjonizmem, agresywnością i pewnością siebie. Natomiast narcyzm wrażliwy związany jest ze wstydem, introwersją, lękiem, nieśmiałością, nadwrażliwością na zranienia, niepewnością siebie, depresyjnością, zmniejszonym poczuciem własnej wartości. Wyniki wielu badań (np. Balzen, Desiree'A, Millward, Corretti, Ackerman, 2022; Maciantowicz, 2019, Maciantowicz, Zajenkowski, 2021), w których uwzględniono te dwa rodzaje narcyzmu, dostarczają przekonujących dowodów na to, że często każdy z wyodrębnionych typów narcyzmu wykazuje odmienny wzorzec zależności z analizowanymi zmiennymi. Istnieją zatem obok założeń teoretycznych podstawy empiryczne, aby sądzić, że oba rodzaje narcyzmu mogą w inny sposób wiązać się z funkcjonowaniem osoby w bliskiej relacji oraz relacji jako takiej.

Ważnym czynnikiem postępu w badaniach relacji było zrozumienie, iż relacja posiada również właściwości, które nie są związane z interakcjami lub zachowaniem jednostek, ale z właściwościami osoby, a zatem dostrzeżono konieczność uwzględnienia dodatkowych zasad wyjaśniania funkcjonowania relacji. Hinde, Finkenauer, Auhagen (2001) twierdzą, iż procesy relacyjne powstają w umysłach jednostek. Uczestnicy relacji posiadają swoje własne idiosynkratyczne obrazy (*views*) relacji jako całości oraz jej części wspólnej. Relacja pozostaje pod wpływem, jak i wywiera wpływ na samoświadomość (*self-concept*) uczestników relacji. Zatem oddziaływania samoświadomości mogą być zasadnicze dla zrozumienia właściwości i dynamiki relacji. Uwzględnianie w analizach autopercepcji może pomóc w integracji różnych, ale niekoniecznie sprzecznych czy też nie pasujących, wyjaśnień dla tego samego fenomenu relacyjnego. Badacze ci uważają, że relacje mające zasadnicze znaczenie w życiu większości ludzi wymagają badania w specyficzny dla nich sposób.

Pomimo tego, że funkcjonowanie intymnego związku oparte jest na zachowaniach obu partnerów, często jednak kluczową rolę pełni nie samo zachowanie partnera, ale percepcja tego zachowania (Sadikaj i in. 2017). To samo zachowanie partnera może mieć dla osoby inne znaczenie w zależności od kontekstu, sytuacji, wcześniejszych doświadczeń, emocji itp. Na zjawisko percepcji społecznej, czyli rozumienia, kategoryzacji (Gerrig, Zimbardo, 2009) i interpretacji zachowania wpływa również emocjonalna bliskość osoby, która jest postrzegana tzn. jak bardzo znana i ważna jest druga jednostka w życiu osoby postrzegającej (Campbell i in., 2000; Sedikides i in., 1998). Sadikaj i współpracownicy (2017) zauważyli, że osoby z wyższym poziomem zmienności percepcji zachowania partnera przeceniali negatywny afekt partnera i silniej przyjmowali, że afekt partnera jest podobny do ich własnego negatywnego afektu. Narcyzm jest cechą, która także silnie oddziałuje na postrzeganie innych (Campbell i in. 2002; Campbell, Foster, 2002, 2007). Osoby o narcystycznych tendencjach, ale te, które nie wykazują wysokiej samooceny, oceniają siebie bardziej korzystnie niż swoich partnerów ze związku (Campbell i in., 2002). W badaniach Ye i współpracowników (2016) stwierdzono mediującą rolę rozbieżności postrzegania w relacji między narcyzmem a satysfakcją ze związku. Rozbieżność postrzegania była rozumiana jako rozbieżność między postrzeganym własnym szczęściem a postrzeganym szczęściem partnera w tej samej sytuacji. Rozbieżność postrzegania silnie negatywnie oddziaływała na satysfakcję ze związku obu partnerów (Ye i in., 2016). Rozbieżność postrzegania pozytywnych wydarzeń mediowała także relację między narcyzmem a satysfakcją ze związku partnera (Lam, 2012).

Stwierdzono ponadto, że osoby narcystyczne przejawiają duże rozbieżności postrzegania w przypadku dokonywania oceny uczuć własnych i partnera (Lam, 2012). Przytoczone wyniki badań wskazujące na rozbieżności między postrzeganiem siebie i postrzeganiem partnera w relacji, sugerują zasadność badania zachowania nie tylko jednostki, ale także postrzeganego zachowania partnera. Badanie zachowania własnego i postrzeganego zachowania partnera daje możliwość lepszego rozumienia analizowanych zależności, ponieważ poruszane aspekty funkcjonowania (kapitalizacja, akomodacja, deprecjacja) zachodzą w kontekście diady, a nie tylko jednostki. Ponadto, umożliwia to określenie czy typ narcyzmu ma znaczenie dla percepcji zachowań partnera. W związku z tym w projekcie uwzględniono zarówno samopis osoby badanej (dotyczący jej własnego zachowania), jak i postrzegane przez osobę badaną zachowanie partnera relacji.

Tworzenie bliskich relacji intymnych, założenie rodziny, nauczenia się zgodnego życia z partnerem i ustabilizowanie związku przypada na okres wczesnej dorosłości (Erikson, 1968, 1982; Havighurst, 1981). Pozwala to spodziewać się, iż osoby w tym okresie życia będą realizować zadania rozwojowe angażując się w bliskie związki romantyczne przygotowujące ich do podjęcia roli męża lub żony. W badaniu własnym przyjęto zatem, iż ten okres w życiu człowieka, kiedy nawiązywanie i stabilizowanie relacji romantycznych jest ważnym zadaniem rozwojowym, będzie najodpowiedniejszym do określenia znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania w związkach romantycznych. Zastosowano zatem, jako kryterium doboru do grupy badanej, wiek między 22 a 40 rokiem życia. Na ten czas przypada okres wczesnej dorosłości (Gurba, 2012). Uważa się, że to właśnie początkowe etapy budowania związku ogrywają kluczowe znaczenie dla funkcjonowania relacji na późniejszych etapach (Braun-Galkowska, 1985; Fletcher, Simpson, Thomas, 2000). Do badań zaklasyfikowano osoby będące w związku przez okres co najmniej jednego roku. Według wyników badań przeprowadzonych przez Wojciszke (2013), okres stażu związku trwający nie krócej niż jeden rok wskazuje na zakończenie fazy zakochania i wejście związku w kolejne, poważniejsze etapy budowania relacji. Zgodnie ze stanowiskiem Campbella i Fostera (2002) uwzględnienie narcyzmu w kontekście modelu inwestycyjnego (Rusbult, 1980, 1983) może mieć zastosowanie tylko dla związków nieformalnych, ponieważ związki małżeńskie mają inne charakterystyki. Campbell i Foster (2002) wskazują na trzy istotne aspekty: 1) samoocena osób narcystycznych może być budowana i wzmacniana przez zaangażowanie w życie

małżeńskie i rodzinne; 2) osoby wysoce narcystyczne są mniej skłonne do zawierania małżeństw, co może być związane z mniejszą siłą związku między narcyzmem a zaangażowaniem; 3) przypuszcza się, że osoby narcystyczne, które zdecydowały się na małżeństwo, są bardziej zaangażowane w związek. Przypuszczenia te potwierdzają inne badania, w których stwierdzono, że style miłości Eros, Agape i Pragma (charakteryzujące się miłością skłoną do poświęceń, troski, namiętności oraz miłością opartą na ocenie korzyści z partnera) są najlepiej wyjaśniane przez połączenie narcyzmu wspólnotowego oraz strategii samowzmocnienia (Dinić, Jovanović, 2021). W świetle powyższych rozważań, w projekcie na etapie doboru osób do grupy badanej przyjęto kryterium pozostawania w momencie badania w niesformalizowanym związku heteroseksualnym (pary randkujące, narzeczeńskie, kohabitujące).

Na rysunku 5 przedstawiono model koncepcyjny zależności między zmiennymi przyjętymi we własnym projekcie badawczym. Model ten opracowano w oparciu o rozszerzony sprawczy model narcyzmu Campbella i Fostera (2007) oraz inwestycyjny model oddania Rusbult (1980, 1983). Campbell i Foster (2007) twierdzą, że „narcyzm jest cechą self, która ma istotne implikacje dla myślenia, czucia i zachowania” (s.115). Oznacza to, że narcyzm jest właściwością oddziałującą na procesy poznawcze oraz funkcjonowanie społeczno-emocjonalne jednostki (Campbell, Foster, 2007). Autorzy ci ujmują narcyzm jako jest system, w skład którego wchodzi cechy kluczowe osobowości narcystycznej, interpersonalne umiejętności, intrapsychiczne strategie samoregulacji oraz strategie interpersonalne. Wszystkie te elementy są ze sobą w interakcji, której celem jest pomnażanie pozytywnych emocji służących samoocenie. Strategie samoregulacji stanowią mechanizm łączący narcyzm z relacjami interpersonalnymi. Osoby narcystyczne używają relacji interpersonalnych by służyły ich self (Campbell, Foster, 2007). Campbell i Foster (2002) podejmując próbę wyjaśnienia znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania jednostki w związku romantycznym, odwołali się do inwestycyjnego modelu oddania, w którym kluczową rolę odgrywa kwestia oddania (Rusbult, 1980, 1983). Analogicznie, w projekcie własnym także uwzględniono rolę oddania, jako mediatora zależności między narcyzmem a funkcjonowaniem relacji (akomodacja, kapitalizacja emocji, deprecjacja).

Kobiety i mężczyźni różnią się od siebie pod wieloma względami, na przykład zdolnościami poznawczymi, zachowaniami społecznymi, seksualnymi, budową anatomiczną

czy też nasileniem niektórych cech osobowości (Czarnecka, 2003; Baron-Cohen, 2005; Sabiniewicz, Głąbiński, 2015). Szczególnie znaczące różnice zauważa się w obszarze funkcjonowania w bliskich związkach (np. Higgins i in., 2011; Kaczuba, Janicka, 2018; Mandal, 2012; Nomejko, Dolińska-Zygmunt, Mucha, 2017). Płeć uznawana jest także za istotny czynnik kształtujący ekspresję narcyzmu (Philipson, 1985). W związku z tym przyjęto, że płeć może mieć znaczenie dla analizowanych zależności i poddano analizie jej rolę w wyjaśnianiu badanych zależności.

Celem projektu własnego jest zbadanie znaczenia ujmowanego jako cecha narcyzmu wielkościowego i wrażliwego w wyjaśnianiu funkcjonowania w relacji obejmującego akomodację, kapitalizację emocji oraz deprecjację własną i postrzeganą u partnera. W badaniu własnym przyjęto ponadto cel, jakim jest zidentyfikowanie profili na podstawie samooceny, narcyzmu wielkościowego i narcyzmu wrażliwego oraz zbadanie czy przynależność do profili różnicuje nasilenie akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji własnej i postrzeganej u partnera. Kolejnym celem projektu jest zbadanie mediującej roli oddania w analizowanej zależności między tymi dwoma typami narcyzmu a uwzględnionym aspektami funkcjonowania w związku. Celem projektu jest ponadto zbadanie roli płci jako moderatora analizowanych zależności.

W projekcie postawiono następujące pytania badawcze:

Pytanie 1. Jaki jest związek między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a akomodacją (własną/ postrzeganą u partnera).

Pytanie 2. Jaki jest związek między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a strategiami reakcji na próby kapitalizacji (własnymi/ postrzeganymi u partnera).

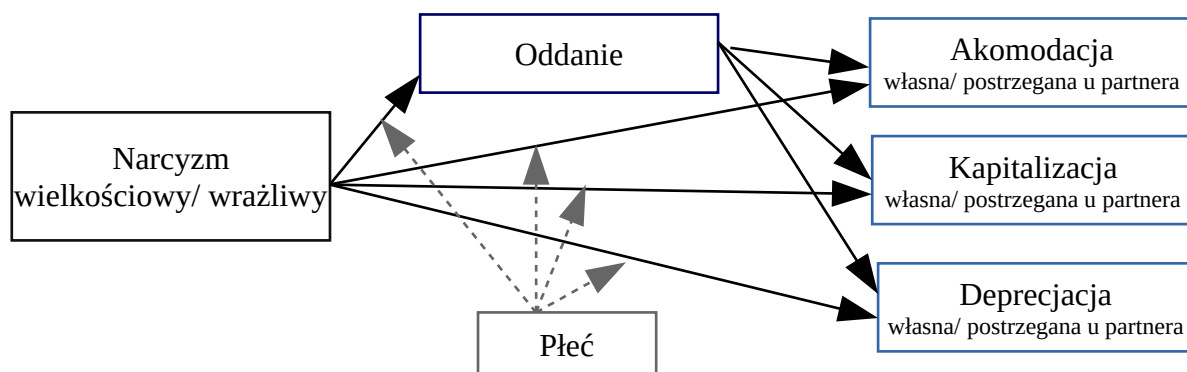
Pytanie 3. Jaki jest związek między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a deprecjacją (własną/ postrzeganą u partnera).

Pytanie 4. Czy oddanie na rzecz związku mediuje powyższe zależności.

Pytanie 5. Czy płeć moderuje zależność między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a oddaniem oraz między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a analizowanymi wskaźnikami funkcjonowania w bliskim związku.

Pytanie 6.1 Czy istnieją profile osób uwzględniające narcyzm wielkościowy, wrażliwy i samoocenę.

Pytanie 6.2 Czy przynależność do wyróżnionych profili różnicuje nasilenie akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji własnej i postrzeganej u partnera.

Rysunek 5. Model koncepcyjny zależności między zmiennymi uwzględnionymi w projekcie.

Poniżej przedstawiono uzasadnienie hipotez stanowiących przewidywaną odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze, czyli pytanie o to jaka jest zależność między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a akomodacją (własną/ postrzeganą u partnera).

Według rozszerzonego sprawczego modelu narcyzmu Campbella i Fostera (2007) na system narcyzmu składają się podstawowe cechy osobowości, a jedną z nich jest poczucie uprzywilejowania. W modelu spektrum narcyzmu (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017) wskazuje się, że wspólną podstawą narcyzmu wielkościowego i narcyzmu wrażliwego jest poczucie uprzywilejowania i roszczeniowe poczucie własnej wartości. Cechy te wiążą się z wymaganiem od innych szczególnych uprawnień i przywilejów. Akomodacja natomiast wymaga transformacji pierwotnych motywacji (Rusbult, Van Lange, 2004) i zrezygnowania z własnych dążeń do odwetu oraz zrozumienia, że najważniejsze jest dobro relacji, a nie jednostki (Rusbult i in., 1991). Osoby mogą czuć się urażone w sytuacjach, gdy rezygnują z własnych interesów (Rusbult i in., 2006). Poczucie bycia uprzywilejowanym może powodować domaganie się „ukarania” czy rewanżu na partnerze za jego niewłaściwe zachowanie (Krizan, Herlache, 2017), co może nie sprzyjać reakcjom służącym akomodacji. Według modelu spektrum narcyzmu (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017) osoby z wysokim nasileniem narcyzmu wrażliwego mają tendencje do odczuwania silnego gniewu, wrogości i wstydu (nazwane jest to narcystyczną furją; *narcissistic fury*), co prowadzi do szukania

zemsty i odwetu. Może to wskazywać na istnienie różnych mechanizmów wyjaśniających podejrzewany związek narcyzmu z mniejszą tendencją do akomodacji w sytuacjach konfliktowych w relacji.

Zgodnie z modelem narcyzmu Campbella i Fostera (2007) w skład systemu narcyzmu wchodzi również strategie samoregulacji. Taką strategią są m.in. fantazje o sile. Fantazje te mogą przyczyniać się do poczucia bycia ważnym i łączyć się ze strategiami interpersonalnymi, w których dominuje poczucie bycia lepszym od innych. Może to prowadzić do przekonania, że osoba jest lepsza i silniejsza pod względem psychicznym od partnera, więc w jej odczuciu słuszną reakcją na zachowania trudne w relacji jest reakcja pokazująca dominację i niesprzyjająca zachowaniom akomodacyjnym. Ponadto, reakcje konstruktywne sprzyjające akomodacji mogą być niekiedy postrzegane jako poniżenie siebie (Rusbult i in., 1991), co nie służy wzmocnieniu samooceny, kluczowej dla osób narcystycznych.

Według badaczy (Campbell i in., 2006; Campbell, Foster, 2007) fundamentalną charakterystyką narcyzmu jest względny brak zainteresowania bliskimi intymnymi relacjami, tworzone przez nich relacje są płytkie, przejściowe i pozbawione zaangażowania (Masterson, 1988, Campbell, Foster, 2002). W świetle modelu narcyzmu, stanowi to przejaw procesu interpersonalnego wzmocnienia (Campbell, Foster, 2007). Kiedy osoba narcystyczna zaczyna doświadczać prawdziwego zaangażowania i intymności, wówczas zaczyna postrzegać relację jako jej zagrażającą (Campbell, Foster, 2002). Osoby wysoko narcystyczne nie są empatyczne wobec bliskich i często ich wykorzystują (Behary, 2017; Campbell, Foster, 2002). Szeroko zakrojone badania obejmujące swym zasięgiem grupę badanych osób z 53 krajów, wykazały, że narcyzm pozytywnie koreluje z krótkotrwałym zainteresowaniem byciem w związku (Schmitt i in., 2017). Do przejawiania w związku zachowań służących akomodacji potrzebna jest umiejętność dostrzeżenia drugiej osoby, chęci wejścia z nią w autentyczną, głęboką i bliską relację, co dla osoby narcystycznej stanowi trudność. Z drugiej strony istnieją przesłanki mówiące o braku związku między narcyzmem wielkościowym a akomodacją (zgodnie z niektórymi dostępnymi ustaleniami naukowymi). Brewer i współpracownicy (2018) w badaniach nad akomodacją stwierdzili, że narcyzm wielkościowy nie wpływa na skłonność do reagowania wobec partnera w sposób konstruktywny lub destruktywny. Rozbieżności w wynikach badań sugerują potrzebę pogłębienia badań w tym obszarze.

Narcyzm wrażliwy i wielkościowy są związane z zaborczymi stylami miłości (Miller i in., 2013). Style miłości (Lee, 1973) oparte na podejściu do związku tak jak do zabawy oraz zaborczość wobec partnera wiążą się z narcystyczną wrażliwością oraz rywalizacją (Dinić, Jovanović, 2021). Stwarza to przesłanki do przewidywań, że osoby bardziej narcystyczne będą w związku romantycznym mniej skłonne do poświęceń, bardziej nastawione na zaspokojenie swoich potrzeb i na zabawę, skłonne do odgrywania się na partnerze, skupiające się na chęci odwetu (Krizan, Herlache, 2017). W rezultacie mogą przejawiać zachowania niesprzyjające akomodacji.

Na to czy zajdzie proces akomodacji wpływ mają m.in. także dyspozycje interpersonalne (Rusbult i in., 1996) (rys. 2). Za interpersonalne dyspozycje uznaje się m.in. umiejętność przyjmowania perspektywy drugiej osoby (Rusbult i in., 1991, 1996). Stwierdzono, że osoby narcystyczne mają problem z empatią (Campbell, Foster, 2002), która wyraża zdolność do współodczuwania i wiąże się z umiejętnością przyjęcia perspektywy innej osoby. Gdy osoba narcystyczna dostrzega jedynie swoje racje, trudno jest jej podjąć kompromis czy dialog z partnerem, bowiem dialog taki wymaga przyznania się do błędów, dokonania wyrzeczeń czy podjęcia wysiłków związanych z pracą nad związkiem. Wszystko to konfrontuje osobę narcystyczną z tym, że nie jest idealna.

W świetle powyższych rozważań teoretycznych oraz wyników badań, oczekuje się, iż:

H1.1 Narcyzm wielkościowy jest w ujemnym związku z zachowaniami akomodacyjnymi osoby badanej.

H1.2 Narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku z zachowaniami akomodacyjnymi osoby badanej.

Poczucie posiadania szczególnych uprawnień (Campbell i in., 2006) i poczucie uprzywilejowania charakterystyczne dla obu typów narcyzmu (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017) mogą wiązać się z tolerancją dla własnych zachowań destruktywnych w związku. Cecha ta może w konsekwencji prowadzić do domagania się od partnera zachowania akomodacyjnego w sytuacji, gdy osoba narcystyczna zachowuje się w sposób potencjalnie destrukcyjny dla relacji.

Z drugiej jednak strony możliwe jest, że duże nasilenie cech narcystycznych u danej osoby nie sprzyja zachowaniom akomodacyjnym partnera ze względu na specyfikę związków osób

narcystycznych. Związki te na początku są ekscytujące, pełne uniesień, z czasem natomiast stają się burzliwe, ponieważ brak w nich oddania i intymności. Pojawiają się wtedy negatywne zachowania osób narcystycznych takie jak np. agresja, manipulacja, niewierność (Campbell, Foster, 2007). Relacje osób narcystycznych kończą się szybko i powodują wiele negatywnych doświadczeń u partnerów związku (Foster, Shrira, Campbell, 2003, za: Campbell, Foster, 2007). Podejrzewa się, że badana grupa osób jest na etapie budowania relacji, charakteryzującym się przemijaniem uniesienia i silnych pozytywnych emocji, a równocześnie zaczyna pojawiać się bardziej realistyczny obraz partnera (Wojciszke, 2013). W tym kontekście można przypuszczać, że osoby narcystyczne w grupie badanej znajdują się w fazie budowania relacji, w której początkowe podekscytowanie nowym partnerem zaczyna ustępować, a percepcja partnera staje się bardziej obiektywna, co umożliwia dostrzeżenie jego wad. W tym okresie pojawia się więcej trudnych zachowań w relacji (Campbell, Foster, 2007), a więc i sytuacji, w których potencjalnie może zaistnieć proces akomodacji. Sytuacje te dla osób z tendencją do narcyzmu wrażliwego mogą powodować wzrost poczucia zagrożenia, a więc i postrzeganie partnera jako bardziej zagrażającego (Dickinson, Pincus, 2003; Wink, 1991). Ponadto osoby cechujące się narcyzmem wrażliwym mają wysoki poziom wrażliwości na zranienia (Hendin, Cheek, 1997), zatem mogą postrzegać trudne sytuacje i reakcje partnerów jako bardziej dla nich dotkliwe. Natomiast ego osób z wysokim nasileniem narcyzmu wielkościowego jest zagrożone w sytuacji, kiedy intymna relacja się psuje (zachowanie partnera potencjalnie destrukcyjne dla związku) (Campbell, Foster, 2007). Może to powodować z jednej strony nie dostrzeganie tych zachowań partnera w celu ochrony pozytywnego obrazu relacji, a z drugiej strony wielkościowość i poczucie posiadania szczególnych uprawnień (Altman, 2017) mogą sprawiać, że osoba narcystyczna mocno nadwyręża zaufanie partnera w związku powodując wiele wiele konfliktów interpersonalnych i trudnych sytuacji (Back i in., 2013; Campbell, Campbell, 2009), wtedy też partner reaguje w sposób niekorzystny dla związku i nie dochodzi do akomodacji. Powyższe rozważania sugerują, że osoba narcystyczna może postrzegać zachowania partnera, jako mniej akomodacyjne.

W badaniach przeprowadzonych przez Sadikaj i współpracowników (2017) stwierdzono, że osoby narcystyczne mają skłonność do upodabniania negatywnego afektu partnera do własnego negatywnego afektu. Oznacza to, że przeceniają negatywne emocje partnera i bardziej niż inni zakładają, że te emocje są podobne do ich własnych negatywnych emocji.

Wyniki tych badań sugerują, że w trudnych dla związku sytuacjach osoby wysoko narcystyczne mogą w bardziej negatywny sposób postrzegać emocje partnerów, a więc również związane z nimi ich zachowania, które mogą być postrzegane jako niesprzyjające akomodacji.

W świetle powyższych rozważań teoretycznych oraz wyników badań, oczekuje się, iż:

H1.3 Narcyzm wielkościowy jest w ujemnym związku z postrzeganymi zachowaniami akomodacyjnymi partnera.

H1.4 Narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku z postrzeganymi zachowaniami akomodacyjnymi partnera.

Poniżej przedstawiono uzasadnienie dla hipotez, stanowiących przewidywaną odpowiedź na drugie pytanie badawcze o to jaka jest zależność między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a strategiami reakcji na próby kapitalizacji (własnymi/ postrzeganymi u partnera). Jak twierdzą Peters, Reis, Gable (2018) cecha narcyzmu może osłabić potencjalne korzyści płynące z dzielenia się pozytywnymi doświadczeniami. Według przyjętego rozszerzonego sprawczego modelu narcyzmu na system narcyzmu składają się m.in. a) podstawowe cechy osobowości, wśród których znaczące jest pragnienie wysokiej samooceny oraz b) intrapsychiczne strategie samoregulacji, gdzie znaczenie mają nieobiektywne poglądy przeceniające siebie (Campbell, Foster, 2007). Te właściwości mogą pomnażać pozytywne emocje i być znaczące dla wzrostu samooceny. Ponadto, mogą powodować, że w momencie, gdy partner informuje osobę narcystyczną o doświadczonym sukcesie, osoba ta może odczuwać zagrożenie, ponieważ może czuć się gorsza w efekcie porównań z partnerem (Gabriel i in., 1994, za: Campbell, Foster, 2002). Umniejszanie wartości dokonania partnera, nie reagowanie czy też wskazywanie negatywnych aspektów wydarzenia, może tłumić pozytywny wpływ sukcesu lub nawet odwracać wartość wydarzenia (Gable i in., 2004), przez co osoba wysoko narcystyczna może czuć, że partner nie jest od niej lepszy, a zatem jej nie zagraża. Skierowanie podziwu na partnera, co ma miejsce w przypadku jego sukcesu, może prowadzić do doświadczania niepokoju przez osobę narcystyczną (Horney, 1994). Na sytuację sukcesu partnera osoba narcystyczna może reagować umniejszając dokonania partnerowi zgodnie ze strategią samoregulacji dążącą do przeceniania

siebie. Sukces partnera, jak można sądzić nie służy wzmacnianiu samooceny osoby wysoko narcystycznej, a tym samym kapitalizacji emocji.

Z drugiej jednak strony, przypuszczając, że osoba przejawiająca duże natężenie narcyzmu wielkościowego traktuje swojego partnera jak trofeum (Campbell, Foster, 2002), można by sądzić, że sukcesy partnera powinny być włączane w obszar self osoby narcystycznej (Kernberg, 1998). Dzięki temu osoba z wysokim nasileniem cech narcyzmu wielkościowego mogłaby pławić się w chwale partnera i uznawać jego sukcesy za własne (Wojciszke, 2011).

W świetle powyższych rozważań teoretycznych oraz wyników badań, oczekuje się, iż:

H2.1 Narcyzm wielkościowy jest w ujemnym związku ze strategiami reakcji na próby kapitalizacji emocji osoby badanej.

H2.2 Narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku ze strategiami reakcji na próby kapitalizacji emocji osoby badanej.

Osoby narcystyczne przejawiają tendencję do tego, by innych oceniać gorzej niż siebie (Campbell, Rudich, Sedikides, 2002). Wiąże się z tym duża rozbieżność w postrzeganiu uczuć własnych i partnera (Lam, 2012). Stwierdzono ponadto, że ludzie mogą projektować własny poziom responsywnych uczuć żywionych do partnera, na percepcję responsywności partnera w stosunku do nich (Lemay, Clark, 2008). Podejrzewa się zatem, że jeśli osoby narcystyczne mają słabą tendencję do kapitalizacji, to na podobnie niskim poziomie mają tendencję do postrzegania tej tendencji u partnera. Przypuszczenia te mogą potwierdzać doniesienia Sadikaj i współpracowników (2017), dotyczące upodabniania afektu partnera do własnego przez osoby narcystyczne.

Uważa się, że osoby są mniej skłonne, by dzielić się swoim sukcesem z osobami, które są postrzegane jako posiadające niskie poczucie własnej wartości. Ta niechęć dotyczy głównie osiągnięć, prawdopodobnie dlatego, że jednostki przewidują, iż osoby o niskim poczuciu własnej wartości nie będą na to reagować adekwatnie (MacGregor, Holmes, 2011). W związku z tym, partnerzy osób o wysokim poziomie narcyzmu wrażliwego, którzy mają niskie poczucie własnej wartości, mogą przewidując ich niską samoocenę, niechętnie dzielić się informacjami dotyczącymi swoich osiągnięć. W rezultacie, tendencja do kapitalizacji osób narcystycznych może występować bardzo rzadko.

Badania wskazują, że osoby narcystyczne dzielą się pozytywnymi informacjami przede wszystkim na dwa sposoby: przechwalając się oraz dzieląc się masowo z innymi (np. poprzez media) (Palmer, Ramsey, Morey, Gentzler, 2016). Sposoby te, szczególnie przechwalanie się mogą wywoływać negatywne reakcje partnerów, nie sprzyjające kapitalizacji.

Na podstawie badań można przypuszczać, że osoby narcystyczne będą postrzegać zachowania partnerów jako niekorzystne i niesprzyjające akomodacji.

Wyniki powyższych badań i założeń teoretycznych podkreślają istotność badania kapitalizacji w kontekście narcyzmu, zwłaszcza dlatego, że dają niejednoznaczne przesłanki co do przypuszczanych wyników. Podejrzewa się jednak negatywny związek narcyzmu z kapitalizacją, która jest związana z dobrym funkcjonowaniem bliskiej relacji romantycznej.

Na podstawie przedstawionych teoretycznych rozważań oraz wyników badań można przypuszczać, że:

H2.3 Narcyzm wielkościowy jest w ujemnym związku z postrzeganymi strategiami reakcji na próby kapitalizacji emocji partnera.

H2.4 Narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku z postrzeganymi strategiami reakcji na próby kapitalizacji emocji partnera.

Poniżej przedstawiono uzasadnienie dla hipotez, stanowiących przewidywaną odpowiedź na pytanie badawcze o to jaka jest zależność między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a deprecjacją (własną i postrzeganą u partnera). Wszystkie właściwości wyróżnione w modelu narcyzmu Campbella i Fostera (2007) tworzą system służący pomnażaniu pozytywnych emocji wzmacniający samoocenę. Ocena siebie jest kluczowa dla osoby przejawiającej wysokie natężenie cech narcystycznych (Campbell, Foster, 2007). Można więc przypuszczać, że osoba ta będzie w stosunku do partnera podejmować działania prowadzące do wzmacniania swojej samooceny. Wyniki badań wskazują, że osoby z wysokim nasileniem narcyzmu wrażliwego odznaczają się niską samooceną a w sytuacjach interpersonalnych ujawniają poczucie niepewności (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Mitchell, 1999; Wink, 1991). Z kolei osoby przejawiające wysoki poziom narcyzmu wielkościowego cechuje samoocena wysoka lecz niestabilna (Rhodewalt, Madrian, Cheney, 1998). Jednostki o wysokiej i niestabilnej samoocenie reagują pozytywnie na pochlebne

informacje dotyczące ich samych. Jednocześnie w obliczu negatywnych komunikatów wyrażają stanowczy sprzeciw oraz deprecjonują osobę, która ich ocenia (Kernis i in., 1993). Jednostki te częściej przejawiają nastawienie wrogie, gniewne, deprecjonujące drugą osobę w porównaniu do tych z samooceną stabilną (Kernis i in., 1993). Badania ukazują, że wraz ze wzrostem poziomu samooceny osoby badanej maleje poziom deprecjacji partnera (Suwalska-Barancewicz, Malina, 2018). Można sądzić, iż poniżanie partnera spowodowane jest chęcią podniesienia własnej samooceny (Hirigoyen, 2012) i chęcią jej ochrony (John, Robins, 1994).

Innym wyjaśnieniem zależności między narcyzmem, samooceną a deprecjacją może być charakterystyczna dla osób narcystycznych tendencja do wchodzenia w związek po to, by wzmocnić swoją samoocenę, traktując zdobycie partnera jako pewnego rodzaju nagrodę (Campbell, Foster, 2002). Można więc podejrzewać, że ego osoby narcystycznej jest zagrożone w sytuacji, kiedy intymna relacja się psuje (Campbell, Foster, 2007). Związek może przechodzić różne trudności spowodowane np. niechęcią jednostki narcystycznej do głębszego zaangażowania się w związek (Campbell, Foster, 2007). Osoby narcystyczne mogą więc zmienić ocenę partnera i rozpocząć poszukiwania innego partnera (Campbell, Foster, 2002) lub też poniżyć i deprecjonować aktualnego partnera po to, by chronić siebie przed głębszym zaangażowaniem się w relację. Inną trudność pojawiającą się w związku może stanowić zmiana postrzegania osoby narcystycznej przez partnera, który zaczyna dostrzegać jej słabości, a zwłaszcza zachowania ją deprecjonujące (Hanley, O'Neill, 1997). Wtedy partner osoby narcystycznej może już dalej nie wzmocniać jego samooceny, np. poprzez chwalenie i podziwianie. Potrzebując ciągłego wzmocnienia (Campbell, Foster, 2007) osoba narcystyczna może sięgnąć po inne sposoby podniesienia swojej samooceny, np. poprzez deprecjację. Poniżając partnera osoba narcystyczna umniejsza jemu wartości, a wtedy porównując się z nim może czuć się od niego lepsza.

Badania Bushmana, Baumeistera (1998) wykazały, że narcyzm jest predyktorem agresji, szczególnie jawnej. Narcyzm jest pozytywnie związany ze stosowaniem przemocy wobec partnerów, z agresją seksualną, z niewiernością małżonków (dopuszczanie się zdrady małżonka już w pierwszym roku po ślubie), z poszukiwaniem partnera na krótki czas oraz z niezobowiązującymi zachowaniami seksualnymi (Schmitt i in., 2017). Z badań wynika, że narcyzm wielkościowy jest związany z różnymi zachowaniami agresywnymi, zarówno kobiet jak i mężczyzn (Keller i in. 2014). Natomiast z doniesień Ryan, Weikel, Sprechini (2008)

wynika, że narcyzm wrażliwy nie jest związany z agresją kobiet, a u mężczyzn wiąże on się z fizyczną napaścią wobec partnerki.

Wskazuje się, że pomimo tego, że oba typy narcyzmu różnią się pod względem związku z agresją, wrogością i gniewem, to mogą prowadzić do agresywnych reakcji, ale na różne sposoby. Narcyzm wielkościowy jest związany z agresją w sytuacjach, które zagrażają poczuciu własnej wartości, natomiast narcyzm wrażliwy wiąże się z tendencją do przejawiania gniewu i wrogości, co może prowadzić do agresywnych zachowań, nawet gdy sytuacja nie jest rzeczywiście niebezpieczna (Maciantowicz, Witowska, Zajenkowska, Bodecka, Skrzypek, 2017). Doniesienia z literatury i badań wskazują, że z przemocą psychiczną wiąże się niska satysfakcja z małżeństwa i związku (Lawrence, Bradbury, 2001; Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018; Panuzio, Dilillo, 2010) oraz słabe przystosowanie w relacji (Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018; Taft i in., 2006). Wskazuje się, że narcyzm wrażliwy wiąże się ze stanem gniewu (Maciantowicz, 2019), a gniew może być jedną z pobudek do reagowania w sposób destrukcyjny dla związku, w tym z deprecjacją. Wskazuje się ponadto, że narcyzm wielkościowy jest słabiej powiązany z gniewem niż narcyzm wrażliwy (Maciantowicz, 2019). Horney (1994) podkreśla, że osoba narcystyczna jest podatna na urazy. A więc można przypuszczać, że osoby o wyższym nasileniu cech narcystycznych będą bardziej wyczulone na przejawy deprecjonującego zachowania ze strony partnera, mogą też postrzegać zachowania dezaprobaty jako bardziej dotkliwe niż byłyby uznane przez obserwatora. Horney (1994) uważa też, że osoby te mogą być bardziej wrogie.

W oparciu o powyższe rozważania teoretyczne oraz wyniki badań, oczekuje się, iż:

H3.1 Narcyzm wielkościowy jest w dodatnim związku ze stosowaniem deprecjacji wobec partnera przez osobę badaną.

H3.2 Narcyzm wrażliwy jest w dodatnim związku ze stosowaniem deprecjacji wobec partnera przez osobę badaną.

Jak można sądzić, osoby przejawiające wysokie nasilenie cech narcystycznych przejawiają tendencję do deprecjonowania partnera, co może powodować jego odwet i jego zachowania deprecjonujące narcystycznego partnera. Zachowanie partnera może zatem być postrzegane jako bardziej deprecjonujące. Campbell i współpracownicy (2002) donoszą, że osoby narcystyczne gorzej oceniają innych niż siebie. Wyniki innych badań pokazują, że percepcja

zachowań przemocowych zmienia się wraz z czasem trwania związku; osoby będące w relacji dłużej dostrzegają więcej przemocy (Billingham, Sack, 1987; Hanley, O'Neill, 1997).

W świetle powyższych rozważań teoretycznych oraz wyników badań, oczekuje się, iż:

H3.3 Narcyzm wielkościowy jest w dodatnim związku z postrzeganiem partnera jako deprecjonującego osobą badaną.

H3.4 Narcyzm wrażliwy jest w dodatnim związku z postrzeganiem partnera jako deprecjonującego osobą badaną.

Poniżej przedstawiono uzasadnienie teoretyczne dla hipotez, stanowiących przewidywaną odpowiedź na pytanie czwarte o to, czy oddanie na rzecz związku mediuje analizowane zależności, w ten sposób, że narcyzm (wielkościowy i wrażliwy) są w ujemnym związku z oddaniem, oddanie natomiast jest w dodatnim związku z akomodacją i kapitalizacją, a w ujemnym związku z deprecjacją (własną i postrzeganą u partnera). Oddanie stanowi kluczowe pojęcie w modelu inwestycyjnym oddania Rusbult (1980, 1983). Uznawane jest za ważne, ponieważ jest predyktorem zachowań prorelacyjnych oraz predyktorem trwania relacji (Drigotas, Rusbult, 1992; Rusbult, 1980, 1983). Campbell i Foster (2002) wykorzystali inwestycyjny model oddania Rusbult (1980, 1983) i poszerzyli go o uwarunkowania podmiotowe w formie narcyzmu. Autorzy ci (Campbell, Foster, 2002) w swoich badaniach potwierdzili mediującą rolę oddania w relacji między narcyzmem a akomodacją. Stwierdzili oni, że narcyzm jest ujemnie związany z postrzeganą u partnera oraz z własną akomodacją, a zależność ta jest mediowana przez oddanie związkowi. Stwierdzili, że narcyzm jest w ujemnej korelacji z oddaniem związkowi (Campbell, Foster, 2002).

Z badań Moronia (2017) wynika, że gdy zaangażowanie (oddanie) jest wysokie to reaktywność systemów wrażliwości na wzmocnienia sprawia, że osoba ma raczej tendencję do wyhamowania reakcji destruktywnych dla relacji i poszukiwania zachowań konstruktywnych. Co więcej, zaangażowanie może sprzyjać innym procesom, które mają na celu podtrzymanie romantycznego związku. Takimi procesami mogą być konstruktywne strategie reakcji na próby kapitalizacji emocji oraz akomodacja. Wyniki tych badań ukazują ponadto, że zaangażowanie (oddanie) modyfikuje regulacyjną rolę reaktywności systemów wrażliwości na wzmocnienia w powstawaniu odpowiedzi na krzywdę doznawaną od partnera bliskiej relacji (Moroń, 2017). W związku z tym przypuszcza się, że oddanie może

modyfikować oddziaływanie różnych zmiennych, np. narcyzmu na zachowania akomodacyjne, strategie kapitalizacji i deprecjacji. Zarówno deprecjacja jak i sytuacja dylematu akomodacyjnego, są związane z okolicznościami, w których partner zachowuje się w sposób krzywdzący dla drugiej osoby i może działać na niekorzyść relacji.

Giddens (2012) uważa, że postawa narcystyczna stoi na przeciwnym krańcu oddania, które jest niezbędne do utrzymania intymnej relacji. Zarówno relacje klinicystów jak i doniesienia z badań wskazują na obniżony poziom oddania u osób narcystycznych (Campbell, Foster, 2002).

Oddanie w związku zwiększa się poprzez inwestycje (Rusbult, 1980, 1983). Można przypuszczać, że osoby narcystyczne będą przejawiały mniejsze oddanie, ponieważ nie są skłonne do dokonywania inwestycji w związek. Preferują płytkie i przejściowe relacje pozbawione zaangażowania (Campbell, Foster, 2002), a więc prawdopodobnie nie inwestują w budowanie trwałego związku. Co więcej, tworzenie stabilnej i głębokiej relacji wymaga od partnerów nie tylko zaangażowania, ale też po części rezygnowania z własnych celów czy przyzwyczajęń na rzecz dobra wspólnego, czy też poświęcenia się dla drugiej osoby. Osoby narcystyczne wykazują silne skupienie na sobie, co jest spowodowane tym, że ich centralnym procesem intrapsychoicznym i interpersonalnym jest samowzmacnianie (Campbell, Foster, 2007). Osoby narcystyczne są zainteresowane relacjami, które są oparte na samodoskonaleniu, a nie na trosce o drugą osobę i na wspólnotowości (Campbell i in., 2006).

Oddanie zwiększa się również wraz ze wzrostem satysfakcji ze związku (Rusbult, 1980, 1983). Wyższy poziom narcyzmu wrażliwego koreluje z niższym poziomem satysfakcji z relacji (Casale, Fioravanti, Baldi, Flett, Hewitt, 2020), a narcystyczne zaburzenie osobowości negatywnie koreluje z siłą więzi małżeńskiej (Trzebińska i in., 2015). Podłużne badania wykazały, że narcyzm młodych żon i mężów związany jest ze spadkiem satysfakcji z małżeństwa i wzrostem problemów małżeńskich (Lavner, Lamkin, Miller, Campbell, Karney, 2016). Ponadto, istnieje większe prawdopodobieństwo występowania trudności w bliskiej intymnej relacji z osobami wykazującymi silne cechy narcyzmu wrażliwego, ponieważ związane jest to z nieadaptacyjnymi stylami przywiązania (Kaufman, Weiss, Miller, Campbell, 2020).

W świetle powyższych rozważań teoretycznych i wyników badań oczekuje się, że:

H4.0 Oddanie na rzecz związku mediuje zależności między narcyzmem a kapitalizacją, akomodacją i deprecjacją.

H4.1 Narcyzm (wielkościowy i wrażliwy) jest w ujemnym związku z oddaniem.

Motywy relacyjne, mogą mieć wpływ na to, czy zachodzi proces akomodacji (rys. 2). Przykładem takiego makromotywu może być oddanie partnerowi w kontekście związku (Rusbult i in., 1996). Badania wykazały, że poziom oddania silnie przewiduje gotowość do zachowań akomodacyjnych oraz w dużym stopniu mediuje wpływ satysfakcji ze związku na akomodację (Rusbult i in., 1998). Zarówno kapitalizacja emocji jak i akomodacja są procesami prorelacyjnymi, podejrzewa się zatem, że oddanie może w podobny sposób na nie oddziaływać.

Porębiak (2010) sądzi, że zaangażowanie w relacji i zainteresowanie partnerem podwyższa samoocenę i prowadzi do efektywnego rozwiązywania narcystycznego konfliktu dotyczącego niskiego poczucia własnej wartości i obawy przed zranieniem. Można więc przypuszczać, że to właśnie oddanie jest czynnikiem ochronnym i niwelującym negatywne oddziaływanie cech narcystycznych na relację intymną. Przypuszcza się zatem, że oddanie pozytywnie wiąże się z korzystnym funkcjonowaniem relacji (akomodacja i kapitalizacja), ujemnie z negatywnym funkcjonowaniem relacji (deprecjacja).

W oparciu o powyższe rozważania teoretyczne oraz wyniki badań, oczekuje się, iż:

H4.2 Oddanie jest w dodatnim związku z akomodacją i kapitalizacją własną i postrzeganą u partnera, a w ujemnym – z deprecjacją własną i postrzeganą u partnera.

W projekcie własnym przedstawiono pytanie o to, czy płeć moderuje zależność między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a oddaniem oraz między narcyzmem (wielkościowym i wrażliwym) a analizowanymi wskaźnikami funkcjonowania w bliskim związku. Kobiety i mężczyźni różnią się od siebie w wielu aspektach funkcjonowania w bliskich związkach (np. Higgins i in., 2011; Kaczuba, Janicka, 2018; Mandal, 2012; Nomejko, Dolińska-Zygmunt, Mucha, 2017). Campbell i Foster (2007) wskazują, że pomimo tego, iż narcyzm może przejawiać się podobnie u kobiet i mężczyzn, istnieją strukturalne różnice w narcyzmie u obu płci. Znaczącą różnicą jest to, że mężczyźni uzyskują wyższe

wyniki w skalach narcyzmu (Foster, Shrira, Campbell, 2003, za: Campbell, Foster, 2007). Doniesienia kliniczne także wskazują, że wśród osób z diagnozą narcystycznych zaburzeń osobowości dominują mężczyźni (American Psychiatric Association, 2013, DSM-V; Behary, 2014; Stinson i in., 2008). Uważa się, że płeć jest ważnym czynnikiem kształtującym ekspresję narcyzmu (Philipson, 1985; Ryan i in., 2008). Campbell i Foster (2007) wskazują, że badania nad narcyzmem w kontekście płci są mało rozwinięte i wymagają większej uwagi ze strony badaczy.

Dotychczas przeprowadzone badania ukazały, że mężczyźni przejawiają większą niż kobiety tendencję do przejawiania jawnej formy narcyzmu, co wyraża się m.in. poprzez agresywność, rywalizację, potrzebę dominacji, poczucie uprzywilejowania oraz mniejszą empatię (Behary, 2014; Morf, Rhodewalt, 2001; Richman, Flaherty, 1990, za: Ryan i in., 2008). Z kolei kobiety często wyrażają narcyzm w sposób bardziej subtelny i pośredni, często związany z oczekiwaniami co do ich roli społecznej jako kobiet. Przykłady takich zachowań to np. przecenianie własnego wysiłku i troski dla innych, podkreślanie statusu socjoekonomicznego rodziny oraz koncentracja na swoim wyglądzie, czyli próżność (jeden z aspektów narcyzmu wielkościowego). Kobiety mogą również przejawiać cechy narcystyczne poprzez kreowanie się na osoby pokrzywdzone, a nawet ofiary (Behary, 2014).

Analizując badania dotyczące roli płci w kontekście narcyzmu można zauważyć rozbieżności w wynikach tych badań, nawet jeśli dotyczyły tych samych zmiennych (Lavner i in., 2016; Ye i in., 2016). Można ponadto zauważyć, że siła i istotność badanych zależności różnią się ze względu na płeć osób badanych (np. Gewirtz-Meydan, Finzi-Dottan, 2018; Ryan i in., 2008). Wyniki badań Lavner i współpracowników (2016) ukazują, że związek między narcyzmem a trudnościami małżeńskimi i spadkiem satysfakcji małżeńskiej występuje tylko u żon, natomiast wyniki badania Ye i in. (2016) wskazują, że satysfakcja ze związku zależy bardziej od narcyzmu wielkościowego w przypadku mężczyzn niż kobiet. Badania globalne, obejmujące osoby z 49 krajów, wskazują że kobiety z krajów bardziej rozwiniętych są mniej skłonne do przejawiania cech narcystycznych, niż kobiety z krajów mniej rozwiniętych (Jonason i in., 2020). Zróżnicowania w ekspresji narcyzmu ze względu na płeć jest widoczne także w prezentowaniu siebie w mediach społecznościowych. Badacze sugerują, że zamieszczanie własnych fotografii przez mężczyzn wiąże się z narcyzmem, natomiast w przypadku kobiet - pomimo tego, że kobiety zamieszczają w mediach społecznościowych

więcej własnych zdjęć - to zachowanie to nie wiąże się z narcyzmem (Sorokowski i in., 2015).

Metaanaliza wyników badań nad narcyzmem, przeprowadzona przez Grijalwę i in. (2015), wykazała, że niewiele badań dotyczących narcyzmu precyzyjnie podaje wartości różnic w wynikach związanych z płcią, co utrudnia sformułowanie jednoznacznych wniosków. Wyniki tej metaanalizy, obejmujące próbki zebrane w ciągu 31 lat badań nad narcyzmem, wskazują jednakże na to, że mężczyźni w porównaniu z kobietami przejawiają wyższy poziom narcyzmu wielkościowego, a różnica ta jest stała w różnych grupach wiekowych i generacjach (choć jest to mała różnica). Mężczyźni przejawiają większą asertywność, motywację do przywództwa, chęć posiadania władzy i autorytetu. Natomiast próżność, ekshibicjonizm i zaabsorbowanie sobą występują zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn w niemal równym stopniu. W odniesieniu do narcyzmu wrażliwego nie stwierdzono znaczących różnic ze względu na płeć badanych (Grijalva i in., 2015). Wyniki dotychczasowych badań nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o znaczenie płci dla wyjaśnienia roli narcyzmu w funkcjonowaniu w związku romantycznym.

W projekcie własnym, w oparciu o rozważania teoretyczne oraz wyniki badań, oczekuje się zatem, iż:

H5. Płeć moderuje badane zależności między narcyzmem a oddaniem, kapitalizacją, akomodacją i deprecjacją.

Jednym z celów przyjętych w badaniu własnym jest określenie profili na podstawie samooceny, narcyzmu wielkościowego i narcyzmu wrażliwego oraz zbadanie czy przynależność do wyróżnionych profili różnicuje nasilenie akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji własnej i postrzeganej u partnera.

W projekcie własnym uwzględniono dwa typy narcyzmu: wielkościowy i wrażliwy. Manifestują się one na różne sposoby i różnią się także poziomem samooceny (Czarna, 2008; Dickinson, Pincus, 2003; Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2010, 2011; Wink, 1991). Narcyzm wielkościowy charakteryzuje się wysoką lecz niestabilną samooceną (Rhodewalt, 2005; Rhodewalt, Madrian, Cheney, 1998; Rhodewalt, Morf, 1998), a narcyzm wrażliwy samooceną niską (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Samoocena uznawana jest za właściwość kluczową w kontekście narcyzmu (Campbell, Foster, 2002; 2007). Przypuszcza

się, że nasilenie cech narcystycznych może wpływać na poziom różnych aspektów funkcjonowania w związku, np. akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji. Nie dotarto do badań, w których poddano by analizie profile osób ze względu na samoocenę, narcyzm wielkościowy i wrażliwy, dlatego też w badaniu własnym zdecydowano się nie formułować hipotez badawczych.

9. METODA

W rozdziale tym scharakteryzowano specyfikę badanej grupy oraz przedstawiono narzędzia pomiaru zmiennych. Opisano sposób przeprowadzenia badania oraz omówiono wykorzystane w projekcie sposoby analizy statystycznej danych.

9.1. Osoby badane

W badaniu wzięło udział 346 osób (55% kobiet, 45% mężczyzn). Badani byli w wieku 22-40 lat ($M = 27,50$, $SD = 3,66$). Większość w grupie badanych stanowiły osoby z wykształceniem wyższym i średnim (odpowiednio: 57% i 38%). Osoby badane zamieszkiwały przede wszystkim małe i średnie miasta (42%), duże miasta zamieszkiwało 34% badanych, a 23% osób badanych mieszkało na wsi. Zdecydowana większość badanych (94%) określiła swój stan cywilny jako wolny, 3% osób stanowili rozwodnicy, a kolejne 3% zadeklarowało stan cywilny jako inny (nikt spośród badanych osób nie określił stanu cywilnego jako mężatka/zonaty). W związku nieformalnym pozostawało 42% badanych, pozostali (58%) zadeklarowali, iż są w związkach narzeczeńskich lub związkach opartych na randkowaniu. Staż związku osób badanych wynosił od roku do 20 lat ($M = 3,90$, $SD = 2,50$), z czego dla 55% (procent skumulowany) związków staż wynosił do 3,5 roku, dla 79% (procent skumulowany) związków do 5 lat, a dla 98% związków do 10 lat w chwili badania. Połowa grupy badanych mieszkała wspólnie z aktualnym partnerem (173 osoby). Plany sformalizowania związku miało 77% badanych osób, natomiast pozostałe osoby nie miały takich planów lub nie były zdecydowane. Dla 27% osób aktualny związek był ich pierwszym związkiem, natomiast dla 73% badanych był to ich kolejny związek. Najwięcej, bo 87% badanych, nie posiadało dzieci, 10% badanych miało przynajmniej jedno dziecko, a 3% badanych spodziewało się dziecka. Osoby badane doświadczały różnych trudnych sytuacji w relacji z aktualnym partnerem: częste konflikty rozwiązywane w burzliwy sposób – 87 osób (25,1%); częste tzw. „ciche dni”- 70 osób (20,2%); nadmierne spożywanie alkoholu przez partnera 15 osób (4,3%); przemoc fizyczna- 7 osób (2%); przemoc psychiczna- 11 osób (3,2%); przemoc seksualna - 2 osoby (0,6%); inne formy przemocy – 1 osoba (0,3%); zdrada – 8 osób (2,3%); częsty brak pieniędzy na zakup podstawowych rzeczy (żywność, opał,

ubranie itp.) - 11 osób (3,2%); długotrwała lub uciążliwa choroba partnera – 10 osób (2,9%); bezrobocie partnera – 23 osoby (6,6%); długotrwała nieobecność partnera (związana z pracą zawodową, pobytem za granicą, itp.) - 64 osoby (18,5%); inne ważne, trudne sytuacje – 23 osoby (6,6%).

9.2. Narzędzia pomiaru zmiennych

W badaniu dokonano pomiaru narcyzmu wielkościowego za pomocą *Kwestionariusza Narcyzmu (Narcissistic Personality Inventory, NPI)* Raskina i Halla w polskiej adaptacji Bazińskiej, Drat-Ruszczak (2000) (NARPI), a narcyzmu wrażliwego za pomocą *Skali Narcyzmu Wrażliwego (Hypersensitive Narcissism Scale, HSNS)* Hendin i Cheeka (1997) w polskim tłumaczeniu Czarnej, Dufnera, Cliftona (2014). Akomodację zmierzono *Skalą Akomodacji Rusbult (The Rusbult Accomodation Scale)* (1991) w tłumaczeniu Lachowskiej (w druku), kapitalizację emocji zmierzono *Skalą Spostrzeganych Reakcji Na Próby Kapitalizacji (Perceived Responses to Capitalization Attempts Scale, PRCA)* autorstwa Gable (2004) w polskim tłumaczeniu Kaczmarka (2007), natomiast deprecjację zbadano wykorzystując *Skalę Deprecjacji z Kwestionariusza Komunikacji Matżeńskiej* autorstwa Kaźmierczak i Plopy (2016). Do pomiaru oddania na rzecz związku wykorzystano *Skalę Oddania Związkowi* Rusbult (1983) w polskim tłumaczeniu Lachowskiej (w druku). *Skalę Samooceny SES Rosenberga (Rosenberg Self-Esteem Scale – SES)* w polskiej adaptacji Dzwonkowskiej, Lachowicz-Tabaczek, Łaguny (2008) użyto do pomiaru samooceny. Opracowano *Ankiety danych demograficznych* w celu uzyskania danych demograficznych o osobach badanych.

Kwestionariusz Narcyzmu Raskina i Halla w polskiej adaptacji Bazińskiej, Drat-Ruszczak (2000) bada narcyzm wielkościowy, traktowany jako zmienna osobowościowa. Składa się z 34 twierdzeń, ma 5-stopniową skalę odpowiedzi, gdzie 1 oznacza „to nie ja, a 5- „to ja”. Przykładowe twierdzenie brzmi *Świat byłby lepszy, gdybym to ja nim rządził*. Wynik wyższy oznacza większe nasilenie cechy narcyzmu wielkościowego. W kwestionariuszu wyłoniono cztery skale narcyzmu: Domaganie się Podziwu (bada pragnienie bycia podziwianym i pozostawania w centrum uwagi), Przywództwo (bada własne przekonanie o zdolnościach przywódczych i wywierania wpływu na innych), Próżność (bada skoncentrowanie na własnej

cielesności) i Samowystarczalność (bada przekonanie o osobistej niezależności, kompetencji i sukcesie). Suma tych skal daje wynik globalny. Zakres wyników możliwych do uzyskania mieści się w przedziale od 34 do 170. Wynik wyższy wskazuje na większe nasilenie cechy narcyzmu wielkościowego lub jego aspektu. Narzędzie posiada zadowalającą rzetelność (współczynnik *alfa* Cronbacha dla poszczególnych skal od 0,69 do 0,87) (Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000). Rzetelność całej skali określona w tym badaniu wynosi $\alpha = 0,94$.

Skala Narcyzmu Wrażliwego Hendin i Cheeka (1997) w polskim tłumaczeniu Czarnej, Dufnera, Cliftona (2014) mierzy niekliniczny narcyzm wrażliwy (ukryty). Osoba badana ustosunkowuje się do 10 twierdzeń odpowiadając jak bardzo do niej pasują. Skala składa się z dziesięciu twierdzeń z 5-stopniową skalą Likerta, gdzie 1 oznacza - bardzo nietypowe lub nieprawdziwe, zupełnie się nie zgadzam, a 5 - bardzo typowe lub prawdziwe, zupełnie się zgadzam. Wynik wyższy oznacza większe natężenie cechy narcyzmu wrażliwego. Zakres wyników możliwych do uzyskania mieści się w przedziale od 10 do 50. Przykładowe stwierdzenie brzmi *Nie lubię dzielić się zasługami z innym*. Rzetelność skali wynosi $\alpha = 0,67$ (Czarna i in., 2014). Rzetelność skali określona w tym badaniu wynosi $\alpha = 0,74$.

Skala Akomodacji Rusbult (1991) w tłumaczeniu Lachowskiej (w druku) jest przeznaczona do oceny typowych reakcji na negatywne zdarzenia mające miejsce w relacji (Rusbult, Verette, Whitney, Slovik, Lipkus, 1991). Narzędzie pozwala na szacowanie gotowości osoby do akomodacji w sytuacji, gdy przez partnera podejmowane są potencjalnie destruktywne zachowania. Wyróżnia się cztery typy zachowań – podskal, są to; wycofanie (*exit*), poszukiwanie porozumienia (*voice*), lojalność (*loyalty*), zaniedbanie (*neglect*). Osoba badana jest proszona o wskazanie częstotliwości określonych zachowań reakcji na problemy w związku. Odpowiedź jest zaznaczana na 9-stopniowej skali Likerta, na której 0 oznacza „Nigdy”, a 8 – „Stale”. Cała skala składa się z 16 stwierdzeń, a każda z podskal obejmuje 4 stwierdzenia. Przykładowa treść twierdzenia brzmi *Kiedy mówię coś bardzo przykrego, moja partnerka grozi, że mnie zostawi*. Wynik globalny uzyskuje się poprzez odwrócenie wyników we wszystkich odpowiedziach w skalach wycofanie i zaniedbanie, a następnie obliczenie sumy dla odpowiedzi na wszystkie 16 stwierdzeń. Zakres wyników możliwych do uzyskania mieści się w przedziale od 0 do 32 dla każdej podskali, a dla całej skali w przedziale 0-128. Globalny wyższy wynik oznacza większe nasilenie akomodacji, natomiast wynik wyższy w

podskali oznacza większe nasilenie danej strategii. W projekcie własnym wzięto pod uwagę wynik globalny. W badaniu zastosowano skalę dwukrotnie: osoba badana opisywała swoje zachowanie w sytuacji problemów w związku oraz postrzegane przez nią zachowanie partnera. Rzetelność kwestionariusza dla skali Wycofanie wynosi $\alpha = 0,73$; Poszukiwanie porozumienia $\alpha = 0,85$; Lojalność $\alpha = 0,83$; Zaniedbanie $\alpha = 0,75$, dla skali zachowań konstruktywnych (skala Poszukiwanie porozumienia i Lojalność) $\alpha = 0,89$; dla skali zachowań destruktywnych (skala Wycofanie i Zaniedbanie) $\alpha = 0,79$ (Lachowska, w druku). Rzetelność całej skali badającej zachowania własne, określona w tym badaniu wynosi $\alpha = 0,79$, natomiast rzetelność skali badającej postrzegane zachowania akomodacyjne partnera wynosi $\alpha = 0,62$.

Skala Spostrzeganych Reakcji Na Próby Kapitalizacji autorstwa Gable (2004) w polskim tłumaczeniu Kaczmarka (2007) bada percepcję zachowania partnera w sytuacji, gdy osoba badana doświadcza pozytywnego zdarzenia. Skala składa się z 12 twierdzeń, np. *Mój partner nie poświęca mi wiele uwagi*. Badany ustosunkowuje się do nich na skali siedmiostopniowej, gdzie 1 oznacza – wcale nie odnosi się do mojego związku, a 7- bardzo mocno odnosi się do mojego związku. Skala zawiera cztery podskale, a każda podskala zawiera trzy stwierdzenia. Odpowiedzi rozkładają się na czterech wymiarach, konstruktywno-aktywnym, konstruktywno-pasywnym, destruktywno-aktywnym i destruktywno-pasywnym. Im wyższy wynik w podskali tym silniejsze nasilenie danego wzorca reakcji, natomiast im wyższy wynik globalny tym silniejsza tendencja do kapitalizacji emocji. Zakres wyników możliwy do uzyskania w każdej ze skal mieści się w przedziale 3-21. W projekcie własnym analizy przeprowadzono w oparciu o wynik globalny, który obliczono zgodnie z propozycją obliczania podaną przez Gable i współpracowników (2006). Wynik ogólny uzyskuje się poprzez odjęcie średniej z wyników skal konstruktywno-pasywnej, destruktywno-aktywnej i destruktywno-pasywnej od skali konstruktywno-aktywnej (Gable i in., 2006). W badaniu zastosowano skalę dwukrotnie: osoba badana opisywała swoją reakcję na sukces partnera oraz postrzeganą reakcję partnera na sukces osoby badanej. Rzetelność oryginalnej skali wynosi dla mężczyzn $\alpha = 0,84$, a dla kobiet $\alpha = 0,81$ (Gable i in., 2006). Rzetelność w tym badaniu wynosi dla skali konstruktywno-aktywnej $\alpha = 0,68$, konstruktywno-pasywnej $\alpha = 0,52$, destruktywno-aktywnej $\alpha = 0,79$ i destruktywno-pasywnej $\alpha = 0,83$. Natomiast rzetelność dla skal postrzeganej reakcji partnera na próby

kapitalizacji emocji wynosi dla skali konstruktywno-aktywnej $\alpha = 0,80$, konstruktywno-pasywnej $\alpha = 0,71$, destruktywno-aktywnej $\alpha = 0,80$ i destruktywno-pasywnej $\alpha = 0,74$.

Kwestionariusz Komunikacji Małżeńskiej (Kaźmierczak, Plopa, 2016) składa się z trzech skal, a w tym badaniu wykorzystano *Skalę Deprecjacji*. Deprecjacja jest rozumiana jako przejawianie agresji wobec partnera, chęć przejęcia kontroli i dominacji nad nim oraz brak poszanowania jego godności. Osoba badana ustosunkowuje się do 11 stwierdzeń (np. *Poniżam partnera*) poprzez wybór na skali jednej z pięciu odpowiedzi, gdzie 1 oznacza nigdy (tak się nie zachowuję), 5- zawsze (tak się zachowuję). Im wyższy wynik, tym osoba częściej i mocniej deprecjonuje partnera. Zakres wyników możliwych do uzyskania mieści się w przedziale od 11 do 55. Kwestionariusz dostępny jest w dwóch wersjach – jako ocena własnych zachowań i ocena zachowań partnera. W tym badaniu wykorzystano obie te wersje. Rzetelność skali wynosi między $\alpha = 0,86$ a $\alpha = 0,91$ (Kazimierczak, Plopa, 2016). Rzetelność skali określona w tym badaniu wynosi $\alpha = 0,86$ dla zachowań osoby badanej, natomiast rzetelność skali badania postrzeganego zachowania partnera wynosi $\alpha = 0,91$.

Skala Oddania Związкови Rusbult (1983) w polskim tłumaczeniu Lachowskiej (w druku) mierzy oddanie, rozumiane jako pragnienie lub zamiar utrzymania danej relacji. Skala składa się z dziesięciu twierdzeń. Osoba badana udziela odpowiedzi na skali 9 stopniowej od 0 – wcale się nie zgadzam, do 8- całkowicie się zgadzam, opisując zgodność stwierdzeń z jej funkcjonowaniem w relacji. Przykładowe twierdzenie brzmi - *Całą swoją przyszłość wiążę z moim partnerem i naszą relacją*. Wyższy wynik oznacza wyższy poziom oddania, zakres wyników możliwych do uzyskania wynosi od 0 do 80. Rzetelność oryginalnej skali wynosi $\alpha = 0,94$. Rzetelność skali określona w tym badaniu wynosi $\alpha = 0,88$.

Skala Samooceny SES M. Rosenberga jest narzędziem jednowymiarowym mierzącym poziom ogólnej samooceny rozumianej jako względnie stała dyspozycja, to świadoma postawa (pozytywna lub negatywna) wobec Ja. Składa się z 10 stwierdzeń np. *Uważam, że posiadam wiele pozytywnych cech*. Badany ma za zadanie wskazać na czterostopniowej skali, w jakim stopniu zgadza się z każdym ze stwierdzeń, gdzie 1 oznacza- *zdecydowanie zgadzam się*, a 4- *zdecydowanie nie zgadzam się*. Im wyższy wynik, tym wyższy poziom samooceny. Zakres wyników możliwych do uzyskania mieści się w przedziale od 10 do 40. Współczynnik

rzetelności α Cronbacha w różnych grupach wiekowych osiągał wartość między 0,81-0,83 (Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek, Łaguna, 2008). Rzetelność skali w badaniu własnym wynosi $\alpha = 0,84$. Samoocena wysoko dodatnio koreluje z narcyzmem (Rhodewald, Morf, 1995, za: Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska, 2007; Sinha, Krueger, 1998, za: Łaguna i in., 2007).

Celem *Ankiety danych demograficznych* (opracowanie własne) (Załącznik 1) było uzyskanie informacji o osobach badanych. Ankieta składa się z 15 pytań, w tym 11 to pytania zamknięte i 4 pytania otwarte. Ankieta pozwala na uzyskanie danych o płci osoby badanej, jej wieku, o miejscu zamieszkania, poziomie wykształcenia i statusie zawodowym. Kolejne pytania odnoszą się do stanu cywilnego osoby badanej, statusu jej związku, stażu (w latach), wspólnego zamieszkiwania z partnerem oraz planów sformalizowania związku, tego, którym z kolei jest aktualny związek, posiadania dzieci i ich wieku. Osoba badana odnosiła się także do kwestii występowania w jej aktualnym związku określonych sytuacji trudnych (aktualnie lub w niedalekiej przeszłości). Osoba badana zaznaczała doświadczane przez nią sytuacje spośród podanych trzynastu (częste konflikty rozwiązywane w burzliwy sposób; częste tzw. „ciche dni”; nadmierne spożywanie alkoholu przez partnera/ partnerkę; przemoc fizyczna; przemoc psychiczna; przemoc seksualna; inne formy przemocy; zdrada; częsty brak pieniędzy na zakup podstawowych rzeczy (żywność, opał, ubranie itp.); długotrwała lub uciążliwa choroba partnera/partnerki; bezrobocie partnera/partnerki; długotrwała nieobecność partnera/partnerki (związana z pracą zawodową, pobytem za granicą, itp.); inne ważne, trudne sytuacje – badany proszony o podanie jakie były to sytuacje).

9.3. Sposób przeprowadzenia badania

Badanie zostało przeprowadzone przez zespół badaczy, składający się ze studentów ostatniego roku psychologii. Za udział w zespole badawczym jego członkowie otrzymywali zaświadczenie potwierdzające ich udział w projekcie. Zadaniem członków zespołu było m.in. dotarcie do potencjalnych uczestników badania. Osoby do grupy badanej były dobierane na zasadzie dostępności, a warunkiem uczestniczenia w badaniu było spełnienie następujących kryteriów: pozostawanie w heteroseksualnym, niesformalizowanym związku romantycznym

przez okres co najmniej roku oraz wiek między 22 a 40 rokiem życia. Członkowie zespołu badawczego zostali odpowiednio przeszkoleni (o kryteriach doboru próby oraz sposobie przeprowadzenia badania).

Badania były przeprowadzane indywidualnie, osoby badane mogły zabrać zestaw kwestionariuszy do domu. Osobie badanej przedstawiono cel badań a po uzyskaniu jej zgody na udział w badaniu przedstawiano jej zestaw kwestionariuszy obejmujący kartę początkową zawierającą opis celu badania oraz prośbę do osoby badanej o udział w badaniu i instrukcję wypełnienia kwestionariuszy. Instrukcja dotycząca udziału w badaniu zawierała informacje o dobrowolności uczestnictwa, anonimowości, poufności, możliwości rezygnacji z badania w trakcie jego trwania oraz o naukowym celu badania. Osobom badanym przedstawiono wszelkie informacje dotyczące sposobu wypełniania kwestionariuszy oraz udzielono odpowiedzi na wszelkie pytania. Badanie trwało około 30-45 minut. Wypełniony zestaw kwestionariuszy osoby badane odkładały do zaklejanej koperty i w określonym czasie, w uzgodniony sposób oddawały osobie przeprowadzającej badania.

Badania przeprowadzono między marcem a lipcem 2019 roku. Badanie uzyskało zgodę Komisji Etycznej Badań Naukowych Instytutu Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Badani wypełniali kwestionariusze w następującej kolejności: *Ankieta danych demograficznych*; *Skala Samooceny SES Rosenberga* (Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek, Łaguna, 2008); *Kwestionariusz Narcyzmu NPI Raskina*, Halla w polskiej adaptacji Bazińskiej, Drat-Ruszczak (2000), *Skala Narcyzmu Wrażliwego Hendin, Cheeka* (1997); *Skalę Oddania Związkowi Rusbult* (1983) w polskim tłumaczeniu Lachowskiej (w druku); *Skala Spostrzeganych Reakcji na Próby Kapitalizacji (KAPI)* autorstwa Gable (2004) w polskim tłumaczeniu Kaczmarka (2007); *Skala Akomodacji Rusbult* (1991) w tłumaczeniu Lachowskiej (w druku) oraz *Skala Deprecjacji*, wchodząca w skład *Kwestionariusza Komunikacji Malżeńskiej* (Kazimierczak, Plopa, 2016).

Badani w pierwszej kolejności opisywali swoje zachowania, a potem spostrzegane zachowania partnera. Zastosowano te same kwestionariusze (*Skala Spostrzeganych Reakcji na Próby Kapitalizacji i Skala Akomodacji*), ale dokonano zmiany w brzmieniu twierdzeń (np. „Krytykuję partnerkę” → „Moja partnerka krytykuje mnie”; „Ja nie poświęcam partnerce wiele uwagi” → „Moja partnerka nie poświęca mi wiele uwagi”), co pozwalało na zbadanie zachowania własnego badanych i postrzeganego przez nich zachowania ich partnerów. *Skala*

Deprecjacji (Kazimierczak, Plopa, 2016) została wykorzystana w oryginalnej wersji dotyczącej zachowań własnych i partnera. Zestaw kwestionariuszy przygotowano w dwóch wersjach: dla kobiet i dla mężczyzn.

9.3. Sposób analizy statystycznej

Analizy statystyczne wykonano w programie IBM SPSS Statistics 28 (*Statistical Package for the Social Sciences*) oraz makro PROCESS 4.1 (Hayes, 2022). W programie SPSS wykonano analizy podstawowe z użyciem korelacji r Pearsona oraz analizy skupień, natomiast w makro PROCESS przetestowano modele moderowanej mediacji.

W programie IBM SPSS Statistics 28 wykonano analizy korelacyjne oraz analizy skupień metodą k -średnich. Analiza skupień pozwala na wyodrębnienie wielu różnorodnych skupień, których podstawowym celem jest utworzenie ogniska skupień o niskiej wariancji wewnątrzgrupowej (małe różnice średnich wewnątrz skupień). W ten sposób uzyskiwane są skupiska wysoce homogeniczne wewnątrz skupień oraz heterogeniczne względem pozostałych skupień (Everitt, Landau, Leese, Stahl, 2011; Gorbaniuk, 2009; Sarstedt, Mooi, 2014). Analizy za pomocą profili są cennym i ważnym sposobem analiz danych (Makara-Studzińska, i in., 2022). Dzięki zastosowaniu tej analizy w projekcie własnym możliwe było wyodrębnienie profili osób zróżnicowanych ze względu na nasilenie narcyzmu wielkościowego, wrażliwego i samooceny. Ponadto, w dalszej części analiz możliwe było sprawdzenie czy przynależność do wyodrębnionych grup różnicuje poziom kapitalizacji, akomodacji i deprecjacji (własnej i postrzeganej u partnera) oraz czy wartości współczynników korelacji między zmiennymi istotnie różnią się ze względu na przynależność do wyodrębnionych profili.

Modele moderowanej mediacji testowano z użyciem modelu nr 8 (Hayes, 2018, 2022) oraz metody bootstrap równej 5000 losowań. W poszczególnych modelach za zmienne niezależne przyjęto narcyzm wielkościowy lub wrażliwy, mediatorem relacji było oddanie, moderatorem płeć, natomiast zmiennymi zależnymi były kapitalizacja, akomodacja i deprecjacja w perspektywie własnej lub postrzeganej u partnera. Model 8 w analizie

moderowanej mediacji pozwalał na jednoczesną weryfikację różnic w efekcie bezpośrednim (zmienna niezależna => zmienna zależna) a także w efekcie zmienna niezależna => mediator w zależności od płci. W efekcie można było skontrolować czy płeć różnicuje poszczególne ścieżki zależności między zmienną niezależną a pozostałymi zmiennymi w modelu. Łącznie testowano 12 modeli zależności między zmiennymi.

W literaturze toczy się dyskusja metodologiczna wśród naukowców na temat zasadności stosowania tego rodzaju analiz (modeli mediacyjnych) w badaniach poprzecznych, jednakże sam Hayes (2018), twórca metody nie jest tak rygorystyczny i już we wstępie swoich książek wskazuje na możliwość wykorzystania analiz mediacyjnych i moderacyjnych w badaniach opartych na jednorazowym pomiarze (Hayes, 2018, 2022).

10. WYNIKI BADAŃ

W poniższym rozdziale zaprezentowano wyniki przeprowadzonych analiz statystycznych. Najpierw opisano wyniki analiz korelacyjnych. Następnie przedstawiono 12 modeli moderowanej mediacji, a na końcu zaprezentowano analizę skupień.

10.1. Analizy korelacyjne

Na początku obliczono statystyki opisowe rozkładu zmiennych (średnie, odchylenie standardowe, wartość minimalną i maksymalną oraz wartość skośności i kurtozy) (tab. 1).

Tabela 1

Średnie, odchylenia standardowe, wartości skośności i kurtozy dla zmiennych wykorzystanych w badaniu

Zmienne		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Skośność</i>	<i>Kurtoza</i>
Narcyzm	wszyscy	100,99	23,64	47	164	0,08	-0,45
wielkościowy	kobiety	99,49	24,10	47	160	0,11	-0,44
	mężczyźni	102,80	23,11	48	164	0,07	-0,44
Narcyzm	wszyscy	29,35	6,14	12	47	-0,54	-0,14
wrażliwy	kobiety	29,96	5,90	14	46	-0,03	-0,26
	mężczyźni	28,62	6,37	12	47	-0,03	-0,06
Kapitalizacja	wszyscy	6,46	6,45	-9,67	18	-0,26	0,26
	kobiety	5,74	6,89	-9,00	18	-0,12	-0,92
	mężczyźni	7,35	5,78	-9,67	17,67	-0,39	-0,59
Kapitalizacja	wszyscy	8	5,45	-7,67	18	-0,24	0,26
partnera	kobiety	9,59	5,41	-7,67	18	-0,54	-0,07
	mężczyźni	6,07	4,85	-7,33	16,67	-0,11	-0,43
Akomodacja	wszyscy	77,91	15,35	22	119	-0,08	0,26
	kobiety	75,17	14,59	22	113	-0,29	0,61
	mężczyźni	81,26	15,65	38	119	0,03	-0,25
Akomodacja	wszyscy	78,81	19,76	18	125	-0,12	-0,32
partnera	kobiety	80,66	20,32	21	123	-0,31	-0,31
	mężczyźni	76,56	18,89	18	125	0,09	-0,12

Zmienne		M	SD	Min	Max	Skośność	Kurtoza
Deprecjacja	wszyscy	21,06	6,14	11	43	0,67	0,34
	kobiety	21,46	6,05	11	43	0,62	0,40
	mężczyźni	20,58	6,26	11	42	0,76	0,39
Deprecjacja - partnera	wszyscy	20,62	7,63	11	52	1,06	0,90
	kobiety	20,12	7,27	11	41	0,96	0,30
	mężczyźni	21,23	8,04	11	52	1,12	1,27
Oddanie	wszyscy	71,21	11,82	24	80	-1,68	2,41
	kobiety	71,90	11,60	27	80	-1,83	3,02
	mężczyźni	70,36	12,09	24	80	-1,54	1,92
Samooceana	wszyscy	29,86	4,6	13	40	-0,2	0,14
	kobiety	29,73	4,69	13	40	-0,24	0,30
	mężczyźni	30,01	4,54	17	40	-0,14	-0,06

Symulacje korelacji r Pearsona w zależności od rozkładu danych, potwierdzały iż jest to metoda niezależna od normalności rozkładu (Bishara, Hitter, 2012). Z kolei w analizie moderowanej mediacji z uwagi na wykorzystanie metody bootstrap nie ma konieczności normalnego rozkładu cech, gdyż sama metoda tego nie wymaga (Hayes, 2022, s.100).

Zatem kolejnym krokiem było obliczenie współczynników korelacji mierzonych zmiennych w grupie wszystkich osób (tab. 2) oraz w podziale na płeć (tab. 3).

Z tabeli korelacji wynika, że narcyzm wrażliwy dodatnio koreluje z narcyzmem wielkościowym, deprecjacją własną i postrzeganą u partnera, natomiast ujemnie z oddaniem, akomodacją własną i postrzeganą u partnera oraz kapitalizacją własną i postrzeganą u partnera. Narcyzm wielkościowy natomiast pozytywnie jest związany tylko z deprecjacją własną, a negatywnie z akomodacją. Oddanie wiąże się dodatnio z akomodacją i kapitalizacją (własną i postrzeganą u partnera), a ujemnie z deprecjacją (własną i postrzeganą u partnera). Akomodacja pozytywnie koreluje z akomodacją postrzeganą u partnera i kapitalizacją własną i postrzeganą u partnera, a negatywnie z dwoma rodzajami deprecjacji (własną i postrzeganą u partnera). Postrzeganie akomodacji u partnera wiąże się dodatnio z kapitalizacją własną i postrzeganą u partnera oraz ujemnie z deprecjacją własną i z postrzeganiem deprecjacji u partnera. Kapitalizacja jest negatywnie związana z deprecjacją własną i postrzeganą

u partnera, a pozytywnie z kapitalizacją postrzeganą u partnera. Postrzeganie kapitalizacji u partnera jest negatywnie związane z deprecjacją własną i z postrzeganiem deprecjacji u partnera. Deprecjacja dodatnio wiąże się z postrzeganiem deprecjacji u partnera. Podsumowując wyniki korelacji można powiedzieć, że - zgodnie z przyjętym modelem zależności między zmiennymi - charakterystyki opisujące pozytywne funkcjonowanie w związku (kapitalizacja i akomodacja) negatywnie związały się z narcyzmem wrażliwym, natomiast z narcyzmem wielkościowym wyłącznie była związana akomodacja własna. Natomiast charakterystyki opisujące negatywne funkcjonowanie związku (deprecjacja) były związane pozytywnie z narcyzmem wrażliwym, jednak z narcyzmem wielkościowym związana była tylko deprecjacja własna. Pozytywne aspekty relacji (kapitalizacja, akomodacja, oddanie) były związane ze sobą dodatnio, natomiast ujemnie z negatywnymi aspektami funkcjonowania (deprecjacja).

Tabela 2

Wartości współczynników korelacji.

	HSNS	NPI	Odd	Ako	Ako p	Kap	Kap p	Dep	Dep p
HSNS	-								
NPI	0,19**	-							
Odd	-0,15**	-0,48	-						
Ako	-0,22**	-0,09*	0,27**	-					
Ako p	-0,13**	-0,33	0,26**	0,23**	-				
Kap	-0,21**	-0,02	0,44**	0,31**	0,20**	-			
Kap p	-0,25**	-0,01	0,31**	0,26**	0,50**	0,25**	-		
Dep	0,28**	0,19**	-0,27**	-0,52**	-0,27**	-0,31**	-0,30**	-	
Dep p	0,23**	0,04	-0,35**	-0,26**	-0,63**	-0,24**	-0,42**	0,54**	-

Oznaczenia poziomu istotności: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

HSNS – Narcyzm wrażliwy

NPI – Narcyzm wielkościowy

Odd – Oddanie/ zamiar utrzymania relacji

Ako - Akomodacja

Ako p – Postrzegana Akomodacja partnera

Kap - Kapitalizacja

Kap p - Postrzegana Kapitalizacja partnera

Dep - Deprecjacja

Dep p – Postrzegana Deprecjacja partnera

Tabela 3 przedstawia wartości współczynników korelacji w podziale ze względu na płeć. Warto zauważyć, że narcyzm wrażliwy wiązał się z akomodacją własną i postrzeganą u partnera tylko w grupie mężczyzn. Stwierdzone zależności są zgodne z przewidywaniami wynikającymi z modelu zależności między zmiennymi.

Tabela 3

Wartości współczynników korelacji

	HSNS	NPI	Odd	Ako	Ako p	Kap	Kap p	Dep	Dep p
HSNS	-	0,19**	-0,18**	-0,08	-0,07	-0,26**	-0,18**	0,22**	0,15*
NPI	0,21**	-	-0,03	-0,12*	0,05	-0,03	0,03	0,18**	-0,04
Odd	-0,13	-0,06	-	0,21**	0,31**	0,45**	0,34**	-0,29**	-0,45**
Ako	-0,32**	-0,10	0,38**	-	0,18**	0,38**	0,20**	-0,49**	-0,25**
Ako p	-0,24**	-0,13	0,19**	0,35**	-	0,21**	0,54**	-0,20**	-0,62**
Kap	-0,28**	0,05	0,44**	0,45**	0,13	-	0,27**	-0,33**	-0,25**
Kap p	-0,31**	-0,08	0,30**	0,30**	0,49**	0,37**	-	-0,26**	-0,48**
Dep	0,34**	0,21**	-0,25**	-0,54**	-0,39**	-0,38**	-0,35	-	0,46**
Dep p	0,33**	0,11	-0,23**	-0,31**	-0,65**	-0,21**	-0,37**	0,65**	-

Oznaczenia poziomu istotności: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. Powyżej przekątnej zamieszczono wyniki dla kobiet, poniżej dla mężczyzn.

HSNS – Narcyzm wrażliwy

NPI – Narcyzm wielkościowy

Odd – Oddanie/ zamiar utrzymania relacji

Ako - Akomodacja

Ako p – Postrzegana Akomodacja partnera

Kap - Kapitalizacja

Kap p - Postrzegana Kapitalizacja partnera

Dep - Deprecjacja

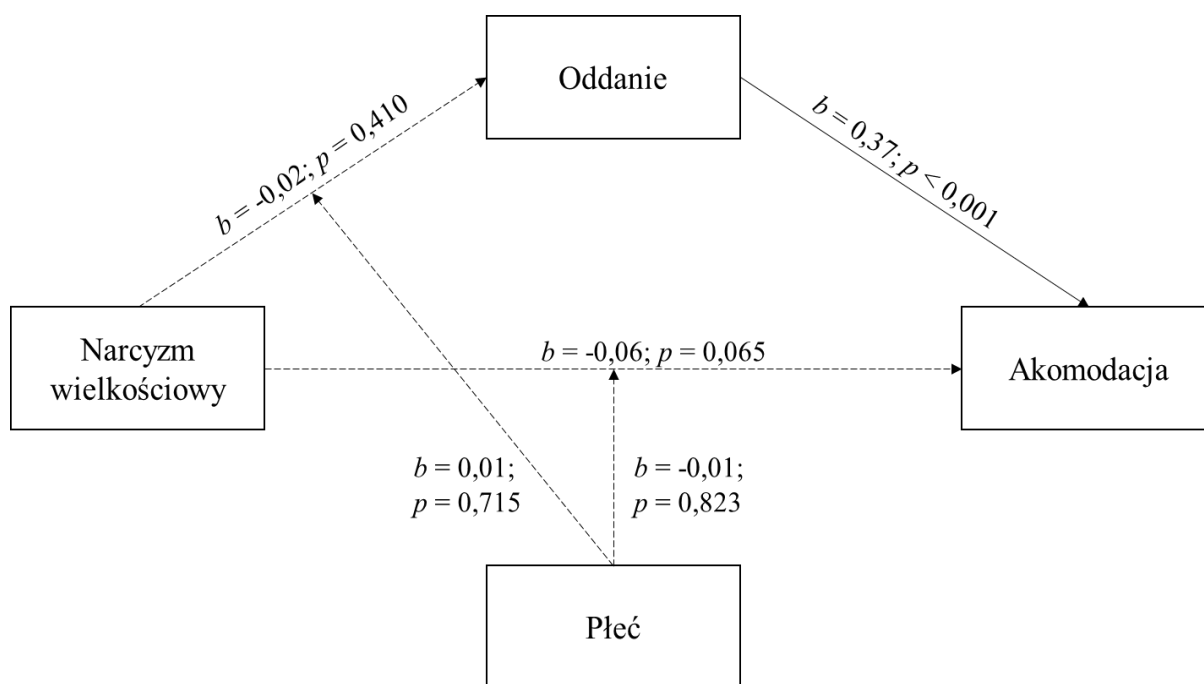
Dep p – Postrzegana Deprecjacja partnera

10.2. Mediująca rola oddania w związku między narcyzmem a akomodacją, kapitalizacją i deprecjacją – znaczenie płci

W tym paragrafie przedstawiono wyniki moderowanej mediacji (model 8) (Hayes, 2018, 2022).

Narcyzm wielkościowy – Oddanie – Akomodacja

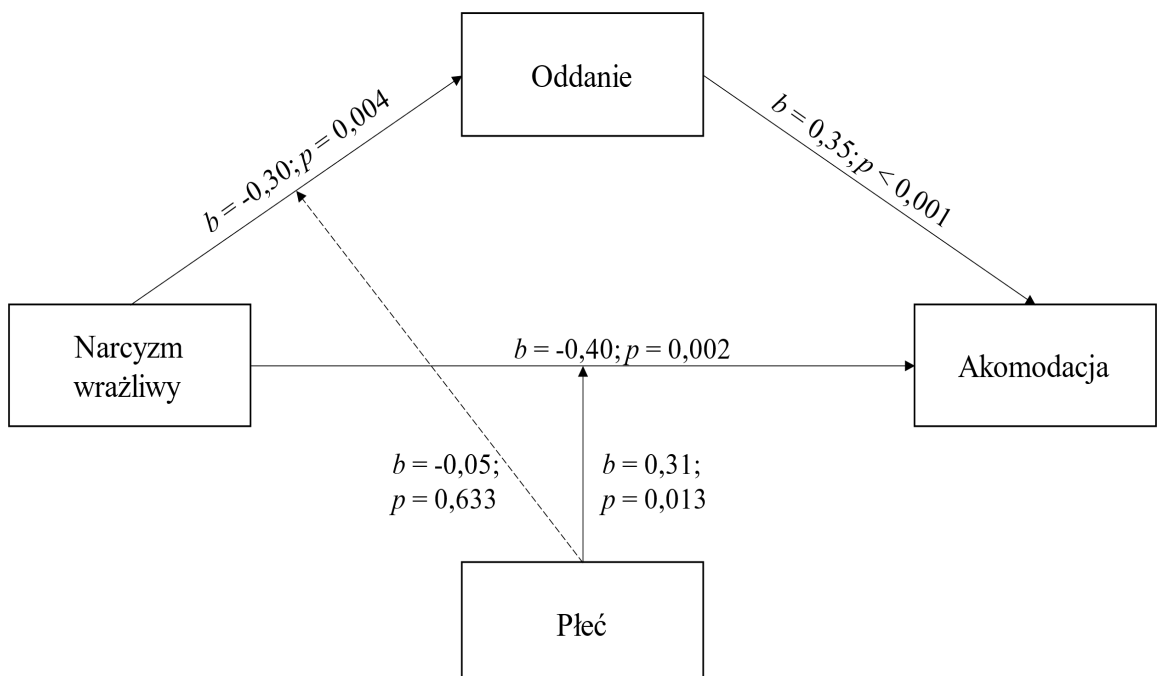
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wielkościowym a akomodacją oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wielkościowym a akomodacją i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono nieistotny statystycznie związek między predyktorem – narcyzm wielkościowy – a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,02$; $p = 0,409$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli akomodacją ($b = 0,37$; $p < 0,001$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem oddania w związku wzrasta tendencja do akomodacji. Efekty interakcyjne płci z narcyzmem okazały się nieistotne statystycznie. Ponadto również index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = 0,01; 95% CI: -0,037; 0,055). Otrzymany wzorzec wyników nie uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wielkościowego i akomodacji. Nie stwierdzono również moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.6).

Rysunek 6. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a akomodacją.

Narcyzm wrażliwy – Oddanie – Akomodacja

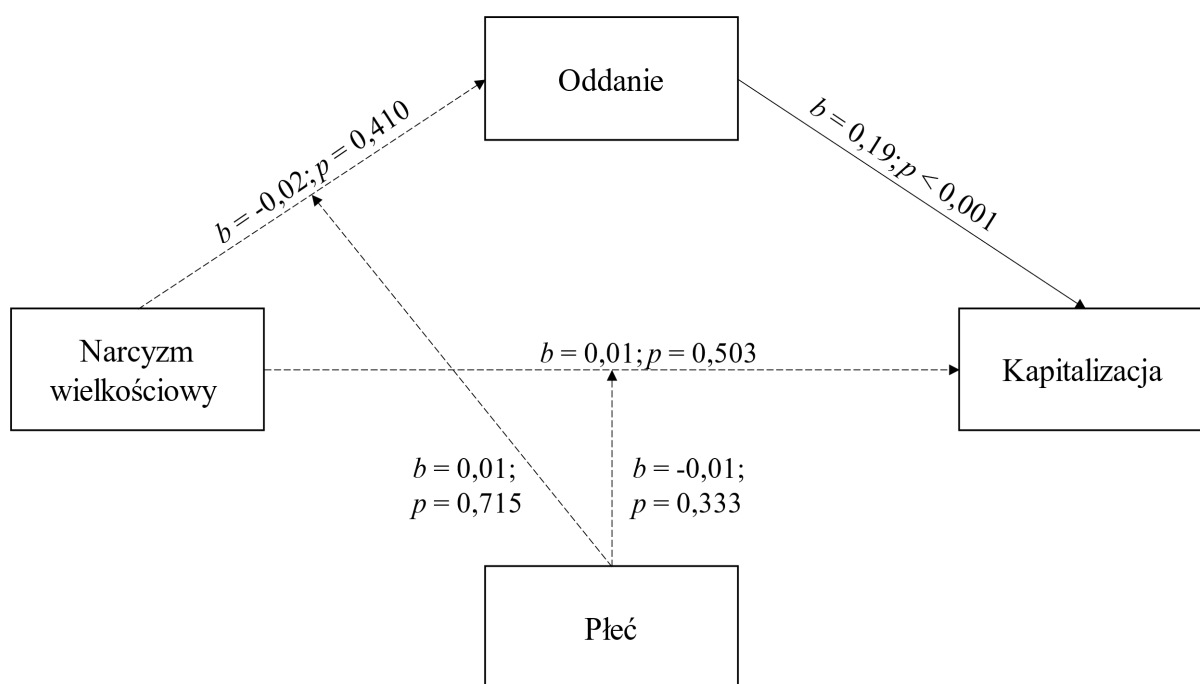
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wrażliwym a akomodacją oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wrażliwym a akomodacją i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono istotny statystycznie związek między narcyzmem wrażliwym a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,30; p = 0,004$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a akomodacją ($b = 0,35; p < 0,001$). Płeć nie wchodziła w interakcję z narcyzmem w wyjaśnianiu związku z oddaniem, natomiast stwierdzono istotną moderację związku między narcyzmem wrażliwym a akomodacją ($\Delta R^2 = 0,015; p = 0,013$). Okazało się, że negatywna zależność między narcyzmem a akomodacją występowała jedynie u mężczyzn ($b = -0,71; p < 0,001$), natomiast u kobiet efekt był nieistotny statystycznie ($b = -0,08; p = 0,625$). Jednakże index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = $-0,03$; 95% CI: $-0,178; 0,104$). Otrzymany wzorec wyników uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego i akomodacji. Nie stwierdzono jednak moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.7).

Rysunek 7. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a akomodacją.

Narcyzm wielkościowy – Oddanie – Kapitalizacja

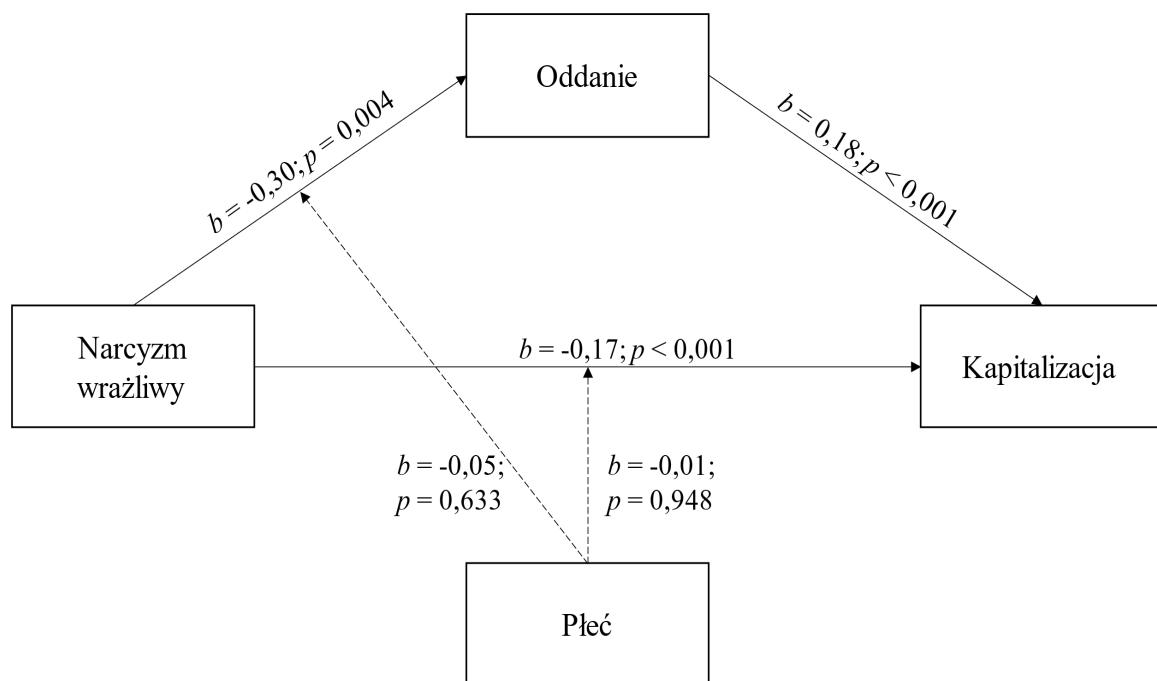
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wielkościowym a kapitalizacją oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wielkościowym a kapitalizacją i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono nieistotny statystycznie związek między predyktorem – narcyzm wielkościowy – a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,02$; $p = 0,409$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli kapitalizacją ($b = 0,19$; $p < 0,001$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem oddania w związku wzrasta tendencja do kapitalizacji. Efekty interakcyjne płci z narcyzmem okazały się nieistotne statystycznie. Ponadto index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = 0,01; 95% CI: -0,019; 0,029). Otrzymany wzorzec wyników nie uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wielkościowego i kapitalizacji. Nie stwierdzono również moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.8).

Rysunek 8. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a kapitalizacją.

Narcyzm wrażliwy – Oddanie – Kapitalizacja

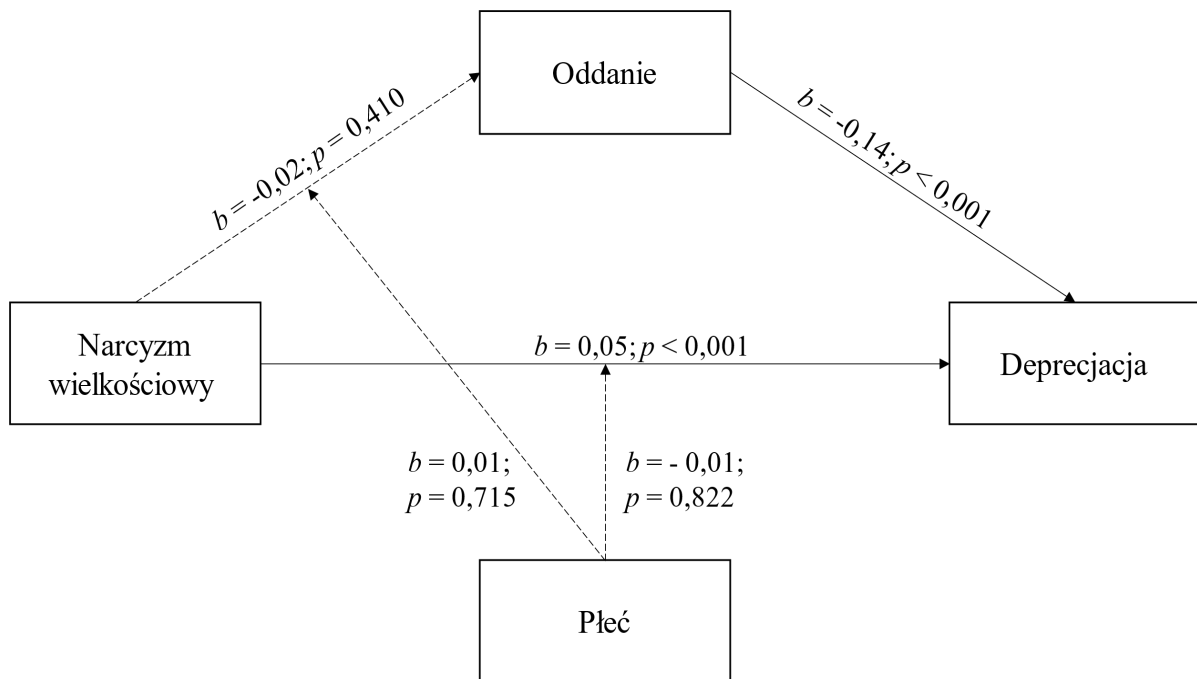
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wrażliwym a kapitalizacją oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wrażliwym a kapitalizacją i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono istotny statystycznie związek między narcyzmem wrażliwym a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,30; p = 0,004$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a kapitalizacją ($b = 0,18; p < 0,001$). Płeć nie wchodziła w interakcję z narcyzmem wrażliwym. Obserwowany index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = $-0,02$; 95% CI: $-0,090; 0,056$). Otrzymany wzorec wyników uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego i kapitalizacji. Nie stwierdzono moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys. 9).

Rysunek 9. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a kapitalizacją.

Narcyzm wielkościowy – Oddanie – Deprecjacja

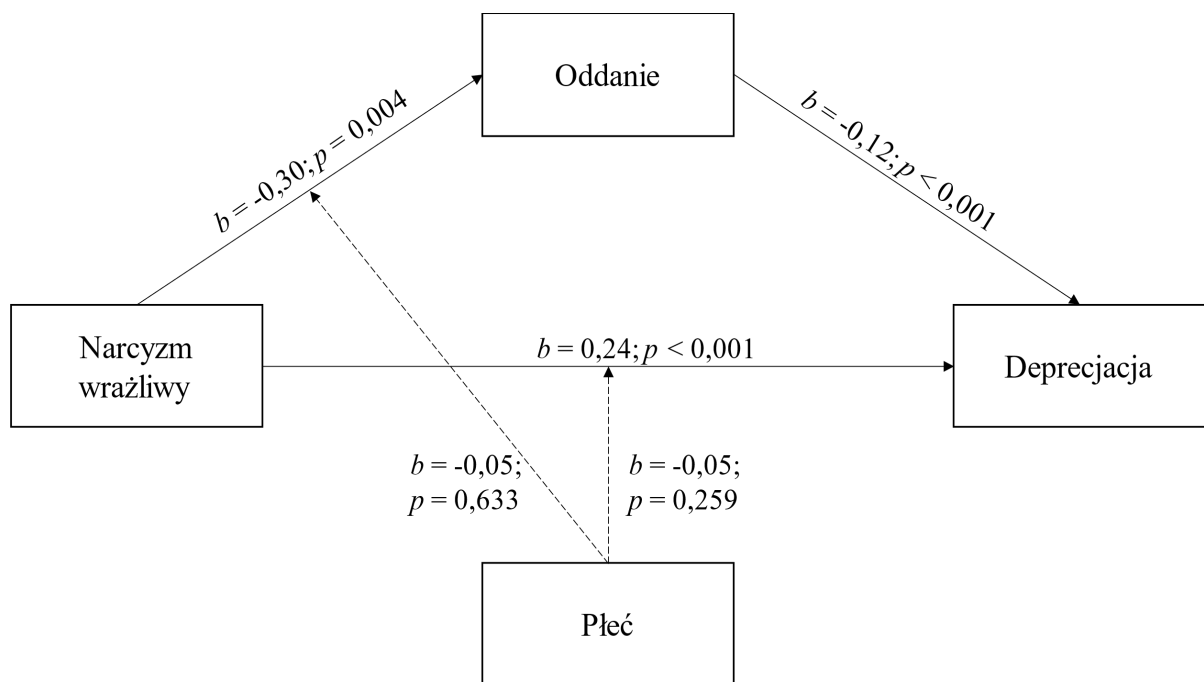
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wielkościowym a deprecjacją oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wielkościowym a deprecjacją i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono nieistotny statystycznie związek między predyktorem – narcyzm wielkościowy – a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,02$; $p = 0,409$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli deprecjacją ($b = -0,14$; $p < 0,001$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem oddania w związku spada tendencja do deprecjacji. Efekty interakcyjne płci z narcyzmem okazały się nieistotne statystycznie. Ponadto również index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = $-0,01$; 95% CI: $-0,022$; $0,014$). Otrzymany wzorec wyników nie uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wielkościowego i deprecjacji. Nie stwierdzono również moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys. 10).

Rysunek 10. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a deprecjacją.

Narcyzm wrażliwy – Oddanie – Deprecjacja

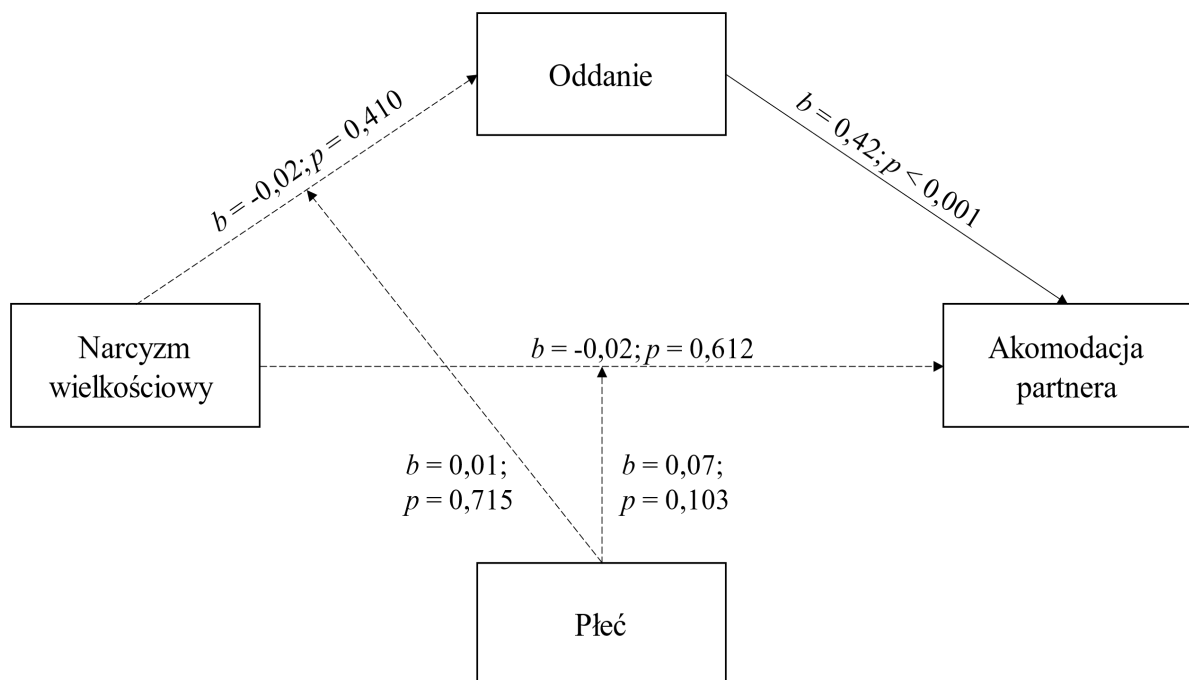
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wrażliwym a deprecjacją oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wrażliwym a deprecjacją i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono istotny statystycznie związek między narcyzmem wrażliwym a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,30; p = 0,004$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a deprecjacją ($b = -0,12; p < 0,001$). Oznacza to, że wzrost oddania sprzyja spadkowi deprecjacji. Płeć nie wchodziła w interakcję z narcyzmem wrażliwym. Obserwowany index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = 0,01; 95% CI: -0,038; 0,066). Otrzymany wzorzec wyników uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego i deprecjacji. Nie stwierdzono jednak moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys. 11).

Rysunek 11. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a deprecjacją.

Narcyzm wielkościowy – Oddanie – Akomodacja partnera

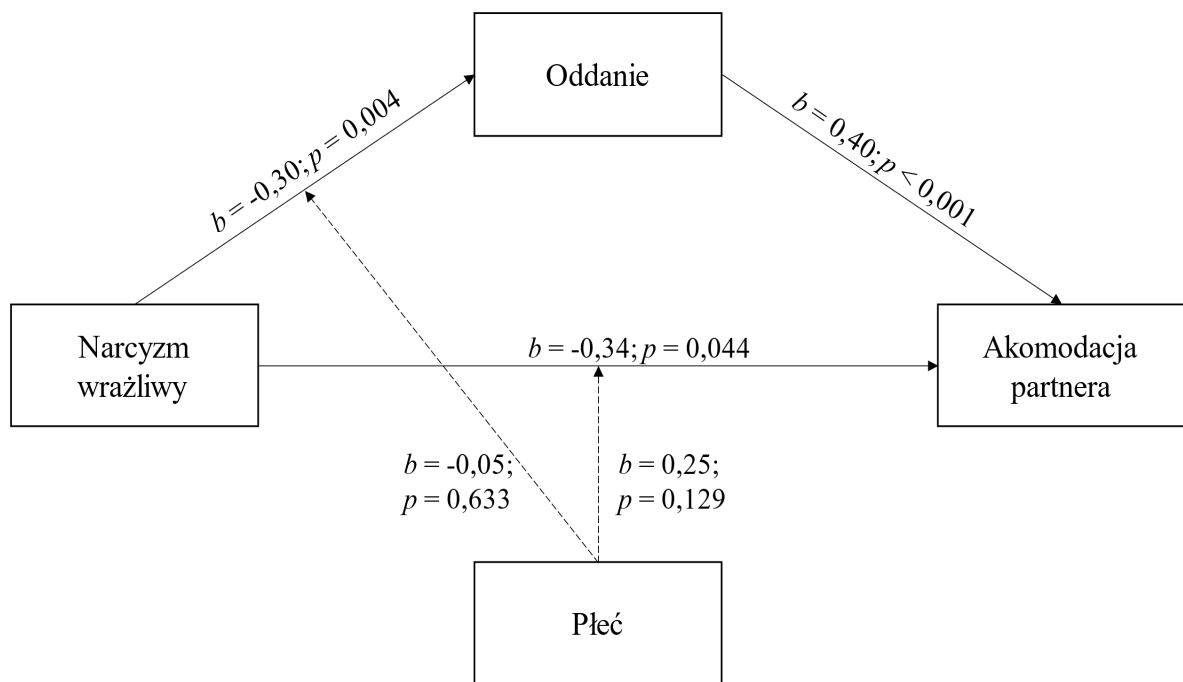
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wielkościowym a akomodacją partnera oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wielkościowym a akomodacją partnera i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono nieistotny statystycznie związek między predyktorem – narcyzm wielkościowy – a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,02$; $p = 0,409$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli akomodacją ($b = 0,42$; $p < 0,001$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem oddania w związku wzrasta tendencja do akomodacji partnera. Efekty interakcyjne płci z narcyzmem okazały się nieistotne statystycznie. Ponadto również index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = 0,01; 95% CI: -0,040; 0,065). Otrzymany wzorec wyników nie uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wielkościowego i akomodacji partnera. Nie stwierdzono również moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.12).

Rysunek 12. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a akomodacją partnera.

Narcyzm wrażliwy – Oddanie – Akomodacja partnera

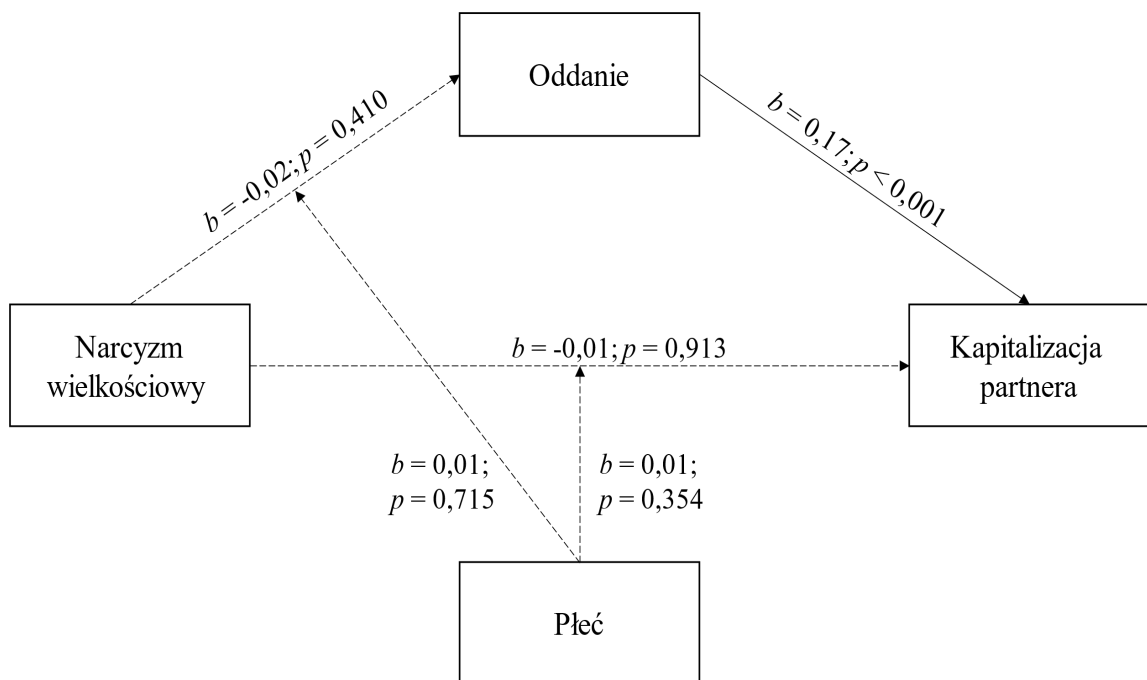
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wrażliwym a akomodacją partnera oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wrażliwym a akomodacją partnera i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono istotny statystycznie związek między narcyzmem wrażliwym a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,30; p = 0,004$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a akomodacją ($b = 0,40; p < 0,001$). Płeć nie wchodziła w interakcję z narcyzmem wrażliwym. Obserwowany index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = $-0,04$; 95% CI: $-0,203; 0,122$). Otrzymany wzorec wyników uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego i akomodacji partnera. Nie stwierdzono jednak moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys. 13).

Rysunek 13. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a akomodacją partnera.

Narcyzm wielkościowy – Oddanie – Kapitalizacja partnera

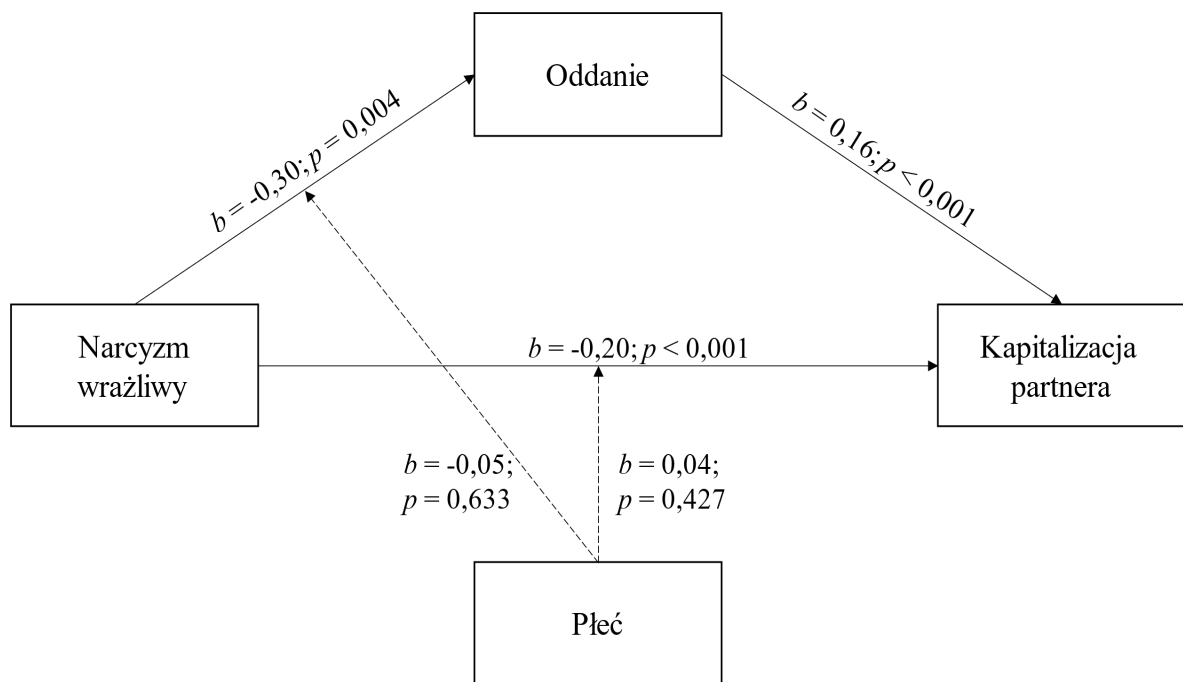
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wielkościowym a kapitalizacją partnera oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wielkościowym a kapitalizacją partnera i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono nieistotny statystycznie związek między predyktorem – narcyzm wielkościowy – a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,02$; $p = 0,409$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli kapitalizacją partnera ($b = 0,17$; $p < 0,001$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem oddania w związku wzrasta tendencja do kapitalizacją partnera. Efekty interakcyjne płci z narcyzmem okazały się nieistotne statystycznie. Ponadto również index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = 0,01; 95% CI: -0,017; 0,027). Otrzymany wzorzec wyników nie uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wielkościowego i kapitalizacji partnera. Nie stwierdzono również moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.14).

Rysunek 14. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a kapitalizacją partnera.

Narcyzm wrażliwy – Oddanie – Kapitalizacja partnera

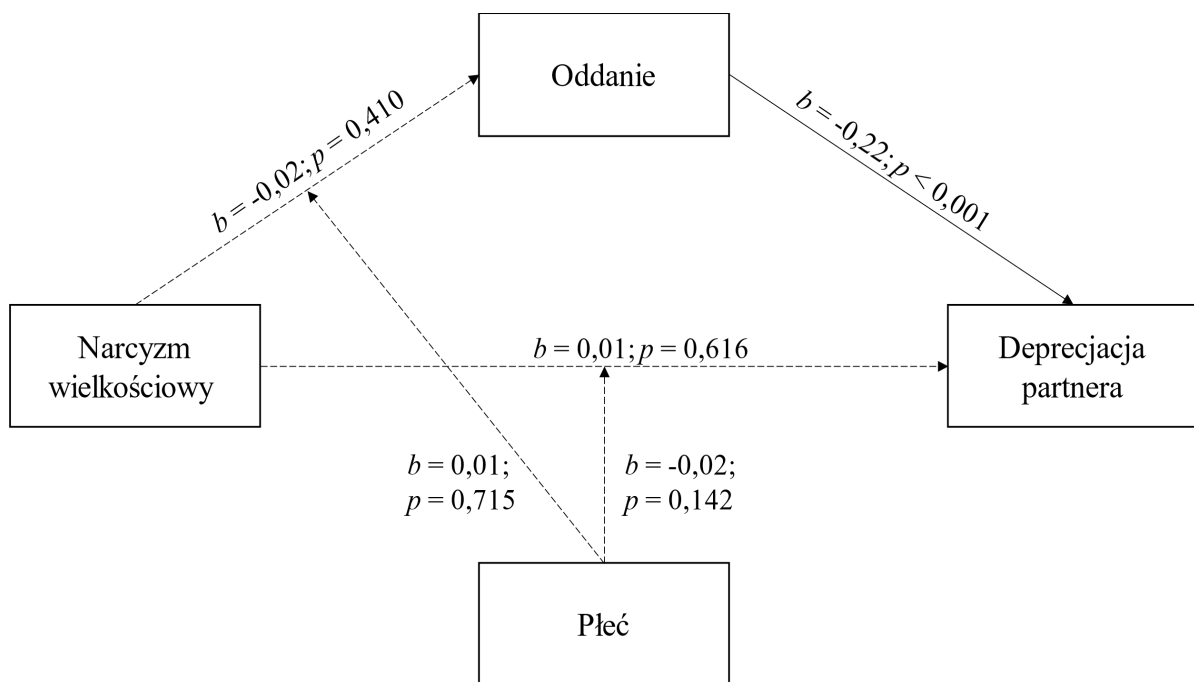
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wrażliwym a kapitalizacją partnera oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wrażliwym a kapitalizacją partnera i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono istotny statystycznie związek między narcyzmem wrażliwym a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,30; p = 0,004$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a kapitalizacją partnera ($b = 0,16; p < 0,001$). Płeć nie wchodziła w interakcję z narcyzmem wrażliwym. Obserwowany index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = $-0,02$; 95% CI: $-0,085; 0,044$). Otrzymany wzorzec wyników uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego i kapitalizacji partnera. Nie stwierdzono jednak moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.15).

Rysunek 15. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a kapitalizacją partnera.

Narcyzm wielkościowy – Oddanie – Deprecjacja partnera

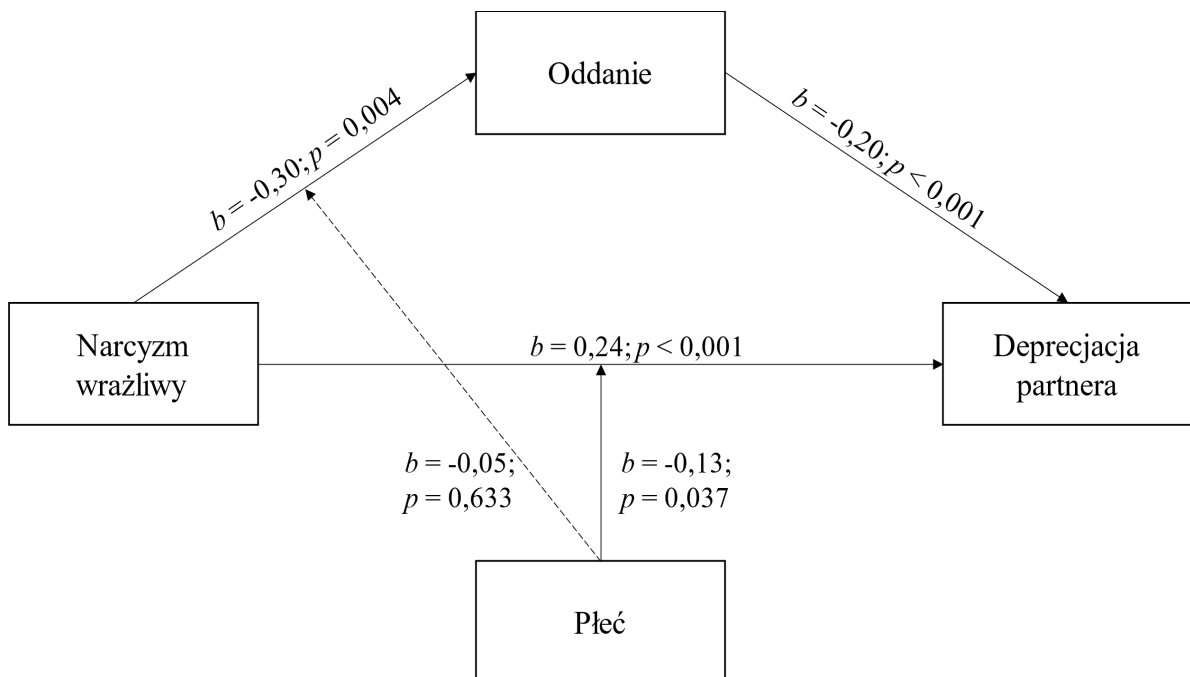
W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wielkościowym a deprecjacją partnera oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wielkościowym a deprecjacją partnera i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono nieistotny statystycznie związek między predyktorem – narcyzm wielkościowy – a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,02$; $p = 0,409$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli deprecjacją partnera ($b = -0,22$; $p < 0,001$). Oznacza to, że wraz ze wzrostem oddania w związku spada tendencja do deprecjacji partnera. Efekty interakcyjne płci z narcyzmem okazały się nieistotne statystycznie. Ponadto również index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = $-0,01$; 95% CI: $-0,037$; $0,021$). Otrzymany wzorec wyników nie uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wielkościowego i deprecjacji partnera. Nie stwierdzono również moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.16).

Rysunek 16. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a deprecjacją partnera.

Narcyzm wrażliwy – Oddanie – Deprecjacja partnera

W celu sprawdzenia czy oddanie jest mediatorem w relacjach między narcyzmem wrażliwym a deprecjacją partnera oraz czy płeć moderuje zależności zachodzące między narcyzmem wrażliwym a deprecjacją partnera i oddaniem przeprowadzono analizę moderowanej mediacji (Model 8). W pierwszej kolejności stwierdzono istotny statystycznie związek między narcyzmem wrażliwym a mediatorem czyli oddaniem ($b = -0,30; p = 0,004$). Następnie wykazano istotny statystycznie pozytywny związek pomiędzy mediatorem a zmienną objaśnianą czyli deprecjacją partnera ($b = -0,20; p < 0,001$). Płeć nie wchodziła w interakcję z narcyzmem w wyjaśnianiu związku z oddaniem, natomiast stwierdzono istotną moderację związku między narcyzmem wrażliwym a deprecjacją partnera ($\Delta R^2 = 0,011; p = 0,037$). Okazało się, że pozytywna zależność między narcyzmem a deprecjacją partnera występowała jedynie u mężczyzn ($b = 0,37; p < 0,001$), natomiast u kobiet efekt był nieistotny statystycznie ($b = 0,11; p = 0,197$). Ponadto index moderowanej mediacji okazał się nieistotny statystycznie (Index = 0,02; 95% CI: -0,064; 0,104). Otrzymany wzorzec wyników uprawnia do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego i deprecjacji partnera. Nie stwierdzono jednak moderującej roli płci w założonym modelu mediacji (rys.17).

Rysunek 17. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a deprecjacją partnera.

W tabeli 4 poniżej zaprezentowano wyniki indexów mediacji i moderowanych mediacji dla wszystkich testowanych modeli. Modele te potwierdziły, że oddanie jest mediatorem związku między narcyzmem wrażliwym a akomodacją, kapitalizacją i deprecjacją (własną oraz postrzeganą u partnera). Przy czym granice przedziałów ufności w przypadku modeli mężczyzn są na granicy istotności mediacji, natomiast w przypadku kobiet modele jednoznacznie wskazują na istnienie mediacji. W żadnym z testowanych modeli nie potwierdzono istotnego efektu płci jako moderatora mediacji. Płeć nie różnicuje zależności między narcyzmem a oddaniem.

Tabela 4

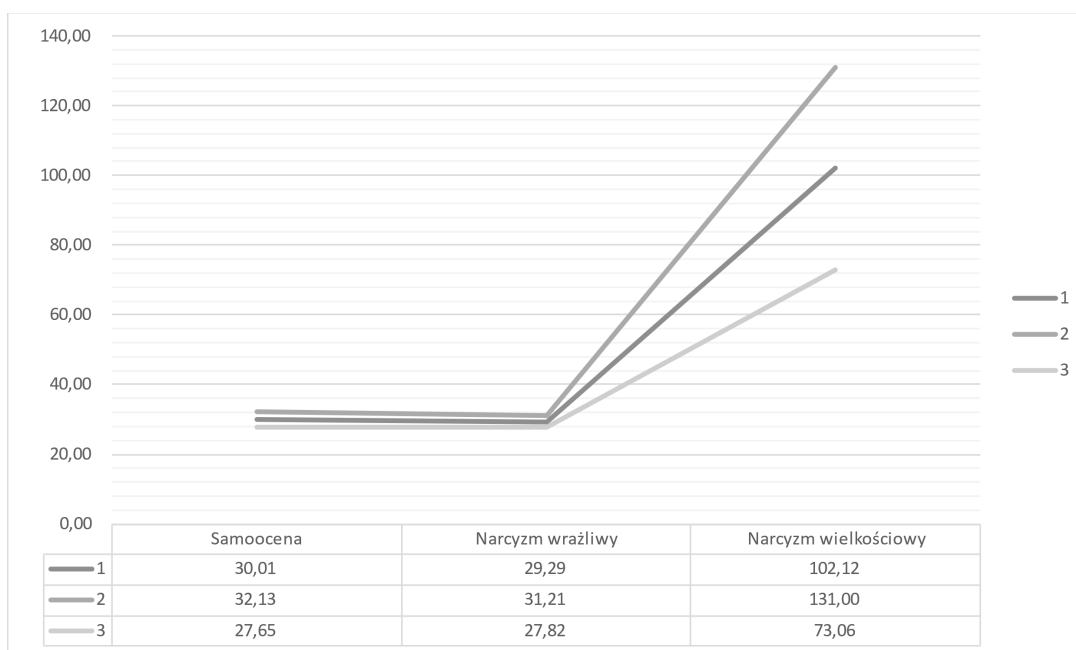
Wartości indeksów mediacji i moderowanych mediacji dla wszystkich testowanych modeli

Zmienna wyjaśniana	Zmienna wyjaśniająca	Płeć (moderator)	Efekt mediacji				Efekt moderowanej mediacji		
			Index	SE	LLCI	ULCI	Index	SE	LLCI
Modele osoby badanej									
Akomodacja	Narcyzm wielkościowy	Mężczyźni	-0,012	0,02	-0,049	0,020	0,007	0,02	-0,037
		Kobiety	-0,005	0,02	-0,037	0,026			
	Narcyzm wrażliwy	Mężczyźni	-0,086	0,05	-0,189	0,001	-0,034	0,07	-0,178
		Kobiety	-0,120	0,06	-0,235	-0,020			
Kapitalizacja	Narcyzm wielkościowy	Mężczyźni	-0,006	0,01	-0,025	0,010	0,004	0,01	-0,019
		Kobiety	-0,002	0,01	-0,018	0,014			
	Narcyzm wrażliwy	Mężczyźni	-0,044	0,02	-0,093	0,000	-0,018	0,04	-0,090
		Kobiety	-0,062	0,03	-0,120	-0,011			
Deprecjacja	Narcyzm wielkościowy	Mężczyźni	0,004	0,01	-0,007	0,019	-0,003	0,01	-0,022
		Kobiety	0,002	0,01	-0,010	0,014			
	Narcyzm wrażliwy	Mężczyźni	0,030	0,02	-0,001	0,074	0,012	0,03	-0,039
		Kobiety	0,042	0,02	0,006	0,093			
Modele postrzegania partnera									
Akomodacja	Narcyzm wielkościowy	Mężczyźni	-0,014	0,02	-0,057	0,023	0,008	0,03	-0,040
		Kobiety	-0,005	0,02	-0,039	0,033			
	Narcyzm wrażliwy	Mężczyźni	-0,099	0,06	-0,225	0,002	-0,039	0,08	-0,203
		Kobiety	-0,138	0,06	-0,279	-0,026			
Kapitalizacja	Narcyzm wielkościowy	Mężczyźni	-0,006	0,01	-0,023	0,009	0,004	0,01	-0,017
		Kobiety	-0,002	0,01	-0,016	0,013			
	Narcyzm wrażliwy	Mężczyźni	-0,040	0,02	-0,085	-0,001	-0,016	0,03	-0,085
		Kobiety	-0,055	0,03	-0,113	-0,011			
Deprecjacja	Narcyzm wielkościowy	Mężczyźni	0,007	0,01	-0,013	0,030	-0,004	0,01	-0,037
		Kobiety	0,003	0,01	-0,018	0,020			
	Narcyzm wrażliwy	Mężczyźni	0,051	0,03	-0,002	0,118	0,020	0,04	-0,064
		Kobiety	0,071	0,03	0,012	0,147			

Adnotacja. W każdym modelu mediatorem było oddanie.

10.3. Analiza skupień

Celem wyodrębnienia poszczególnych grup osób ze zróżnicowanym poziomem samooceny, narcyzmu wrażliwego oraz narcyzmu wielkościowego, wykonano analizy skupień metodą k -średnich w programie IBM SPSS Statistics 28. Analizę skupień wykonano wielokrotnie z przesortowaniem zmiennych uwzględnionych w procedurze centrowania średnich dla grup, z uwagi na występujący błąd zróżnicowanych liczebności po przesortowaniu. Wykonano modele od dwóch do sześciu skupień bazując na trzech zmiennych, na podstawie których wyznaczono model o trzech skupieniach jako najlepszy, z uwagi na względną stabilność uzyskiwanych centrów skupień oraz liczebności prób, a także najlepsze zróżnicowanie zmiennych wchodzących w skład skupień. Na rysunku 18, zaprezentowano profile średnich dla poszczególnych skupień.

Rysunek 18. Profile średnich dla wyodrębnionych grup ze względu na poziom samooceny, narcyzm wielkościowy i wrażliwy.

Obserwując uzyskane profile (rys. 18), stwierdzono iż w skupieniu pierwszym pojawiały się osoby o umiarkowanym poziomie narcyzmu wielkościowego oraz względnie wysokim poziomie narcyzmu wrażliwego i samooceny ($n = 153$). Osoby ze skupienia drugiego

charakteryzowały się najwyższym nasileniem wszystkich cech ($n = 90$), kontrastowo do nich skupienie trzecie zawierało osoby o najniższych średnich w ramach każdej zmiennej ($n = 103$). Powyższe wyniki oraz otrzymane liczebności grup, pozwoliły na stwierdzenie, iż uzyskany podział odpowiada rozkładowi normalnemu, uwzględniającemu osoby o przeciętnym poziomie cech (skupienie pierwsze), wyższym ich nasileniu (skupienie drugie) oraz niższym nasileniu cech samooceny i narcyzmu (skupienie trzecie).

Przeprowadzono analizę korelacji między zmiennymi wchodzącymi w skład wyróżnionych profili. Samoocena dodatnio koreluje z narcyzmem wielkościowym $r = 0,37$, $p < 0,001$, siła korelacji jest przeciętna. Samoocena koreluje ujemnie z wrażliwym $r = -0,29$, $p < 0,001$, natomiast siła korelacji jest słaba. Oba rodzaje narcyzmu korelują ze sobą dodatnio $r = 0,19$, $p < 0,001$, korelacja jest słaba.

Przeprowadzono analizę wariancji w zakresie zróżnicowania poziomów cech samooceny oraz narcyzmu wrażliwego i wielkościowego w trzech wyodrębnionych skupieniach, które zaprezentowano w tabeli 5.

Tabela 5

Zróżnicowanie poziomu samooceny oraz narcyzmu w zależności od centrów skupień

Zmienne zależne	Wyższy poziom cech ($n = 90$)		Umiarkowany poziom cech ($n = 152$)		Niższy poziom cech ($n = 103$)		$F(2, 345)$	p	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD			
Samoocena	32,13	4,49	30,01	4,26	27,65	4,25	26,04	<0,001	0,13
Narcyzm wrażliwy	31,21	6,18	29,29	6,08	27,82	5,81	7,63	0,001	0,04
Narcyzm wielkościowy	131,00	10,96	102,12	8,20	73,06	10,08	886,08	<0,001	0,84

Uzyskane wyniki analiz wariancji zaprezentowane w tabeli 5, pozwoliły na stwierdzenie istotnych statystycznie różnic niemal między wszystkimi grupami w ramach każdej zmiennej zależnej, przy przyjęciu poprawki Tukey'a dla równych wariancji ($p < 0,05$) oraz Dunnetta dla nierównych wariancji ($p < 0,05$). Okazało się, iż jedynie w przypadku narcyzmu wrażliwego nie stwierdzono istotnych różnic między osobami o umiarkowanym nasileniu cech i niższym poziomie cech ($p = 0,133$). Oznacza to, iż głównie samoocena i narcyzm wielkościowy różnicowały wszystkie trzy skupienia. Uzyskane wskaźniki wielkości efektu (η^2) potwierdziły, iż najsilniej skupienia różnicował narcyzm wielkościowy (84% wyjaśnionej

wariancji), natomiast samoocena (13%) i narcyzm wrażliwy (4%) wykazywały stosunkowo słabe zróżnicowanie.

W kolejnym etapie analiz sprawdzono, jak wyodrębnione skupienia osób o różnym poziomie narcyzmów i samooceny różniły się pod kątem akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji z dwóch perspektyw: własnej i postrzeganej u partnera. W tym celu przeprowadzono jednoczynnikową analizę wariancji, której wyniki zaprezentowano w tabeli 6.

Tabela 6

Zróżnicowanie poziomów akomodacji, kapitalizacji oraz deprecjacji z perspektywy własnej oraz partnera w zależności od centrów skupień

Zmienne zależne	Wyższy poziom cech (n = 90)		Umiarkowany poziom cech (n = 152)		Niższy poziom cech (n = 103)		F(2, 345)	p	η ²
	M	SD	M	SD	M	SD			
Os. badana									
Akomodacja	74,00 ^a	16,26	79,87 ^b	13,93	78,42 ^{ab}	16,06	4,30	0,014	0,02
Kapitalizacja	7,63 ^a	5,58	8,22 ^a	4,97	8,00 ^a	6,02	0,34	0,714	<0,01
Deprecjacja	23,16 ^a	6,66	20,53 ^b	5,24	20,01 ^b	6,51	7,65	0,001	0,04
Po. partnera									
Akomodacja	77,71 ^a	20,10	78,44 ^a	18,95	80,30 ^a	20,74	0,46	0,633	<0,01
Kapitalizacja	5,97 ^a	6,48	6,65 ^a	6,25	6,61 ^a	6,76	0,36	0,699	<0,01
Deprecjacja	21,41 ^a	8,59	20,48 ^a	6,83	20,14 ^a	7,91	0,71	0,491	<0,01

Adnotacja. Indekssem górnym oznaczono istotne efekty porównań parami, identyczne litery wskazywały na brak istotnych statystycznie różnic.

Przeprowadzone analizy wariancji (tabela 6), pozwoliły na potwierdzenie istotnych różnic jedynie w przypadku perspektywy własnej w zakresie akomodacji ($p = 0,014$) i deprecjacji ($p = 0,001$). Nie stwierdzono natomiast istotnego zróżnicowania poziomu akomodacji, kapitalizacji oraz deprecjacji partnera oraz kapitalizacji własnej w zależności od poziomu cech samooceny i narcyzmu.

Porównania parami w zakresie akomodacji własnej (tabela 6) z wykorzystaniem testu Tukey'a potwierdziły, iż osoby o umiarkowanym poziomie cech charakteryzowały się wyższym poziomem akomodacji własnej w porównaniu do osób z wysokim poziomem cech narcyzmów i samooceny ($p = 0,011$). Nie stwierdzono natomiast różnic między osobami o niskim poziomie cech narcyzmów i samooceny w zakresie akomodacji własnej

w porównaniu do osób o umiarkowanym ($p = 0,736$) i wysokim poziomie tych cech ($p = 0,110$).

W przypadku deprecjacji własnej (tabela 6), porównania parami pozwoliły na stwierdzenie istotnych statystycznie różnic między osobami o wysokim poziomie cech samooceny i narcyzmu w porównaniu do osób o umiarkowanym ($p = 0,003$) i niskim poziomie tych cech ($p = 0,001$). Okazało się, iż wyższy poziom narcyzmu i samooceny sprzyjał wyższemu poziomowi deprecjacji własnej. Nie stwierdzono natomiast różnic w deprecjacji w zależności od tego czy poziom cech samooceny i narcyzmu był umiarkowany, czy niski ($p = 0,776$).

Powyższe wyniki potwierdziły, iż umiarkowany poziom samooceny i narcyzmu wrażliwego oraz wielkościowego sprzyja wzrostowi akomodacji własnej, natomiast podwyższony poziom samooceny i narcyzmu powiązany był ze wzrostem deprecjacji własnej.

Dodatkowo wykonano analizę korelacji w podziale na podzbiory osób o różnych poziomach cech samooceny i narcyzmów (profil 1, 2 i 3), celem weryfikacji potencjalnych różnic między związkami poszczególnych zmiennych testowanych (zweryfikowanie czy wartości współczynników korelacji istotnie różnią się między sobą). W tym celu wykonano porównania testem Z Fishera dla uzyskanych współczynników korelacji (tabela 7).

Tabela 7

Zróznicowanie korelacji pomiędzy samooceną, narcyzmem wrażliwym i narcyzmem wielkościowym a akomodacją, kapitalizacją i deprecjacją z perspektywy własnej i partnera

Poziom cech	Samoocena			Narcyzm wrażliwy			Narcyzm wielkościowy		
	Wyższy	Umiarkowany	Niższy	Wyższy	Umiarkowany	Niższy	Wyższy	Umiarkowany	Niższy
Os. badana									
Akomodacja	0,16	0,16*	0,09	-0,22*	-0,21**	-0,17	0,04	-0,08	0,03
Kapitalizacja	0,14	0,27***	0,24*	-0,32**	-0,19*	-0,16	-0,06	-0,04	0,14
Deprecjacja	-0,26*	-0,21**	-0,16	0,30**	0,23**	0,24*	-0,11	0,08	0,14
Po. partnera									
Akomodacja	0,03	0,25**	0,30**	-0,10	-0,15	-0,10	0,15	-0,09	0,06
Kapitalizacja	0,09	0,21**	0,26**	-0,18	-0,27***	-0,26**	0,19	-0,02	0,07
Deprecjacja	-0,06	-0,31***	-0,27**	0,18	0,21**	0,29**	-0,12	-0,06	0,03

Adnotacja. Pogrubieniem oznaczono tendencyjne efekty różnic między współczynnikami korelacji obliczone testem Z Fishera ($p < 0,10$).

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Okazało się (tabela 7), iż występowały jedynie tendencyjne efekty różnic między trzema współczynnikami korelacji: samoocena a akomodacja postrzegana u partnera między grupami o niskim i wysokim poziomie cech ($p = 0,064$), samoocena a deprecjacja postrzegana u partnera między grupami o umiarkowanym i wysokim poziomie cech ($p = 0,055$), a także samooceną i akomodacją postrzegana u partnera między grupami o wysokim i umiarkowanym poziomie cech ($p = 0,093$). Uzyskane wyniki sugerowały iż postrzeganie akomodacji u partnera może być silniej i dodatnio związane z samooceną wśród osób o umiarkowanej lub względnie niskiej samoocenie w porównaniu do osób o wyższym poziomie samooceny. Z kolei postrzeganie deprecjacji u partnera było silniej negatywnie skorelowane z samooceną wśród osób o umiarkowanej samoocenie w porównaniu do osób o wyższym poziomie samooceny. Nie stwierdzono innych istotnych lub tendencyjnych różnic w korelacjach między zmiennymi.

11. DYSKUSJA

W opracowaniu podjęto zagadnienie funkcjonowania związków romantycznych. Funkcjonowanie związków romantycznych rozumiane jest jako procesy relacyjne, poprzez które partnerzy realizują swoje zadania rozwojowe oraz poprzez które zaspakajane są potrzeby poszczególnych osób i rodziny jako całości (Patterson 2002, s. 240). W badaniach nad funkcjonowaniem związków romantycznych można wyodrębnić dwa zasadnicze obszary badań: badania mające na celu określenie znaczenia związków interpersonalnych dla jakości życia osób (np. Doroszewicz, 2008; Płopa, 2003) oraz badania mające na celu zidentyfikowanie czynników pozwalających wyjaśnić funkcjonowanie tych związków (np. Braun-Gałkowska, 1980, 1992; Janicka, Szymczak, 2017; Rostowski, Rostowska, 2014). Zrealizowany projekt badawczy można ulokować w tym drugim obszarze zagadnień.

W opracowaniu podjęto zagadnienie znaczenia narcyzmu w wyjaśnianiu funkcjonowania osób w związkach romantycznych. Czynniki mające związek z funkcjonowaniem w relacji są między innymi charakterystyki podmiotowe (Campbell i in., 2002; White i in., 2004). W analizach uwzględniono dwa typy narcyzmu: wielkościowy i wrażliwy. Te dwa typy narcyzmu posiadają zarówno cechy wspólne, jak i właściwości je różnicujące (Czarna, 2008). Obie te formy narcyzmu są do siebie podobne pod względem lekceważenia i nieliczenia się z innymi, poczucia uprzywilejowania, próżności i wielkościowych fantazji (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Natomiast narcyzm wielkościowy cechuje się wysokim poczuciem własnej wartości, ekstrawersją, roszczeniowością, pewnością siebie, potrzebą uwagi i bycia podziwianym, agresywnością i poniżającym stosunkiem wobec ludzi (Altmann, 2017; Czarna, 2008; Miller i in., 2010; Rohmann, Neumann, Herner, Bierhoff, 2012; Wink, 1991). Osoby narcystyczne są dominujące, czarujące i przykuwają uwagę innych (Back i in., 2013; Campbell, Campbell, 2009). Narcyzm wrażliwy charakteryzuje się natomiast niską samoocena, dużą wrażliwością na zranienia, lękiem, nieśmiałością, depresyjnością, postawą obronną, wstydem, introwersją i poczuciem niepewności (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Narcyzm wrażliwy z jednej strony cechuje się dużą potrzebą aprobaty społecznej, a z drugiej - postawą unikową i wrogim postrzeganiem świata (Dickinson, Pincus, 2003; Wink, 1991). Rozbieżności w charakterystykach tych dwóch typów narcyzmu uzasadnia uwzględnienie ich w badaniu. Rozbieżności te pozwalają przewidywać,

iż te dwa typy narcyzmu mogą w różny sposób przejawiać się w funkcjonowaniu jednostki w relacji.

W projekcie uwzględniono kilka wskaźników opisujących funkcjonowanie jednostki w związkach romantycznych: akomodację, kapitalizację i deprecjację. Aby lepiej zrozumieć procesy w danym związku wzięto pod uwagę nie tylko zachowanie osoby badanej (samoopis), ale również to jak postrzega ona zachowanie partnera. W literaturze przyjmuje się bowiem, że w funkcjonowaniu związku znaczenie ma nie tylko zachowanie osoby, ale także percepcja społeczna tego zachowania (Campbell i in., 2000; Sadikaj i in., 2017; Sedikides i in., 1998), czyli rozumienie, kategoryzacja (Gerrig, Zimbardo, 2009) oraz interpretacja zachowania innej osoby (Campbell i in., 2000; Sedikides i in., 1998).

Projekt badawczy oparto o rozszerzony sprawczy model narcyzmu Campbella i Fostera (2007) oraz inwestycyjny model Rusbult (1980, 1983). W modelu Rusbult kluczową rolę odgrywa kwestia oddania (Rusbult, 1980, 1983). W projekcie własnym uwzględniono oddanie, które w przyjętym modelu zależności pełni rolę mediatora między narcyzmem a analizowanymi wskaźnikami funkcjonowania w związku (akomodacja, kapitalizacja emocji, deprecjacja – własna i postrzegana u partnera).

Kobiety i mężczyźni różnią się od siebie pod wieloma względami, zwłaszcza jeśli chodzi o funkcjonowanie w bliskich relacjach (np. Kornaszewska-Polak, 2020; Plopa, 2015). Płeć jest uznawana jako jeden z czynników kształtujących ekspresję narcyzmu (Philipson, 1985; Ryan i in., 2008), dlatego też analizie poddano funkcjonowanie w związkach romantycznych kobiet i mężczyzn. Za uzasadnione uznano przyjęcie, że płeć może być moderatorem badanych zależności.

W badaniu własnym przewidywano, że narcyzm wielkościowy jest w ujemnym związku z własnymi zachowaniami akomodacyjnymi (H1.1) oraz postrzeganymi zachowaniami akomodacyjnymi partnera (H1.3). W świetle wyników przeprowadzonych analiz przewidywania te nie uzyskały potwierdzenia. Stwierdzono jedynie zależność istotną na poziomie tendencji, zgodnie z którą wyższy poziom narcyzmu wielkościowego współwystępuje z niższą akomodacją osoby badanej.

Oczekiwano, iż narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku z zachowaniami akomodacyjnymi osoby badanej (H1.2) oraz z postrzeganymi przez nią zachowaniami akomodacyjnymi partnera (H1.4). Oczekiwania te uzyskały potwierdzenie. Narcyzm

wrażliwy jest w ujemnym związku z zachowaniami akomodacyjnymi osoby badanej oraz z postrzeganymi przez nią zachowaniami akomodacyjnymi partnera. Oznacza to, że im wyższy narcyzm drażliwy osoby badanej tym mniej zachowań akomodacyjnych przejawia ta osoba oraz tym mniej zachowań akomodacyjnych postrzega u swojego partnera. Stwierdzono jednak, że zależność narcyzmu drażliwego z własną akomodacją jest moderowana przez płeć i jest istotna tylko w grupie mężczyzn.

W efekcie przeprowadzonych analiz stwierdzono ujemną zależność między narcyzmem drażliwym (mężczyzn) a zachowaniami akomodacyjnymi osób badanych oraz postrzeganiem tych zachowań u partnerki. W przypadku narcyzmu wielkościowego nie stwierdzono zależności między tym typem narcyzmu a postrzeganiem zachowań akomodacyjnych partnera, stwierdzono jedynie zależność istotną na poziomie tendencji z zachowaniami własnymi (kierunek zależności zgodny z przewidywaniami).

Wysokie wyniki w skali akomodacji oznaczają, że osoba częściej stosuje strategie dialogu i lojalności a rzadziej strategie wyjścia i zaniedbania. Oznacza to, iż w sytuacji konfliktu ma tendencję do łagodzenia napięcia, poskromienia własnych reakcji odwetowych i podejmowania zachowań służących poprawie sytuacji. Przeprowadzone analizy ukazują, iż wysoki poziom narcyzmu drażliwego mężczyzn wiąże się z rzadszym stosowaniem strategii korzystnych dla relacji w sytuacjach potencjalnie trudnych dla związku.

W modelu spektrum narcyzmu (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017) narcyzm drażliwy opisywany jest jako charakteryzujący się dużą reaktywnością emocjonalną i behawioralną, koncentracją na trudnościach, nadwrażliwością, analizowaniem porażek i lękiem. Ponadto osoby cechuje niestabilność emocjonalna, skoncentrowanie na obronie siebie oraz społeczne wycofanie (Krizan, 2018). Osoba z wysokim nasileniem narcyzmu drażliwego ma tendencje do odczuwania silnego gniewu, co prowadzi do szukania zemsty i odwetu (Krizan, Johar, 2015). Cechy te mogą sprzyjać rzadszemu stosowaniu, w sytuacjach trudnych strategii akomodacyjnych, pozwalających na efektywniejsze radzenie sobie z konfliktem. Osoby rzadziej powstrzymują zachowania mające na celu ranienie partnera lub pozwalają na to, aby związek się rozpadł. Są to takie zachowania, jak groźenie porzuceniem partnera, nadużycia wobec niego, zerwanie relacji (Rusbult i in., 1991). Zachowania te mogą być przejawem drażliwego i niepewnego self charakterystycznego dla osób narcystycznych (Campbell i in., 2006; Kohut, 1971, za: Porębiak, 2010).

Wyniki badania własnego są zgodne z wynikami badań dotychczasowych w odniesieniu do mężczyzn. Jeśli partnerka bliskiej intymnej relacji zachowuje się niezgodnie z oczekiwaniami partnera z wysokim natężeniem narcyzmu wrażliwego, wtedy pojawiają się sytuacje problemowe. Prowadzi to do wycofania się mężczyzny, który może postrzegać świat zewnętrzny (również partnerkę) jako wrogi (Dickinson, Pincus, 2003; Wink, 1991). Oznacza to stosowanie strategii wyjścia i zaniedbania, a nie dialogu i lojalności, co wskazuje na niską tendencję do akomodacji w relacji.

Moroń (2017) wskazuje, iż poczucie krzywdy rozumiane jako wykroczenie interpersonalne, frustruje potrzeby, które zaspokaja bliski związek romantyczny, co z kolei wywołuje gniewną odpowiedź w oparciu o mechanizm frustracji-agresji. Zatem w wielu sytuacjach trudnych występujących w bliskim związku można spodziewać się pojawienia się gniewu, który wywołuje nieakomodacyjną odpowiedź w postaci strategii reakcji wyjścia, może budzić chęć odwetu, destrukcyjnej i raniącej odpowiedzi. Mężczyźni, których cechuje duże nasilenie narcyzmu wrażliwego przejawiają tendencję do silniejszego reagowania w obliczu sytuacji trudnych - gniewem, chęcią odwetu, destrukcji i raniącej odpowiedzi (Krizan, Johar, 2015; Maciantowicz, 2019).

Podjeżdżewa się, że kobiety różnią się od mężczyzn w funkcjonowaniu emocjonalnym zwłaszcza w sytuacjach trudnych (Kornaszewska-Polak, 2020). Styl męskiej emocjonalności charakteryzuje się hamowaniem ekspresji, mniejszą wrażliwością, próbą kontroli i dystansowania się. Charakterystyki te odpowiadają między innymi opisowi strategii wyjścia i zaniedbania w skali akomodacji. Im osoba częściej stosuje te negatywne strategie tym niższy poziom akomodacji. Wyniki badań wskazują ponadto, że mogą istnieć strukturalne różnice w narcyzmie kobiet i mężczyzn (Tschanz, Morf, Turner, 1998, za: Campbell, Foster, 2007), które są mało zbadane. Rozważania te stanowią próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego przewidywane zależności między narcyzmem wrażliwym a akomodacją są istotne jedynie w grupie mężczyzn.

Analogicznie, można zinterpretować ujemną zależność między narcyzmem wrażliwym a postrzeganiem zachowań akomodacyjnych partnera. Osoba o dużym nasileniu cech narcystycznych może mieć tendencje do postrzegania świata jako wrogi (Dickinson, Pincus, 2003; Wink, 1991). Tendencja do postrzegania zachowania partnera - jako obiektu świata zewnętrznego - jako reagującego w sposób potencjalnie szkodliwy dla związku

w trudnej dla związku sytuacji może stanowić wyjaśnienie istniejącej zależności. Kernberg (1998) uważa, że osoby bardzo narcystyczne mogą odczuwać pragnienie zniszczenia związku. A więc zachowania takie jak ignorowanie partnera, złe traktowanie go, nie podejmowanie rozmów dotyczących problemu, krytykowanie partnera za rzeczy nieistotne czy pozwolenie na rozpad relacji (Rusbult i in., 1991) mogą być przejawem pragnienia destrukcji związku.

Przytoczone poniżej wyjaśnienia wywodzące się z rozumienia narcyzmu jako zaburzenia (np. American Psychiatric Association, 2013, DSM-V; Kernberg, 1976) zaczerpnięto by dodatkowo wyjaśnić zależności, które wykazały wyniki badania własnego, ponieważ niekliniczne rozumienie narcyzmu jako cechy było tworzone i rozbudowywane na podstawie opisów klinicznych (APA, 1980; Rogoza, Żemojtel-Piotrowska, Campbel, 2018). Osoby narcystyczne mogą przejawiać cechy charakterystyczne dla narcystycznego zaburzenia osobowości, ale z mniejszym nasileniem (Rogoza, Rogoza, Wyszyńska, 2016).

Kernberg (1998) opisuje występowanie u osób narcystycznych mechanizmu projekcji. Negatywne cechy osoby narcystycznej są przez nią projektowane na partnera. Można przypuszczać, że w przypadku osób o wysokim poziomie narcyzmu wrażliwego w sytuacji trudnej także działa ten mechanizm i osoby te mogą projektować na partnera własne niekorzystne dla związku reakcje. Sprzyja to postrzeganiu zachowań partnera jako mniej akomodacyjnych. Wyniki badania własnego są zgodne z wnioskami Sadikaj i współpracowników (2017), którzy stwierdzili, że osoby narcystyczne mają tendencję do upodabniania negatywnego afektu partnera do własnego negatywnego afektu. Osoby te przeceniały negatywny afekt partnera i silniej zakładały, że afekt partnera jest podobny do ich własnego negatywnego afektu.

Innego wyjaśnienia stwierdzonej zależności można by poszukiwać w regule wzajemności (Luhman, 1979), zgodnie z którą będąc w kontakcie z drugą osobą jednostki odpowiadają i reagują w ten sam sposób jak partner interakcji. Reguła ta znajduje potwierdzenie w funkcjonowaniu bliskich związków np. w odniesieniu do zaufania. Stwierdzono, że jeśli osoba okazuje zaufanie partnerowi, to ten jest skłonny bardziej jej ufać (Łopuszańska, 2022). Zgodnie z tą zasadą można przypuszczać, że jeśli reakcje osoby z dużym nasileniem narcyzmu wrażliwego charakteryzują się małą akomodacją, to odpowiedzi partnera będą analogiczne. Naukowym potwierdzeniem tego mogą być doniesienia Rusbult i współpracowników (1991),

że automatyczna, impulsywna reakcja na zachowania destrukcyjne partnera zazwyczaj jest naturalną reakcją odpowiadania w ten sam sposób, czyli również negatywnie.

Wyniki badania własnego dotyczące zależności między narcyzmem wielkościowym a akomodacją nie są jednakże zgodne z wynikami badań Campbella i Fostera (2002). Badacze ci w swoim badaniu stwierdzili, iż narcyzm wielkościowy jest ujemnie związany z akomodacją własną jak i z akomodacją postrzeganą u partnera. W badaniu własnym nie potwierdzono tej zależności (stwierdzono jedynie zależność ujemną między narcyzmem wielkościowym a akomodacją osoby badanej na poziomie tendencji). Wyniki w badaniu własnym i Campbella i Fostera (2002) są odmienne, pomimo podobieństwa grup w obu badaniach. Grupy były podobne ze względu na status związku: kobiety i mężczyźni pozostawali w związkach niesformalizowanych. W badaniach Campbella i Fostera (2002) przeważały jednakże kobiety, a średni staż związku był krótszy ($M = 15,5$ miesiąca) niż w badaniach własnych ($M = 3,90$ lat). Dłuższy staż związku oraz często zgłaszana chęć sformalizowania go (77,2% badanych chciało sformalizować związek, w którym byli w momencie badania) może dostarczać pewnego wyjaśnienia dla różnic w wynikach. Chęć sformalizowania związku może upodabniać sytuację osób z badania własnego do sytuacji osób będących w relacji małżeńskiej. Autorzy (Campbell, Foster, 2002) wskazują natomiast, że uzyskane w ich badaniu zależności mogą nie zaistnieć wśród małżeństw ze względu na szereg uwarunkowań. Ponadto, rozbieżności w wynikach badania własnego a tymi zakładanymi w modelu teoretycznym mogą być związane z zastosowaną wersją kwestionariusza. W polskiej wersji językowej nie udało się wyodrębnić tych samych podskal, zatem struktura narcyzmu w populacji polskiej jest nieco inna niż w badaniach amerykańskich (Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000).

Wyjaśnienia tego, iż nie stwierdzono przewidywanego ujemnego związku między narcyzmem wielkościowym a akomodacją (zarówno zachowaniami własnymi jak i postrzeganymi u partnera) można poszukiwać także w modelu spektrum narcyzmu (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017). W modelu tym narcyzm wielkościowy charakteryzuje między innymi koncentracja na poszukiwaniu korzyści. U osób wysoce narcystycznych dominuje koncentracja na sobie, preferują one płytkie relacje, oparte na niskiej intymności, często traktując partnerów jak zdobycz (Campbell, Foster, 2002). Te właściwości narcyzmu wielkościowego mogą sprawiać, że osoba nie przywiązuje zbytnej wagi do jakości bliskiej

relacji, a więc również do trudności, które pojawiają się w relacji. Partner związku jest traktowany przedmiotowo, a cała uwaga osoby narcystycznej skupiona jest przede wszystkim na sobie i własnych potrzebach. Osoba przejawiająca nasiloną cechę narcyzmu wielkościowego nie dba o relację i rozumie związek jako krótkotrwałą relację (Schmitt i in., 2017), opartą na zabawie i korzyściach (Campbell, Foster, 2002; Trzebińska i in., 2015). W takiej sytuacji reakcje tej osoby i jej partnera w odpowiedzi na pojawiające się trudności w związku, mogą nie być dla osoby narcystycznej wielkościami znaczące.

Oczekiwano, że narcyzm wielkościowy jest w ujemnym związku ze strategiami reakcji na próby kapitalizacji emocji osoby badanej (H2.1) oraz z postrzeganiem u partnera strategii reakcji na próby kapitalizacji emocji (H2.3). W świetle wyników przeprowadzonych analiz oczekiwania te nie uzyskały potwierdzenia.

Przewidywano ponadto, że narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku ze strategiami reakcji na próby kapitalizacji emocji osoby badanej (H2.2) oraz z postrzeganiem u partnera strategii reakcji na próby kapitalizacji emocji (H2.4). W świetle wyników przeprowadzonych analiz oczekiwania te, uzyskały potwierdzenie. Oznacza to, że większe nasilenie cech narcyzmu wrażliwego jest związane z rzadszym stosowaniem przez osoby strategii sprzyjających kapitalizacji oraz z rzadszym postrzeganiem tych strategii u partnera.

Przewidywania dotyczące ujemnego związku narcyzmu ze strategiami pozwalającymi na kapitalizację emocji (własnymi i postrzeganymi u partnera) uzyskały potwierdzenie wyłącznie w przypadku narcyzmu wrażliwego. Nie stwierdzono związku narcyzmu wielkościowego z tego typu strategiami (własnymi i postrzeganymi u partnera).

Wyniki badania własnego sugerują, że sukcesy partnera mogą być raczej postrzegane jako zagrażające, a osoba narcystyczna porównując siebie z partnerem może czuć się gorsza (Campbell, Foster, 2002; Gabriel, Critelli, Ee, 1994). Umniejszanie wartości sukcesów partnera może chronić i wzmacniać kruchą samoocenę osoby narcystycznej (Hirigoyen, 2012). Tym samym poczucie zagrożenia, które może być kluczowe dla narcyzmu wrażliwego, zmniejsza się. Według modelu spektrum narcyzmu (Krizan, 2018) narcyzm wrażliwy charakteryzuje się skoncentrowaniem na obronie siebie, w sytuacji kiedy sukcesy partnera mogą być postrzegane jako zagrażające. Zatem odpowiedzi na osiągnięcia partnera nie mogą być budujące dla niego. Według dystynktywnego modelu narcystycznych podtypów

(Freis, Fujita, 2017) narcyzm wrażliwy oparty jest na lęku, ochranianiu siebie i postawie unikowej – co może prowadzić do wypaczonej percepcji sukcesów partnera i postrzeganiu ich jako zagrażających dla własnej osoby, a w konsekwencji wiązać się z negatywnymi odpowiedziami na sukces i tym, że nie może dojść do kapitalizacji emocji. Prawdopodobnie z tego powodu wspomniana wcześniej koncepcja Kernberga (1998) dotycząca mechanizmu projekcji oznaczającego, iż pozytywne cechy partnera są włączane w obszar self oraz zjawisko pławienia się w chwale partnera (Wojciszke, 2011) nie mają odniesienia do uzyskanych wyników badania własnego.

W literaturze wskazuje się także, iż u osób narcystycznych dominującą emocją jest zazdrość. Osoby narcystyczne mogą być zazdrosne o innych i zazdrościć innym (American Psychiatric Association, 2013, DSM-V; Balzen i in., 2022). Sukces partnera może zatem wywoływać właśnie zazdrość, co może prowadzić do rzadszego przejawiania strategii pozwalających na kapitalizację emocji. Zazdrość może wyzwalać reakcje, które nie służą kapitalizacji emocji czyli reakcję pasywno-konstruktywną, reakcję aktywno-destruktywną oraz reakcję pasywno-destruktywną.

Dla osób narcystycznych charakterystyczne są trudności z empatią (Campbell, Foster, 2002; Masterson, 1988; Watson, Grisham, Trotter, Biderman, 1984), czyli ze współodczuwaniem. Mogą one przejawiać się również w zachowaniach związanych z kapitalizacją emocji. Osoby narcystyczne mogą nie dostrzegać przeżyć drugiej osoby, w tym także tych pozytywnych, przez co nie odzwierciedlają ich we własnych reakcjach. Jednakże wyjaśnienie to może nie być do końca trafne, ponieważ brak empatii jest cechą charakterystyczną dla obu rodzajów narcyzmu, natomiast z kapitalizacją w istotny sposób wiąże się tylko narcyzm wrażliwy. Z drugiej strony, rywalizacja będąca jedną z cech charakterystycznych dla narcyzmu wielkościowego, przewiduje niską empatię (Rogoza, Żemojtel-Piotrowska, Kwiatkowska, Kwiatkowska, 2018), jednak efekt ten widoczny jest podczas mierzenia narcyzmu kwestionariuszem NARQ, który zawiera w sobie komponent rywalizacji, natomiast w kwestionariuszu NPI komponent ten nie jest uwzględniony w wystarczającym stopniu, o czym świadczą niskie współczynniki korelacji skal NPI z wynikami skali Rywalizacji w NRQ (Rogoza i in., 2016). Wyniki badania własnego oraz badań innych autorów mogą stanowić przesłankę do dalszych badań nad empatią osób narcystycznych w celu lepszego zrozumienia jej roli w wyjaśnianiu funkcjonowania osób narcystycznych.

Giddens (2001) zauważa, że osoba narcystyczna z trudnością rozpoznaje potrzeby i uczucia innych. Uczucie pustki i braku autentyczności toczy w niej walkę z poczuciem wielkości. Jednostka potrzebuje ciągłej aprobaty i podziwu, ponieważ pozbawiona jest pełnowartościowych relacji z ludźmi i w jakiś sposób szuka wzmocnienia swojego niepewnego poczucia wartości (Giddens, 2001). Wyniki badania własnego sugerują, że osoba narcystyczna przez swoje funkcjonowanie może nie rozpoznawać potrzeb partnera do entuzjastycznej reakcji na korzystne wydarzenia, ponieważ jest tak skupiona na sobie. Poczucie wielkościowości (Campbell, Foster, 2007) może powodować, że osoba postrzega sukcesy partnera jako zagrażające własnej osobie, dlatego aby wewnątrz siebie się wzmocnić nie reaguje pozytywnie na dobre informacje od partnera, przez co uniemożliwia kapitalizację.

Zgodnie z regułą wzajemności (Luhman, 1979) niekorzystne reakcje na sukces partnera - osoby cechującej się wyższym narcyzmem wrażliwym - mogą powodować takie same zachowania ze strony partnera w sytuacji, gdy to osoba narcystyczna osiąga jakąś korzyść. Partner może kierować się zasadą „jeśli ty się nie cieszysz z moich sukcesów to ja też ciebie nie docenię”. Innego wyjaśnienia może ponownie dostarczyć mechanizm projekcji (Kernberg, 1998). Zgodnie z tym mechanizmem osoba narcystyczna może projektować na partnera swoje negatywne zachowania (Kernberg, 1998), w tym przypadku postrzeganie mniejszej kapitalizacji emocji. Może zatem postrzegać reakcje partnera jako mniej służące kapitalizacji jej pozytywnych emocji. Omawianą zależność może wyjaśnić także przedstawiona wcześniej tendencja osób narcystycznych do upodabniania postrzeganego negatywnego afektu partnera do własnego negatywnego afektu (Sadikaj i in., 2017).

Kolejna kwestia, którą warto rozważyć, dotyczy tego, dlaczego nie stwierdzono przewidywanego związku narcyzmu wielkościowego z kapitalizacją własną i postrzeganą u partnera. Być może - tak jak już nadmieniono - narcyzm wielkościowy jest związany z dużym zaabsorbowaniem sobą, poczuciem wyjątkowości i posiadania szczególnych uprawnień (American Psychiatric Association, 2013, DSM-V), co sprawia, że sukcesy partnera są dostrzegane jako warte uwagi i nie mają żadnego znaczenia dla osoby narcystycznej, co tłumaczyłoby brak związku z charakterem reakcji na te wydarzenia. dystynktywny model narcystycznych podtypów (Freis, Fujita, 2017) także wskazuje, że narcyzm wielkościowy skoncentrowany jest na własnym rozwoju, osobistych osiągnięciach, ideałach i na wielkościowym obrazie siebie. Brak natomiast koncentracji na drugim

człowieku, istotna jest jedynie tożsamość osoby narcystycznej, która stanowi niejako centrum sama dla siebie, cechuje ją egoizm, co w konsekwencji może prowadzić do pomijania wartości innych osób, braku budowania i zaangażowania się w relacji z nimi. Charakterystyki te, oparte na opisach klinicznych (American Psychiatric Association, 2013, DSM-V) oraz na rozumieniu narcyzmu jako cechy (Freis, Fujita, 2017), mogą dostarczać wyjaśnienia dla zależności z kapitalizacją emocji.

W badaniu własnym oczekiwano, iż narcyzm wielkościowy jest w dodatnim związku ze stosowaniem deprecjacji wobec partnera przez osobę badaną (H3.1) oraz w dodatnim związku z postrzeganiem partnera jako deprecjonującego osobę badaną (H3.3). W efekcie przeprowadzonych analiz stwierdzono dodatnią zależność między narcyzmem wielkościowym a deprecjacją partnera przez osobę badaną zgodnie z H3.1. Stwierdzono zatem, że osoby o większym nasileniu narcyzmu wielkościowego przejawiają tendencję do deprecjonowania swojego partnera. Nie stwierdzono, by narcyzm wielkościowy osoby był związany z postrzeganiem przez nią zachowań deprecjonujących u partnera (H3.3).

Przewidywano także, że narcyzm wrażliwy jest w dodatnim związku ze stosowaniem deprecjacji wobec partnera (H3.2) oraz w dodatnim związku z postrzeganiem partnera jako deprecjonującego osobę badaną (H3.4). Wyniki badania własnego dostarczyły potwierdzenia dla tych przewidywań: w przypadku zachowania osoby badanej – w grupie kobiet i mężczyzn, natomiast w przypadku postrzeganego zachowania partnera – jedynie w grupie mężczyzn. Stwierdzono, że im większe nasilenie cechy narcyzmu wrażliwego tym większa tendencja osoby badanej do deprecjonowania partnera, a także tym większa tendencja badanych mężczyzn do postrzegania deprecjonującego zachowania partnerki wobec siebie.

Stwierdzono zatem, że narcyzm wrażliwy wiąże się z większą tendencją do deprecjonowania partnera oraz – ale tylko w grupie mężczyzn - z tendencją do postrzegania partnera jako deprecjonującego. Z kolei narcyzm wielkościowy wiąże się jedynie z tendencją do deprecjonowania partnera, nie wiąże się natomiast z postrzeganiem zachowań partnera jako deprecjonujących daną osobę.

Osoby wysoko narcystyczne mają niestabilną samoocenę, są niepewne siebie. Zarówno opisy kliniczne jak i rozumienie narcyzmu jako cechy wskazują, że wysoki poziom narcyzmu wielkościowego łączy się z wysoką lecz niestabilną samooceną (American Psychiatric

Association, 2013, DSM-V; Rhodewalt, Madrian, Cheney, 1998), natomiast narcyzm wrażliwy wiąże się z samooceną niską (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Mitchell, 1999; Wink, 1991) i niestabilną (Rogoza i in., 2018). W celu poprawy własnej samooceny osoby narcystyczne mogą dążyć do dominacji nad partnerem w relacji, by podnieść swoją samoocenę. Zatem stosowanie taktyki deprecjacji może służyć umniejszaniu wartości drugiej osoby, przez co - porównując się z nią - mogą czuć się lepsze i wartościowsze od niej.

Charakterystyki typowe dla osobowości narcystycznych, takie jak agresywność, upór i impulsywność (dla osób o narcyzmie wielkościowym) oraz defensywność i wrogość (dla narcyzmu wrażliwego) (Wink, 1991, Gewirtz- Meydan, Finzi-Dottan, 2018), mogą przyczynić się do ekspresji agresji (Gewirtz- Meydan, Finzi-Dottan, 2018). Jednym z przejawów agresywnych zachowań jest deprecjonowanie drugiej osoby (Każmierczak, Plopa, 2016).

W związku romantycznym trudności i sytuacje konfliktowe są nieuniknione. Oznacza to możliwość wymiany między osobami negatywnych informacji na temat partnera. Osoby narcystyczne mogą reagować na niepochlebne informacje o sobie w sposób deprecjonujący partnera (Kernis, Cornell, Sun, Berry, Harlow, 1993), co może łączyć się z chęcią podniesienia własnej samooceny (Hirigoyen, 2012). Ryś (1996) stwierdziła, że w parach małżeńskich o niskim poziomie jakości związku pojawiające się konflikty powodują obniżanie wartości współmałżonka. Można więc przypuszczać, że w badaniu własnym może występować taka zależność. W bliskim związku pojawiające się trudności mogą rzutować na postrzeganie partnera i przyczyniać się do gorszego traktowania go, z czym wiąże się niższa jakość i satysfakcja ze związku, co także potwierdzają badania Gewirtz-Meydan i Finzi-Dottan (2018).

Osoba narcystyczna może wyładować wściekłość oralną - mocną, ukrytą agresję za brak bezwarunkowej miłości (Kernberg, 1976) - na osobach, które ją krytykują, czyli również na partnerach, którzy po czasie dostrzegają wady drugiej osoby i zaczynają o nich mówić. Idealizowani dotąd dobrzy partnerzy mogą stać się postrzegani jako źli. Także osoba narcystyczna może porównywać nieskazitelny obraz siebie do jej partnera, więc dostrzegane wady partnera mogą prowadzić do pogardy, poniżania czy wyśmiewania ze strony osoby narcystycznej (Kernberg, 1967, za: Millon i in., 2013). A więc do zachowań deprecjonujących partnera.

Mechanizmy obronne osób narcystycznych skutkują fałszywym wielkościowym self oraz wyolbrzymionym poczuciem własnej wartości, oddzieleniem własnych słabości od pozostałej części tożsamości i zamknięciem ich w Ja ukrytym (Kernberg, 1976), przenoszone są na życie dorosłe i na relację z inną najbliższą osobą, którą zazwyczaj jest partner. To nieobiektywne spojrzenie na własną osobę oddziałuje na bliską relację.

W modelu spektrum narcyzmu (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017) opisywane jest roszczeniowe poczucie własnej wartości, jako właściwość charakteryzującą oba rodzaje narcyzmu: wielkościowy i wrażliwy. Właściwość ta wyraża się w poczuciu bycia uprzywilejowanym i przedkładania własnych potrzeb nad potrzeby innych (Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017). Można sądzić, że to roszczeniowe poczucie wartości może powodować, że osoba myśli, iż należą się jej specjalne względy, że jest wyjątkowa i może innych traktować z góry. Będąc w związku z partnerem może czuć się swobodnie, może nie czuć się ograniczona normami społecznymi (na ogół przestrzeganymi w kontakcie z osobami pozostającymi w mniej zażyłych relacjach). Dlatego poprzez tę swobodę osoba narcystyczna może wykazywać mniej zahamowań i kontroli nad negatywnymi emocjami i zachowaniami. To patrzenie na innych z góry oraz uważanie potrzeb osobistych za najważniejsze, nieliczenie się z potrzebami i oczekiwaniami innych może, wzbudzać chęć do deprecjonowania partnera.

W dystynktywnym modelu narcystycznych podtypów także wskazuje się, iż wspólną właściwością narcyzmu wrażliwego i wielkościowego jest poczucie wyjątkowości i odrębności (Freis, Fujita, 2017). Charakterystyczna dla narcyzmu wrażliwego jest ponadto postawa obronna. Również w modelu Campbella i Fostera (2007) podkreśla się rolę poczucia wyjątkowości, które może łączyć się z przekonaniem, że posiada się szczególne uprawnienia względem innych osób (Campbell i in., 2004), co prowadzi do chęci dominacji, nawet w nieakceptowany społecznie sposób, czyli np. deprecjonując innych. Natomiast z przyjmowaniem postawy obronnej i postrzeganiem świata jako zagrażającego (Krizan, 2018) może wiązać się werbalny czyli bardziej subtelny atak na partnera w postaci umniejszania jego wartości.

Kolejnym możliwym uzasadnieniem tendencji do deprecjonowania partnera przez osoby z większym nasileniem cech narcyzmu może być stan gniewu, szczególnie u osób z dużym nasileniem cech narcyzmu wrażliwego (Maciantowicz, 2019). Osoby sfrustrowane mogą odczuwać w relacji z drugą osobą gniew, który prowadzi do odpowiedzi opartej na

mechanizmie frustracji-agresji (Moroń, 2017). Horney (1994) uważa, że osoby narcystyczne mogą być bardziej wrogie. Przejawem agresywnej odpowiedzi może być u nich deprecjonowanie partnera bliskiej relacji romantycznej.

Jak już wcześniej nadmieniono Kernberg (1998) uważa, że osoby bardziej narcystyczne mogą odczuwać pragnienie zniszczenia związku. Można zatem sądzić, że dewaluowanie związku i deprecjonowanie partnera są wyrazem tego pragnienia. Trudności w przejawianiu i odczuwaniu empatii (np. Behary, 2014) mogą z kolei powodować, że osoby narcystyczne deprecjonujące partnera mogą nawet nie mieć świadomości, że ranią drugą osobę.

Osoba narcystyczna jest bardziej podatna na urazy (Horney, 1994). Pozwala to przypuszczać, że osoby te będą bardziej wyczulone na przejawy deprecjonującego zachowania ze strony partnera oraz, że będą postrzegać zachowania dezaprobaty jako bardziej dotkliwe niż byłyby uznane przez obserwatora. W badaniu własnym zależność tę stwierdzono jedynie w przypadku narcyzmu wrażliwego i to wyłącznie w grupie mężczyzn. Przypuszcza się, iż znaczenie może mieć tendencja osób z dużym nasileniem cech narcyzmu wielkościowego do idealizowania partnerów (Campbell, Foster, 2002; Masterson, 1988). Podkreśla się co prawda, że czas zafascynowania partnerem osoby narcystycznej jest krótki, ale nie jest on ściśle określony. W badaniu własnym 55% osób badanych była w związkach trwających do trzech lat, a 79% wszystkich badanych była w związkach trwających do pięciu lat. Oznacza to, że w przypadku większości badanych były to związki zaledwie kilkuletnie, gdzie zafascynowanie i ekscytacja partnerem może być nadal obecna. Idealizacja partnera wpływa na percepcję jego zachowań, co oznacza, że osoba narcystyczna może nie dostrzegać deprecjonujących ją zachowań partnera. Ponadto, osoby będące w związkach z partnerami narcystycznymi w sposób wielkościowy mogą charakteryzować się specyficznymi cechami, np. uległością i spokojem, które wiążą się z mniejszym prawdopodobieństwem występowania zachowań deprecjonujących. Mogą też swoich narcystycznych partnerów postrzegać jako atrakcyjnych i pożądaných. Socjologiczne obserwacje mediów społecznościowych wskazują, że obecnie w kulturze młodych osób wchodzących w okres adolescencji i wczesnej dorosłości promowani i uważani za ideał są mężczyźni o określonym wyglądzie, posiadający któreś z cech z ciemnej triady, lub jedną z wysokim natężeniem (osoby te określa się mianem „Samca Alfa” lub „Chada”) (Perz, 2022; Wenta, Łątkowska, 2017).

Zgodnie z koncepcją zagrożonego egotyzmu (*threatened egotism*) (Bushman, Baumeister, 2002) zarówno narcyzm wielkościowy jak i wrażliwy jest związany z agresją reaktywną. Wskazuje się, że agresja ta jest reakcją obronną w sytuacji, gdy bardzo korzystny pogląd na temat własnej osoby jest kwestionowany (Bushman, Baumeister, 2002). Teoria ta jest poparta wynikami badań. Stwierdzono, że narcyzm wiąże się z agresją po zniewadze lub upokorzeniu (Bushman, Baumeister, Thomaes, Ryu, Begeer, West, 2009), odrzuceniu społecznym (Twenge, Campbell, 2003) lub ciosie w ego (Konrath, Bushman, Campbell, 2006), co jest dodatkowym potwierdzeniem uzyskanych zależności.

Kolejnym celem realizowanego projektu było zbadanie roli, jaką oddanie pełni w wyjaśnianiu analizowanych wskaźników funkcjonowania osób narcystycznych w bliskich związkach. Przyjęto hipotezy, zgodnie z którymi – w oparciu o model Campbella i Fostera (2002) - przewidywano, iż oddanie mediuje zależność między narcyzmem wielkościowym oraz narcyzmem wrażliwym a akomodacją, kapitalizacją oraz deprecjacją. Uzyskany wzorec zależności między zmiennymi nie pozwala na potwierdzenie oczekiwań, dotyczących mediującej roli oddania w związku między narcyzmem wielkościowym a kapitalizacją, akomodacją oraz deprecjacją (własną i postrzeganą u partnera) (H4.0). Natomiast otrzymane wyniki potwierdzają mediującą rolę oddania na rzecz związku w relacji między narcyzmem wrażliwym a kapitalizacją, akomodacją i deprecjacją osoby obadanej oraz z postrzeganiem przez nią kapitalizacji, akomodacji i deprecjacji partnera.

Przewidywano, że narcyzm wielkościowy i wrażliwy są w ujemnym związku z oddaniem (H4.1). Wyniki potwierdzają, że narcyzm wrażliwy jest w ujemnym związku z oddaniem, czyli osoby o dużym nasileniu narcyzmu wrażliwego są mniej oddane, mniej im zależy na utrzymaniu związku. Nie stwierdzono natomiast zależności między narcyzmem wielkościowym a oddaniem (zatem hipoteza H4.1 uzyskała potwierdzenie częściowe). Ponadto, przewidywano, że oddanie jest w dodatnim związku z akomodacją i kapitalizacją (własną i postrzeganą), a w ujemnym z deprecjacją (własną i postrzeganą) (H4.2). Stwierdzono, iż zgodnie z przewidywaniami, oddanie jest w dodatnim związku z akomodacją i kapitalizacją (własną i partnera), a w ujemnym z deprecjacją (własną i partnera) (hipoteza H4.2 uzyskała potwierdzenie).

Nie stwierdzono związku narcyzmu wielkościowego z oddaniem na rzecz relacji. Nie można zatem mówić o mediującej roli oddania między narcyzmem wielkościowym

a analizowanymi zmiennymi dotyczącymi funkcjonowania osób w relacji oraz postrzeganego przez nie funkcjonowania partnera. Brak potwierdzenia przewidywanych zależności można próbować wytłumaczyć odwołując się do podstawowej charakterystyki postawy osób cechujących się narcyzmem wielkościowym wobec relacji. Osoby te cechuje słabe zaangażowanie w relacje, a ich związki z innymi są krótkotrwałe (Campbell, Foster, 2002). Ponadto, utrzymywanie partnera w niepewności co do oddania związkowi i zamiarowi jego kontynuowania powoduje wzrost siły i autonomii osoby narcystycznej (Campbell i in. 2004, za: Campbell i in., 2006). Oznacza to, że dla tych osób trwałość relacji, a tym samym oddanie, nie są istotne. Wyniki badania własnego nie są zgodne z założeniami modelu Campbella i Fostera (2002), w którym przyjmuje się mediującą rolę oddania między narcyzmem wielkościowym a akomodacją. Autorzy tego modelu potwierdzili go empirycznie (Campbell, Foster, 2002). Jak już uprzednio zauważono, grupa osób w badaniu Campbella i Fostera (2002) oraz w badaniu własnym była podobna ze względu na status związku i skład grupy (kobiety i mężczyźni), jednak rozkład liczebności osób badanych ze względu na płeć był nieco inny. Szersze omówienie rozbieżności między badaniem Campbella i Fostera (2002) a badaniem własnym przedstawiono uprzednio i wyjaśnienia te mają zastosowanie również w tym miejscu. Poza tym, narcyzm wielkościowy charakteryzuje się „lekkim”, pozbawionym zobowiązań i krótkotrwałym podejściem do bliskich związków we wszystkich rejonach świata (Schmitt i in., 2017). Ta powierzchowność relacji oraz zainteresowanie własną osobą mogą powodować, że osoby narcystyczne mniej angażują się w relacje, są mniej oddane i traktują relacje bardziej powierzchownie i zabawowo. W związku z tym oddanie może nie mieć znaczenia w kontekście narcyzmu wielkościowego.

Oddanie pełni natomiast istotną rolę mediującą w przypadku narcyzmu wrażliwego. Osoby o dużym nasileniu narcyzmu wrażliwego cechują się większą lękliwością, obronną postawą wobec świata, większym niepokojem, poczuciem niepewności (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Charakterystyki te mogą kształtować stosunek do partnera i relacji z nim oraz wiązać się z mniejszym oddaniem. Zamiar i chęć utrzymania relacji mogą być postrzegane jako bardziej zagrażające dla osoby i mogą wywoływać lęk, ze względu na to, że relacja nie zależy tylko od danej osoby, ale zależy także od jej partnera, na zachowania którego osoba nie zawsze może mieć wpływ.

Oddanie na rzecz relacji mediuje relacje między narcyzmem wrażliwym a wszystkimi analizowanymi aspektami funkcjonowania w relacji. Sugeruje to, że oddanie może być czynnikiem zmieniającym negatywne oddziaływanie narcyzmu wrażliwego na związek. Rola oddania może polegać na minimalizowaniu niepewnego stosunku do rzeczywistości, sprzyjając zwiększaniu poczucia bezpieczeństwa i stabilności w związku, przez co może odgrywać znaczącą rolę w funkcjonowaniu związków osób z wysokim nasileniem cechy narcyzmu wrażliwego.

Oddanie wiąże się z wszystkimi analizowanymi aspektami funkcjonowania osoby w związku (akomodacja, kapitalizacja oraz deprecjacja partnera) oraz z postrzeganiem funkcjonowania partnera (akomodacja, kapitalizacja oraz deprecjacja). Zgodnie z przewidywaniami wynikającymi z modelu Rusbult (1980, 1983) oddanie jest w dodatnim związku z zachowaniami podtrzymującymi relację, a w ujemnym – z zachowaniami nie sprzyjającymi relacji, zarówno z zachowaniami własnymi jak i z postrzeganiem partnera. Chęć by relacja trwała i zamiar jej utrzymania wiąże się z podejmowaniem wysiłków na rzecz związku, wysiłki te mogą oscylować wokół zachowań sprzyjających bliskości i jakości związku, jednocześnie minimalizować zachowania destrukcyjne dla relacji. Wyniki badania własnego są zgodne z wnioskami Wieselquist i współpracowników (1999), którzy potwierdzili założenia modelu Rusbult (1980, 1983), że silne oddanie sprzyja zachowaniom prorelacyjnym, czyli korzystnym dla relacji, a jednocześnie zachowania te są bardziej dostrzegane przez partnerów. Postrzeganie zachowań partnera służących związkowym powoduje wzrost zaufania do niego, co z kolei prowadzi do zwiększenia chęci partnera do bycia zależnym w związku (Wieselquist i in., 1999). Uzyskane wyniki mogą być wyjaśniane także poprzez mechanizm idealizacji partnera (Kernberg, 1998), poprzez który osoby bardziej oddane postrzegają funkcjonowanie swojego partnera w bardziej pozytywnych kategoriach. Innym wyjaśnieniem może być mechanizm pozytywnych iluzji, czyli tendencji do idealizowania związku i partnera, pojawiający się, gdy związek trwa dłużej (Rusbult i in., 2001; Van Lange, Rusbult, 1995). Pozytywne iluzje tworzone są poprzez mentalne reprezentacje oraz narracje, które zmniejszają poczucie niepewności i wątpliwości dotyczące związku. Jednym z mechanizmów są poznawcze filtry, poprzez które odrzucane są negatywne informacje odnoszące się do danego związku. A więc osoby bardziej oddane mogą dostrzegać związek jako bardziej dostosowany i funkcjonujący lepiej, tzn. jako taki, w którym

akomodacja i kapitalizacja emocji są bardziej nasilone a tendencja do deprecjacji partnera jest słabsza, słabsza jest także tendencja do postrzegania partnera jako deprecjonującego.

W badaniu własnym, w większości przypadków, w których stwierdzono istotną zależność między narcyzmem a funkcjonowaniem jednostki (kapitalizacja/ akomodacja/ deprecjacja) stwierdzono także istotne zależności z postrzeganiem u partnera tych samych aspektów funkcjonowania partnera. Sadikaj i współpracownicy (2017) zauważyli w związkach romantycznych tendencję do upodabniania negatywnego afektu partnera do własnego afektu (osoby przeceniały negatywny afekt partnera i silniej zakładały, że afekt partnera jest podobny do ich własnego negatywnego afektu). Występowanie takich samych zależności w odniesieniu do analizowanych w badaniu własnym wskaźników funkcjonowania osoby i tych samych wskaźników funkcjonowania partnera, może być wyjaśniane w świetle teorii współzależności Kelley'ego i Thibauta (1978). Współzależność wyraża stopień, w jakim uczucia i zachowania jednej osoby pozostają pod wpływem oraz stopień, w jakim wywierają wpływ na działania i uczucia drugiej osoby w obrębie relacji interpersonalnej (Kelley, Thibaut, 1978). Poza tym partnerzy osób cechujących się dużym nasileniem narcyzmu wrażliwego mogą swoim zachowaniem odzwierciedlać reakcje tych osób zgodnie z regułą wzajemności.

W badaniu własnym przewidywano, iż płeć moderuje analizowane zależności między narcyzmem wielkościowym i wrażliwym a kapitalizacją, akomodacją i deprecjacją (osoby badanej i postrzeganą u partnera) oraz między narcyzmem a oddaniem (H5).

Przewidywania dotyczące moderującej roli płci założonych modelach mediacji nie uzyskały potwierdzenia w żadnym z modeli. Zauważono natomiast częściowy efekt płci jako moderatora – w odniesieniu do pojedynczej ścieżki. Stwierdzono, że płeć moderuje związek między narcyzmem wrażliwym a akomodacją osoby badanej. Moderacja wskazuje na istotny negatywny związek narcyzmu wrażliwego z własną akomodacją w grupie mężczyzn i na brak związku w grupie kobiet. Istotna okazała się również moderacja ścieżki między narcyzmem wrażliwym a postrzeganiem deprecjacji partnera, która ponownie wskazała na istotny dodatni związek narcyzmu wrażliwego z postrzeganiem deprecjacji ze strony partnerki w grupie mężczyzn i brak związku w grupie kobiet. Stwierdzono zatem, iż wyższy poziom narcyzmu

wrażliwego wiąże się z mniejszą akomodacją oraz z postrzeganiem partnera jako bardziej deprecjonującego jedynie w grupie mężczyzn (a nie w grupie kobiet).

W literaturze uważa się, iż niektóre szczegółowe charakterystyki narcyzmu wielkościowego mogą nieco inaczej przejawiać się w zależności od płci, jednakże różnice są słabe, natomiast narcyzm wrażliwy ma podobny obraz bez względu na płeć (Grijalva, i in., 2015). Uważa się, iż cechy narcyzmu występują u wszystkich ludzi różniąc się natężeniem, ale bez względu na płeć. Wskazuje się, iż czynnik płci w kontekście narcyzmu i funkcjonowania w bliskiej relacji może nie być istotny, dlatego, że cechy które są wymieniane jako różnicujące kobiety i mężczyzn np. chęć przewodzenia, poczucie władzy, asertywność (Grijalva, i in., 2015), mogą w funkcjonowaniu pary bardziej zależeć od czynników osobowościowych niż od płci. W badaniu własnym stwierdzono zależność w odniesieniu do efektu bezpośredniego jaki wywiera narcyzm wrażliwy na własne zachowania akomodacyjne i na postrzeganie zachowań partnera jako deprecjonujących. W pozostałych modelach płeć nie pełniła roli moderatora. Sugeruje to, że rola płci w kontekście narcyzmu i funkcjonowania relacji jest zróżnicowana, wiążą się z nią niejasności i sprzeczne wnioski, a zatem warto w tym kierunku prowadzić dalsze badania.

Przypuszczano, iż narcyzm wrażliwy, wielkościowy oraz samoocena będą układać się w profile (Pytanie 6.1). Przewidywania te uzyskały potwierdzenie w wynikach przeprowadzonych analiz. Analizy pozwoliły wyodrębnić trzy profile, w skład których wchodziły osoby o przeciętnym poziomie cech (skupienie pierwsze), o wyższym ich nasileniu (skupienie drugie) oraz niższym nasileniu cech samooceny, narcyzmu wielkościowego i wrażliwego (skupienie trzecie). Przynależność do poszczególnych profili najbardziej różnicowana była przez narcyzm wielkościowy, kolejno samoocenę, a najslabiej przez narcyzm wrażliwy. Narcyzm wielkościowy ma zatem największe znaczenie w różnicowaniu osób badanych.

Przypuszczano ponadto, że przynależność do wyróżnionych profili różnicuje nasilenie kapitalizacji, akomodacji i deprecjacji własnej i postrzeganej u partnera (Pytanie 6.2). Cechowanie się umiarkowanym poziomem samooceny, narcyzmu wrażliwego oraz wielkościowego (skupienie pierwsze) sprzyjało większej akomodacji (własnej). Można powiedzieć, że umiarkowany poziom samooceny, narcyzmu wielkościowego i wrażliwego

sprzyja zachowaniom akomodacyjnym. Poskromienie własnych negatywnych reakcji w sytuacji trudnej dla związku może wymagać: umiarkowanego poziomu samooceny pozwalającego na dostrzeżenie swoich mocnych stron i jednocześnie słabości; umiarkowanego poziomu narcyzmu wielkościowego, który może wiązać się z pewnością siebie, chęcią sukcesu i umiarkowaną dominacją (Czarna, 2008; Wink, 1991); oraz umiarkowanego poziomu narcyzmu wrażliwego, który może być związany z umiarkowanym poziomem lęku, czy też średnią wrażliwością na zranienia (Czarna, 2008; Krizan, Johar, 2015; Wink, 1991). Charakterystyki te mogą sprzyjać chęci budowania relacji i utrzymania jej poprzez rezygnację np. z zachowań odwetowych na rzecz zachowań akomodacyjnych w sytuacjach trudnych, czyli będą służyły korzystnemu funkcjonowaniu relacji, związanemu z zachowaniami akomodacyjnymi.

Natomiast cechowanie się podwyższonym poziomem samooceny i narcyzmów (wrażliwego i wielkościowego) (skupienie drugie) powiązane było ze wzrostem deprecjacji (własnej). A więc wysoki poziom samooceny i narcyzmów sprzyja częstszej deprecjacji partnera. Zależność tą można wyjaśnić, tym, że osoba przecenia siebie (samoocena, narcyzm wielkościowy) jednocześnie czuje się zagrożona (narcyzm wrażliwy) przez co deprecjonuje partnera prawdopodobnie po to by zwiększyć poczucie własnej wartości (Hirigoyen, 2012), co ma swe potwierdzenie w twierdzeniu, że osoby mają wysoką samoocenę lecz jest ona niestabilna i zagrożona, więc osoby te potrzebują procesu samowzmacniania (Campbell i in., 2006). System ten może służyć pomnażaniu pozytywnych emocji służących samoocenie (Campbell, Foster, 2007). Nie stwierdzono innych różnic w poziomach pozostałych zmiennych dotyczących funkcjonowania własnego i postrzeganego u partnera ze względu na przynależność do danego profilu.

Zauważono jednak istnienie tendencji, które wskazują, że akomodacja postrzegana u partnera może być silniej i dodatnio związana z samooceną wśród osób o umiarkowanej lub względnie niskiej samoocenie, w porównaniu do osób o wyższym poziomie samooceny. Natomiast deprecjacja postrzegana u partnera była silniej negatywnie skorelowana z samooceną wśród osób o umiarkowanej samoocenie, w porównaniu do osób o wyższym poziomie samooceny (istotność na poziomie tendencji). Można zatem stwierdzić, że istnieje tendencja w grupie osób o umiarkowanym poziomie samooceny, że samoocena jest silniej związana z postrzeganiem partnera jako bardziej akomodacyjnego i mniej deprecjonującego.

Wyniki te potwierdzają, że optymalny poziom samooceny przyczynia się do korzystnego funkcjonowania relacji.

Analizując wyniki przeprowadzonych analiz można zauważyć, iż w przypadku narcyzmu wrażliwego wszystkie hipotezy uzyskały statystycznie istotne potwierdzenie. Natomiast w przypadku narcyzmu wielkościowego, spośród sześciu badanych zależności, jedynie hipoteza dotycząca dodatniego związku narcyzmu wielkościowego z deprecjacją własną uzyskała potwierdzenie (okazała się istotna statystycznie), natomiast zależność narcyzmu wielkościowego z akomodacją własną była istotna na poziomie tendencji. Pozwala to stwierdzić, że - jeśli zależność między narcyzmem wielkościowym i narcyzmem wrażliwym a badanymi zmiennymi wyjaśnianymi jest istotna statystycznie - to zależność ta ma ten sam charakter, czyli wiąże się z gorszym funkcjonowaniem osoby oraz z postrzeganiem gorszego funkcjonowania partnera. Jednakże to narcyzm wrażliwy wiąże się z większą liczbą wskaźników funkcjonowania osoby. Wyniki badania własnego znajdują potwierdzenie w rozważaniach teoretycznych. Altmann (2017) uważa, iż narcyzm wrażliwy jest nieadaptacyjnym lub nawet patologicznym typem narcyzmu. Narcyzm wielkościowy natomiast uznawany jest za łagodniejszy typ narcyzmu, ponieważ osoby ujawniają bardziej adaptacyjne regulacje self i emocji oraz większą satysfakcję z życia (Altmann, 2017).

Ograniczenia

Zrealizowany projekt pozwolił na poszerzenie dotychczasowej wiedzy na temat znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania osób w związku romantycznym. Ma on jednak pewne ograniczenia. Po pierwsze, badana grupa nie była reprezentatywna, co ogranicza możliwość uogólniania stwierdzonych zależności.

Kolejnym ważnym ograniczeniem projektu jest korelacyjny charakter danych, przez co nie można wnioskować o kierunku zależności między zmiennymi, co uniemożliwia wnioskowanie o przyczynowości. Przeprowadzenie badań w modelu podłużnym (a nie w poprzecznym), pozwoliłoby na uzyskanie obrazu rozwoju związku na przestrzeni czasu. Możliwe byłoby zbadanie np. jaka jest akomodacja, kapitalizacja i deprecjacja na początku trwania związku i jak zmienia się w czasie jego trwania oraz jak narcyzm oddziałuje na te zmienne na różnych jego etapach.

Przeprowadzony projekt badawczy pozwolił na rozwiązanie przyjętego problemu badawczego. W badaniu tym uczestniczyła jedna osoba z pary. Badanie obu osób z pary dostarczyłoby nową wiedzę, ponieważ pozwoliłoby uwzględnić w wyjaśnianiu funkcjonowania osoby nie tylko jej charakterystykę, ale także charakterystykę jej partnera (Korulczyk, 2018). W badaniu własnym uwzględniono percepcję zachowań partnera, co jest w pełni uzasadnione i ważne. Postrzegane zachowania innych mają duże znaczenie, ponieważ działania osób są kierowane tym, jak postrzegana jest subiektywnie rzeczywistość, a nie według tego jak obiektywnie ona wygląda (Gerrig, Zimbardo, 2009).

Przeprowadzono analizy, które dostarczyły odpowiedzi na postawione pytania badawcze. W analizach tych nie było jednak możliwe uwzględnienie wszystkich zmiennych, które mogłyby poszerzyć wiedzę w podejmowanym obszarze zagadnień. Do takich zmiennych można zaliczyć wspólne zamieszkiwanie i posiadanie dzieci. Są to zmienne, które mogą mieć znaczenie w wyjaśnianiu oddania na rzecz związku, ponieważ stanowią formę inwestycji w związek. Można także sądzić, iż mogą mieć znaczenie dla zrozumienia funkcjonowania w związku osób narcystycznych, ponieważ jak wskazuje literatura (np. Campbell, Foster, 2007) osoby wysoko narcystyczne nie są skłonne do inwestowania w relację. Badacze (np. Janicka, 2005, 2008, 2014) wskazują, że wspólne zamieszkiwanie może mieć duże znaczenie dla funkcjonowania związku. Badania wskazują, ponadto, na różnice w funkcjonowaniu par tworzących związki niesformalizowane, ale zamieszkujące razem, w porównaniu z tymi, które nie kohabitują (np. Janicka, 2005, 2008, 2014).

W zrealizowanym projekcie sięgnięto do analiz na poziomie wyników globalnych uzyskiwanych w efekcie zastosowania kwestionariuszy do pomiaru zmiennych. Wykorzystanie w badaniu poszczególnych wymiarów skal (np. skal narcyzmu wielkościowego, akomodacji i kapitalizacji) pogłębiłoby uzyskaną wiedzę i poszerzyło interpretację uzyskanych zależności.

Kierunek przyszłych badań

W przyszłości przedstawione badania można poszerzyć uwzględniając charakterystyki drugiej osoby, poprzez badanie diad. Pozwoliłoby to uwzględnić efekt interakcji i współzależność (Kelley, Thibaut, 1978) osób tworzących parę. Badanie par dostarczyłoby nowej wiedzy dotyczącej zachowania dwóch osób w związku w aspekcie akomodacji, kapitalizacji i deprecjacji. W badaniach Lam (2012) stwierdzono, że osoby narcystyczne

przejawiają duże rozbieżności postrzegania uczuć własnych i partnera. Kierunek dalszych badań mógłby obejmować analizę różnic między oceną własnego zachowania a postrzeganiem tego zachowania przez partnera relacji.

Badania można rozwinąć o analizy na poziomie poszczególnych wymiarów (podskal) narcyzmu. Analizowanie nie tylko wyników globalnych kapitalizacji i akomodacji, ale uwzględnienie w analizach aspektów tych konstruktów, czyli konkretnych strategii, pozwoliłoby na pogłębienie wiedzy dotyczącej strategii zachowania się w sytuacji potencjalnie trudnej dla związku oraz w sytuacji sukcesu. Ponadto, poszerzyłoby wiedzę o tym jakie są zależności między poszczególnymi wymiarami narcyzmu a poszczególnymi wskaźnikami funkcjonowania w związku.

Jak wskazuje literatura (np. Freis, Fujita, 2017; Krizan, Johar, 2015) oba rodzaje narcyzmu mają wspólną podstawę. W badaniu własnym analizowano odrębnie narcyzm wielkościowy i wrażliwy. W przyszłości badania nad rolą narcyzmu w funkcjonowaniu bliskich związków mogą być oparte na podejściach integrujących dotychczasową wiedzę (np. kołowy model narcyzmu) (Rogoza, Ciecuch, Strus, Baran, 2019), przez co możliwe byłoby jeszcze lepsze zrozumienie zależności, m.in. poprzez ujmowanie różnych rodzajów narcyzmu na wspólnej płaszczyźnie, w tym narcyzmu wielkościowego i wrażliwego. Ponadto, badania własne wskazują na istotną rolę oddania dla funkcjonowania w relacji. Sugeruje to, że narcyzm wspólnotowy (Żemojtel-Piotrowska, i in. 2021) może odgrywać znaczącą rolę, dlatego planując przyszłe badania warto uwzględnić również tę zmienną.

Inny możliwy kierunek rozwoju badań to poszerzenie ich o pomiar dziennikowy. Osoby narcystyczne są bardzo wrażliwe na codzienne wydarzenia i interakcje społeczne, które modyfikują postrzeganie ich charakterystyk (np. samooceny jako stanu) i ich zachowanie (np. Rhodewalt i in. 1998). Być może analiza codziennych wydarzeń i interakcji pozwoliłaby lepiej wyjaśnić zachowania typu kapitalizacja, akomodacja i deprecjacja (zachowania własne i ich postrzeganie u partnera). Zaprojektowanie badań dziennikowych mierzących zmienne rozumiane jako stan dostarczyłoby nową wiedzę na temat zależności między tymi zmiennymi.

Kolejną propozycję stanowią badania eksperymentalne z wykorzystaniem procedury dokonywania ocen przez sędziów (Domurat, 2011; Gorbaniuk, 2016). Pozwoliłoby to na zbadanie mechanizmu percepcji osób narcystycznych.

Ważnym kierunkiem dalszych badań może być badanie znaczenia narcyzmu w związkach o różnym poziomie bliskości, np. w związkach koleżeńskich, zawodowych, rodzinnych. Przyczyniłoby się to do poszerzenia wiedzy o tym, jak funkcjonują jednostki wysoko narcystyczne w różnych typach relacji.

W przyszłości przedstawione badania można poszerzyć włączając do modelu zmienne, które jak wynika z przedstawionych w pracy doniesień teoretycznych, mogą mieć istotne znaczenie w kontekście narcyzmu i funkcjonowania w relacji, np. responsywność, komunikacja i empatia, style przywiązania.

Znaczenie

Wyniki przeprowadzonych badań mają znaczenie teoretyczne i praktyczne. Znaczenie wyników tych badań dotyczy obszaru psychologii bliskich związków i psychologii osobowości. Wyniki tych badań odnoszą się do zagadnień łączących te dwa obszary wiedzy. Wiele badań dotyczy narcyzmu, ale znacznie mniej badań dotyczy funkcjonowania osób narcystycznych w bliskich relacjach romantycznych, zwłaszcza badań, w których analizowane jest znaczenie cechy narcyzmu wrażliwego, a tym bardziej badań, w których uwzględniane są te dwa typy narcyzmu jednocześnie. Wyniki zrealizowanego badania pomagają uzupełnić lukę w wiedzy dotyczącą roli narcyzmu wrażliwego i pozwalają porównywać rolę obu typów narcyzmu w wyjaśnianiu funkcjonowania w związku romantycznym: zachowania własnego i postrzeganego zachowania partnera.

Wyniki badania własnego dostarczają ponadto nowej wiedzy w odniesieniu do zjawiska przemocy w bliskich związkach. Wskazuje się, iż obszarem badań naukowych w Polsce, w którym jest niedostatek badań, jest obszar badań nad przemocą psychiczną (Rode, 2010), szczególnie w relacjach niesformalizowanych. We własnym badaniu uwzględniono jeden z wymiarów przemocy psychicznej, jakim jest deprecjacja, uzupełniając w ten sposób tę lukę. Poszerzono wiedzę na temat roli narcyzmu wielkościowego i wrażliwego w wyjaśnianiu tej formy przemocy – jej stosowania przez osoby i postrzegania tego zachowania u partnera relacji.

Zweryfikowano na gruncie polskim opracowany przez Rusbult (1980, 1983), a wykorzystany przez Campbella i Forstera (2002), model teoretyczny wyjaśniający funkcjonowanie bliskich związków osób narcystycznych. Uwzględniono w modelu zmienne ważne dla charakterystyki funkcjonowania bliskich związków, które do tej pory nie były

analizowane w ramach tego modelu: kapitalizację oraz deprecjację. Określono znaczenie narcyzmu dla funkcjonowania w kontekście doświadczeń pozytywnych (kapitalizacja), doświadczeń negatywnych (akomodacja) i przemocy psychicznej (deprecjacja). Uwzględnienie tych różnych obszarów doświadczeń jest w pełni uzasadnione (Łopuszańska, 2022). Poddano weryfikacji mediującą rolę oddania na rzecz związku w relacji między narcyzmem a badanymi zmiennymi. Lepiej poznano i zrozumiano znaczenie, jakie dla funkcjonowania w bliskim związku mają różne formy narcyzmu (wrażliwy i wielkościowy). Badania do tej pory prawie wyłącznie dotyczyły narcyzmu wielkościowego (model Campbella uwzględnia tylko ten aspekt narcyzmu). Zbadano ponadto rolę narcyzmu wrażliwego i wielkościowego w wyjaśnianiu własnego zachowania osoby narcystycznej i w percepcji zachowania partnera, czyli w dwóch aspektach funkcjonowania jednocześnie - zachowaniach własnych i percepcji zachowań partnera. Zbadano rolę płci w wyjaśnianiu znaczenia narcyzmu dla funkcjonowania własnego i dla postrzegania funkcjonowania partnera.

Prawidłowości stwierdzone w badaniu własnym mogą być wykorzystane w opracowaniu programów w psychoedukacji czy w kursach przedmałżeńskich. Badania pokazują (Stanley, Amato, Johnson, Markman, 2006), że udział par w kursach przedmałżeńskich jest związany ze wzrostem oddania, satysfakcji z małżeństwa i mniejszą liczbą konfliktów oraz przyczynia się do zmniejszenia odsetka rozwodów. Ponadto wiedza zdobyta w efekcie badania własnego może być przydatna w przygotowaniu programów w poradnictwie i terapii związków romantycznych w celu poprawy funkcjonowania oraz wykorzystana w pracy z parami zgłaszającymi trudności związane z funkcjonowaniem w związku. Wykorzystanie wyników badania w tych obszarach mogłoby odnosić się np. do psychoedukacji dotyczącej korzystnych dla związków reakcji w sytuacji sukcesów (Gable, Anderson, 2016) i trudności oraz w psychoedukacji dotyczyć zjawiska deprecjacji i oddania na rzecz związku.

ZAKOŃCZENIE

W pracy podjęto zagadnienie znaczenia narcyzmu wielkościowego i wrażliwego w wyjaśnianiu funkcjonowania w związku romantycznym. Jest to zagadnienie ważne, ponieważ wskazuje się na coraz większe rozpowszechnienie narcyzmu (Giddens, 2001; Lasch, 2015; Sennett, 1977). Ponadto, stwierdza się niedostatek badań dotyczących funkcjonowania osób narcystycznych w bliskich związkach (np. Campbell, Foster, 2002). Narcyzm wywiera znaczący wpływ na globalne funkcjonowanie jednostki, ale szczególnie silny - na funkcjonowanie w bliskich relacjach (Campbell i in. 2002; Campbell, Foster, 2002; 2007; Millon i in. 2013). Niedostatek badań stwierdzany jest także w odniesieniu do niesformalizowanych związków romantycznych (Łopuszańska, 2022). Badacze są zgodni co do tego, że jakość funkcjonowania związków przedmażeńskich jest istotna zarówno ze względu na dobrostan psychofizyczny, jaki może dawać relacja (Perlman, 2007) oraz ze względu na wartość jaką ma dla rozwoju tożsamości jednostki (Erikson, 1968, 1982; Havighurst, 1981; Gurba, 2012). Ponadto, funkcjonowanie w związku niesformalizowanym może oddziaływać w przyszłości na jakość związku małżeńskiego (Braun-Gałkowska, 1985, 2008).

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytanie jaki jest związek narcyzmu wielkościowego oraz wrażliwego z funkcjonowaniem w związku romantycznym. Analizując funkcjonowanie wzięto pod uwagę: akomodację, kapitalizację emocji oraz deprecjację – własną i postrzeganie tych zachowań u partnera. Postawiono ponadto pytanie o to, czy oddanie mediuje analizowane zależności oraz pytanie o moderacyjną rolę płci. Podjęto kwestię sprawdzenia czy istnieją profile osób, które można wyodrębnić na podstawie poziomu samooceny, narcyzmu wielkościowego i wrażliwego.

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze przeprowadzono badania, którymi objęto 346 osób (55% kobiet, 45% mężczyzn) w wieku 22-40 lat ($M = 27,50$, $SD = 3,66$), pozostających minimum rok w niesformalizowanym związku heteroseksualnym. W badaniach zastosowano następujące narzędzia badawcze: (a) *Kwestionariusz Narcyzmu NPI* Raskina i Halla w polskiej adaptacji Bazińskiej i Drat-Ruszczak (2000); (b) *Skala Narcyzmu Wrażliwego* Hendin i Cheeka (1997) w polskim tłumaczeniu Czarnej, Dufnera, Cliftona (2014); (c) *Skala Akomodacji* Rusbult (1991) w tłumaczeniu Lachowskiej (w druku); (d) *Kwestionariusz Komunikacji Małżeńskiej* (Kaźmierczak, Płopa, 2016); (e) *Skala*

Spostrzeganych Reakcji na Próby Kapitalizacji (KAPI) Gable (2004) w polskim tłumaczeniu Kaczmarka (2007); (f) *Skala Oddania Związkowi Rusbult* (1983) w polskim tłumaczeniu Lachowskiej (w druku); (g) *Skala Samooceny SES M. Rosenberga* (Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek, Łaguna, 2008).

W wyniku przeprowadzonych analiz stwierdzono, iż narcyzm wrażliwy ma większe niż narcyzm wielkościowy znacznie dla wyjaśnienia funkcjonowania osób w relacjach romantycznych oraz dla wyjaśnienia postrzeganego przez nich funkcjonowania ich partnerów. Narcyzm wrażliwy jest w istotnym statystycznie związku ze znacznie większą liczbą zmiennych, opisujących funkcjonowanie własne i postrzegane funkcjonowanie partnerów. Stwierdzono, iż narcyzm wrażliwy wywiera efekt zarówno bezpośredni, jak i pośredni, mediowany przez oddanie w związku. Stwierdzono istotny statystycznie bezpośredni ujemny związek między narcyzmem wrażliwym a kapitalizacją (własną i postrzeganą u partnera) i postrzeganiem zachowań akomodacyjnych u partnera, a także dodatni związek z własnymi zachowaniami deprecjonującymi partnera. Dodatnia zależność między narcyzmem wrażliwym a postrzeganiem zachowań partnera jako deprecjonujących oraz ujemna zależność między narcyzmem wrażliwym a własnymi zachowaniami akomodacyjnymi jest moderowana przez płeć i występuje jedynie w grupie mężczyzn. Otrzymany wzorzec wyników uprawnia ponadto do uznania mediującej roli oddania w relacji narcyzmu wrażliwego z akomodacją (własną i postrzeganą u partnera), kapitalizacją (własną i postrzeganą u partnera) oraz z deprecjacją (własną i postrzeganą u partnera). W żadnym założonym modelu mediacji nie stwierdzono moderującej roli płci. W przypadku narcyzmu wielkościowego stwierdzono jedynie jego bezpośredni istotny statystycznie dodatni związek z własnym zachowaniem deprecjonującym partnera oraz istotny na poziomie tendencji ujemny związek z własną akomodacją. Nie stwierdzono istotnego związku między narcyzmem wielkościowym a oddaniem, stwierdzono natomiast istotny statystycznie ujemny związek między narcyzmem wrażliwym a oddaniem. Potwierdzono, wynikające z założeń modelu inwestycyjnego Rusbult przewidywania dotyczące roli oddania w wyjaśnianiu funkcjonowania własnego i postrzeganego funkcjonowania partnera związku romantycznego: oddanie jest dodatnio skorelowane z kapitalizacją i akomodacją, a ujemnie z deprecjacją (zachowaniami własnymi i postrzeganymi u partnera).

Ponadto, dwa rodzaje narcyzmów oraz samoocena układały się w charakterystyczne profile (osób o niskim, przeciętnym i wysokim poziomie wszystkich cech), a przynależność

do poszczególnych profili najbardziej różnicowana była przez narcyzm wielkościowy. Umiarkowany poziom samooceny, narcyzmu wrażliwego oraz wielkościowego (skupienie pierwsze) sprzyjał większej akomodacji (własnej). Cechowanie się podwyższonym poziomem samooceny i narcyzmu wrażliwego i wielkościowego (skupienie drugie) powiązane było ze wzrostem deprecjacji (własnej). Wyniki przeprowadzonych badań poszerzają wiedzę dotyczącą danego obszaru zainteresowania, jednak ze względu na istniejące ograniczenia tych badań, wskazane są dalsze badania w tym obszarze, a wnioski należy przyjmować z ostrożnością.

BIBLIOGRAFIA

- Agnew, C. R., Van Lange, P. A., Rusbult, C. E., Langston, C. A. (1998). Cognitive interdependence: Commitment and the mental representation of close relationships. *Journal of personality and social psychology*, 74(4), 939-954. DOI: 10.1037/0022-3514.74.4.939
- Aleksandrowicz, J. (2002). *Psychopatologia zaburzeń nerwicowych i osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Altmann, T. (2017). Structure, validity, and development of a brief version of the Narcissistic Inventory- Revised and its relation to current measures of vulnerable and grandiose narcissism. *Personality and Individual Differences*, 104, 207-214. DOI:10.1016/j.paid.2016.08.009
- American Psychiatric Association – APA. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-III*. Washington, DC: APA.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5*. Washington, DC: APA.
- Argyle, M. (2004). *Psychologia szczęścia*. Wrocław: Astrum.
- Aronson, E., Wilson T. D., Akert R. M. (1997). *Psychologia społeczna – serce i umysł*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Arriaga, X. B., Agnew, C. R. (2001). Being committed: Affective, cognitive, and conative components of relationship commitment. *Personality and social psychology bulletin*, 27(9), 1190-1203. DOI: 10.1177/0146167201279011
- Arriaga, X. B., Rusbult, C. E. (1998). Standing in my partner's shoes: Partner perspective taking and reactions to accommodative dilemmas. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(9), 927-948. DOI: 10.1177/0146167298249002
- Back, M. D., Küfner, A. C. P., Dufner, M., Gerlach, T. M., Rauthmann, J. F., Denissen, J. J. A. (2013). Narcissistic admiration and rivalry: Disentangling the bright and dark sides of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(6), 1013–1037. DOI: 10.1037/a0034431
- Barnett, O. W., Miller-Perrin, C. L., Perrin, R. D. (2010). *Family violence across the lifespan: An introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Baron-Cohen, S. (2005). Testing the extreme male brain (EMB) theory of autism: Let the data speak for themselves. *Cognitive Neuropsychiatry*, *10*(1), 77–81. DOI: 10.1080/13546800344000336
- Baron, R. A., Richardson, D. R. (2004). *Human aggression*. New York: Springer Science & Business Media.
- Bartholomew, K., Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of personality and social psychology*, *61*(2), 226-244. DOI: 10.1037/0022-3514.61.2.226
- Badura-Madej, W., Dobrzyńska-Mesterhazy, A. (2000). *Przemoc w rodzinie: interwencja kryzysowa i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Baumeister, R. F., Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin*, *117*(3), 497-529. DOI: 10.1037/0033-2909.117.3.497
- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, *6*, 171-188.
- Bąk, W., Kutnik, J. (2021). Domains of intellectual humility: Self-esteem and narcissism as independent predictors. *Personality and Individual Differences*, *177*, 110815. DOI: 10.17605/OSF.IO/3YEG9
- Beach, S. R. H., Tesser, A. (1993). Decision making power and marital satisfaction; A self-evaluation maintenance perspective. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *12*(4), 471–494. DOI: 10.1521/jscp.1993.12.4.471
- Beach, S. R., Tesser, A. (1995). Self-esteem and the extended self-evaluation maintenance model. W: M. K. Kernis (red.), *Efficacy, agency, and self-esteem* (s. 145-170). New York: Springer.
- Beck, A. T. (2000). *Miłość nie wystarczy*. Poznań: Media Rodzina.
- Beckman L. J., Harvey S. M., Satre S. J., Walker M. A. (1999). Cultural beliefs about social influence strategies of Mexican immigrant women and their heterosexual partners. *Sex Roles*, *40*, 11—12.
- Behary, W. T. (2014). *Rozbroić narcyza. Jak radzić sobie z osobą zapatrzoną w siebie*. Sopot: GWP.
- Beisert, M. (2006). Przemiany współczesnej rodziny polskiej. *Rocznik lubuski*, *32*(2), 19-37.

- Berscheid, E., Walster, E. H. (1978). *Interpersonal attraction*. Addison-Wesley, Reading, Mass.
- Bilikiewicz, A. (2011). Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zagadnienia nazewnictwa. W: A. Bilikiewicz (red.), *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny* (s. 108-115). Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Billingham, R. E., Sack, A. R. (1987). Conflict Tactics and the Level of Emotional Commitment Among Unmarrieds. *Human Relations*, 40(1), 59–74. DOI: 10.1177/001872678704000105
- Binet, A. (1887). Le Fétichisme dans l'Amour. *Revue philosophique de la France et l'Étranger*. Pobrane z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k171631/f148.image.r=revue%20philosophique.langfr>
- Bishara, A. J., Hittner, J. B. (2012). Testing the significance of a correlation with nonnormal data: comparison of Pearson, Spearman, transformation, and resampling approaches. *Psychological methods*, 17(3), 399-417. DOI: 10.1037/a0028087
- Błasiak, A. (2010). Znaczenie więzi i atmosfery rodzinnej dla funkcjonowania rodziny. W: A. Błasiak, E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny* (s. 129-142). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss, vol 3, Loss, Sadness and Depression*. New York: Basic Books.
- Braun-Gałkowska, M. (1981). *Psychologia rozwojowa miłości*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Braun-Gałkowska, M. (1985). *Miłość aktywna. Psychiczne uwarunkowania powodzenia małżeństwa*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Braun-Gałkowska, M. (1992). *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Braun-Gałkowska, M. (2008). *Psychologia domowa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Brewer, G., Bennett, C., Davidson, L., Ireen, A., Phipps, A. J., Stewart-Wilkes, D., Wilson, B. (2018). Dark triad traits and romantic relationship attachment, accommodation, and control. *Personality and Individual Differences*, 120, 202-208. DOI: 10.1016/j.paid.2017.09.008
- Browne, K., Herbert, M. (1999). *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. Warszawa: PARPA.

- Brudek, P. (2015). Podmiotowe korelaty satysfakcji z małżeństwa osób w okresie późnej dorosłości. Niepublikowana rozprawa doktorska, Instytut Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Brudek, P., Steuden, S. (2017). Predyktory poczucia własnej godności. Badania osób w okresie późnej dorosłości. *Psychoterapia*, 4(183), 81-92.
- Bukalski, S. (2020). Jakość narzeczeństwa w kontekście stylów przywiązaniowych. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 41(1), 23-38. DOI: 10.34766/fetr.v41i1.226
- Bushman, B. J., Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence?. *Journal of personality and social psychology*, 75(1), 219-229. DOI: 10.1037/0022-3514.75.1.219
- Bushman, B. J., Baumeister, R. F. (2002). Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Research in Personality*, 36(6), 543–545. DOI: 10.1016/S0092-6566(02)00502-0
- Bushman, B. J., Baumeister, R. F., Thomaes, S., Ryu, E., Begeer, S., West, S. G. (2009). Looking again, and harder, for a link between low self-esteem and aggression. *Journal of personality*, 77(2), 427-446. DOI: 10.1111/j.1467-6494.2008.00553.x
- Buss, D. M., Abbott, M., Angleitner, A., Asherian, A., Biaggio, A., Blanco-Villasenor, A., ... i Yang, K. S. (1990). International preferences in selecting mates: A study of 37 cultures. *Journal of cross-cultural psychology*, 21(1), 5-47. DOI: 10.1177/0022022190211001
- Buszewicz, M., Karakuła-Juchnowicz, H., Pelczarska-Jamroga, A. (2014). Rola oksytocyny w mechanizmie powstawania przywiązania oraz w społecznym funkcjonowaniu osób chorych na schizofrenię. *Current Problems of Psychiatry*, 15(4), 169-175.
- Campbell, W. K. (2005). *When you love a man who loves himself: How to deal with a one-way relationship*. Chicago: Sourcebooks Casablanca.
- Campbell, W. K., Brunell, A. B., Finkel, E. J. (2006). Narcissism, Interpersonal Self-Regulation, and Romantic Relationships: An Agency Model Approach. W: K. D. Vohs, E. J. Finkel (red.), *Self and relationships: Connecting intrapersonal and interpersonal processes* (s. 57-86). New York: Guilford Press.
- Campbell, W. K., Campbell, S. M. (2009). On the self-regulatory dynamics created by the peculiar benefits and costs of narcissism: A contextual reinforcement model and examination of leadership. *Self and Identity*, 8, 214–232.

- Campbell, W. K., Foster, C. A. (2002). Narcissism and commitment in romantic relationships: An investment model analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(4), 484-495. DOI: 10.1177/0146167202287006
- Campbell, W. K., Foster, C. A. (2007). The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies. W: C. Sedikides, S. J. Stevens (red.), *The self: Frontiers of social psychology* (s. 115-138). New York, NY: Psychology Press.
- Campbell, W. K., Foster, C. A., Finkel, E. J. (2002). Does self-love lead to love for others? A story of narcissistic game playing. *Journal of personality and social psychology*, 83(2), 340-354. DOI: 10.1037/0022-3514.83.2.340
- Campbell, W. K., Goodie, A. S., Foster, J. D. (2004). Narcissism, confidence, and risk attitude. *Journal of behavioral decision making*, 17(4), 297-311. DOI: 10.1002/bdm.475
- Campbell, W. K., Rudich, E. A., Sedikides, C. (2002). Narcissism, self-esteem, and the positivity of self-views: Two portraits of self-love. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(3), 358-368. DOI: 10.1177/0146167202286007
- Campbell, W. K., Sedikides, C., Reeder, G. D., Elliot, A. J. (2000). Among friends? An examination of friendship and the self-serving bias. *British Journal of Social Psychology*, 39(2), 229-239. DOI: 10.1348/014466600164444
- Campbell, L., Simpson, J. A., Boldry, J., Kashy, D. A. (2005). Perceptions of conflict and support in romantic relationships: The role of attachment anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 510–531. DOI: 10.1037/0022-3514.88.3.510
- Carter, B., McGoldrick, M. (1989). *The changing family life cycle. A framework for Family Therapy*. Boston: Allyn & Bacon.
- Casale, S., Fioravanti, G., Baldi, V., Flett, G. L., Hewitt, P. L. (2020). Narcissism, perfectionistic self-presentation, and relationship satisfaction from a dyadic perspective: narcissism and relationship satisfaction. *Self and Identity*, 19(8), 948-966. DOI: 10.1080/15298868.2019.1707272
- Cate, R. M., Henton, J. M., Koval, J., Christopher, F. S., Lloyd, S. (1982). Premarital abuse: A social psychological perspective. *Journal of Family Issues*, 3(1), 79-90. DOI: 10.1177/019251382003001006
- Centrum Badania Opinii Społecznej. (2017). Komunikat z badań 93/2017: *Osoby niezamężne i niezonałe w rodzinach*. Warszawa.

- Centrum Badania Opinii Społecznej. (2019). Komunikat z badań 42/2019: *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*. Warszawa.
- Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia. (2012). Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych - X Rewizja, Tom I, 2008.
- Chapple, C. L. (2003). Examining intergenerational violence: Violent role modeling or weak parental controls?. *Violence and Victims*, 18(2), 143-162. DOI: 10.1891/vivi.2003.18.2.143
- Cohen, S., Liu, S. R., Halassa, M., Waldinger, R. J. (2015). Empathic accuracy and aggression in couples: Individual and dyadic links. *Journal of Marriage and Family*, 77, 697–711. DOI:10.1111/jomf.12184
- Cohen, S., Schulz, M. S., Weiss, E., Waldinger, R. J. (2012). Eye of the beholder: The individual and dyadic contributions of empathic accuracy and perceived empathic effort to relationship satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 26(2), 236-245. DOI: 10.1037/a0027488
- Collins, N. L., Read, S. J. (1994). Cognitive representations of attachment: The content and function of working models. W: K. Bartholomew, D. Perlman (red.), *Advances in personal relationships* (Vol. 5, s. 53–90). London: Jessica Kingsley.
- Cramer, D., Jowett, S. (2010). Perceived empathy, accurate empathy and relationship satisfaction in heterosexual couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(3), 327-349. DOI: 10.1177/0265407509348384
- Cygan, A. (2013). Przemoc psychiczna wobec partnerki w związkach intymnych. *Państwo i Społeczeństwo*, 13(3), 31-51.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2006). *Diagnoza Społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2015). *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czarna, A. (2008). Narcyzm: z perspektywy 120 lat istnienia pojęcia. W: Winiecki, P., Grzybek, R. (red.), *Wybrane problemy współczesnej psychologii* (95-117). Wrocław: ATUT.
- Czarna, A. Z., Dufner, M., Clifton, A. D. (2014). The effects of vulnerable and grandiose narcissism on liking-based and disliking-based centrality in social networks. *Journal of Research in Personality*, 50, 42-45. DOI: 10.1016/j.jrp.2014.02.004

- Czarnecka, A. (2003). Czy mózg ma płeć? Różnice płciowe w budowie ludzkiego mózgu. *Kosmos*, 52(1), 21-27.
- Czyżowska, D., Gurba, E. (2016). Bliskość w relacjach z rodzicami a przywiązanie i poziom intymności u młodych dorosłych. *Psychologia Rozwojowa*, 21(4), 91–107. DOI: 10.4467/20843879PR.16.024.6001
- Dacko, M. (2011). Zaburzenia osobowości a styl przywiązania u osób w bliskich związkach partnerskich. *Current Problems of Psychiatry*, 12(4), 428-432.
- Dehle, C., Landers J. E. (2005). You can't always get what you want, but can you get what you need? Personality traits and social support in marriage. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(7), 1051–1076. DOI: 10.1521/jscp.2005.24.7.1051
- Derber, C. (2002). *Zaistnieć w społeczeństwie. O potrzebie zwracania na siebie uwagi* (przeł. M. Gajdzińska). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Derrick, J. L., Testa, M., Leonard, K. E. (2014). Daily reports of intimate partner verbal aggression by self and partner: Short-term consequences and implications for measurement. *Psychology of Violence*, 4(4), 416–431. DOI:10.1037/a0037481
- Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce wobec kobiet i wobec mężczyzn. Część I – Raport z badań ogólnopolskich. (2010). Warszawa: TNS OBOP.
- Dibble, J. L., Levine T. R., Park H. S. (2012). The Unidimensional Relationship Closeness Scale (URCS): Reliability and validity evidence for a new measure of relationship closeness. *Psychological Assessment*, 24, 565–572. DOI: 10.1037/a0026265
- Dickinson, K. A., Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of personality disorders*, 17(3), 188-207. DOI: 10.1521/pedi.17.3.188.22146
- Diener, E., Oishi, Sh. (2005). The nonobvious social psychology of happiness. *Psychological Inquiry*, 16(4), 162-167. DOI: 10.1207/s15327965pli1604_04
- Dinić, B. M., Jovanović, A. (2021). Shades of narcissistic love: Relations between narcissism dimensions and love styles. *Personality and Individual Differences*, 175, 110707. DOI: 10.1016/j.paid.2021.110707
- Dion, K. K. Dion, K. L. (1996). Cultural perspectives on romantic love. *Personal Relationships*, 3, 5-17. DOI: 10.1111/j.1475-6811.1996.tb00101.x

- Dokkedahl, S., Elklit, A. (2019). Understanding the mutual partner dynamic of intimate partner violence: A review. *Partner Abuse, 10*(3), 298-335. DOI: 10.1891/1946-6560.10.3.298
- Domurat, A. (2011). Zgodność sędziów kompetentnych a wyrazistość danych w procedurze kodowania danych jakościowych. *Collegium of Economics Analysis Annals, 23*, 289-307.
- Doroszewicz, K. (2008). Bliskie związki a jakość życia. *Psychologia Jakości Życia, 7*(1 i 2), 5-18.
- Doumas, D. M., Pearson, C. L., Elgin, J. E., McKinley, L. L. (2008). Adult attachment as a risk factor for intimate partner violence: The “mispairing” of partners' attachment styles. *Journal of interpersonal violence, 23*(5), 616-634. DOI: 10.1177/0886260507313526
- Drigotas, S. M., Rusbult, C. E. (1992). Should I stay or should I go? A dependence model of breakups. *Journal of Personality and Social Psychology, 62*, 62-87. DOI: 10.1037/0022-3514.62.1.62
- Driver, J. L., Gottman, J. M. (2004). Daily marital interactions and positive affect during marital conflict among newlywed couples. *Family process, 43*(3), 301-314. DOI: 10.1111/j.1545-5300.2004.00024.x
- Dush, C. M. K., Amato, P. R. (2005). Consequences of relationship status and quality for subjective well-being. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*(5), 607-627. DOI: 10.1177/0265407505056438
- Perz, D. (Durden, D.). (2022). Kto to jest chad? Prawda o wyglądzie i pozycji społecznej. Pozyskano z: <https://david-durden.pl/kto-to-jest-chad/>
- Duvall, E. M. (1977). *Marriage and family development*. Philadelphia: Lippincott.
- Dużmańska-Misiarczyk, N. (2018). Cechy osobowości oraz komunikacja w związku a poziom satysfakcji z małżeństwa. Kraków: Uniwersytet Jagielloński. Niepublikowana praca magisterska.
- Dzwonkowska, I., Lachowicz-Tabaczek, K., Łaguna, M. (2008). *Samoocena i jej pomiar. Polska adaptacja skali SES M. Rosenberga*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Eagly, A. H. (1987). Reporting sex differences. *American Psychologist, 42*(7), 756–757. DOI: 10.1037/0003-066X.42.7.755

- Eberly, B., Pasnak, R., Renshaw, K., Chrosniak, L. (2013). A Comparison of Relationship Behaviors. *Psychology*, 4(11), 850-857. DOI: 10.4236/psych.2013.411122
- EGALITE. (2012). *Marie et Fred*. Pozyskano z: https://www.youtube.com/watch?v=aj27cA6irvU&ab_channel=EGALITEcfwb, https://www.youtube.com/watch?v=aj27cA6irvU&t=4s&ab_channel=EGALITEcfwb
- Erikson, E. H. (1968). *Identity. Outh and Crisis*. New York – London: WW Norton.
- Erikson, E. H. (1982). *The life cycle cycle completed*. New York – London: WW Norton.
- Etcheverry, P. E., Le, B. (2005). Thinking about commitment: Accessibility of commitment and prediction of relationship persistence, accommodation, and willingness to sacrifice. *Personal Relationships*, 12(1), 103-123. DOI: 10.1111/j.1350-4126.2005.00104.x
- Everitt, B. S., Landau, S., Leese, M., Stahl, D. (2011), *Cluster analysis, 5th edition*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9780470977811
- Farnicka, M. (2014). Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 185-202). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Feeney, J. A., Noller, P. (1991). Attachment style and verbal descriptions of romantic partners. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8(2), 187-215. DOI: 10.1177/0265407591082003
- Fehr, B. (2001). The status of theory and research on love and commitment. W: G.J.O. Fletcher, M.S. Thomas (red.), *Blackwell handbook of social psychology: Interpersonal processes* (s. 331–356). Oxford: Blackwell. DOI: 10.1002/9780470998557.ch13
- Filipiak, G. (2001). Kompetencja emocjonalna kobiet i mężczyzn a życie w rodzinie. Rodzina w czasach szybkich przemian. *Roczniki socjologii rodziny XIII*. Adam Mickiewicz University Press, 197-207.
- Fincham, F. D., Paleari, F. G., Regalia, C. (2002). Forgiveness in marriage: The role of relationship quality, attributions, and empathy. *Personal Relationships*, 9(1), 27-37. DOI: 10.1111/1475-6811.00002
- Finkel, E. J., Campbell, W. K. (2001). Self-control and accommodation in close relationships: an interdependence analysis. *Journal of personality and social psychology*, 81(2), 263-277. DOI: 10.1037/0022-3514.81.2.263

- Finkel, E. J., Rusbult, C. E., Kumashiro, M., Hannon, P. A. (2002). Dealing with betrayal in close relationships: Does commitment promote forgiveness? *Journal of personality and social psychology*, 82(6), 956-974. DOI: 10.1037/0022-3514.82.6.956
- Fitzsimons, G. M., Bargh, J. A. (2003). Thinking of you: Nonconscious pursuit of interpersonal goals associated with relationship partners. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 148-163.
- Fletcher, G. J. O., Simpson, J. A., Thomas, G. (2000). Ideals, perceptions, and evaluations in early relationship development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 933–940. DOI: 10.1037/0022-3514.79.6.933
- Follingstad, D. R., Bradley, R. G., Helff, C. M., Laughlin, J. E. (2002). A model for predicting dating violence: Anxious attachment, angry temperament, and need for relationship control. *Violence and victims*, 17(1), 35-47. DOI: 10.1891/vivi.17.1.35.33639
- Follingstad, D. R., Rutledge, L. L., Berg, B. J., Hause, E. S., Polek, D. S. (1990). The role of emotional abuse in physically abusive relationships. *Journal of family violence*, 5(2), 107-120. DOI: 10.1007/BF00978514
- Fortin, I., Guay, S., Lavoie, V., Boisvert, J. M., Beaudry, M. (2012). Intimate partner violence and psychological distress among young couples: Analysis of the moderating effect of social support. *Journal of Family Violence*, 27, 63–73. DOI:10.1007/s10896-011-9402-4
- Fredrickson, B. L. (1998). What good are positive emotions?. *Review of General Psychology*, 2, 300–319. DOI: 10.1037/1089-2680.2.3.300
- Freis, S. D., Fujita, K. (2017). *How a need for distinctiveness characterizes similarities and differences among the narcissistic subtypes*. The Ohio State University.
- Freud, Z. (2004). *Wstęp do psychoanalizy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fromm, E. (1996). *Serce człowieka. Jego niezwykła zdolność do dobra i zła*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej. (2019). Komunikat z badań nr 22/2019: *Rodzina - jej znaczenie i rozumienie*. Warszawa.
- Gable, S. L., Anderson, J. F. (2016). Capitalization: The good news about close relationships. W: C. R. Knee, H. T. Reis (red.), *Positive approaches to optimal relationship development* (s. 103–123). NY: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781316212653.006.

- Gable, S. L., Reis, H. T. (2001). Appetitive and aversive social interaction. W: J. Harvey, A. Wenzel (red.), *Close romantic relationships: Maintenance and enhancement* (s. 169–194). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gable, S. L., Reis, H. T. (2006). Intimacy and the self: An iterative model of the self and close relationships. W: P. Noller J. A. Feeney (red.), *Close relationships: Functions, forms and processes* (s. 211–225). New York, NY: Psychology Press.
- Gable, S. L., Reis, H. T. (2010). Good news! Capitalizing on positive events in an interpersonal context. *Advances in Experimental Social Psychology*, 42, 195–257. DOI:10.1016/S0065-2601(10)42004-3
- Gable, S. L., Gonzaga, G. C., Strachman, A. (2006). Will you be there for me when things go right? Supportive responses to positive event disclosures. *Journal of personality and social psychology*, 91(5), 904-917. DOI: 10.1037/0022-3514.91.5.904
- Gable, S. L., Reis, H. T., Elliot, A. J. (2000). Behavioral activation and inhibition in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 221–233. DOI:10.1037//0022-3514.78.6.1135
- Gable, S. L., Reis, H. T., Impett, E. A., Asher, E. R. (2004). What do you do when things go right? The intrapersonal and interpersonal benefits of sharing positive events. *Journal of personality and social psychology*, 87(2), 228-245. DOI: 10.1037/0022-3514.87.2.228
- Gabriel, M. T., Critelli, J. W., Ee, J. S. (1994). Narcissistic illusions in self-evaluations of intelligence and attractiveness. *Journal of Personality*, 62, 143-155. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1994.tb00798.x
- Gaebel, W., Zielasek, J., Reed, G. M. (2017). Zaburzenia psychiczne i behawioralne w ICD-11: koncepcje, metodologie oraz obecny status. *Psychiatria Polska*, 51(2), 169-195. DOI: 10.12740/PP/69660
- Gaertner, L., Foshee, V. (1999). Commitment and the perpetration of relationship violence. *Personal Relationships*, 6(2), 227-239. DOI: 10.1111/j.1475-6811.1999.tb00189.x
- Gałkowska, A. (2002). Zasięg oddziaływania jakości małżeństwa rodziców na dzieci w ich dorosłym życiu. *Małżeństwo i Rodzina*, 1, 38–42.
- Gawda, B., Czubak, K. (2012). Style przywiązania a cechy zaburzeń osobowości. *Studia Psychologica: Theoria et praxis*, 2(12), 37-54.

- Gebauer, J. E., Sedikides, C. (2018a). Agency and communion in grandiose narcissism. W: A. E. Abele, B. Wojciszke (red.), *Agency and communion in social psychology* (s. 90-102). Patsdow: Routledge.
- Gebauer, J. E., Sedikides, C. (2018b). Communal narcissism: Theoretical and empirical support. W: A. D. Herman, A. B. Brunel, J. D. Foster (red.), *Handbook of trait narcissism. Key advances, research methods, and controversies* (s. 69–78). Springer.
- Gerrig, R., Zimbardo, P. (2009). *Psychologia i życie. Wydanie nowe*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Gewirtz-Meydan, A., Finzi-Dottan, R. (2018). Narcissism and Relationship Satisfaction from a Dyadic Perspective: The Mediating Role of Psychological Aggression. *Marriage and Family Review*, 54(3), 296-312. DOI: 10.1080/01494929.2017.1359814
- Giddens, A. (2001). *Nowoczesność i tożsamość „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giddens, A. (2012). *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: WN PWN.
- Giddens, A. (2015). *Przemiany intymności*. Warszawa: WN PWN.
- Giles-Sims, J. (1983). *Wife battering: A systems theory approach*. New York: Guilford.
- Gola, B. (2008). *Modele zachowań seksualnych w prasie młodzieżowej i poglądach nastolatków*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Goleman, D. (2007). *Inteligencja społeczna*. Poznań: Media Rodzina.
- Gorbaniuk O. (2016), Wykorzystywanie procedury sędziów kompetentnych w naukach społecznych i możliwości jej oceny psychometrycznej za pomocą narzędzi dostępnych w STATISTICA. *Zastosowanie statystyki i data mining w badaniach naukowych*. Kraków, 5-20. https://media.statsoft.pl/pdf/czytelnia/wykorzystywanie_procedury_sedziow_kompetentnych.pdf
- Gorbaniuk, O. (2009). Wymiary dyferencjacji profili osobowości polskich polityków: Analiza danych zagregowanych. *Psychologia Społeczna*, 4, 1–2 (10–11), 88–105.
- Gościniak, J. (2017). Narcystyczne zaburzenie osobowości. W: L. Cierpiąłkowska, E. Soroko (red.), *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej* (s.154-170). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Gover, A. R., Kaukinen, C., Fox, K. A. (2008). The relationship between violence in the family of origin and dating violence among college students. *Journal of interpersonal violence*, 23(12), 1667-1693. DOI: 10.1177/0886260508314330
- Graves, K. N., Sechrist, S. M., White, J. W., Paradise, M. J. (2005). Intimate partner violence perpetrated by college women within the context of a history of victimization. *Psychology of women quarterly*, 29(3), 278-289. DOI: 10.1111/j.1471-6402.2005.00222.x
- Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., Yan, T. (2015). Gender differences in narcissism: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 141(2), 261-310. DOI: 10.1037/a0038231
- Gulla, B. (2020). Gniew, agresja i przemoc w wybranych zaburzeniach psychopatologicznych. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska.
- Gurba, E. (2012). Wczesna dorosłość. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka, podręcznik akademicki* (s. 287-311). Warszawa :Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Haaken, J. (1983). Sex differences in narcissistic disorders. *American Journal of Psychoanalysis*, 43, 315-324. DOI: 10.1007/BF01248460
- Haley, J. (1973). *Uncommon Therapy*. New York: W.W. Norton.
- Hall, J. A. (1978). Gender effects in decoding nonverbal cues. *Psychological Bulletin*, 85, 845-857. DOI: 10.1037/0033-2909.85.4.845
- Hanley, M. J., O'Neill, P. (1997). Violence and commitment: A study of dating couples. *Journal of Interpersonal Violence*, 12(5), 685-703. DOI: 10.1177/088626097012005006
- Harasimczuk, J., Ciecuch, J. (2012). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA*. Wydawnictwo Liberi libri.
- Harne, L., Radford, J. (2008). *Tackling domestic violence: theories, policies and practice*. New York: Open University Press.
- Harvey, J. H., Pauwels, B.G. (1999). Recent developments in close relationships theory. *Current Directions in Psychological Science*, 8(3), 93-95.
- Hatfield, E., Sprecher, S. (1995). Men's and women's preferences in marital partners in the United States, Russia, and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26(6), 728-750. DOI: 10.1177/002202219502600613

- Havighurst, R. J. (1953). *Human Development and Aducation*. New York: Longmans & Green.
- Havighurst, R. J. (1981). *Developmental Tasks and Education*. New York–London: Longman.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach. Second Edition*. New York, London: Guilford Publications.
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. Third Edition*. New York, London: Guilford Publications.
- Hazan, C., Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of personality and social psychology*, 52(3), 511-524. DOI: 10.1037/0022-3514.52.3.511
- Hazan, C., Shaver, P. R. (1994a). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological inquiry*, 5(1), 1-22.
- Hazan, C., Shaver, P. R. (1994b). Deeper into attachment theory. *Psychological Inquiry*, 5(1), 68-79. DOI: 10.1207/s15327965pli0501_15
- Hendin, H. M., Cheek, J. M. (1997). Assessing hypersensitive narcissism: A reexamination of Murray's narcissism scale. *Journal of Research in Personality*, 31(4), 588–599. DOI: 10.1006/jrpe.1997.2204
- Hendrick, S. S., Hendrick, C., Adler, N. L. (1988). Romantic relationships: Love, satisfaction, and staying together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 980–988. DOI:10.1037/0022-3514.54.6.980
- Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). (2018). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. Cham, Switzerland: Springer.
- Hetherington, M. (2003). Intimate pathways: Changing patterns in close personal relationships across time. *Family Relations*, 52, 318–331. DOI: 10.1007/978-3-319-92171-6
- Higgins, J. A., Mullinax, M., Trussell, J., Davidson, J. K., Sr., Moore, N. B. (2011). Sexual satisfaction and sexual health among university students in the United States. *American Journal of Public Health*, 101(9), 1643–1654. DOI: 10.2105/ AJPH.2011.300154
- Higgins, E. T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52(12), 1280-1300. DOI: 10.1037/0003-066X.52.12.1280

- Hill, C. T., Rubin, Z., Peplau, L. A. (1976). Breakups before marriage: The end of affairs. *Journal of Social Issues*, 32(1), 147-168. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1976.tb02485.x
- Hinde, R. A. (1979). *Towards understanding relationships*. New York: Academic Press.
- Hinde, R. A. (1987). *Individuals, relationships and culture: Links between ethology and the social sciences*. CUP Archive.
- Hinde, R. A., Finkenauer, C., Auhagen, A. E. (2001). Relationships and the self-concept. *Personal Relationships*, 8(2), 187-204. DOI: 10.1111/j.1475-6811.2001.tb00035.x
- Hirigoyen, M. F. (2012). *Molestowanie moralne. Perwersyjna przemoc w życiu codziennym*. Poznań: W drodze.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hojjat, M. (2000). Sex differences and perceptions of conflict in romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17(4-5), 598-617. DOI: 10.1177/0265407500174007
- Holland, A. S., Fraley, R. C., Roisman, G. I. (2012). Attachment styles in dating couples: Predicting relationship functioning over time. *Personal Relationships*, 19(2), 234-246. DOI: 10.1111/j.1475-6811.2011.01350.x
- Holmes, J. G. (2002). Interpersonal expectations as the building blocks of social cognition: an interdependence theory perspective. *Personal Relationship*, 9(1), 1-26. DOI: 10.1111/1475-6811.09402
- Huelsnitz, C. O., Farrell, A. K., Simpson, J. A., Griskevicius, V., Szepeswol, O. (2018). Attachment and jealousy: Understanding the dynamic experience of jealousy using the response escalation paradigm. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(12), 1664-1680. DOI: 10.1177/0146167218772530
- Iniewicz, G. (2009). Specyfika relacji w parach homoseksualnych. *Psychiatria Polska*, 43(1), 77-86.
- World Health Organization. (1992). *International Classification of Diseases-11*. Pozyskano z: <https://icd.who.int/dev11>
- Iwanicka, K. (2020). Zmiana w życiu pary jaką są zaręczyny a wymiary komunikacji w diadzie takie, jak: wsparcie, zaangażowanie oraz deprecjacja. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 41(1), 97-113.

- Janicka, I. (2005). Wpływ stażu związków nieformalnych na poziom ich integracji. *Psychologia Rozwojowa*, 10(4), 105-113.
- Janicka, I. (2008). Stosunki partnerskie w związkach niemałżeńskich. *Przegląd Psychologiczny*, 51(1), 37-53.
- Janicka, I., Szymczak, W. (2017). Kwestionariusz Zaangażowania Interpersonalnego- polska adaptacja metody. *Polskie Forum Psychologiczne*, 22(2), 205-218. DOI: 10.14656/PFP20170202
- Janicka, I.(2014). Związki kohabitacyjne. W: H. Liberska, I. Janicka (red.), *Psychologia rodziny* (s. 259-284). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Liberska, H., Janicka, I. (red.). (2014). *Psychologia rodziny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jankowska, M. (2016). Komunikacja pomiędzy małżonkami a ocena jakości związku małżeńskiego. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 28(4), 119-139.
- Januszewski, A. (2005). Kwestionariusz Narcyzmu. Wartość diagnostyczna w świetle wyników badań polskiej młodzieży. W: M. Oleś (red.). *Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Metody diagnostyczne w badaniach dzieci i młodzieży* (s. 153-195). Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- John, O. P., Robins, R. W. (1994). Accuracy and bias in self-perception: individual differences in self-enhancement and the role of narcissism. *Journal of personality and social psychology*, 66(1), 206-219. DOI: 10.1037/0022-3514.66.1.206
- Johnson, D. J., Rusbult, C. E. (1989). Resisting temptation: Devaluation of alternative partners as a means of maintaining commitment in close relationships. *Journal of personality and social Psychology*, 57(6), 967-980. DOI: 10.1037/0022-3514.57.6.967
- Johnson, S. M. (1993). *Humanizowanie narcystycznego stylu* (przeł. A. Czownicka). Warszawa: Jacek Santorski & Co.
- Jonason, P. K., Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J., Sedikides, C., Campbell, W. K., Gebauer, J. E., ... i Yahiiaev, I. (2020). Country-level correlates of the dark triad traits in 49 countries. *Journal of personality*, 88(6), 1252-1267. DOI: 10.1111/jopy.12569
- Jordan, C. H., Spencer, S. J., Zanna, M. P., Hoshino-Browne, E., Correll, J. (2003). Secure and defensive high self-esteem. *Journal of personality and social psychology*, 85(5), 969-978. DOI: 10.1037/0022-3514.85.5.969

- Kaczmarek, Ł. (2007). *Skala Spostrzeganych Reakcji na Próby Kapitalizacji*. Pozyskano z: <https://sites.google.com/site/lkacz1/kwestionariusze>.
- Kaczuba, A., Janicka, I. (2018). Oczekiwania młodych dorosłych a zaangażowanie w bliskich związkach emocjonalnych. *Czasopismo Psychologiczne*, 24(2), 397-404. DOI: 10.14691/CPJ.24.2.397
- Kanin, E. J. (1957). Male aggression in dating-courtship relations. *American journal of Sociology*, 63(2), 197-204.
- Katz, J., Beach, S. R. (1997). Self-verification and depressive symptoms in marriage and courtship: A multiple pathway model. *Journal of Marriage and the Family*, 59(4), 903-914.
- Katz, J., Tirone, V., Schukrafft, M. (2012). Breaking Up Is Hard to Do: Psychological Entrapment and Women's Commitment to Violent Dating Relationships. *Violence and Victims*, 27(4), 455-469. DOI:10.1891/0886-6708.27.4.455
- Kaufman Kantor, G., Jasinski, J. L. (1998). Dynamics and risk factors in partner violence. W: Jasinski J.L., Williams L.M. (red.), *Partner violence* (s. 1-56). London: Sage Publications.
- Kaufman, S. B., Weiss, B., Miller, J. D., Campbell, W. K. (2020). Clinical correlates of vulnerable and grandiose narcissism: a personality perspective. *Journal of Personality Disorders*, 34(1), 107-130. DOI: 10.1521/pepi_2018_32_384
- Każmierczak, M., Plopa, M. (2016). Kwestionariusz Komunikacji Małżeńskiej (KKM). W: M. Plopa (red.), *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań* (s. 109-158). Kraków: Impuls.
- Każmierczak, M., Plopa, M. (2008). *Kwestionariusz Komunikacji Małżeńskiej*. Warszawa: Wydawnictwo VIZJA PRESS & IT.
- Keller, P. S., Blincoe, S., Gilbert, L. R., Dewall, C. N., Haak, E. A., Widiger, T. (2014). Narcissism in romantic relationships: A dyadic perspective. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 33(1), 25-50. DOI: 10.1521/jscp.2014.33.1.25
- Kelley, H. H., Holmes, J. G., Kerr, N. L., Reis, H. T., Rusbult, C. E., Van Lange, P. A. M. (2002). *An Atlas of Interpersonal Situations*. New York: Cambridge University Press.
- Kelley, H. H., Berscheid, E., Christensen, A., Harvey, J. H., Huston, T. L., Levinger, G., McClintok, E., Peplau, L. A., Peterson, D. R. (1983). *Close relationships*. New York: Freeman.

- Kelley, H. H., Thibaut, J. W. (1978). *Interpersonal relations: A theory of interdependence*. New York: Wiley.
- Kernberg, O. F. (1998). *Związki miłosne. Norma i patologia* (przeł. E. Lipska). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Kernis, M. H., Sun, C. R. (1994). Narcissism and reactions to interpersonal feedback. *Journal of Research in Personality*, 28(1), 4-13.
- Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: the importance of stability of self-esteem. *Journal of personality and social psychology*, 65(6), 1190-1204. DOI: 10.1037//0022-3514.65.6.1190
- Kilpatrick, S. D., Bissonnette, V. L., Rusbult, C. E. (2002). Empathic accuracy and accommodative behavior among newly married couples. *Personal Relationships*, 9(4), 369-393. DOI: 10.1111/1475-6811.09402
- Kim, S., Kang, H., Chung, Y., Park, S. (2013). Empirical application of empathy enhancing program based on movement concept for married couples in conflict. *Journal of Exercise Rehabilitation*, 9(4), 426-431. DOI: 10.12965/jer.130056
- Kimmel, M. S. (2002). "Gender symmetry" in domestic violence: A substantive and methodological research review. *Violence against women*, 8(11), 1332-1363. DOI: 10.1177/107780102237407
- Kimmes, J. G., Edwards, A. B., Wetchler, J. L., Bercik, J. (2014). Self and Other Ratings of Dyadic Empathy as Predictors of Relationship Satisfaction. *The American Journal of Family Therapy*, 42(5), 426-437. DOI: 10.1080/01926187.2014.925374
- Konrath, S., Bushman, B. J., Campbell, W. K. (2006). Attenuating the link between threatened egotism and aggression. *Psychological Science*, 17(11), 995-1001. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2006.01818.x
- Kornaszewska-Polak, M. (2020). *Emocje i płęć. Studium dynamiki zaangażowania i dystansowania w związkach romantycznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Korulczyk, T. (2018). Szacowanie zgodności w parach: definicje, perspektywy i ograniczenia badawcze. *Polskie Forum Psychologiczne*, 23(2), 357-376. DOI: 10.14656/PFP20180208

- Kowalczyk, M. H., Łącka, T. (2011). Przemoc i jej mechanizmy w związkach partnerskich. *Paedagogia Christiana*, 27(1), 229-242.
- Krauss, H. H., Krauss, B. J. (1995). Domestic violence and its prevention. W: L. L. Adler, F. L. Denark (red.), *Violence and the Prevention of Violence* (s. 129–144). Waestport: CT Praeger.
- Krizan K., Herlache A. D. (2017). The Narcissism Spectrum Model: a synthetic view of narcissistic personality. *Personality and Social Psychology Review*, 22, 3–31. DOI: 10.1177/1088868316685018
- Krizan, Z. (2018). The Narcissism Spectrum Model: A Spectrum Perspective on Narcissistic Personality. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.), *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies* (s.15-26). Cham: Springer.
- Krizan, Z., Johar, O. (2015). Narcissistic rage revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(5), 784–801. DOI: 10.1037/pspp0000013
- Kryczka, P. (2007). Obyczajowość przedmałżeńska - tendencje zmian. W: L. Dyczewski (red.), *Małżeństwo i rodzina w nowoczesnym społeczeństwie* (s. 54-61). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kuczyńska, A. (1998). *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w procesie kształtowania się i utrzymania więzi w bliskich związkach*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PA.
- Kurdek, L. A. (1991). The relations between reported well-being and divorce history, availability of a proximate adult, and gender. *Journal of Marriage and the Family*, 53(1), 71-78. DOI: 10.2307/353134
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wyd. Akademickie Żak.
- Kwak, A. (2015). Współczesna rodzina – czy tylko problem struktury zewnętrznej?. W: I. Taranowicz, S. Grotowska (red.), *Rodzina wobec wyzwań współczesności* (s. 11-26). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ARBORETUM.
- Lachowska, B. *Zaufanie w bliskim związku a wymiary funkcjonowania związku*, w przygotowaniu druku.
- Lachowska, B. *Wstępna walidacja skali akomodacji*, w przygotowaniu druku.
- Lachowska, B. *Wstępna walidacja skali oddania*, w przygotowaniu druku.

- Lachowska, B. (2014). Pozytywna psychologia rodziny – w teorii i praktyce W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 555-584). Warszawa: PWN.
- Lam, Z. K. W. (2012). *Narcissism and romantic relationship: The mediating role of perception discrepancy*. City University of Hong Kong.
- Lambert, N. M., Gwinn, A. M., Baumeister, R. F., Strachman, A., Washburn, I. J., Gable, S. L., Fincham, F. D. (2013). A boost of positive affect: The perks of sharing positive experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 30(1), 24-43. DOI: 10.1177/0265407512449400
- Langston, C. A. (1994). Capitalizing on and coping with daily-life events: Expressive responses to positive events. *Journal of personality and social psychology*, 67(6), 1112-1125. DOI: 10.1037/0022-3514.67.6.1112
- Lapsley, D. K. Aalsma, M. C. (2006). An empirical typology of narcissism and mental health in late adolescence. *Journal of Adolescence*, 29(1), 53-71. DOI: 10.1016/j.adolescence.2005.01.008
- Lasch, C. (2015). *Kultura narcyzmu. Amerykańskie życie w czasach malejących oczekiwań*. Warszawa: Wydawnictwo akademickie Sedno.
- Laurent, H. K., Kim, H. K., Capaldi, D. M. (2009). Longitudinal effects of conflict behaviors on depressive symptoms in young couples. *Journal of Family Psychology*, 23(4), 596–605. DOI:10.1037/a0015893
- Lavner, J. A., Lamkin, J., Miller, J. D., Campbell, W. K., Karney, B. R. (2016). Narcissism and newlywed marriage: Partner characteristics and marital trajectories. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 7(2), 169–179. DOI: 10.1037/per0000137
- Lawrence, E., Bradbury, T. N. (2001). Physical aggression and marital dysfunction: A longitudinal analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(1), 135–154. DOI: 10.1037/0893-3200.15.1.135
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer publishing company.
- Lee, J. A. (1973). *Colours of love: An exploration of the ways of loving*. Toronto: New Press.
- Lemay, E. P. J., Clark, M. S. (2008). How the head liberates the heart: Projection of communal responsiveness guides relationship promotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 647–671. DOI: 10.1037/0022-3514.94.4.647

- Leonard, K. E., Senchak, M. (1996). Prospective prediction of husband marital aggression within newlywed couples. *Journal of Abnormal Psychology, 105*, 368-380. DOI: 10.1037//0021-843x.105.3.369
- Levine, R., Sato, S., Hashimoto, T., Verma, J. (1995). Love and marriage in eleven cultures. *Journal of cross cultural psychology, 26*, 554-571. DOI: 10.1177/0022022195265007
- Lewis, J. B., Sullivan, T. P., Angley, M., Callands, T., Divney, A. A., Magriples, U., Kershaw, T. S. (2017). Psychological and relational correlates of intimate partner violence profiles among pregnant adolescent couples. *Aggressive Behavior, 43*(1), 26–36. DOI: 10.1002/ab.21659
- Liberska, H., Suwalska, D. (2011). Styl przywiązania a relacje partnerskie we wczesnej dorosłości. *Psychologia rozwojowa, 16*(1), 25-39.
- Lorenzoni, G., Lipparini, A. (1999). The leveraging of interorganizational relationships as distinctive organizational capability: a longitudinal study. *Strategic Management Journal, 20*(4), 317-338.
- Lowen, A. (1995). *Narcyzm zaprzeczenie prawdziwemu Ja*. Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. New York: Wiley & Sons.
- Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska, I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia społeczna, 2*(02), 164-176.
- Łopuszańska, J. (2022). *Zaufanie a intymność w związkach narzeczeńskich*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski. Niepublikowana rozprawa doktorska.
- Maciantowicz, O. (2019). *Regulacja gniewu w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym: rola neurotyczności*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Rozprawa doktorska. Pobrano z: <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3536/2500-DR-PSY-192751.pdf?sequence=1>
- Maciantowicz, O., Witowska, J., Zajenkowska, A., Bodecka, M., Skrzypek, M. (2017). Relacja narcyzmu wielkościowego i wrażliwego z typem popełnionego przestępstwa pośród osadzonych w polskich zakładach karnych. *Psychiatria, 14*(4), 249-254.
- Maciantowicz, O., Zajenkowski, M. (2021). Emotional experiences in vulnerable and grandiose narcissism: Anger and mood in neutral and anger evoking situations. *Self and Identity, 20*(5), 688-713.

- MacGregor, J. C. D., Holmes, J. G. (2011). Rain on my parade: Perceiving low self-esteem in close others hinders positive self-disclosure. *Social Psychological and Personality Science*, 2(5), 523–530. DOI: 10.1177/1948550611400098
- Maisel, N. C., Gable, S. L. (2009). The paradox of received social support: The importance of responsiveness. *Psychological Science*, 20(8), 928-932. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2009.02388.x
- Maisel, N. C., Gable, S. L., Strachman, A. M. Y. (2008). Responsive behaviors in good times and in bad. *Personal Relationships*, 15(3), 317-338. DOI: 10.1111/j.1475-6811.2008.00201.x
- Makara-Studzińska, M., Kruczek, A., Borzyszkowska, A., Załuski, M., Adamczyk, K., Basińska, M. A. (2022). Profiles of Occupational Burnout in the Group of Representatives of High-Risk Professions in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(10), 6297. DOI: 10.3390/ijerph19106297
- Malina, A., Suwalska-Barancewicz, D. (2017). Wzajemne przywiązanie partnerów i wsparcie a ich satysfakcja z życia na różnych etapach rozwoju rodziny. *Psychologia Rozwojowa*, 22(2), 55-69. DOI: 10.4467/20843879PR.17.010.7042
- Mandal E., 2008: Miłość, władza i manipulacja w bliskich związkach. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mandal, E. (2012). Władza i wywieranie wpływu w bliskich związkach. *Chowanna*, 36, 149-165.
- Manzi, C., Parise, M., Iafrate, R., Sedikides, C., Vignoles, V. L. (2015). Insofar as you can be part of me: The influence of intrusive parenting on young adult children's couple identity. *Self and Identity*, 14, 570-582. DOI:10.1080/15298868.2015.1029965
- Marcinkowska, A. (2017). Samoocena a reakcja wobec pozytywnych i negatywnych wydarzeń w związku małżeńskim. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski. Niepublikowana praca magisterska.
- Marcus, R. F. (2012). Patterns of intimate partner violence in young adult couples: Nonviolent, unilaterally violent and mutually violent couples. *Violence and Victims*, 27(3), 299–314. DOI:10.1891/0886-6708.27.3.299

- Martin, B. A., Cui, M., Ueno, K., Fincham, F. D. (2013). Intimate partner violence in interracial and monoracial couples. *Family relations*, 62(1), 202-211. DOI: 10.1111/j.1741-3729.2012.00747.x
- Martz, J. M., Verette, J., Arriaga, X. B., Slovik, L. F., Cox, C. L., Rusbult, C. E. (1998). Positive illusion in close relationships. *Personal Relationships*, 5(2), 159-181. DOI: 10.1111/j.1475-6811.1998.tb00165.x
- Mastekaas, A. (1994). Marital status, distress, and well-being: An international comparison. *Journal of Comparative Family Studies*, 25(2), 183-205.
- Masterson, J. F. (1988). *The search for the real self*. New York: Free Press.
- Matuszewska, M. (1989). Percepcja postaw rodzicielskich i jej oddziaływanie na rozwój osobowości dzieci, *Psychologia Wychowawcza*, 32(4), 354-360.
- Mazur, J. (2002). *Przemoc w rodzinie teoria i rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Meeus, W. H., Branje, S. J., van der Valk, I., de Wied, M. (2007). Relationships with intimate partner, best friend, and parents in adolescence and early adulthood: A study of the saliency of the intimate partnership. *International Journal of Behavioral Development*, 31(6), 569-580. DOI: 10.1177/0165025407080584
- Mierzejewska-Orzechowska, K. (2017). Agresja w rozwoju bliskości w intymnej parze. W: B. Piasecka (red.), *Agresja – perspektywa psychoterapeutów* (s.187-198). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mika, S. (1987). *Psychologia społeczna dla nauczycieli*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R. (red.). (2007). *Attachment in adulthood. Structure, dynamics, and change*. New York; London: The Guilford Press.
- Mikulincer, M., Florian, V., Hirschberger, G. (2003). The existential function of close relationships: Introducing death into the science of love. *Personality and social psychology review*, 7(1), 20-40. DOI: 10.1207/S15327957PSPR0701_2
- Miller, J. D., Campbell, W. K. (2010). The case for using research on trait narcissism as a building block for understanding narcissistic personality disorder. *Personality Disorders: Theory, research, and treatment*, 1(3), 180-191. DOI: 10.1037/a0018229
- Miller, J. D., Dir, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., Campbell, W. K. (2010). Searching for a vulnerable dark triad: Comparing factor 2 psychopathy, vulnerable narcissism, and

- borderline personality disorder. *Journal of personality*, 78(5), 1529-1564. DOI: 10.1111/j.1467-6494.2010.00660.x
- Miller, J. D., Gentile, B., Campbell, W. K. (2013). A test of the construct validity of the Five-Factor Narcissism Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 95(4), 377-387. DOI: 10.1080/00223891.2012.742903
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, K., Campbell, K. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of personality*, 79(5), 1013-1042. DOI: 10.1111/j.1467-6494.2010.00711.x
- Miller, L. C., Read, S. J. (1987). Why am I telling you this? Self-disclosure in a goal-based model of personality. W: V. J. Derlega, J. H. Berg (red.), *Self-disclosure: Theory, research, and therapy* (s. 35–58). New York, NY: Plenum.
- Miller, R. S. (1997). Inattentive and contented: Relationship commitment and attention to alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 758-766.
- Millon, T., Davis, R. D., Millon, C., Escovar, L., Meagher, S. E. (2013). *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. Instytut Psychologii Zdrowia. Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Mitchell, S. A. (1999). The wings of Icarus: illusion and the problem of narcissism. W: Mitchell, S. A., Aron, L. (red.), *Relational psychoanalysis: The emergence of a tradition* (s. 153-79). Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Mnich, M. (2020). *Poczucie własnej wartości oraz umiejscowienie kontroli wśród dorosłych doświadczających przemocy psychicznej w dzieciństwie*. Uniwersytet Jagielloński: Kraków. Niepublikowana praca magisterska.
- Morf, C. C., Rhodewalt, F. (1993). Narcissism and self-evaluation maintenance: Explorations in object relations. *Personality and social psychology bulletin*, 19(6), 668-676. DOI: 10.1177/0146167293196001
- Morf, C. C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological inquiry*, 12(4), 177-196. DOI: 10.1207/S15327965PLI1204_1
- Moroń, M. (2017). *Wrażliwość na wzmocnienia a sposoby reagowania na krzywdy w związkach romantycznych*. Katowice. Instytut Psychologii Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytet Śląski w Katowicach. Rozprawa doktorska.

- Murphy, C. M., Hoover, S. A. (1999). Measuring emotional abuse in dating relationships as a multifactorial construct. *Violence and victims, 14*(1), 39-53.
- Murphy, C. M., O'Leary, K. D. (1989). Psychological aggression predicts physical aggression in early marriage. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 57*, 579-582.
- Murray, S. L. (2008). Risk regulation in relationships: Self-esteem and the if-then contingencies of interdependent life. W: J. V. Wood, A. Tesser, J. G. Holmes (red.), *The self and social relationships* (s. 3–25). New York, NY: Psychology Press.
- Murray, S. L., Holmes, J. G., Griffin, D. W. (2000). Self-esteem and the quest for felt security: How perceived regard regulates attachment processes. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 478–498. DOI: 10.1037/0022-3514.78.3.478
- Myers, D. G. (2004). Bliskie związki a jakość życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (204-234). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nomejko, A., Dolińska-Zygmunt, G., Mucha, A. (2017). Znaczenie jakości komunikacji dla satysfakcji seksualnej kobiet i mężczyzn w bliskich związkach o różnym stażu. *Seksuologia Polska, 15*(1), 1-8. DOI: 10.5603/1–8
- O'Keefe, M. (1997). Predictors of Dating Violence Among High School Students. *Journal of Interpersonal Violence, 12*(4), 546–568. DOI: 10.1177/088626097012004005
- O'Leary, K. D., Malone, J., Tyree, A. (1994). Physical aggression in early marriage: Prerelationship and relationship effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 62*, 594-602. DOI: 10.1037/0022-006X.62.3.594
- Oka, M., Brown, C. C., Miller, R. B. (2015). Attachment and relational aggression: Power as a mediating variable. *The American Journal of Family Therapy, 44*(1), 24–35. DOI:10.1080/01926187.2015.1105716
- Oka, M., Sandberg, J. G., Bradford, A. B., Brown, A. (2014). Insecure attachment behavior and partner violence: Incorporating couple perceptions of insecure attachment and relational aggression. *Journal of Marital and Family Therapy, 40*(4), 412–429. DOI:10.1111/jmft.12079
- Olcoń-Kubicka, M. (2009). *Indywidualizacja a nowe formy wspólnotowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Oravec, Z., Dirsmith, J., Heshmati, S., Vandekerckhove, J., Brick, T. R. (2020). Psychological well-being and personality traits are associated with experiencing love in

- everyday life. *Personality and Individual Differences*, 153, 109620. 1-9. DOI: 10.1016/j.paid.2019.109620
- Overall, N. C., Sibley, C. G. (2008). When accommodation matters: Situational dependency within daily interactions with romantic partners. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(1), 95-104. DOI: 10.1016/j.jesp.2007.02.005
- Overall, N. C., Sibley, C. G., Travaglia, L. K. (2010). Loyal but ignored: The benefits and costs of constructive communication behavior. *Personal Relationships*, 17(1), 127-148. DOI:10.1111/j.1475-6811.2010.01257.x
- Pagani, A. F., Parise, M., Donato, S., Gable, S. L., Schoebi, D. (2020). If you shared my happiness, you are part of me: Capitalization and the experience of couple identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46(2), 258-269. DOI: 10.1177/0146167219854449
- Panuzio, J., DiLillo, D. (2010). Physical, psychological, and sexual intimate partner aggression among newlywed couples: Longitudinal prediction of marital satisfaction. *Journal of Family Violence*, 25(7), 689-699. DOI: 10.1007/s10896-010-9328-2
- Patterson, J. M. (2002). Understanding family resilience. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 234–246. DOI: 10.1002/jclp.10019
- Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563. DOI: 10.1016/S0092-6566(02)00505-6
- Perlman, D. (2007). The best times, the worst of times: the place of close relationships in psychology and our daily lives. *Canadian Psychology*, 48(1), 7-18. DOI: 10.1037/cp2007003
- Peters, B. J., Reis, H. T., Gable, S. L. (2018). Making the good even better: A review and theoretical model of interpersonal capitalization. *Social and Personality Psychology Compass*, 12(7), e12407, 1-19. DOI: 10.1111/spc3.12407
- Grimal, P. (2008). *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo we Wrocławiu, s. 245.
- Philipson, I. (1985). Sex and narcissism. *Psychology of Women Quarterly*, 9, 213-228.

- Rhoades, G. K., Stanley, S.M., Markman, H.J. (2012). The impact of the transition to cohabitation on relationship functioning: Cross-sectional and longitudinal findings. *Journal of Family Psychology*, 26(3), 348-358. DOI: 10.1037/a0028316
- Pistole, M. C. (1995). Adult attachment style and narcissistic vulnerability. *Psychoanalytic Psychology*, 12(1), 115-126. DOI: 10.1037/h0079603
- Plopa, M. (2003). Rozwój i znaczenie bliskich więzi w życiu człowieka. W: B. Wojciszke, M. Plopa (red.), *Osobowość a procesy psychiczne i zachowanie* (s. 49–79). Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Plopa, M. (2014). Więzi w małżeństwie i rodzinie w perspektywie teorii przywiązania. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 141-157). Warszawa: PWN.
- Plopa, M. (2016). *Więzi w małżeństwie i rodzinie: metody badań*. Kraków: Impuls.
- Plopa, M. (2011). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Plopa, M., Lorecka, K. (2019). Attachment styles and the quality of close relationships. *Przegląd psychologiczny*, 62(4), 567-581.
- Popiołek, K. (2005). Wsparcie społeczne w małżeństwie. *Chowanna*, 2(23), 118-128.
- Poraj, G. (2014). Agresja i przemoc w rodzinie. W: Janicka, I., Liberska, H. (red.), *Psychologia rodziny* (s. 483-504). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Porębiak, M. (2010). Narcyzm- szczególna forma tworzenia więzi. W: B. Tryjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzi w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości* (s. 147-170). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pospiszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Przybył, I. (2010). Chodzenie ze sobą, spanie ze sobą, mieszkanie ze sobą. Młodzieńcze relacje uczuciowe i obyczajowość przedślubna. *Roczniki Socjologii Rodziny. Studia socjologiczne oraz interdyscyplinarne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, 20, 17-35.
- Przybył, I. (2015). Proces redefinicji narzeczeństwa w ostatnich dziesięcioleciach. W: I. Taranowicz, S. Grotowska (red.), *Rodzina wobec wyzwań współczesności*, (s. 107-122). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ARBORETUM.
- Puente, S., Cohen, D. (2003). Jealousy and the meaning (or nonmeaning) of violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(4), 449-460. DOI: 10.1177/0146167202250912

- Radomski, D. (2007). Od poznania się do seksualnej satysfakcji, czyli biologiczne mechanizmy seksualności człowieka. *Seksuologia Polska*, 5(1), 18-24.
- Raskin R. N., Terry H. (1998). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890–902. DOI: 10.1037//0022-3514.54.5.890
- Raskin, R., Novacek, J., Hogan, R. (1991). Narcissism, self-esteem, and defensive self-enhancement. *Journal of personality*, 59(1), 19-38. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1991.tb00766.x
- Rawicka, I., Rzepa, T. (2017). Cechy temperamentalne a satysfakcja ze związku. *Polskie Forum Psychologiczne*, 22(4), 623-635. DOI: 10.14656/PFP20170406
- Reis, H. T. (2000). Caregiving, attachment, and relationships. *Psychological Inquiry*, 11(2), 120–123.
- Reis, H. T. (2007). Steps toward the ripening of relationship science. *Personal Relationships*, 14, 1–23. DOI: 10.1111/j.1475-6811.2006.00139.x
- Reis, H. T., Gable, S. L. (2003). Toward a positive psychology of relationships. W: C. L. Keyes i J. Haidt (red.), *Flourishing: The positive person and the good life* (s. 129–159). Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Reis, H. T., Shaver, P. (1988). Intimacy as an interpersonal process. W: S. Duck, D. F. Hay, S. E. Hobfoll, W. Ickes, B. M. Montgomery (red.), *Handbook of personal relationships: Theory, research and interventions* (s. 367–389). New York: John Wiley & Sons.
- Reis, H. T., Clark, M. S., Holmes, J. G. (2004). Perceived partner responsiveness as an organizing construct in the study of intimacy and closeness. W: D. J. Mashek, A. Aron (red.), *Handbook of closeness and intimacy* (s. 201–225). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Reis, H. T., Smith, S. M., Carmichael, C. L., Caprariello, P. A., Tsai, F.-F., Rodrigues, A., i in. (2010). Are you happy for me? How sharing positive events with others provides personal and interpersonal benefits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 311–329. DOI: 10.1037/a0018344
- Renner, L. M., Habib, L., Stromquist, A. M., Corinne Peek-Asa, C. (2014). The association of intimate partner violence and depressive symptoms in a cohort of rural couples. *The Journal of Rural Health*, 30, 50–58. DOI: 10.1111/jrh.12026

- Rhodewalt, F. (2005). *Umysł społeczny narcyza – poznawcze i motywacyjne aspekty budowania tożsamości poprzez relacje interpersonalne*. W: J. P. Forgas, K. D. Williams, L. Wheeler (red.), *Umysł społeczny. Poznawcze i motywacyjne aspekty zachowań interpersonalnych* (s. 188-208). Gdańsk: GWP.
- Rhodewalt, F., Morf, C. C. (1995). Self and interpersonal correlates of the Narcissistic Personality Inventory: A review and new findings. *Journal of Research in Personality*, 29(1), 1-23. DOI: 10.1006/jrpe.1995.1001
- Rhodewalt, F., Morf, C. C. (1998). On self-aggrandizement and anger: A temporal analysis of narcissism and affective reactions to success and failure. *Journal of personality and social psychology*, 74(3), 672-685. DOI: 10.1037/0022-3514.74.3.672
- Rhodewalt, F., Madrian, J. C., Cheney, S. (1998). Narcissism, self-knowledge organization, and emotional reactivity: The effect of daily experiences on self-esteem and affect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(1), 75-87. DOI: 10.1177/0146167298241006
- Rhodewalt, F., Tragakis, M. W., Finnerty, J. (2006). Narcissism and self-handicapping: Linking self-aggrandizement to behavior. *Journal of Research in Personality*, 40(5), 573-597. DOI: 10.1016/j.jrp.2005.05.001
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie: charakterystyka sprawców*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rode, D. (2014). Przemoc w relacjach małżeńskich. Mechanizmy uzależnienia. *Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL*, 27((2) 106), 314-333.
- Roese, N. J., Pennington, G. L., Coleman, J., Janicki, M., Li, N. P., Kenrick, D. T. (2006). Sex differences in regret: All for love or some for lust?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(6), 770-780. DOI: 10.1177/0146167206286709
- Rogoza, R., Ciecuch, J., Strus, W., Baran, T. (2019). Seeking a common framework for research on narcissism: An attempt to integrate the different faces of narcissism within the Circumplex of Personality Metatraits. *European Journal of Personality*, 33(4), 437-455. DOI: 10.1002/per.2206
- Rogoza, R., Rogoza, M., Wszyńska, P. (2016). Polska adaptacja kwestionariusza NARQ. *Polskie Forum Psychologiczne*, 21, 410-431. DOI: 10.14656/PFP20160306

- Rogoza, R., Żemojtel-Piotrowska, M., Campbel, W. K. (2018). Measurement of narcissism: From classical applications to modern approaches. *Studia Psychologica*, 18(1), 27-48. DOI: 10.21697/sp.2018.18.1.0
- Rogoza, R., Żemojtel-Piotrowska, M., Kwiatkowska, M. M., Kwiatkowska, K. (2018). The Bright, the Dark, and the Blue Face of Narcissism: The Spectrum of Narcissism in Its Relations to the Metatraits of Personality, Self-Esteem, and the Nomological Network of Shyness, Loneliness, and Empathy. *Frontiers Psychology*, 9:343. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.00343
- Rohmann, E., Neumann, E., Herner, M. J., Bierhoff, H. W. (2012). Grandiose and vulnerable narcissism. *European Psychologist*, 17(4), 279–290. DOI: 10.1027/1016-9040/a000100
- Romanowicz, A. (2021). Pomiędzy miłością agapiczną a erotyczną. Praktyki miłości i związków intymnych wśród indyjskiej miejskiej klasy średniej. *UR Journal of Humanities and Social Sciences*, 18(1), 78-93. DOI: 10.15584/johass.2021.1.5
- Rostowska, T. (1995). *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Rostowska, T. (2009). *Psychologia rodziny: małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*. Warszawa: Difin.
- Rostowska, T., Spryszyńska, M. (2014). Małżeństwo a funkcjonowanie rodziny. *Roczniki Pedagogiczne*, 6(3), 29-51.
- Rostowski, J. (2003). Style przywiązania a kształtowanie się związków interpersonalnych w rodzinie. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 19–31). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowski, J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa*. Warszawa: PWN.
- Rostowski, J. (2012). *Rozwój mózgu człowieka w cyklu życia. Aspekty bioneuropsychologiczne*. Warszawa: Difin.
- Rostowski, J., Rostowska, T. (2014). *Małżeństwo i miłość: kontekst psychologiczny i neuropsychologiczny*. Warszawa: Difin.
- Rubin, Z., Peplau, L. A., Hill, C. T. (1981). Loving and leaving: Sex differences in romantic attachments. *Sex roles*, 7(8), 821-835.
- Rusbult, C. E. (1980). Commitment and satisfaction in romantic associations: A test of the investment model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 172-186. DOI: 10.1016/0022-1031(80)90007-4

- Rusbult, C. E. (1983). A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of personality and social psychology*, *45*(1), 101-117. DOI:10.1037/0022-3514.45.1.101
- Rusbult, C. E., Van Lange, P. A. (2003). Interdependence, interaction, and relationships. *Annual review of psychology*, *54*(1), 351-375. DOI: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145059
- Rusbult, C. E., Bissonnette, V. L., Arriaga, X. B., Cox, C. L., (1998). Accommodation processes during the early years of marriage. W: T. N. Bradbury (red.), *The developmental course of marital dysfunction* (s. 74-113). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rusbult, C. E., Johnson, D. J., Morrow, G. D. (1986). Determinants and consequences of exit, voice, loyalty, and neglect: Responses to dissatisfaction in adult romantic involvements. *Human relations*, *39*(1), 45-63. DOI: 10.1177/001872678603900103
- Rusbult, C. E., Kumashiro, M., Stocker, S. L., Wolf, S. T. (2005). The Michelangelo phenomenon in close relationships. W: A. Tesser, J. V. Wood, D. A. Stapel (red.), *On building, defending and regulating the self: A psychological perspective* (s. 1-29). New York, NY: Psychology Press.
- Rusbult, C. E., Martz, J. M., Agnew, C. R. (1998). The investment model scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal relationships*, *5*(4), 357-387. DOI: 10.1111/j.1475-6811.1998.tb00177.x
- Rusbult, C. E., Olsen, N., Davis, J. L., Hannon, P. A. (2001). Commitment and relationship maintenance mechanisms. W: J.H. Harvey A. Wenzel (red.), *Close romantic relationships Maintenance and Enhancement* (s. 87-113). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Rusbult, C. E., Verette, J., Whitney, G. A., Slovik, L. F., Lipkus, I. (1991). Accommodation processes in close relationships: Theory and preliminary empirical evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, *60*, 53-78. DOI: 10.1037/0022-3514.60.1.53
- Rusbult, C. E., Yovetich, N. A., Verette, J. (1996). An interdependence analysis of accommodation processes. W: G. Fletcher i J. Fitness (red.), *Knowledge structures in close relationships: A social psychological approach* (s. 63-90). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

- Rusbult, C. E., Zembrodt, I. M., Gunn, L. K. (1982). Exit, voice, loyalty, and neglect: Responses to dissatisfaction in romantic involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1230-1242. DOI: 10.1037/0022-3514.43.6.1230
- Ryan K., Weikel K., Sprechini G. (2008). Gender Differences in Narcissism and Courtship Violence in Dating Couples. *Sex Roles*, 58, 802–813. DOI: 10.1007/s11199-008-9403-9
- Ryś, M. (1996). Jakość małżeństwa a komunikowanie się małżonków i sposoby rozwiązywania wzajemnych konfliktów. *Problemy Rodziny*, 5, 5-16.
- Sabaj, M. (2017). Przemoc perwersyjna a przemoc psychiczna w bliskim związku, W: D. Opozda, M. Leśniak (red.) *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych* (s.203-211). Lublin: Episteme.
- Sabiniewicz, M., Głąbiński, A. (2015). Wybrane aspekty wpływu asymetrii funkcjonalnej półkul mózgowych na funkcjonowanie poznawcze oraz emocjonalne człowieka. *Aktualności Neurologiczne*, 15(4), 205–209.
- Sabourin, T. C. (1995). The role of negative reciprocity in spouse abuse: A relational control analysis. *Journal of Applied Communication Research*, 23(4), 271–283. DOI:10.1080/00909889509365431
- Sackett, L. A., Saunders, D. G. (1990). The impact of different forms of psychological abuse on battered women. *Violence and Victims*, 14(1), 105–117.
- Sarstedt, M., Mooi, E. (2014). *A concise guide to market research. The process, data, and methods using IBM SPSS Statistics*. New York: Springer.
- Scharfe, E., Bartholomew, K. (1995). Accommodation and attachment representations in young couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 12(3), 389-401. DOI: 10.1177/0265407595123004
- Schmidt, F. (2015). *Para, mieszkanie, małżeństwo. Dynamika związków intymnych na tle przemian historycznych i współczesnych dyskusji o procesach indywidualizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Schmidt, J. (2006). *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej* (s. 220-221). Katowice: Książnica.
- Schmitt, D., Alcalay, L., Allik, J., Alves, I. C. B., Anderson, ... Zupančič, A. (2017). Narcissism and the Strategic Pursuit of Short-Term Mating: Universal Links across 11 World Regions of the International Sexuality Description Project-2. *Psychological Topics*, 26, 1, 89-137. DOI: 10.31820/pt.26.1.5

- Sedikides, C., Campbell, W. K., Reeder, G. D., Elliot, A. J. (1998). The self-serving bias in relational context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 378–386. DOI: 10.1037/0022-3514.74.2.378
- Seligman, M. E. P., Walker, E. F., Rosenhan, D. L. (2001). *Abnormal psychology*. New York: Norton.
- Sennett, R. (1977). Narcissism and Modern Culture. *October*, 4, 70–79. DOI: 10.2307/778482
- Sęk, H. (1986). ”Wsparcie społeczne,, – co zrobić aby stało się pojęciem naukowym?. *Przegląd Psychologiczny*, 43(3), 791-806.
- Sęk, H. (2008). Udział pozytywnych emocji w osiągnięciu zdrowia. W: I. Heszen, J. Życińska (red.), *Psychologia zdrowia. W poszukiwaniu pozytywnych inspiracji* (s. 73-88). Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS.
- Shallcross, S. L., Howland, M., Bemis, J., Simpson, J. A., Frazier, P. (2011). Not “capitalizing” on social capitalization interactions: The role of attachment insecurity. *Journal of Family Psychology*, 25(1), 77-85. DOI: 10.1037/a0021876
- Shaver, P. R., Hazan, C., Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. W: R. J. B. Sternberg, M. L. Barnes (red.), *The psychology of love* (s. 68–99). New Haven, CT: Yale University Press.
- Shortt, J. W., Capaldi, D. M., Kim, H. K., Owen, L. D. (2006). Relationships separation for young, at-risk couples: Prediction from dyadic aggression. *Journal of Family Psychology*, 20(4), 624–631. DOI:10.1037/0893-3200.20.4.624
- Shrout, P. E., Herman, C. M., Bolger, N. (2006). The costs and benefits of practical and emotional support on adjustment: A daily diary study of couples experiencing acute stress. *Personal Relationships*, 13(1), 115-134. DOI: 10.1111/j.1475-6811.2006.00108.x
- Simpson, J. A. (2007). Foundations of interpersonal trust. W: A. W. Kruglanski, E. T. Higgins (red.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (s. 587–607). New York: Guilford Press.
- Simpson, J. A., Ickes, W., Grich, J. (1999). When accuracy hurts: Reactions of anxious–ambivalent dating partners to a relationship-threatening situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 754-769. DOI: 10.1037/0022-3514.76.5.754
- Simpson, L. E., Doss, B. D., Wheeler, J., Christensen, A. (2007). Relationship violence among couples seeking therapy: Common couple violence or battering? *Journal of Marital and Therapy*, 33(2), 270–283. DOI:10.1111/j.1752-0606.2007.00021.x

- Slany, K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: ZW Nomos.
- Slany, K., Woźniak, B. (2018). Przemoc w związkach intymnych. W: E. Krzaklewska (red.), *Co nam daje równość? : wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce* (s. 147–169). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sorokowski, P., Sorokowska, A., Oleszkiewicz, A., Frackowiak, T., Huk, A., Pisanski, K., (2015). Selfie posting behaviors are associated with narcissism among men. *Personality and Individual Differences*, 85 ,123-127. DOI: 10.1016/j.paid.2015.05.004
- Stanley, S. M., Amato, P. R., Johnson, C. A., Markman, H. J. (2006). Premarital education, marital quality, and marital stability: Findings from a large, random household survey. *Journal of family psychology*, 20(1), 117-126. DOI: 10.1037/0893-3200.20.1.117
- Sternberg, R. J., Weis, K. (red.) (2007). *Nowa psychologia miłości*. Taszów: Biblioteka Moderatora.
- Sternberg, R. J., Grajek, S. (1984). The nature of love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 312-329. DOI:10.1037/0022-3514.47.2.312
- Stinson, F. S., Dawson, D. A., Goldstein, R. B., Chou, S. P., Huang, B., Smith, S. M., Grant, B. F. (2008). Prevalence, correlates, disability, and comorbidity of *DSM-IV* narcissistic personality disorder: Results from the wave 2 national epidemiologic survey on alcohol and related conditions. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 69, 1033–1045. DOI: 10.4088/JCP.v69n0701
- Strelau, J. (1985). *Temperament-osobowość-działanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Strelau, J. (2005) Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej* (s. 465-492). Gdańsk: GWP.
- Sugarman, D. B., Hotaling, G. T. (1989). Dating Violence: Prevalence, Context and Risk, Markers. W: M. A. Pirog-Good, J. E. Stets (red.), *Violence in Dating Relationships: Emerging Social Issues* (s. 3-32). New York: Praeger.
- Sussman, M. B., Steinmetz, S. K. (1987). *Handbook of Marriage and Families*. New York: Plenum Press.

- Suwalska-Barancewicz, D., Malina, A. (2018). Samoocena i styl przywiązania jako predyktory oceny zachowań komunikacyjnych własnych oraz partnera. *Psychologia Rozwojowa*, 3, 65-82. DOI: 10.4467/20843879PR.18.017.9358
- Świętochowski, W. (2014). Rodzina w ujęciu systemowym. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 21-46). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taft, C. T., O'Farrell, T. J., Torres, S. E., Panuzio, J., Monson, C. M., Murphy, M., Murphy, C. M. (2006). Examining the correlates of psychological aggression among a community sample of couples. *Journal of Family Psychology*, 20(4), 581–588. DOI:10.1037/0893-3200.20.4.581
- Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation*. New York: Morrow.
- Thibaut, J. W., Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: John Wiley & Sons.
- Trepkowska, E. (2009). Dwie koncepcje przebaczenia. Przebaczenie jako warunek i jako element procesu naprawy stosunków międzyludzkich. *Etyka*, 42, 121-135.
- Trzebińska, E. Jakubiak, M., Kołakowski, J. Struś M. (2015). Miłość w zaburzeniach osobowości. *Przegląd psychologiczny*, 58 (3), 365-381.
- Tuszyńska-Bogucka, W., Bogucki, J., Dziduch, D. (2013). Satysfakcja i poczucie własnej wartości u kobiet w różnych typach związków. *Przegląd Badań Edukacyjnych (Educational Studies Review)*, 2(17), 69-85.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic*. New York: Free Press.
- Van Lange, P. A., Rusbult, C. E. (1995). My Relationship is Better than-and Not as Bad as -Yours is: The Perception of Superiority in Close Relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(1), 32-44.
- Van Lange, P. A., Rusbult, C. E., Drigotas, S. M., Arriaga, X. B., Witcher, B. S., Cox, C. L. (1997). Willingness to sacrifice in close relationships. *Journal of personality and social psychology*, 72(6), 1373-1395. DOI: 10.1037//0022-3514.72.6.1373
- Walker, L. E. (1979). *The Battered Woman*, New York: Harper and Row.
- Walsh, F. (2012). Family resilience. Strengths forged through adversity. W: F. Walsh (red.), *Normal family processes* (s. 399–427). New York: Guilford Press.
- Warzywoda-Kruszyńska, W., Krzyszkowski, J. (1990). *Młode małżeństwa w wielkim mieście*. Łódź: CPBP.

- Watson, P. J., Grisham, S. O., Trotter, M. V., Biderman, M. D. (1984). Narcissism and empathy: Validity evidence for the narcissistic personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 45, 159-162.
- Wenta, A., Łątkowska, N. (2017). Osobowość narcystyczna i psychopatyczna jako przejawy psychopatologii społecznej. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 18(1), 175-194.
- White, J. K., Hendrick, S. S., Hendrick, C. (2004). Big five personality variables and relationship constructs. *Personality and individual differences*, 37(7), 1519-1530. DOI: 10.1016/j.paid.2004.02.019
- Whitton, S. W., Kuryluk, A. D. (2012). Relationship satisfaction and depressive symptoms in emerging adults: Cross-sectional associations and moderating effects of relationship characteristics. *Journal of Family Psychology*, 26, 226-235. DOI: 10.1037/a0027267
- Wieselquist, J., Rusbult, C. E., Foster, C. A., Agnew, C. R. (1999). Commitment, pro-relationship behavior, and trust in close relationships. *Journal of personality and social psychology*, 77(5), 942-966. DOI: 10.1037/0022-3514.77.5.942
- Will, J. (1996). *Związek dwojga. Psychoanaliza pary* (przeł. M. Szwecow- Szweczyk). Warszawa: Jacek Santorski & Co.
- Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 590-597. DOI: 10.1037/0022-3514.61.4.590
- Wojciszke, B. (1993). *Psychologia miłości*. Gdańsk: GWP.
- Wojciszke, B. (2003). *Psychologia miłości: intymność, namiętność, zaangażowanie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wojciszke, B. (2011). *Psychologia Społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojciszke, B. (2013). *Psychologia miłości. Intymność – Namiętność – Zobowiązanie*. Gdańsk: GWP.
- Woods, S., Lambert, N., Brown, P., Fincham, F., May, R. (2015). “I’m so excited for you!” How an enthusiastic responding intervention enhances close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32(1), 24-40. DOI: 10.1177/0265407514523545
- Woźniak-Krakowian, A. (2003). Przemoc wobec rodziny. Próba psychologiczno-socjologicznego portretu sprawcy przemocy w rodzinie. W: G. Poraj, J. Rostowski (red.), *Zagrożenia życia rodzinnego* (s. 201–212). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Wrochna, P. (2018). Relacje intymne we współczesnym świecie. *Opuscula Sociologica*, 23(1), 37-52.

- Wyrwich-Hejduk, E. (2012). Udział rodziców w kształtowaniu poglądów na temat małżeństwa. W: A. Kwak, M. Bieńko (red.), *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę* (s. 117–145). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ye, S., Lam, Z. K. W., Ma, Z., Ng, T. K. (2016). Differential relations of narcissism and self-esteem to romantic relationships: The mediating role of perception discrepancy. *Asian Journal of Social Psychology, 19*(4), 374-384. DOI: 10.1111/ajsp.12160
- Yoon, J. E., Lawrence, E. (2013). Psychological victimization as a risk factor for the developmental course of marriage. *Journal of Family Psychology, 27*(1), 53-64. DOI: 10.1037/a0031137
- Yovetich, N. A., Rusbult, C. E. (1994). Accommodative behavior in close relationships: Exploring transformation of motivation. *Journal of Experimental Social Psychology, 30*(2), 138-164. DOI: 10.1006/jesp.1994.1007
- Zakład Wydawnictw Statystycznych (2012). *Raport z wyników Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011*. Warszawa.
- Zillmann, D. (1979). *Hostility and aggression*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Zillmann, D. (1994). Cognition-excitation dependencies in the escalation of anger and angry aggression. W: M. Potegal, J. F. Knutson (red.), *The dynamics of aggression* (s. 45-71). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J., Sedikides, C., Sawicki, A., Czarna, A. Z., Fatfouta, R., Baran, T. (2021). Communal collective narcissism. *Journal of Personality, 89*(5), 1062-1080. DOI: 10.1111/jopy.12636
- Żydek, E. (2015). *Kapitalizacje emocji w małżeństwie a satysfakcja ze związku i z życia*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski. Niepublikowana praca magisterska.

SPIS TABEL

Tabela 1. Średnie, odchylenia standardowe, wartości skośności i kurtozy dla zmiennych wykorzystanych w badaniu	152
Tabela 2. Wartości współczynników korelacji.....	154
Tabela 3. Wartości współczynników korelacji.....	155
Tabela 4. Wartości indeksów mediacji i moderowanych mediacji dla wszystkich testowanych modeli	168
Tabela 5. Zróżnicowanie poziomu samooceny oraz narcyzmu w zależności od centrów skupień.....	170
Tabela 6. Zróżnicowanie poziomów akomodacji, kapitalizacji oraz deprecjacji z perspektywy własnej oraz partnera w zależności od centrów skupień.....	171
Tabela 7. Zróżnicowanie korelacji pomiędzy samooceną, narcyzmem wrażliwym i narcyzmem wielkościowym a akomodacją, kapitalizacją i deprecjacją z perspektywy własnej i partnera	172

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Model Inwestycyjny - mechanizmy utrzymania relacji oraz oddanie na podstawie Rusbult, Olsen, Davis, Hannon, (2001, s. 97)	33
Rysunek 2. Proces transformacji motywacji na podstawie Rusbult, Van Lange (2004, s. 359)	42
Rysunek 3. Cechy narcyzmu wielkościowego i wrażliwego oraz ich wspólna podstawa. Opracowanie własne na podstawie Czarna (2008); Freis, Fujita (2017); Krizan, Johar (2015); Miller, Dir, Gentile i in., (2010); Miller, Hoffman, Gaughan i in., (2011); Dickinson, Pincus (2003); Wink (1991)	102
Rysunek 4. Rozszerzonego Sprawczy Modelu Narcyzmu (Campbell, Foster, 2007, s.23) ..	120
Rysunek 5. Model koncepcyjny zależności między zmiennymi uwzględnionymi w projekcie	128
Rysunek 6. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a akomodacją	156
Rysunek 7. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a akomodacją.	157
Rysunek 8. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a kapitalizacją.....	158
Rysunek 9. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a kapitalizacją.....	159
Rysunek 10. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a deprecjacją.....	160
Rysunek 11. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a deprecjacją.....	161
Rysunek 12. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a akomodacją partnera	162
Rysunek 13. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a akomodacją partnera.	163
Rysunek 14. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a kapitalizacją partnera.	164

Rysunek 15. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a kapitalizacją partnera.	165
Rysunek 16. Model badanych zależności między narcyzmem wielkościowym, oddaniem a deprecjacją partnera.	166
Rysunek 17. Model badanych zależności między narcyzmem wrażliwym, oddaniem a deprecjacją partnera.	167
Rysunek 18. Profile średnich dla wyodrębnionych grup ze względu na poziom samooceny, narcyzm wielkościowy i wrażliwy	169

10. Jeśli pozostaje Pan w związku nieformalnym, to czy planuje Pan jego sformalizowanie?

- zdecydowanie nie
- raczej nie
- nie wiem; nie mam zdania; nie zdecydowałem
- tak, ale jeszcze nie teraz
- tak, tak szybko jak tylko to możliwe

11. Proszę podać, czy Pana aktualny związek:

- jest to Pana pierwszy związek
- jest to Pana kolejny związek

12. Jeżeli aktualny związek jest Pana kolejnym związkiem, to proszę podać, który z kolei jest to związek.....

13. Czy ma Pan dzieci?

- nie
- tak
- spodziewamy się dziecka

12. Jeśli ma Pan dzieci, to proszę podać ich

wiek.....

15. Proszę zaznaczyć, która z opisanych sytuacji aktualnie występuje lub w niedalekiej przeszłości występowała w Pana relacji z aktualną partnerką:

- częste konflikty rozwiązywane w burzliwy sposób
- częste tzw. „ciche dni”
- nadmierne spożywanie alkoholu przez partnerkę
- przemoc fizyczna
- przemoc psychiczna
- przemoc seksualna
- inne formy przemocy
- zdrada
- częsty brak pieniędzy na zakup podstawowych rzeczy (żywność, opał, ubranie itp.)
- długotrwała lub uciążliwa choroba partnerki
- bezrobocie partnerki
- długotrwała nieobecność partnerki (związana z pracą zawodową, pobytem za granicą, itp.)
- inne ważne, trudne sytuacje- proszę podać jakie

.....